SZAMOSKÖZY ISTVÁN

Erdély története
(1598-1599, 1603)

A Wikipédia szócikke alapján:

Szamosközy István (latin írói nevén Zamosius) (Kolozsvár, 1570. - Gyulafehérvár, 1612. március 29.) korának legkiválóbb és első hivatásos magyar humanista történetírója.

Eleinte Somory László erdélyi főúr, majd Kovacsóczy Farkas kancellár neveltette, aki 1591-ben a padovai egyetemre küldte. 1592-ben Rómába utazott. 1593-ban egy régészeti munkát írt és adott ki Padovában az Erdélyben fennmaradt régi római feliratos kövekről. Padovából visszatérőben bejárta Németországot, majd történelemírással kezdett foglalkozni. Bocskai István fejedelemsége idején lett a gyulafehérvári káptalan levéltárnoka és udvari történetírója. Munkái közül egy jelent meg életében nyomtatásban, az *Analecta lapidum*, a többi napjainkig kéziratban maradt, részint elveszett. Neki tulajdonított mű a *De originibus Hungaricis*. Legnevezetesebb művei latinul írt magyar és erdélyi történetei, amelyeknek azonban csak töredékei maradtak ránk. Korának legkiválóbb és első hivatásos magyar humanista történetírója volt.

Az ő nevéhez kötik a finnugor nyelvrokonság első felvetését, amely még csak az obi ugorok és a magyarok nyelvrokonságára vonatkozott.

Ez az első magyar régészeti munka. Bocskai István fejedelem (1605-1606) gyulafehérvári levéltárossá és udvari történetíróvá nevezte ki. Kritikai készsége, jólértesültsége folytán művei (bár hiányosan maradtak ránk) a századforduló magyar, főleg erdélyi történetének legfőbb forrásai közé tartoznak.

Fő művei:

1. *Az erdélyi veszedelmekről* (ezt tévesen a másoló Enyedi Pálnak tulajdonították. Kiadta Mikó Imre, Erdélyi Tört. Adatok I., Kolozsvár, 1855 - 1862);
2. *Szamosközy István történeti maradványai* (Kiadta: Szilágyi Sándor, I - IV.,Bp., 1876 - 1880. Monum. Hung. Hist. II., 21.
   I. Rerum Ungaricarum libri IV. 1566 - 1586;
   II. Rerum Transylvanicarum Pentades, 1598 - 1599;
   III. Hebdomades, 1603;
   IV. Magyar naplószerű feljegyzések, latin versek);
3. Szamosközy István történeti maradványai (kiegészítette Pettkó Béla és Szilágyi Sándor, Bp., 1889);
4. Újabb pótlékok (kiegészítette Szilágyi Sándor, Tört. Tár, 1892);
5. Szamosközy műve az 1594. év eseményeiről (kiegészítette Szekfű Gyula, Századok, 1908);
6. Erdély története (válogatta, a bevezetést és a jegyzeteket írta Sinkovics István, Bp., 1963, Európa Könyvkiadó, 1981).

Irodalom:

- Szekfű Gyula: Adatok Szamosközy István történeti munkáinak kritikájához (Bp., 1904);
- Pamlényi Ervin: Egy tragikus korszak krónikása (Magy. Nemzet, 1964. 108. sz.).

Siculus Seeder:
A történelmi háttér

A jelen könyvben leírt események nemzetközi hátterét a hosszú vagy 15 éves háború adja, amely a dunai Habsburg-monarchia és az Oszmán birodalom összecsapása volt a Magyar Királyság területén. A Habsburgokkal szövetségben harcolt az Erdélyi, a Havasalföldi, a Moldvai fejedelemség, a Német-Római Birodalom és a Pápai Állam. A háborúhoz több európai állam és török uralom alatt élő nép, így a szerbek és bolgárok is csatlakoztak, akik közül sokat a hajdúcsapatokba soroztak be. A harcban közvetve érintve volt Perzsia is, amely Ázsiából kötötte le a török erők egy részét. A kezdeti keresztény sikerek után az erőviszonyok kiegyenlítődtek, így 1606-ban az eredeti állapothoz képest lényegében kevés változtatással kötöttek békét a Zsitva folyó torkolatánál.

A Báthory Zsigmond vezette erdélyi fejedelemség megpróbált kitörni a török birodalommal szembeni félig függő, félig szabad állapotából, és önkormányzatának megőrzésével visszatérni a Habsburgok által irányított királyi Magyarország keretei közé. Ez a szándék két okból nem valósulhatott meg: egyrészt a Habsburgok nem kívánták fenntartani Erdély önállóságát, másrészt az oszmán birodalom katonailag még kellően erős volt ahhoz, hogy megtartsa kelet-közép európai hódításait. Így, a 15 éves háború végén Erdély, Bocskai fejedelemsége alatt, belenyugodott a török fennhatóságba, amely még több mint 80 éven át tartott, köszönhetően elsősorban az 1618-ban elkezdődött és 30 évig zajló európai keresztény valláshábor únak. Történészeink nem szoktak erről beszélni, de tény, hogy Erdély Bethlen Gábor

idejében élt aranykorát a 30 éves háborúnak köszönhette. A háborúzó felek rengeteg ellátmányt vásároltak Erdélyből vagy Erdély közvetítésével, és ez remek meggazdagodási lehetőséget kínált a kereskedő szász városok mellett az örmény, görög, román, zsidó kereskedőknek, valamint magának Bethlen Gábornak és környezetének is. Az 1648-ban kötött és Erdély államiságát európai szinten elismerő vesztfáliai béke csak addig tudta garantálni Erdély önállóságát, amíg a Habsburgok meg nem erősödtek annyira, hogy 1683-tól kezdődően elkezdhessék a török hódoltság alatt lévő magyarországi területek visszafoglalását. Szándékosan nem felszabadításról írtam, mert a törököktől visszavett területeket elsősorban nem eredeti tulajdonosaiknak, a magyaroknak adták, hanem nyugat-európai telepesekkel népesítették be. Például, a visszahódított Bánságban vagy a kuruc háborúk idején elnéptelenedett Szatmár vidékén a magyaroknak több, mint fél évszázadig tilos volt letelepedni. Nem csoda, hogy Báthory Zsigmond fejedelem és utódai is 1600. körül eldönthetetlen dilemmában vergődtek: vajon melyik iga jobb, a törökök faigája vagy a németek vasigája? A harmadik lehetőség, az önálló és független, erős Magyarország felépítésének lehetősége talán meg sem fordult a fejükben.

Az Úr 2009. esztendejének november havában.

Tartalomjegyzék

A kiadvány Szamosközy két főműve (RERUM TRANSYLVANARUM PENTADES; HEBDOMADES) *fennmaradt töredékének részleteit tartalmazza. A magyar fordítás a Szilágyi Sándor által közzétett latin szövegből (Monumenta Hungariae Historica II. Scriptores. XXVIII-XXIX. köt. Bp. 1876-1877) készült. A válogatás Erdély történetének legfontosabb eseményeit mutatja be a XVI-XVII. század fordulóján (1598-1599, 1603).*

Kiadásunk megtartotta Szamosközy munkáinak eredeti beosztását. A kihagyott részek rövid tartalmát - az események folyamatosságának megértése érdekében - a jegyzetek közlik. Az egyes könyveket külön címmel láttuk el.

Szamosközy munkáinak jelen kiadása a Magyar Helikonnál 1963-ban megjelent szöveget adja, átdolgozott fordításban és tanulmánnyal.

Az V. Pentas I. könyvéből:

Báthori Zsigmond átadja Erdélyt Rudolf császárnak, és Sziléziába távozik. Zsigmond lemondásának okai.

Az 1598. esztendő kezdetén az utókor emlékezetében mindvégig nevezetes változás történt Erdélyben; ebben a mozgalmas korszakban, mintha elérkezett volna sorsának végzet rendelte fordulata, majdnem végső veszedelembe sodródott, és csekély híja, hogy a különb-különb bajok egybeesése folytán fenekestül fel nem fordult. Hogy ez a rengeteg csapás honnan eredt, miként nőtt, fokozódott, és végül is mire vezetett: ezt fogjuk rövid összegzés formájában eddigi előadásunkhoz fűzni.

Zsigmond fejedelem még az előző évben, legutóbbi útján, melynek során Rudolf császárt felkereste, önként kötelezte magát, hogy Erdély fejedelemségéről lemond, és az egész tartományt a császár oltalmába ajánlja, és hatalmába adja.[1] Prágából visszatérvén, amikor úgy látta, hogy helyzete mind Temesvár eredménytelen ostroma,[2] mind az országos ügyek ziláltsága miatt sokkal rosszabb a reméltnél, és ez a folyamat nem ér véget az eddig elszenvedett károkkal, hanem a végromlás felé mutat, még inkább kitartott szándéka mellett, és a fejedelemségből a császárral előzőleg kötött egyezsége szerint mielőbb távozni akart.[3] De amint ez fontos, csak éppen meggondolatlanul kezdett dolgokban szokás, egyébként is szeszélyesen csapongó lelkében számos gátló körülmény merült fel, amelyek azt javallták, hogy korábbi elhatározását,

amint hevessége lassanként lehűlt, utólagos meggondolásokkal helyesbítse. Hiszen már egy esztendő is elmúlt a vaktában tett ígéret óta: ennélfogva - ha csak rajta állott volna - szívesen vette volna az egyezség érvényének megszűntét, és az édes szülőföld iránti vágyódása is visszatartotta kezdeményezésének végrehajtásától.

Ily gondolatok közt hányódva latolgatott Zsigmond minden lehetőséget, és nem tudott dűlőre jutni, hogy mit is kellene tennie; teljességgel belegabalyodva zavaros tervezgetéseibe, beavatta titkos gondolataiba Jósika István kancellárt, okleveleinek szerkesztőjét és pecsétgyűrűjének őrét.[4] Ez a hivatal Erdélyben a fejedelmi méltóság után alkalmasint a legmagasabb tisztség, és mintegy valamennyi közhivatal csúcsa. Ezt a Jósikát, akit Zsigmond már előbb is irigységet keltő vagyonnal tüntetett ki, a jelek szerint nemcsak az állami ügyek országos tanácsában, hanem a fejedelmi titkos tanácsban is valamiképpen a főszerep illette meg. Bár még alig jutott túl az érettebb ifjúság évein, erőtől duzzadó keblében a szerencse bármely kedvezését megragadni kész lélek, derekas és eleven tehetség uralkodott. Ezáltal a nem annyira fiatalsága, mint inkább gyenge jelleme miatt bármerre hajlítható fejedelmet olyannyira befolyása alá vonta és lekötelezte, hogy az a közbeszéd szerint csak őrá hallgatott. Az uralkodói kegy megnyeréséhez és tisztségeinek eléréséhez nagyban hozzájárult a tisztes tudományok nem közönséges ismerete, ami pedig ritkán ékesíti a magyarországi főembereket. Ennek révén oly nagy hatalomra tett szert, hogy Jósika István barátságának és jóindulatának minél bőségesebb szolgálatokkal való biztosítását mindenki szerencséjének tartotta.

A bizonytalankodó Zsigmond tehát, aki máris szinte megbánta, amibe belekezdett, s mivel egyedül

nem tudta eldönteni, hogy akár a maga, akár a köz érdekét tartva szem előtt, üdvös lesz-e Erdélyből távoznia, és az országot a hatalmas Rudolf császárra hagynia, habozását és vívódásait, hogy távozzon-e vagy maradjon, a többi tanácsos mellőzésével egyedül Jósika István előtt tárta fel.

Jósika figyelemmel hallgatta minden közlését; állítólag meg is erősítette szándékában az ingadozó fejedelmet, a Rudolf császárral előzőleg kötött egyezség végrehajtását pedig gáncsolta. Ezzel nem annyira Zsigmond helyzetén óhajtott segíteni, inkább arra gondolt, hogy a helyzet ilyen változása esetén majd megszerzi a nép szavazatait, és valamilyen módon önmagát juttatja a fejedelmi székbe. Hiszen mindenki előtt oly nagy tekintélyre, a fejedelem előtt olyan kedveltségre tett szert, hogy népszerűség és vagyon dolgában szinte minden erdélyi főembert megelőzött: az egy Jósika intézett mindent, egyedül ő volt szinte minden, sőt titkolózás nélkül még azt is hangoztatni merészelte, hogy a fejedelmi örökösödés sora egyszer rá fog szállni, bármennyire igyekszik is Zsigmond, hogy az ország kormányzásáról lemondva a németet jelölje örököséül. Oly vak és meggondolatlan volt benne az uralomvágy, oly nagy a felforgatásra törő merészség, hogy a többi pályázót minden reménytől elütvén, új ember létére, akit sem származása, sem kora, sem őseinek kiválósága miatt nem övezett tekintély, azt merészelte remélni, hogy megkaparintja az uralmat a felkavart ország felett. És bár sem őseinek erénye, sem előkelő volta nem ajánlotta, mégis úgy látszott, hogy rátermettsége folytán ama tisztség fenségét, amelyre pályázott, képességeihez és okosságához méltóan fogja öregbíteni, vagyona révén pedig, amelyet máris mérhetetlenre növelt, biztosítani tudja a fejedelmi méltóság megőrzéséhez szükséges eszközöket.

Míg Zsigmond és Jósika ilyen nehéz gondolatok közt hányódik, Rudolf császár ama megállapodások értelmében, melyeket az előző évben az erdélyi fejedelemség átadásáról Zsigmonddal Prágában személyesen kötött és meghatározott feltételekkel rögzített, Erdélybe küldi Pethe Márton címzetes váradi püspököt és Popel Ádám Gált, nagy tekintélyű és bölcs tanácsosait.[5] Ezek, amint hírlett, a következetesség és állhatatosság irányába terelték Zsigmond erre-arra forgatható, a már megkezdett dolgokban is habozó és vonakodó lelkét. Emlékezetébe idézték, hogy a császárnak joga Erdély uralmára is kiterjed, hisz ez az országrész már több mint ötszáz éve Magyarország elválaszthatatlan része, s azzal, hogy a korábbi fejedelmek zavart keltő merészsége folytán különvált a törvényes német császár, egyben tulajdon királya többi birtokától, voltaképpen pártot ütött, és csak bitorolta önállóságát. Miután fejedelmeinek megátalkodottsága új uralomnak vetette meg az alapját, amely más és más tisztségviselőre szállt, Erdély a török szövetséggel járó különválás eredményeképpen - Magyarország nagy veszedelmére, a császárnak, Magyarország királyának pedig rendkívüli bánatára - teljességgel elszakadt tulajdon testétől, a magyar birodalomtól. Zsigmond fejedelem Rudolf császár engedékenysége folytán biztosította ugyan törvényes uralmát Erdélyben,[6] mégis, a tartomány annyira ki van téve a török szomszédságnak és hatalomnak, hogy ha a német császár fegyverei nem védenék, nemhogy örök, de még csak huzamosabb ideig tartó békét sem remélhetne; így az ügyre és mindenkire nézve minden bizonnyal az lenne üdvös, ha a tartomány visszaszállna a császárra, az ország királyára, aki egyik császári testvérét küldené el teljes felhatalmazással, és sem gondot, sem fáradságot nem

sajnálva, nagyobb elszántsággal és nagyobb sereggel védelmezné a törökök haderejével szemben, egyrészt mint a magyar birodalom védőbástyáját, másrészt és főleg pedig az Erdély kormányzójául küldendő testvérére való tekintettel. Éppen most, amikor senki előtt sem titok Zsigmond fejedelem magtalansága, úgyhogy országát nem is örökölhetné tőle származó utód, ki ne látná, hogy Erdély a nemrégiben kötött szerződési oklevél értelmében is, már Zsigmond életében a császárt, Magyarország királyát illeti? Ilyen körülmények között az igazságos császár, nehogy az legyen a látszat, mintha méltánytalanul forgatná ki Zsigmondot uralmából, kész volna két sziléziai hercegséget: Oppelnt és Ratibort Zsigmondnak adományozni. Ezeket adta annak idején hasonló okokból János király fiának és anyjának, Izabellának is.[7] Ezeket a hercegségeket Zsigmond, ha a két hely fekvését és a közállapotokat tekintjük, sokkal nagyobb békében és nyugalomban birtokolhatná, mint Erdélyt: gondoktól és izgalmaktól szabadon, a háborúk zavaraitól mentesen, elvonulva, csendesen, békés pihenésben élhetne; ott nem kellene városok felégetését, polgárainak lemészárlását, földjeinek pusztulását, a törökök kegyetlensége folytán országa szívében dúló tüzet és vasat látnia. A császárnak gondja lenne rá, hogy a bajokat, amelyek nemcsak fenyegetik Erdélyt, hanem szinte koloncként lógnak a nyakában, eltávoztassa; s a tartomány érdekében, mintha tulajdon oltárairól és tűzhelyeiről volna szó, sehol semmi buzgalmat és fáradságot nem kímélne. Éppen ezért csakis így lehetne Erdélyt megvédelmezni, sehogyan másképpen. Ami Zsigmondot illeti, tiszta életű hitvesétől, a császár rokonától való elválásával egyaránt megszakítja és felbontja házasságát és a császárral kötött szerződést; akkor miért adjon a császár a tartomány védelmére

annyi rengeteg pénzt, hogy a törökök kevélységét távol tartsa tőle, ha ebből semmi haszna, csak annál több fáradsága, kiadása és gondja származik? Talán azért, hogy a rengeteg pénzzel Zsigmond magtalanságát támogassa, míg unokahúga a házasság felbontása után elhagyja Erdélyt?[8] Zsigmondot, ameddig élete tart, nem fogja jobban aggasztani az utód választás, mint a császárt, aki nem csupán az egyezségi oklevélből, hanem örökösödési jogából kifolyólag is várományosa e tartomány birtoklásának. Mivel azonban addig sok minden történhetik, ami akár a mások segítségére támaszkodó Zsigmondot, akár a reményért pénzzel fizető császárt megfoszthatja Erdély örökségétől és birtoklásától, mindenképpen méltányos, ha Zsigmond idejében visszaadja a tartományt a császárnak, vagyis azt teszi, amit idővel - legfeljebb sok nehéz küzdelem után - úgyis meg fog tenni, akár akarja, akár nem. Senki előtt nem titok, hogy Rudolf császár több lehetőséggel rendelkezik ennek az országnak a megvédésére, mint Zsigmond, aki a maga és népe sorsáért csak idegen segítséggel tud helytállni. Hiszen a császár nemcsak reményt, hanem majdnem bizonyos hitet is kelthet az ország boldogulását illetőleg, mivel óriási vagyonával, katonáinak sokaságával és hadieszközeinek kimeríthetetlenségével az erdélyi tartományt bármely ellenséggel szemben meg tudja védelmezni.

Ahhoz, hogy Zsigmondot helyéből kimozdítsák, hozzájárult ezenfelül egyéb ígérgetésekben gazdag csábítás is: az, hogy Rudolf császár Oppeln és Ratibor évi jövedelméhez a maga kincstárából minden évben ötvenezer magyar forintot fog hozzátenni;[9] ez Zsigmondnak az életfenntartás tisztes lehetőségét biztosítja, úgyhogy nemcsak adott helyzetét viselheti el, hanem családja és a fejedelmi rang méltóságát is

megóvhatja. A pápa is megígérte, hogy mihelyt Zsigmond elválik feleségétől, Mária Krisztinától, és nőtlen életre szánja el magát, a bíbornoki kalappal járó magas tisztséget adományozza neki, ez az állapot pedig méltóság és tekintély dolgában nagy királyokénál is előbbre való. Nehogy azonban úgy lássék, mintha a pápa ennek a méltóságnak a puszta címét akarná Zsigmondnak adományozni, ami csak az emberi hiúság legyezgetésére jó, megígérte, hogy ráadásul a legelső alkalommal neki fogja juttatni Sziléziában vagy a szomszédos tartományokban a dúsgazdag olmützi vagy boroszlói püspökséget is: mindez kívánatosabb és fényesebb, mint a sok veszedelemmel járó, terhes erdélyi fejedelemség.

Ilyen és egyéb mesterkedésekkel ostromolták, míg Zsigmond végül is megingott, és nem hagyott további haladékot a megfontolásra: kijelentette, hogy rendelkezhetnek vele, akik ilyen tisztes és üdvös dolgokat tanácsolnak. De oktalanul és a jövőbe előre nem tekintve nem vette észre, hogy mennyi veszélyt rejteget magában ez az eljárás, hogy milyen gondtalanul vágott bele ezekbe a tervekbe, hogy maga fosztja meg magát jogaitól, hogy mennyire elzárja az utat felemelkedése elől, és végül, hogy ezzel a cserével micsoda tengernyi bajba taszítja az országot.

A természeténél fogva minden üdvös tervet bukásra kárhoztató fejedelem reménykedését a spanyol származású Carrillo Alfonz tüzelte fel, a Jézusról elnevezett papi testület tagja, rendkívül bölcs és sok tudománnyal ékes férfiú, aki már előbb Zsigmond belső barátságába férkőzött, és ügyessége folytán legkedveltebb emberei közé számított. Így aztán Zsigmond annyira megbízott a természeténél és tudásánál fogva sok dologban használható, királyok és fejedelmek bizalmas ügyeiben már régóta forgolódó emberben, hogy tanácsaitól egy jottányira

sem mert volna eltérni.[10] Ez, amikor januárban a mind családjának előkelősége, mind bölcsessége miatt híres olasz della Torre Zsigmond gróf[11] társaságában tért vissza Rómából Erdélybe, a még mindig tétovázó Zsigmondnak minden kétségét úgy eloszlatta, hogy lelkébe - legalábbis úgy gondolták - határozottságot és szilárd állhatatosságot öntött. Ott tartózkodott ebben az időben Zsigmond gyulafehérvári udvarában Alfonz cerviai püspök is, az egykori milánói Viscontik hercegi nemzetségéből származott pápai nuncius, aki állítólag - nem tudom, miféle bonyolult szálon - rokonságban volt II. Jánossal, boldogult János király fiával és annak anyjával, Izabellával; talán azon a réven, hogy a Sforza hercegek, akiktől II. János anyai ágon származott, a Visconti család rokonai voltak.[12] Ez a püspök már három esztendeje intézte Erdélyben a pápai ügyeket, éppen csak több méltósággal, mint tudománnyal, mivel a fennhéjázáson és a kétágú süvegen kívül semmi püspökhöz illőt nem hozott Erdélybe. Mégis, bár ilyen volt, mihelyt visszatért Rómába, a pápai kegy a bíboros atyák testületébe emelte: a szentséges rend számát ő is növelte egy kalappal.[13] Ez a két Alfonz - az egyik püspök, a másik jezsuita - azzal igyekezett a római pápa és Rudolf császár minél hathatósabb kegyeit kiérdemelni, hogy az egymás közt kifőzött tervekkel sürgősen telebeszélték Zsigmond fejét, és folyton-folyvást azt tanácsolták neki, adja át a tartományt a császárnak, és a fáradsággal, veszedelmekkel teljes erdélyi fejedelemség helyett inkább a magas bíbornoki méltóságot, a nyugalmas oppelni és ratibori hercegséget válassza. Nem hiányoztak aztán a hízelgők - az uralkodói hiúságot mindig megkörnyékező pestis - sem, akik Zsigmondnak nem is annyira tehetségét, inkább

izgágaságra és rosszra hajlamos ösztöneit különféle roppant tisztségek emlegetésével fűtötték.

Legfőképp azonban az az olasz csürhe rontotta meg lelkét meggondolatlan és hitvány csábításokkal, amely már öt esztendeje ott nyüzsgött körülötte. Itáliának ez az utolsó söpredéke, egyik a másik nyomában tódult oda a fejedelem bőkezűségének reményében. Zsigmond az állandó érintkezés során nemcsak barbár[14] beszédüket sajátította el, hanem jóravaló emberek számára elfogadhatatlan szokásaikat is magába szívta. A legnemesebb nemzet szemét képviselői előtt nem csupán udvarát nyitotta meg, hanem bizalmas környezetébe is befogadta őket, éjjel-nappal egy fedél alatt élt velük: vagyonának legnagyobb részét általában inkább ezekre pazarolta, nem a köz boldogulására. Igen sokat lehetett látni közülük: Itáliának meghatározhatatlan zugaiból érkeztek csapzottan, mocskosan, nyomorúságba merülve. De mihelyt többi honfitársuk gyülekezetéhez csatlakoztak, és az ő támogatásukkal hamarosan Zsigmond ismeretségébe, majd szokott társaságába, végül hízelkedésük jutalmaképp bizalmas baráti körébe férkőztek, egyszerre csak mintha Glaucus füvéből[15] ettek vagy Circe poharából[16] ittak volna: kicserélődtek, csupa selyemben, tele erszénnyel fontoskodtak, minden szennyüket, a nélkülözés mocskát úgy levetették, mint tavaszi vedléskor bőrüket a kígyók. És nehogy a külső ragyogás mellől hiányozzék a hírneves származás vagy a jeles tettek dicsősége, koholt családfájukat megtoldották őseik és a maguk roppant vitézségének hangoztatásával. Ezzel a fejedelem hiszékeny fülét úgy teletömték, hogy állítólagos erényeik jutalmát, amelytől otthon honfitársaik elütötték őket, a távoli Erdélyben, mintha érdemeiket itt szerezték volna, teljesen jogos és méltányos

követelésként a fejedelemtől várták. Ebből az lett, hogy senki sem távozott közülük megajándékozatlanul: Zsigmond jobban törődött az idegenek hazudott erényeivel, mint saját népének derék tetteivel, amelyekről pedig meggyőződhetett. Tehát ebből a szedett-vedett olasz népségből egyeseket tanácsosai közé iktatott, másokat komornyikjává tett, mindenféle ajándékokkal halmozta el őket, legtöbbjüket az udvar előkelőbb tisztségeibe emelte.[17] Így történt, hogy honfitársainak, akármilyen nemes származású ifjaknak apródi szolgálatait visszautasította, vagy hanyagul kezelte, és mindig csak olaszokkal vétette magát körül; jóformán csak olaszok jelenhettek meg előtte, csak azok intéztek mindent, ők voltak ott mindenki helyett; velük ment vadászni, játszani, velük társalkodott, majdhogynem az ölében dédelgette őket; velük hajigálta a felfújt labdát, minden szórakozását, egyszóval pihenését és foglalatosságait velük osztotta meg. Egyébként nyelvük és ruházatuk szokatlanságán kívül a római pogánykorból előszedett nevek - a Pompeiusok, Fabiusok, Fulviusok, Flaminiusok, Juliusok, Zenobiusok, Mezentiusok, Zephyrusok, Virgiliusok és hasonlók - is bántották a magyarok fülét. A nyelvnek, neveknek és ruházatnak a különbözősége, bár önmagában ez sem kedves, mégsem lett volna szálka a magyarok szemében, hiszen megszokták, hogy az idegenekkel szívélyesen és nyájasan éljenek együtt, ha Zsigmond nem helyezte volna az idegeneket elébük, a semmiféle érdemekkel nem rendelkező külföldieket a saját népe közül valók elé, ha nem pártolta volna őket inkább, mint a hazaiakat, s ha a szegény népen behajtott pénzeket nem fecsérelte volna oly szenvedéllyel rájuk, hanem inkább a köz javára fordítja. Ha azután valaki ezt az esztelen tékozlást kifogásolni vagy

kárhoztatni merte, mondván, hogy az adójövedelmeket nem szabad hiábavaló haszontalanságokra költeni, és ha tisztes takarékosságra próbálta rávenni, nemcsak az üdvös intelmeknek nem adott helyt, hanem a tanáccsal egyetemben a tanácsadót is visszautasította, sőt a helyes tanácsok szerzőit nemegyszer rabsággal vagy halállal fenyegette meg.

Ha bármilyen sérelem érte, nemcsak a fenyegetésben volt ilyen bőkezű, hanem a megtorlásban is. Egy ilyen intelem: mert pénzszórását egy alkalommal enyhén megrótta, majdnem halállal fizetett nagybátyja, a valóban megfontolt és férfierényekkel ékes István[18] is. Alig lehet elmondani, hogy féktelenül szabados életmódja mennyire szemet szúrt mindenkinek. Ez a dolog mindennél bőségesebb anyagot szolgáltatott a megszólásra és gyűlölet szítására mind vele, mind az olaszokkal szemben, kiváltképp, mikor akár az olaszok, akár a magyarok közül többnyire a méltatlanokat halmozta el ajándékokkal és méltóságokkal; az arra érdemesektől viszont nemcsak az illő jutalmat tagadta meg, de még csak nem is méltányolta érdemeiket. Nem is tudományuk vagy valamilyen nemes foglalkozás miatt arra érdemes olaszokat: orvosokat, költőket, szónokokat, csillagászokat, képfaragókat, építészeket fogadott maga mellé és pártfogolt, akiknek tehetségéből és szorgalmából maga is meg az ország is némi hasznot húzhatott volna; szíves fogadtatásra talált nála bárki, ha történetesen csak arcátlansága révén jutott is társaságába (akik a kiválóság vagy tudomány hírével övezve jöttek hozzá messze idegenből, rendszerint sokkal szegényebben vitték haza múzsájukat, mint ahogy hozták), és csábító társalgásuk - nyájas emberségük hazug színlelése - annyira lenyűgözte, hogy végül minden érzését, egész

lelkivilágát megfertőzte, és arra ösztökélte, hogy minden tisztességet kirekesztve, hanyatt-homlok hajhássza a gyönyört, így aztán az ilyen elemeket többnyire csak saját szórakozása kedvéért, nem a köz hasznára csődítette össze palotájába, és esztelen tékozlással kényeztette őket: az énekeseket, lantosokat, citerásokat, fuvolásokat, kartánchoz muzsikálókat, jó hangú papokat az egyházi szertartásokhoz, és egyéb félbolondokat; egyre-másra fogadta fel a zöldség- és virágkertészeket, szakácsokat, édességkészítőket, hurkatöltőket, olasz módra ügyeskedő sajtmestereket; ezekhez járultak a színészek, bohócok, komédiások, udvari bolondok, táncosok, szabók, tréfacsinálók, bajvívók, az öklözőlabda püfölői és egyéb istentelen haszontalanságok szakértői, akiknek annyira a kedvükben járt, hogy nap nap után velük lehetett látni. Nem hiányoztak a mágusok és szellemidézők sem, akiknek átkozott mesterkedésével a gyulafehérvári nagyobb palotában Hunyadi Jánosnak és más, rég halott embereknek az árnyait megidéztette, és tőlük vállalkozásainak kimenetelét tudakolta. Mindezt nem egykori fejedelmünk kigúnyolására mondottuk el. Ezeknek a dolgoknak az emléke még oly friss, híre annyira eleven, hogy megbízható formában forognak közszájon, és még élő személyek tanúskodnak hitelességük mellett.

Miután Zsigmond ezt a söpredék népséget barátságába, sőt háza népe közé fogadta, alig lehet elmondani, mennyire befolyásuk alá került. Hízelkedéseik közepette - ebben nagy mesterek voltak - teljesen hozzá hasonultak, lestek minden mozdulatát, és ügyeskedésükkel vagy hibáit növelték, vagy kegyeit hajhászták, és ajándékaira áhítoztak. Folyton csak Olaszország gyönyörűségeit, városainak szépségét, az ottani fejedelmek csillogását, a

bíborosok méltóságát, az egész olasz nemzet hírét és nagyságát hangoztatták, a fejedelem füle hallatára ócsárolva a magyaroknak minden nyájas beszédtől és tetszetős társalgástól idegen szokásait és a csiszoltabb műveltség sok-sok csábító szépségétől elrugaszkodott voltát. A hazaiak faragatlanságát és durvaságát, darabosságát könnyedséggel, finomsággal akarták bepermetezni. Hagyja el a fejedelem a török torkában levő országot mielőbb, suttogták a fülébe: az itteni barbárságot a finom olasz szokásokkal kellene felcserélnie; ilyen, az emberi nem díszére és gyönyörűségére született fejedelemhez igazán nem illik ez a magyarországi barbárságban töltött élet; Itália fényében vagy a császári udvar ragyogásában, minden férfierénynek mintegy színházában kell bemutatnia tehetségét és isteni szellemét. Ez a tartomány nyomorúságos fészek ahhoz, hogy az ő nagyságát és dicsőségét befogadhassa.

Zsigmond mindezt s az üres dicsőítés egyéb hasonló izgatószereit - ilyen az uralkodói hiúság! - telhetetlen mohósággal szívta magába, és a hízelgők csábításai révén odáig jutott, hogy már csak Itália, Róma, a bíbornokság, a pápaság járt az eszében, egyszóval elkápráztatta a telhetetlen becsvágy és a remélt megtiszteltetések hiú ragyogása. Olaszainak a bujtogatására különleges idegen ruhákat csináltatott magának: roggyantott csizmát, pántos sarut, sokszorosan felhasogatott ujjast, puffasztott mellényt; ilyesmiben járt, és hogy kevésbé szúrjon szemet, akár a városban, akár a városon kívül az olaszok társaságába vegyülve kószált. Mivel pedig a császári ajánlás reményében szentül hitte, hogy hamarosan a bíbornoki méltóság fogja díszíteni, a császár ígéretének első hírére tüstént ennek a tisztségnek jelöltjeként viselkedett, és hogy a méltóság betöltésekor majd még fenségesebbnek lássék,

bíborosi ruhát szabatott a legragyogóbb színű bíborszövetből, amelyet skarlátnak neveznek. Ezt olykor fel is öltötte, és a palota belső helyiségeiben abban sétálgatott; maga után vonszolt bő uszályát apródok tartották, hogy a földet ne érje. Miután így a főpapi méltóságba beletanult, az olaszok véleményét tudakolta. Azok a szokott módon legyezgették a hiúságát: isteni arckifejezését magasztalták, megjelenését inkább az istenekéhez, semmint az emberekéhez hasonlították, és esküdöztek, hogy az ő testének és öltözködésének az ékességét még a szentséges pápa, minden papi méltóság legfőbbike sem éri el. Zsigmond pedig nem utasította vissza ezeket az oly édes dicsőítéseket; hízelgéseik folytán annyira tetszett önmagának, hogy már azt hitte: ujjaival érinti az eget, és környezetének üres ígérgetéseire hagyatkozva inkább akart Oppeln dicstelen és szomorú magányába költözni, csak hogy ne szülőföldjén, a gyönyörű Erdélyben kelljen élnie.

Ezek voltak Erdély elhagyásának és a németek hatalmába való kiszolgáltatásának kezdetei, okai és ösztönzői. Ez volt a helyzet, amikor Zsigmond fejedelem - önnön elvakultságában és tányérnyalóinak nógatására - végre kinyilvánította lelkében hosszan melengetett elhatározását. Épp ekkor, a tél derekán, január havában, a Maros és a többi erdélyi folyó mindenfelé kilépett medréből, és olyan árvízzel borította el a földeket, amilyenről emberemlékezet óta még csak nem is hallottak, amilyet sohasem láttak. A hegyeket borító hó a folytonos esőzéstől hirtelen elolvadt, és mivel a gyors hegyi patakok medre az alázúduló víztömeget nem tudta befogadni, a síkságokra terjedt szét az ár, s rettenetes özönvizet idézett elő. A földbe nagyrészt még ősszel elvetett gabonát a hullámok kimosták, vagy ha már kihajtott, a göröngyökkel együtt kivájva

magukkal sodorták, és a mélységbe szórták. A Maros Gyulafehérvárnál a vlahok[19] lakta külső negyedet, amely pedig nyolc stádiumnyira[20] van a folyótól, majdnem elborította. A folyó medrét borító vastag jégkéreg az emelkedő víz erejétől darabokra töredezett és szétszakadozott, majd az egyik kanyarulatban, a város alatti cölöphíd tájékán olyan tömegben halmozódott fel, hogy a folyó medre elzárult, s a méltatlankodó hullámok több napon át szétterülve törtek a város felé, míg végül a folyókanyar jéggátja elolvadt, és az ostromlottak lassanként felszabadultak. A babonaságtól lenyűgözött lelkek persze ebben is csodát láttak: azt rebesgették, hogy a váratlan vízözön nagy változást jelez. Annyi bizonyos, hogy felénk az öregek, akik hosszú életük tapasztalataiból következtetnek sorsuk viszontagságaira, hiszik és vallják, hogy a tavaszi napéjegyenlőség[21] előtti heves árvíz, meg ha a napéjegyenlőség után negyvenkilenc napon belül, még a Fiastyúk felkelése előtt jég esik, nagy felfordulásokat és országos változásokat jelez. Mintha a levegőnek és az ég megállapodott rendjének a szilárd törvényektől és a meghatározott mozgástól való eltérése az emberi dolgok megváltozását is magával hozná, és arra nem is gondolhatnánk, hogy a felettünk levők megzavarodtával nem kell az alant levőknek is megzavarodniuk, és rendjükből kizökkenniük. A fejlemények mindenesetre a késői utódok számára is szomorú példákkal bizonyították, hogy az ekkori árvizet Erdély sorsának mily nagy változása követte.

Zsigmond fejedelem, miután ilyen tervekkel készült az ország felfordítására, nehogy valami késedelem - amint ez gyakran megtörténik - tervét és a császári követekkel folytatott tárgyalásainak eredményét meghiúsítsa, 1598. április 4-re összehívatta

Gyulafehérvárra a rendek országgyűlését, hogy majd ott a fejedelemségről lemondjon, és Erdélyországot Rudolf császárnak átadja. A kitűzött napon megjelent a sok nemes és Erdély három nemzetének: a magyaroknak, szászoknak és az ugyancsak magyar székelyeknek valamennyi rendje a tanácskozás helyét nem valamelyik szűk városi épületben jelölték ki, mint azelőtt, hanem a fejedelmi palotában, majdhogynem a fejedelmi lakosztály ajtaja előtt. Nem is tették a bemenetelt mindenki számára szabaddá, mint korábban mindig, hanem csak azoknak, akik nagy birtokokkal és sok jobbággyal rendelkezvén a nemesi rend tagjainak számítottak. Távol tartották azokat, akik zsold fejében szolgáltak, tartozásaik címén védnökség alatt állottak, vagy egyéb fizetett szolgálatokat teljesítettek, sőt a felfegyverzett ajtónállók a vezető nemeseket is csak fegyver nélkül bocsátották be. A ruhájukról kék darabontoknak nevezett és a fejedelmi udvar szolgálatára rendelt hatszáz főnyi testőrség egy része a szokásos rendben sorakozott, a többség viszont teljes készültségben várt, és csak a belépő tanácsosok és az előkelőbb nemesek előtt nyitott utat: puskával, karddal és bárddal úgy fel voltak szerelve, a rézágyúk mellett úgy állottak az égő kanóccal, mintha azon nyomban esküdt ellenségeikkel kellene szembeszállniuk. A körültekintőbbek már ekkor arra gondoltak, hogy ilyen kezdet után csak áldatlan fejlemények következhetnek.

Mindez, ami az emberek szeme elé tárult, nemcsak a nemesség számára volt szokatlan: mindenki elborzadt és megrémült. Széltében-hosszában mondogatták, hogy vége a szabadságnak, és azt beszélték, hogy nem országgyűlés ez, hanem roppant csapások kezdete: nem szavazhatnak szabadon, hanem erőszakos parancsnak kell

engedelmeskedniük. A tanácsház, amely máskor a jogtalanság megtorlója, a szabadság biztosítéka, a kötelesség irányítója, az igazság oltára volt, már nem országgyűlés színhelye, hanem börtön. Az őrök is, akiket a közjog védelmére és a közjó oltalmára állítottak, nem a jog őrei, hanem a tanács és az egész nép életének fenyegetői, mintha hóhérnak fogadták volna fel őket az állam pénzéből. Ez a rettegés a tanács tagjairól a nemességre is átragadt. Így aztán mindenre szemet hunytak, a tanácsosok és a közemberek szótlanul néztek egymásra, sanda tekintettel méregették egymást; hallgatással akarták tudatni azt, ami nem tetszett nekik. Teljességgel megfoghatatlan, hogy ily népes közösségben mindenkinek lelkét mennyire lenyűgözte a szolgákhoz illő nemtelen félelem: senki sem akadt, aki a jogtalan döntés ellen szabad szóval tiltakozott volna, és aki az ország javát többre tartotta volna, mint egyetlenegy meggondolatlan ifjúnak a haza felforgatására törő fegyveres önkényét. Holmi szavazásra odaállított szobroknak nézhetted volna őket az országgyűlésen! Nem is elmésség nélkül mondogatták, hogy hajdanában Amyclae lakosai ostoba hallgatásuk miatt,[23] az erdélyiek most félelem okozta némaságuk folytán mennek tönkre. Ilyen volt a főemberek és nemesek fegyvertelen csoportjából összeválogatott gyűlés, és vele egyetemben az erős őrséggel és rendkívüli fegyveres készülettel megszállott palota, egyben tanácsház, és az egész fejedelmi lak: látszatra nagyszerű és pompás, de ha az akkori helyzetet meggondoljuk és a későbbi fejleményeket emlékezetünkbe idézzük, szomorú és gyászos.

Mindezt Zsigmond fejedelem azzal a szándékkal tervelte ki, hogy senki se merjen szót emelni, amikor a rendek a Rudolf császár örökösként való jelölése

dolgában elébük terjesztendő törvényjavaslatot tárgyalják. Legtöbbnyire úgy szokott történni, hogy erőszakos uralkodók a méltányosnál és jogosnál nagyobb hatáskört kaparintanak magukhoz, úgyhogy esztelen és veszélyes próbálkozásaikat csak a Brutusok[24] kemény keze hozhatja helyre. Mindenki tudja, hogy egyetlen kezdeti hiba a hibák tömegének elkövetésére vezethet. Miként a súlyos betegségeknek, a haza ellen irányuló vészes mesterkedéseknek is lehetőleg az elején kell gátat vetni. A feltámadó és hamarosan pusztítóvá erősödő tüzet még füstölgés közben, a könnyen burjánzó tüskés bozótot is zsenge korában kell eltaposnunk. A ledőléssel fenyegető falat még teljes összeroskadása előtt kell gyámpillérrel és tartóoszlopokkal megtámogatnunk, mert ha egyszer megindul, hiába próbáljuk felállítani. Ha a tolvajlások vagy emberölések és más efféle bűncselekmények ellen még elkövetésük előtt védekezünk, maga a józan ész tanácsolja, hogy mikor az ország fennmaradásáról van szó, a mutatkozó veszélyeket úgy tartsuk távol, mintha tulajdon életünket védenők, ugyanis minden dolog lényege már a kezdeteiben benne van, mint ahogy a kicsinyke magban is megvan már a szálfa óriási törzse.

Erre az erdélyi országgyűlésre Rudolf császártól is érkeztek követek: Szuhay István váci püspök, Istvánffy Miklós, Magyarország nádori helytartója, a nagy Rotterdami Erasmus egykori tanítványa, méltóságteljes és már idős kora miatt is tiszteletre méltó férfi, és végül Pezzen Bertalan - a császár tanácsosai,[25] előkelő származású személyek, akik feladataikat buzgó odaadással végezték, és akiknek származásához és kiváló tulajdonságaihoz a tisztes tudományokban szerzett hírnevük is hozzájárult. Megérkezésük előtt három nappal Alfonz püspök, a

követként eljáró pápai nuncius, Gyulafehérvárról visszatért Olaszországba. Jósika kancellárral már három esztendeje kölcsönös barátságot és szoros kapcsolatot tartott fent: mindketten annyira a maguk érdekeit nézték, hogy csakis ebben különböztek egymástól. Jósika - jól ismervén mind e vidék, mind a fejedelem szokásait és gondolkodását - folyvást ezek kegyeire pályázott, és minden gondolata az Erdély feletti uralom megszerzésére irányult; Alfonz püspök viszont minden cselekedetében a pápa érdekét és hasznát, továbbá Rudolf császár méltóságának a gyarapítását és növelését tekintette mintegy zsinórmértékül. Hazaindulva Erdélyből, Torda városában találkozott a császári követekkel, és feltárta előttük Jósikának a császár ellen szövögetett terveit: Jósika az előző napokban, amikor az ügy még eldöntetlen volt, magát akarta Erdély fejedelmi székébe csempészni, és a kedveskedéseivel biztosított szavazatok révén többeket máris a maga pártjára vont; most azon fáradozik, hogy az országot ne szállja meg a német, akinek uralmát mindenki előtt gyűlöletessé tette; a rendek ne tűrjék, hogy idegen fejedelmet ültessenek az ország nyakába; azokat az egyezségeket és megállapodásokat, amelyeket Zsigmond és a császári követek az ország lakosságának akarata ellenére és tudta nélkül kötöttek, vissza kell vonni és hatálytalanítani; amíg mindenki szabadon nem nyilváníthatja véleményét, méltánytalan dolog az állam helyzetét eleve kész erőszakos döntésekkel, egyik vagy másik személy titkos összeesküvésével megingatni. A szabadság megvédelmezésének örve alatt Jósika Istvánnak az volt a szándéka, hogy a két uralkodó közt az átmeneti állapotot kihasználva egyesek rokonszenvét kiügyeskedi, mások kedvezését megvásárolja, és így a fejedelemséget megkaparintja, amire - mint gondolta

- mások véleménye szerint méltó, a magáé szerint pedig nem méltatlan. De - általános megítélés szerint - Jósika vágya még akkor sem igen teljesülhet, ha a németet sikerül kirekesztenie. Mintha bizony akit Erdély kancellárként jó néhány év alatt nem tudott megemészteni, azt fejedelemként elviselné, hiszen e nagy méltóság elnyeréséhez sem a maga, sem őseinek a kiválósága, sem házának ragyogása, sem születése, sem népszerűsége nem egyengeti az utat.

Ezenkívül Jósika - még a császári követek: Szuhay, Istvánffy és Pezzen Erdélybe érkezte előtt - csak a maga nevében, de Zsigmond fejedelem tudtával és kezdeményezésére, titkos levelet intézett Tiefenbach Kristófhoz, a Kassán székelő királyi helytartóhoz.[26] Később ez a levél okozta a vesztét. Most már ugyanis Zsigmond - akár Jósika István ösztönzésére, akár magától - állítólag megbánta elhatározását, és megint újabb tervekkel kezdett foglalkozni.

A levél tartalma ez volt: **Miksa főherceg** ne siesse el erdélyi bevonulását,[27] mert Zsigmond fejedelem még nem szánta el magát végleg arra, hogy országából távozzon, és Rudolf császár javára lemondjon. Várjon Miksa addig, ameddig a megállapodásokat szilárdabb biztosítékok nem támogatják. Az ügyet mindeddig üres ígéretekkel és szavakkal tárgyalták; még semmit sem döntöttek el és zártak le. Zsigmond személyesen fog a császárhoz utazni, hogy előterjesztését megtegye és elhatározásra jusson, egyben pedig kellő intézkedéssel gondoskodjék róla, hogy a szerződés sem a császárnak, sem neki magának vagy az országnak ne legyen kárára.

Jósika mindezt Zsigmond elgondolása szerint foglalta írásba. Zsigmond ugyanis olyan formában

főzte ki Jósikával távozásának tervét, hogy miközben ő a neki ígért Oppeln birtokába lép, Erdély uralmát helyettes fejedelmi vagy kormányzói címmel Jósikára ruházza. Ha aztán az oppelni helyzet nem úgy alakulna, ahogyan reméli, akkor szándékát megváltoztatva visszatér, és a fejedelemséget Jósikától, mintegy addigi helyettesétől, a hazatérő jogán visszaveszi. Így a német Zsigmondnak mind távolléte alatt, mind későbbi visszatérte után ki lenne zárva Erdély bármi néven nevezendő birtoklásából.

Zsigmondnak ezt a ravasz ötletét Jósika igyekezett összeegyeztetni a maga terveivel, mégpedig úgy, hogy a Zsigmond oppelni távozásával megüresedő fejedelemséget a német kizárásával majd ő maga szerezhesse meg; Zsigmondot áltatja csupán, hogy visszaengedi birtokába, valójában mindkettejüket fegyveres erővel fogja távol tartani. Hogy aztán ezekben az idétlen és hitvány mesterkedésekben Zsigmond is, Jósika is mekkorát csalódott, azt a későbbi fejlemények mutatták. Mert ezek az alattomos cselszövések, amelyekben több volt az ostobaság, mint a művészet, Jósikának az életébe kerültek, Zsigmondnak pedig a hírét és becsületét bélyegezték meg örök időkre. Egyébként Jósikának ezt a levelét a kassai királyi helytartó Rudolf császárhoz terjesztette fel, az utóbb Erdélybe küldött császári követek pedig visszavitték Zsigmondnak: ezzel bizonyították, hogy akad olyan erdélyi főúr, aki a császár és Zsigmond közt már előbb létrejött egyezséget fel akarja borítani, és a szerződéssel megpecsételt egyetértést épp ilyen alkalmatlan időben próbálja megbontani. Ez a felforgató törekvés csak arra volt jó, hogy Miksát késleltesse, Rudolf császár jóindulatát pedig mind Zsigmond fejedelemtől, mind az országtól elidegenítse. Tűrhetetlennek mondották, hogy bárki is ilyen vakmerőségre vetemedjen.

Zsigmond, mikor látta cselszövésének lelepleződését, hogy az állhatatlanság gyanúját eloszlassa, azt hangoztatta, hogy a levelet teljességgel az ő tudta nélkül írták, és a gyűlölség egész súlyát, amely a tervek megkavarása folytán feltehetőleg őrá - a cselszövés értelmi szerzőjére - hárult volna, Jósikára tolta: ráfogta, hogy a titkos összeesküvésnek ő az egyedüli kieszelője, őt tüntette fel vétkesnek az ügyben, és a császár, valamint a haza ellenségének nyilvánította. Azzal vádolta, hogy koholt és hamis levelet írt az ő nevében, és hogy ily nagy bűn megtorlás nélkül ne maradjon, és a veszedelmes tett a példaadás nyomán tovább ne terjedjen, azzal fenyegette, hogy méltó büntetéssel fogja sújtani. Jósikát a fejedelem és a császári követek méltatlankodó gyűlölete hirtelen úgy elárasztotta, hogy mindjárt testőrdarabontokat állítottak melléje, a gyűlés szeme láttára elfogták, és börtönbe vetették. Ez április 2-án történt. Lázár István testőrparancsnok, akiből a katonai bátorságon kívül minden jó tulajdonság hiányzott, és aki az uralkodók minden intésére készséggel ügyelve egy csapással akár az országot is lefejezte volna, hajtotta végre ezt is, a többi vészes parancsot is. Jósika nemcsak hivatali méltósága révén állott összeköttetésben Zsigmonddal, hanem egyébként is szoros kapcsolatok fűzték őket egymáshoz. Jósika felesége is rokona volt a fejedelemnek, fiát is Zsigmond részeltette a keresztség szentségében, majd a keresztvízzel megtisztított kisdedet ünnepélyesen gyámságába fogadta; de még a rokoni kapcsolat, a szentséggel megpecsételt atyafiság, a közösen viselt országos méltóság, a közösen vallott pápai hit, minden titkuknak kölcsönös ismerete, egyszóval a kettejük közt fennálló szinte testvéri viszony sem segített Jósikának szabadságának visszaszerzésében, de még

életének megmentésében sem. Egyébként Zsigmond, hogy minél kedélyesebben űzzön csúfot a fogolyból, őrizetben tartása helyéül a várbeli konyhája fölötti kamrát jelölte ki. Hogy pedig fogsága ne legyen megtisztelés híján, a korom lepte falakat gyöngydíszes szőnyegekkel és művészi kárpitokkal vonatta be; kalapáccsal maga verte be a falba a szegeket, hogy mindenhová szőnyegeket aggathasson, így adva meg érdemes barátjának a méltó végtisztességet.

Egy ilyen férfi bukásán, ezeket az előkészületeket látva, az egész főúri és nemesi rend felindult. A legtekintélyesebb személyeket, Teke Ferencet és Hueth Albert nagyszebeni királybírót[28] (így hívják a város egyik elöljáróját) küldték Zsigmondhoz, és kérve kérték, hogy szabadítsa ki a fogságból ezt az embert, aki a nemesek közt is első, országos méltóságot visel, s elszakíthatatlan szálak fűzik nemcsak az erdélyi államhoz, hanem magához a fejedelemhez is. Ha van valami, amivel akár a császárnak, akár Zsigmondnak felségét megsértette, gondoskodjék az ügy törvényes kivizsgálásáról, de nemesemberek szabadságát ne támadja meg ily nyílt erőszakkal, épp ő, akinek inkább az volna a feladata, hogy mindenki jogait és életét épségben megóvja, ők Jósikáért bármekkora pénz- vagy becsületbeli zálogot letéve hajlandók valamennyien kezeskedni, és vállalják a felelősséget, hogy a kitűzött napon megjelenik a törvényszék előtt; kötelezik magukat, hogy nem fogja elkerülni ügyének szabályos kivizsgálását. Zsigmond erre azt válaszolta, hogy Jósika a császári követek hatalmában van; nem is az ő parancsára fogták el; sorsának változását az illendőséghez képest nagyon is fájlalja. Ő az országot minden bíráskodási joggal egyetemben átadta a császári megbízottaknak, ezért Jósikának sem

elfogatása, sem szabadon bocsátása nem rajta múlik. Csak annyit tehet, hogy felmentése és szabadon bocsátása érdekében minden buzgalmát és igyekezetét latba veti a császárnál.

Így történt, hogy Jósikát, miután néhány napig őrizetben tartották, az országgyűlés berekesztésével Pezzen Bertalan kezére adták. Amikor a késő éjjeli órákban a börtönből kivezették, kocsira szállás közben így szólt az épp ott álló Gyulaffi Lestárhoz,[29] rokonához és hajdani iskolatársához, valamint környezetének többi tagjához, akik szerencsétlenségén sajnálkoztak: *„Ez a jutalma az uralkodók barátságának!”*

Zsigmond állítólag azzal a feltétellel lett volna hajlandó Jósikát Erdély fejedelemségébe juttatni, hogy miután ő eltávozik, és minden hatalmat átruház Jósikára, az minden évben tízezer aranyat fizet neki, bárhol éli is le életét. Jósikának nem volt kedve ellenére való sem ez a feltétel, sem a fejedelemség reménye. A dolog nem is látszik valószínűtlennek azok szemében, akik – joggal meggondolják, hogy Zsigmondnak ez az ország mindig csak adásvétel tárgya volt. Mint valami undorító kalmár, piszkos áruját kész volt akárkinek a nyakába sózni, csak fizessen az illető. Négy évvel előbb, amikor Olaszországba akart kivándorolni, ugyanennyiért adta el Erdélyt, mint valami másra sem használható vásári árut unokabátyjának, Báthori Boldizsárnak[30] is, de azután - cirkuszi mutatványoshoz illő könnyedséggel - ettől a tervétől is elállott, és megint újabb ötleteihez pártolt. Most pedig ugyanolyan cselszövéssel hálózta be Jósikát, mint annak idején Boldizsárt, a rokonát: akkor annak, most ennek a halálával akarta letörölni a becsületén esett foltot. Ennek a mesterkedésnek, de tulajdon kíméletlenségének vagy nagyratörésének is lett áldozatává Jósika, így került börtönbe; majd

bilincsekbe verték, úgy szolgáltatták ki a császári megbízottaknak. Mindez pedig főképp abból a meggondolásból történt, hogy ha egyszer ártalmatlanná teszik a fejedelem legkedvesebb és mindaddig legbefolyásosabb emberét, akkor a többieket is sikerül megfélemlíteniük, akik méltóságban Jósika alatt álltak, és így a németek befogadását ellenzők közül senki sem fog szabadabb véleménynyilvánítást követelni, mint amilyet a fejedelem engedélyez nekik: mindnyájan azt fogják határozni, amit ő eleve elhatározott. Egyszóval, látni való volt: ez a gyülekezet nem országgyűlés, hanem valamiféle eszeveszett, törvénnyel, joggal, ésszerűséggel mit sem törődő népcsődület; nyoma sincs itt már annak, hogy a közügyeket, mint hajdan, valóban megtárgyalják, és közérdekű határozatokat hoznak; a szabadság helyét a szabadság árnyképe és csupán a látszat kedvéért mutogatott mása foglalta el, s ahelyett, hogy ki-ki tetszése szerint előadhatta volna a maga akaratát, az erőszak lépett uralomra, és mindenkire rákényszerítette, hogy meghallgassa és helyeselje, amit nem akart. Jósika István iránt tehát az egykor teljes uralkodói kegy egyik napról a másikra a legsúlyosabb gyűlöletbe csapott át; a derék ifjút, aki nem ilyen véget érdemelt volna, mihelyt Zsigmond, nem sokkal később, távozott Erdélyből, a magyarországi Szatmár várába hurcolták, és kivégezték. Minden vagyonát, javait, pusztáit, falvait, várait, földjeit, amelyekkel Zsigmond egészen az irigyeltetésig elhalmozta, elkobozták a kincstár javára.

Feleségének, a Füziek nemes törzséből eredett Borbálának, aki köztudomásúlag a fejedelem rokona volt, valamint Zsigmond nevű fiacskájának Gerend várát adták néhány hozzá tartozó faluval,[31] hogy a nemesasszony ezek birtokában viselje el jelen

sorsának keserűségét, tartsa el magát, és múltjára gondolva vigasztalódjon. Jósika birtokában volt a Maros menti magaslaton emelkedő Déva vára; ha ebbe az erősségbe visszavonul, védelméről is jobban gondoskodhatott volna. Csakhogy keveseknek adatott meg az, hogy előre lássák, és ki tudják kerülni a fenyegető sorscsapásokat. Sok embert a végzet kérlelhetetlen ereje taszít pusztulásba. De Jósikának is jelezte valami szerencsétlenségét. Az országgyűlés megnyitásának napján, kora reggel, mielőtt a gyűlésre ment volna, kedvtelésből sétalovaglásra indult a város falain kívül, és mikor a György-kapu csapóhídjához ért, amelyet láncok segítségével szoktak felhúzni és leereszteni, lépésben haladó lovának a lába véletlenül úgy beleszorult a híd deszkái közt tátongó résbe, hogy a lovas a megtántorodó és lábát kiszabadítani próbáló állatról abban a pillanatban lezuhant. A rossz jelet a később történt dolgok igazolták.

Zsigmond, miután Jósikát elfogatta és börtönbe vettette, hogy az őt sújtó büntetés félelme másokra is átragadjon, egy Nagy Tamás nevű hívét, háborúban és békében egyaránt dicsérettel emlegetett fiatal katonát, néhány szava miatt, amit az országgyűlés szabadságának eltiprásáról ejtett, és amit a fejedelmi udvarban nyüzsgő besúgók jelentettek Zsigmondnak, késő éjszaka elfogatta, és egy percet sem vesztegetve, még a sötétség csendjében felakasztatta arra a fára, melyet a bűnösök kivégzésére a város falain kívül állítottak. Meg volt róla győződve, hogy dicső dolgot hajt végre, ha az országgyűlést kivégzéssel kezdi, majd később - az előjelhez méltó befejezésként - országát Rudolf császárra hagyja, és híveinek utolsó, friss kivégzésétől véresen távozik Oppelnba. El sem mondhatjuk, hogy mindez az egész lakosságnak mily nagy fájdalmára történt: csendben mindenki azon kesergett, hogy szabad embereket, akik ősi törvény

alapján, bevett jog szerint sérthetetlenek, a törvényszéki eljárás mellőzésével, a vádak kivizsgálására időt sem hagyva, egyetlen személy önkénye következtében bebörtönöznek, felakasztanak, lefejeznek, holott bármilyen ügy következtében csakis megidézés, bizonyítási eljárás és ítélet után lett volna szabad nemcsak kivégeztetni, de akár csak megbilincseltetni is őket. Ennek a siránkozásnak azonban semmi foganatja nem volt, mert nemcsak mindenfajta törvénykezés szünetelt, hanem még csak az elhurcoltak érdekében sem mert közbenjárni senki. Olyan volt a helyzet, hogy ha valaki szabad emberhez méltó szót ejtett ki a száján, a testőrdarabont-hóhérok már készítették is neki a kötelet vagy pallost, úgyhogy világosan látni lehetett: ez az egész országgyűlés a közélet rákfenéje, amely már az ország szívét veszélyezteti, csak lángja a füst közül még nem csapott magasra. Háború ez ellenség nélkül - zúgott mindenki -; senkinek a véleményét nem kérdezték; a helyeslés sem volt önkéntes, csak kikényszerített. Volt aztán még valami szörnyűség, amit nem lehetett sajnálkozás nélkül szemlélni: az elítéltek büntetését, akár bebörtönözték, akár - ítélethirdetés nélkül - lefejezték őket, a Zsigmond korában szokásos gyakorlat szerint - hogy a kegyetlenség ne csak egy személyre sújtson - az illetők javainak elkobzása és széthurcolása követte. A fejedelem hírhedt csatlósai ezzel a piszkos és gyalázatos módszerrel úgy beletanultak a gazdagodásba, hogy házukban egyéb sem akadt, csak rablással és gazsággal szerzett, polgártársaik vére árán harácsolt holmi. Láttuk, hogy készültek a gyalázatos ítéletlevelek a kancelláriában; láttuk, mint halmozódtak fel a kincstár javára elkobzott főúri javak, mintha az ellenségtől zsákmányolták volna; láttuk, hogy a tányérváltók, hajbodorítók, besúgók,

vargák, kéjencek, hivatásos feljelentők mint gazdagodtak meg a véres pénzek bűnös összehordásából; és ami a legszomorúbb: ezekből a vérrel szennyezett kincsekből az ország sírásói szedték meg magukat. És miközben a méltatlan üzelmek már öt esztendeje folytak, a hallgatást parancsoló Harpocrates[32] úgy lezárta a nyelvét a derék tanácsosoknak és egyéb főembereknek, akiknek az ország javára kellett volna vigyázniuk, hogy az általános romlás közepette meg sem mertek mukkanni. Legtöbbjüknek pénzsóvárság torlaszolta el a torkát; senki sem akadt, aki egyéni kegyeltsége helyett a köz javát választotta volna. Ez az örökké visszataszító rettegés és az egyéni érdek hajhászása arra vezetett, hogy csakhamar minden isteni és emberi jog felfordult.

Mindezt nem hallgathattam el, bár jól tudom, hogy nem fog kellemesen hangzani azoknak a fülében, akik az országnak ezekben a gondoktól terhes ideiben ilyen bűnös mesterkedésekkel gyarapították rútul vagyonukat és keresték kenyerüket, és akik nemcsak becsületüket, hanem nyelvüket - mindenfajta undorító szolgálatra kész testrészüket - is áruba bocsátották az uralkodók intésére. Előadásomban bárcsak inkább én bizonyulnék hazugnak, s ne azok tértek volna le a becsület és állhatatosság útjáról, akik hazánkat ebbe a nyomorúságba döntötték. Bizony, ha azok, akiknek tekintélyén az ország boldogulása látszólag nyugodott, kellőképpen fel lettek volna vértezve lelki szilárdsággal, nem lett volna annyi gondunk belül, nem szenvedett volna becsületünk oly jóvátehetetlen veszteséget, nem érte volna népünket akkora csapás, egyénenként mindenkit annyi rengeteg baj, ami hovatovább az ország végpusztulásává fokozódott. Akkor, amikor a vesztébe rohanó és az országot őrjöngve elveszejtő fiatal fejedelem gyeplőjét lazára

hagyták, hogy bármit merészelhessen, és gyalázatos módon mindenféle jogtalankodásra vetemedhessen, akkor vetették meg a rövidesen bekövetkező bajok alapjait, akkor nyílt meg a tér a romlás előtt. A meggondolatlan fejedelem nyaktörő terveit az idősebbek komolyságával és megfontoltságával kellett volna visszatartani, vakmerőségét és csökönyösségét jellemszilárdsággal és érett tanácsokkal betörni. És ha mindez nem használ, a Brutusokat kellett volna például választani. Mindnyájan tudjuk, hogy a megfontolásnak két nagy ellensége van: az elhamarkodás és az erőszakosság; az utóbbi semmiben sem tűri az ésszerű és szabad elhatározáson alapuló cselekvést, az előbbi pedig vaktában és körültekintés híján kárhoztatja bukásra a terveket. Ha mind a kettő fennforog, csakis az ország nyilvánvaló válsága, súlyos hanyatlása következhetik be. Mert a kényszerből eredő és elsietett döntést megbánás követi nyomon, a megbánást méltatlankodás, meghasonlás, az elhatározások megmásítása váltja fel; végül is - csak ez történhetik - az egyéni meghasonlások és nézeteltérések áldatlansága az államra hárul vissza.

Ilyen körülmények között, mikor Zsigmond fejedelem a tanács elé terjesztette javaslatát, hogy Erdélyt át kell adni Rudolf császárnak, és a rendeket az előterjesztés elfogadására biztatta, voltak, akiket a helyzet váratlan alakulása nagyon megzavart. Végül is, hogy ne az legyen a látszat, mintha vaktában döntöttek volna, elhatározták, hogy újból próbát tesznek Zsigmonddal, és - ha lehet - eltérítik attól a szándékától, hogy elmenjen, elhagyja hazáját. Vagy ha már ez a végleges elhatározása, ne fossza meg őket hagyomány szentelte ősi joguktól, hogy szabadon választhassanak fejedelmet.[33] Látták, hogy a dolog a fejedelem meggondolatlansága és legtöbbjüknek ijedt

helyeslése folytán gyászos döntés felé sodródik, abból pedig csak roppant meghasonlás, majd nagy belső válság eredhet. Ha már Zsigmond oly szépnek és megtisztelőnek találja az idegen szolgaság vállalását, csak magának válassza, és ne hárítsa minden jog sárba tiprásával az egész nép nyakába. Az államnak, a közjónak és közös egyetértésnek rendkívül fontos, hogy olyan fejedelmük legyen, akit nem erőszakkal kényszerítettek rájuk, hanem mindnyájuk egyértelmű akaratával hívtak meg, és aki szabad megválasztói fölött szabadon uralkodik; menjen Zsigmond, tegye idegenben, amire csak kedve támad, csak az ország szabadságát hagyja meg. Rudolf császár sem jár el jogosan és helyesen, amikor egy meggondolatlan ifjú kijátszásával akar megkaparintani egy országot. Ez a fejedelemség ellopása, nem szavazás útján való elnyerése! Ilyen mesterkedésekből nem származhat az országra béke és nyugalom, csak örökös visszavonás. Országokat megszerezni és megtartani ugyanúgy szokás; a tapasztalat, a dolgok mestere azt tanítja, hogy az erőszak és cselszövés nem maradhat huzamosabban uralmon.

Az okosabbak ezt panaszolták egymás között; már akkor előre sejtették, ami később be is következett. Nehogy azonban bármit próbálatlanul hagyjanak, újból elküldték Zsigmondhoz a főurak közül a kiváló és bölcs Teke Ferencet, Torda vármegye tiszteletbeli ispánját. Teke az ország valamennyi lakosának nevében azt kérte, hogy ne hagyja el hazáját ilyen válságos időben; az erre az ügyre vonatkozó terveit körültekintő meggondolással latolgassa; ilyen fontos dologban a szabad választás irányítsa cselekedeteit, ne holmi felbuzdulás. Az elhamarkodottság és meggondolatlanság mindenben káros, de ha még az ország veszélyeztetésével is együtt jár, akkor mindennél veszedelmesebb. Ha azonban annyira

megunta honfitársait és nemzetét, hogy bár senki sem készteti lemondásra, ő mégis magától le akar mondani méltóságáról, legalább a jogot hagyja meg érintetlenül és sértetlenül, amelynek birtokában az ország eddigi fejedelmeit választotta. Nem szűkölködik még Erdély annyira bölcsességben, hogy akár a fejedelméről gondoskodni, akár az ország javáról dönteni ne tudna. Tartsa meg épségben megboldogult András király törvényét, amelyre az ő korától fogva minden magyar király és az egész nemesség esküt szokott tenni, és amelynek az érvényességére és az ellenállás jogára ő esküt tett, mi pedig hűségi fogadalmat.[34]

Zsigmond úgy válaszolt, hogy szavaiból méltatlankodása is kicsendült: kijelentette, hogy nem mások, hanem a maga belátása szerint jár el. A közjóról való gondoskodásnak az a biztos útja, amelyet ő választott, és nem más. Ez pedig nem egyedül az ő önkényes döntése, hanem más bölcs fejedelmeknek, Rudolf császárnak és tanácsosainak az elgondolása. Nem hajlandó a tömeg meggondolatlan vélekedéseinek uszályába kerülni, olyan üdvös tanácsot tesz a magáévá, amely eltér a sokaság véleményétől. Aki a kötött szerződést és a megállapodásokat, melyek nemcsak ennek a hazának a megvédelmezését szolgálják, hanem az egész keresztény világ számára is hasznosak, nem fogadja el, és kivonja magát az általános egyetértésből, vigyázzon, nehogy miközben megátalkodottságát ellenkezéssel fűti, olyan hamar kelljen letennie róla, hogy még megbánásra se maradjon ideje.

Zsigmond fenyegető kijelentéseinek elhangzása után, amikor minden út lezárult - senki sem vonhatta ki magát, nem utasíthatta vissza a parancsok teljesítését -, nem önként, hanem a parancsoló hatalmának engedelmeskedve, és inkább csak a

nyelvükkel, nem a szívükkel, letették az esküt, először a tanácsosok és a főurak, majd az egész nemesség. A később sorra kerülök az előbbiek tekintélyéhez igazodtak; hozzájárultak mindnyájan, mégpedig nem is minden tragikus nagyzolás nélkül. A több felől fenyegető veszélyek közepette nem volt bennük bátorság, hogy ellenkezésükkel kiszolgáltassák magukat a fejedelem nyilvánvaló dühének. Hiszen Jósika és a többiek veszte kinek-kinek jó figyelmeztető volt, hogy a saját boldogulására gondoljon. Mindenki hallgatott inkább, és a nyakát féltette, semmint hogy a hazát, a szabadságot mentse szónoklatával.

Így aztán mindjárt ki is hirdették a határozatot: minden nemes, lófő, főrendű, közrendű vagy középrendű, aki akár maga szerzetté, akár örökölte vagyonát, telket, falut, pusztát adományozás, zálog, vásárlás, használat címén vagy bármilyen címen szerezvén, és mintegy a biztos nemesség jeléül mentességgel felruháztatván, vagy hűségének és engedelmességének elismerése fejében falut vagy városi tisztségek bármiféle biztosítékát bírja és birtokolja akár Erdélyországban, akár a hozzá tartozó területeken,[35] nyomban tegye le az esküt Rudolf császárra, Magyarország királyára. Aki ezt megtagadja, visszautasítja vagy kivonja magát a tanácsi határozat alól, fej- és jószágvesztéssel bűnhődik; ugyanúgy a hazaárulás vádja alá esik, és az annak megfelelő ítélet szerint büntetik, mintha fegyverrel és tűzzel támadt volna hazája ellen.

Ezt a fenyegető hangú rendelkezést nem követte sem a nép jóváhagyó moraja, sem kedvező helyeslése, inkább szomorú hallgatásba merülve aggódott mindenki: úgy látszott, hogy ha szabadon szavazhatnának, a határozatot elfogadás helyett mindnyájan azonnal érvénytelenítenék. Mégis, hogy

saját szolgalelküknek és az állami parancsnak eleget tegyenek, mindannyian letették az esküt, először a tanácsosok, majd a többi főrend, végül a nemesség és a rendek, de helyeslésüket sem arckifejezésükkel nem mutatták, sem belül nem érezték, annyira tétovázott és kétségeskedett a lelkiismeretük. Akik legalább anyanyelvükön írni tudtak, írás alapján mondották el az esküt. Az írástudatlanok előtt egy diktáló mondta előre a formulába foglalt eskü szövegét. A távollévőkre vonatkozólag úgy intézkedtek, hogy az ország egyes kerületeiben, amelyeket megyéknek neveznek, alkalmi gyűléseket kell tartani, és mindenkinek ugyanarra a szövegre kell letennie az esküt. Hogy azonban az ország lakosai egy könnyed mozdulattal saját elgondolásukhoz vissza ne térhessenek, és esküvel elkötelezett szavukat semmiféle ürüggyel meg ne szegjék, és ki ne játsszák, külön erre a célra készítettek egy hatalmas könyvet, amelyben az elmondott ünnepélyes esküt ki-ki saját kezű aláírásával és pecsétjével is megerősítette. Ezt a kötetet később - az Erdéllyel való kapcsolat örök időkre szóló emlékéül - Pezzen Bertalan, a császár jogtudós tanácsosa felvitte Rudolf császárhoz.

Ez a kényszerhelyzet - bár nem csendes zúgolódás nélkül állott elő - béklyóba verte az engedelmességre fogott lelkeket. Annyira azonban senki sem tudott úrrá lenni saját természetén, hogy titokban vagy nyíltan ne csipkedte volna a határozat erőszakosságát, és ne gúnyolódott volna már akkor is az eskü szentségén, kiváltképp, mert máris mindenki gondolhatta, hogy a dolgok e rendje nem sokáig fog tartani, és az ország lakosai a német uralmat hamarosan le fogják rázni - esküjükkel együtt. A szerződés pontjai, amelyekben megállapodtak, a következők voltak:

„Miután Zsigmond fejedelem most az országból, egykor pedig az élők közül eltávozik, Erdélyt nyomban át kell adni Rudolf császár hatalmába; a főrendek, nemesség és a rendek mindnyájan ismerjék el jogos és törvényes fejedelmüknek, és tiszteljék a császárt és törvényes örököseit, akik egyben Magyarország királyai is lesznek, s a hűséget, melyre elkötelezték magukat, szentül tartsák meg; mindkét fél ugyanazokat tekintse barátainak és ugyanazokat ellenségeinek; a császár ellen sem nyíltan, sem titokban, sem közösen, sem külön-külön össze ne esküdjenek; azt a kormányformát, amelyet a császár a tartomány számára előír, sérelmezés nélkül fogadják el; mindazt, ami a császár hírét csorbítja, vagy akár az ő, akár a tartomány boldogulását veszélyezteti, erejüktől telhetőleg távoztassák el."[36]

Hogy pedig a kölcsönös eskü a felek közt még szilárdabb legyen, Demeter püspök[37] közreműködésével a császári követek - Szuhay püspök, Istvánffy és Pezzen - is letették az esküt, mégpedig magának a császárnak nevében, ama formula szerint, amellyel a császár Magyarország iránti hűségre kötelezte magát, és saját, valamint a császár szavával fogadták a rájuk háruló feltételek biztosítását, elsősorban azt, hogy Rudolf császár minden főrendűnek, főembernek, elöljárónak, nemesnek, az ország egyházi és világi, ott született és jövevény lakosának meg fogja továbbra is adni azokat a kiváltságokat, szabadságokat, rangot, mindazt a köz- és magánjogot, ami a megboldogult hajdani királyoktól és fejedelmektől származik; az elhunyt fejedelmeknek és magának Zsigmondnak az adományait, mentesítéseit és okleveleit érvényben levőnek ismeri el és megerősíti; a négy különböző vallást, vagyis a pápait, a kálvinit, a lutherit és az arianust,[38] mint jól elrendezett rosszat, a

köznyugalom érdekében el fogja tűrni; az ország minden tisztségét és fontos várak kapitányságát magyarokra fogja bízni; az ország vagy az udvar ügyeinek intézésében tanácsosokul csak magyarokat fog igénybe venni. Ezek elvégeztével a szerződési oklevelet átadták Hueth Albertnek, a mind szellemi képességei, mind gazdagsága miatt nagy tekintélyű szebeni főbírónak, hogy városának levéltárában hű megőrzés végett helyezze el. A Zsigmonddal kötött megállapodás szövegét is innen másoltam le.

Zsigmond tehát kötelezte magát, hogy Erdélyt a császárnak, egyben Magyarország királyának és törvényes utódainak, örök jogon és visszavonhatatlan csere alapján átadja; neki viszont, amíg él, a császári kegy folytán az oppelni és ratibori hercegség teljes jogú birtoklása jutott; halála után - a visszaháramlás jogelve szerint - újból a császárra száll minden jog és hatalom a két hercegség fölött. Mindezeknek elvégeztével Zsigmond, nehogy valami dolga elhamarkodottnak lássék, aminek gyűlöletes volta mindenkire, a vele járó rossz hír pedig őrá hatna ki, az országgyűlés utáni tizedik napon,[39] miután egymás között a megállapodás minden részletét végleg tisztázták, és a rendek teljes számban összegyülekeztek, déli tizenegy órakor nagy szomorúan a gyűlésterembe ment, és hazai nyelven, hogy mindenki megértse, latin szavakat csak ritkán közbevegyítve, ilyenféle szónoklatot tartott:

„Kedvelt híveim!

A siker és áldás reményében, óhajtva, hogy nekem is, Erdélyországnak is javára váljék, valamennyiőtök hozzájárulásával Erdély kormányzásának új és eddig kevesektől próbált módját szentesítettük: mind magunkat, mind országunkat jóságos és hatalmas urunk, a római császár pártfogásába ajánlottuk. Mindenfajta hebehurgyaság kárhoztatandó, de

mindennél kárhozatosabb az, ami az ország romlásával jár. Legkiváltképp főbenjárónak és semmiféle büntetéssel jóvá nem tehetőnek azonban a fejedelmeknek, az emberi sorsok irányítóinak a hibázását kell tartanunk. Valahányszor csak az eszembe jut ez - márpedig gyakran eszembe jut -, annyiszor mérlegelem magamban, kínzó gondjaim és tépelődéseim közepette, hogy mi módon lehetne veszélyek közt forgó hazánkat üdvösebben és biztonságosabban kormányozni. Legdicsőbbnek és legszebbnek azt tartanám, ha országunk megvédésére és állapotának megjavítására nemcsak erőmet áldozhatnám, hanem életemet is. Én habozzam megtenni ezt hazámért, amikor a Codrusok, Cecropsok, Curtiusok[40] *és mások nem haboztak önként meghalni? Ha a tisztesség megköveteli, hogy életünket áldozzuk hazánkért, miért ne követelhetné meg azt is, hogy életünk kísérő körülményeiről lemondjunk érte? Mivel pedig, szeretett főrendjeim, engem - irántunk és családunk iránt érzett szeretetből szinte még gyermekfejjel - ti választottatok, ti tettetek meg az ország fejedelmévé, nevem megörökítése végett semmi mást nem tekintettem fontosabbnak és kívánatosabbnak, mint azt, hogy a szeretetet én is szeretettel viszonozzam, és boldogulásomat a tiétekkel kössem össze. Míg azonban ilyen tervek foglalkoztatnak, és minden gondolatom hazánk boldogítására irányul, íme, az ország váratlan helyzetbe sodródik: az isteni kegyelem folytán eddig nem kellett bánkódnunk miatta, de sok veszedelmet és megpróbáltatást rejteget. Hogy tehát, ezt a helyzetet üdvös módon zárhassuk le, új tervekre kellett rászánnunk magunkat; így az ottomán és a keresztény birodalom közt kialakult helyzetben,*[41] *már körülbelül öt esztendeje, miközben egyetlen óhajtásom az volt, hogy a két császár között, akik közül a mi*

veszedelmünk nélkül egyik sem győzhetett, egyik sem maradhatott alul, hazám sorsát nézzem, nem kerülhettem el, hogy egyiket barátunkul, másikat ellenségünkül ne válasszam. Mert az az út, amelyet egyesek közbeeső és biztonságos megoldásként javalltak - hogy tudniillik tartsuk magunkat távol a háborútól -, nem középút, hanem maga a kiúttalanság lett volna, mert hiszen ha egyik fél kegyét sem bírom szilárdan, csak a háború végét várom, és terveimet a szerencse változásaihoz szabom, nyilván csak a győztes zsákmánya lehettem volna. Láthattuk és fogjuk is látni, hisz olyan Európa jelenlegi helyzete, hogy akik gyávaságból vagy fonák ravaszkodásból távol tartották magukat a fegyverektől, keservesen lakoltak érte. Elvetettem tehát a kockát, mint Julius Caesar a Rubiconnál,[42] *mégpedig azzal az elhatározással, hogy inkább teszem ki magamat bármilyen sorsfordulatnak, semmint hogy a legcsekélyebbet is vétsem vallásom és lelkiismeretem törvényei ellen. Keresztény vagyok, tehát a keresztény félhez csatlakoztam; hogy ez mennyi előnnyel és haszonnal jár az egész kereszténységre nézve, mindenki nyilván tudhatja. Hogy Erdélynek mennyi megbecsülést, a Báthori-nemzetségnek mennyi dicsőséget jelent, az igazságtól kényszerítve még ellenfeleim is bevallják. Nagy dolgot mondok, távol legyen tőlem a kérkedés, hiszen nem magamnak, hanem csakis Istennek tulajdonítom: Erdély az én vezérletem alatt, isteni jótétemény folytán fényes győzelmet aratott szinte az egész világ legyőzője, Szinán fölött - tanúnk rá Ázsia, Afrika és Európa -, vagyis mintegy az egész földkerekség fölött: nyilvánvaló tehát, hogy méltóságunkhoz és dicsőségünkhöz, sikeres hadviselésünkhöz a szerencsét isteni kegyből élvezhettük. Nem is szólok felszabadított honfitársainkról, hazánk*

megoltalmazásáról, gazdagításáról: kincsekkel, mezővárosokkal, várakkal, erősségekkel, városokkal, területekkel, országokkal való gyarapításáról.[43] *Halandó létünkre halhatatlanoknak kijáró dolog jutott osztályrészünkül: nevünk halhatatlanságának szolgálatát lelki üdvünkével kapcsolhattuk együvé.*

Ebben a helyzetben gyakran elgondolkozom: hogyan lehetséges, hogy nincs olyan öröm, nincs olyan lelki nyugalom, nincs olyan boldogság, amellyel ne járna együtt ellentétük: a sors fordulása, szándékaink kudarca; olyannyira, hogy mindent a folytonos változás áldozatának mondhatunk. Akiket sokáig követett a szerencse, egyszerre csak - mintha kifáradt volna - elmarad mellőlük; akiket megszámlálhatatlan jótéteménnyel ékesített, keservesebb sorsra tartogat. Az ilyen sorsfordulatoknak mindenkinél inkább a fejedelmek vannak kitéve. De bárcsak egyedül ők volnának! Mivel azonban népüknek fejedelmei, sorsuk változása is kihat népükre, úgyhogy egy ember miatt mindenki szenved. Tapasztalhattuk, hogy az emberi érzékszervek a sors egyetlen legyintésére letompulnak vagy végképp felmondják a szolgálatot, sőt még az a szomorú dolog is megesik, hogy a történteket méltán történteknek érzik, és a véletlent büntetésnek fogják fel. Hogy tehát csapásoktól sújtott hazámról - mivel a sors is megengedi - minél üdvösebb módon gondoskodjam, Erdélyt, szülőhazámat, ünnepélyesen átadom II. Rudolf római császárnak, Magyarország királyának, mégpedig az ország érdekében, nem holmi haszon és nagyobb méltóság reményében, nem nagyravágyástól csábíttatva, nem is félelemtől késztetve, mint valami csüggeteg lelkű vezér, nem a gondokra ráunván, nem is… Hát akkor miért? Istenfélelemből, a kereszténység, hazám és honfitársaim iránti szeretetből, az ország boldogulása

kedvéért teszem. Eddig derekasan szolgáltam, megoltalmaztam, sőt gyarapítottam hazámat, éppen ezért nem szeretném kitenni a csekélységemre mért szerencse forgandóságának. Nem szeretném, ha esendőségem vagy valamilyen vak véletlen folytán velünk is az történne, amit a keresztény világ - nagy kárára - már idestova öt esztendeje tapasztal magán: hogy hazánk fennmaradása és becsülete forogjon veszélyben. Míg élek, nem akarok hazámtól úgy megválni, hogy halálom után méltán illethessen vádoló panasz. Nem akarom, hogy az ország olyan veszedelmekbe sodródjon, amelyekből csak meghasonlás, polgárháború és ezer más baj származhatik. Gondoskodni óhajtok a köz javáról, még akkor is, ha ez a jogaimról és vagyonomról való lemondást jelenti. Hiszen mindenemet: gazdagságomat, de még életemet is csak hazámnak köszönhetem. Méltán, hiszen nagy lelki fájdalommal kell elmondanom: mindenki láthatja gyermektelenségemet, eszébe veheti az emberi élet törékenységét; a háború eshetőségeire is felfigyelhet akárki, látván látja az emberek életének változásait és forgandóságát: ki nem mondana hitvány fejedelemnek, ha még életemben nem gondoskodnám utódról? És ha hirtelen valami emberi dolog történnék velem, ki ne látná, hogy ez az egész ország milyen szorongattatások, veszedelmek és nyomorúságok közé zuhanna? Bizony mindjárt akadnának, akik felkavarnák a közbékességet, és akik nem a maguk egyéni érdekeit, hanem az országot kockáztatnák.

De nehogy az legyen a látszat, mintha most azért mondanék el mindent, hogy titeket ne hagyjalak gondolkozni, csak egyet mondok: a sok veszedelem kockáztatása árán csak még nagyobb veszedelembe jutnánk. Ráadásul járul mindehhez az a hála, mellyel

a császárnak mint Magyarország királyának és Magyarországnak tartozom: és most hazámat, melyet mindennél jobban szeretek, melynek jóvoltából az vagyok, aki vagyok, honfitársaimmal egyetemben visszaadom illő tulajdonosának, Magyarországnak. Hogy megboldogult korábbi fejedelmeink vagy én milyen címen birtokoltuk, nem tárgyalom, de most mindenesetre jogos és törvényes címen birtoklom. Ez nyilvánvaló mind az országnak irányomban mutatott szeretetéből és jóindulatából - hiszen megválasztott -, mind pedig a római császár és a magyar korona kegyességéből, hiszen megerősített. Hát akkor épp én legyek oly hálátlan barbár, hogy ne gondoskodjam megválasztásom viszonzásául még életemben hazám biztonságáról? Hogy ne bizonyítsam megerősítésem fejében a római császárnak és a magyar koronának hálámat, hűségemet és tiszteletemet? Hiszen ha kötelességem az ország iránt, hálám a magyar korona és Magyarország királya, Rudolf császár iránt nem késztetne is, mégis meg kellene tennem, mert fogadott esküm kötelez, és meg kellene tennie országomnak is, amely ugyancsak önként letette az esküt. De nem is én próbáltam meg elsőnek egyezséget kötni a németekkel. A kortársak még emlékezhetnek arra, hogy II. János erdélyi fejedelem is megkísérelte kiszabadítani Erdélyt a török szerződés hitetlen igája alól, de János fejedelem még a Miksa császárral tervezett üdvös szövetkezés megvalósulása előtt elköltözött az élők világából.[44] Nyilván látta, hogy a törökbarátság nem egyéb és sohasem is lesz egyéb csalásnál, megtévesztésnél, a keresztények megrontására szolgáló béklyónál és hálónál. Nem is hiszem, hogy valaki elvakultságában és ostobaságában ezt ne lássa: ez vett rá, ez késztetett arra, hogy hazám boldogulására még kellő időben így határozzak. Erdély boldogulásáról nem ideig-óráig,

hanem - Isten segítségével - örök időkre gondoskodni akartam, csak váljék is Isten nevének dicsőségére. Én, aki megtiszteltetésemet a hazának, megoltalmaztatásomat, sőt életemet is nektek köszönhetem, ezt a terhes szolgaságot szívesen vállalom, és jogaimról lemondok. Úgy vagyok a sorssal is, mint a ruhámmal: jobban szeretem a termetemhez illőt, mint a túl hosszút. Kiváló királyok és császárok példája van előttem: vannak köztük, akik hasonló, de olyanok is, akik jelentéktelenebb okoknál fogva tették ugyanezt. Hayton örmény király, Giselbert lotaringiai fejedelem, Vamba spanyol király leköszönt trónjáról, és szerzetesi életre adta magát. Alfonz, ugyanannak az országnak tiszta életű királya Nagy Károly császárt hívta be, hogy javára lemondjon. Mihály császár a keleti birodalomról köszönt le. Parapinakész Mihály - ugyancsak keleti császár - Lajost tette meg utódjának, ő maga pedig kolostorba vonult. Theodosius keleti császár Izauriai Leó javára mondott le. Az ifjabb Leó, szintén keleti császár, más fejére tette koronáját. Maximianus római császár leköszönt méltóságáról, és a magánéletbe vonult vissza. Diocletianus önként hagyta ott a császári méltóság jelvényeit, és vidéki földjein öregedett meg, majd amikor Heraclius és Galerius hívta, hogy vegye át ismét az uralmat, visszautasította ajánlatukat. Mit mondjak a jóságos és felséges V. Károly császárról? Ő is önként mondott le az uralkodásról a mi századunkban![45] Miért ne tehetném meg hazánk megoltalmazására én is ugyanazt, amit annyi király, annyi dicső császár megtett? Miért róhatnák nekem fel bűnül azt, amivel mások dicsőséget szereztek? Úgy gondolom, inkább megfelelek tisztemnek akkor, ha ilyen módon törődöm hazám érdekeivel. De így a Báthori-nemzetség elveszti minden reményét arra, hogy Erdélyt tovább

birtokolhassa. Mintha bizony Erdélynek akkor, ősi szabadságáról megfeledkezvén, fejét örökös szolgaság jármába hajtván, nyomorúságos életet kellene élnie, ha - akarva, akaratlanul - nem egy bizonyos család alattvalója! Kijelentem: a Báthori-család hosszú évek óta mind Magyarországon, mind Erdélyben olyan volt, hogy pompában, fényben, kiválóságban sokan maradtak el mögötte, utol kevesen érték, de felül talán senki sem múlta; nemes és bátor sarjai sok-sok fáradalmat vállalva, vérük bő hullatásával mindig csak arra törekedtek, hogy minél érdemesebben szolgáljanak hazájuknak, nem azért, hogy Erdélyt örökre hatalmuk alá kényszerítsék, hanem hogy szeretetét - hazájuk szeretetét - biztosan érezzék. Azok, akikre közülük az ország kormányzását bízták, tudták, hogy honfitársaiknak nem szolgaságban tartását, hanem őrzését vették át, az országgal sem rendelkezhetnek, csakis az ország rendelkezik velük. Nem is volt örökös jogú tulajdonuk az ország, hanem csak ideiglenesen, bizonyos feltételek és korlátok között bírták. De vannak még egyéb okok is, amelyek arra késztetnek, hogy az országot Rudolf császárra hagyjam: ezeket ki-ki latolgassa belátása szerint. Végezetül pedig, mivel jól tudom, hogy akár fiatalságom miatt, akár a rám nehezedő terhek súlya alatt, amelyet alig tudtam, elviselni, sokat hibáztam, úgyhogy joggal illethetnének akár a kegyetlenség, akár a fékezhetetlen becsvágy vagy a meggondolatlanság vádjával, csak arra kérlek benneteket, hogy amit nem szántszándékkal, hanem botlékony életkorommal járó hibáim miatt vétettem roppant feladataim közepette, ne rójátok fel mind bűnömül. A magas polcra jutók állapotával együtt jár, hogy nem tudnak mindent egyensúlyba hozni, mindenben folyton a szelídség és méltányosság kívánalmaihoz igazodni. A fejedelmeket

gyakran késztetik megtorló intézkedésekre hol saját érzelmeik, hol alattvalóik telhetetlen vágyai vagy a nép szabadossága. Így azután kénytelen voltam én is néha fenyegetésekhez, néha szigorúsághoz folyamodni ama célok megvalósítása érdekében, amelyeket magamra és a keresztény népekre nézve üdvösnek és tisztesnek találtam. Leginkább attól óvakodtam, nehogy - amint mondani szokták - a szekér húzza az ökröt, vagy hogy a lovak magukkal ragadják a kocsihajtót. Le kellett vagdosni a fekélyes részeket, nehogy megbetegedjen az ép is.

Végezetül azt kérem tőletek, hogy esküdtöket, amellyel most a kegyes császárnak, jóságos pártfogónknak elköteleztétek magatokat, meg ne szegjétek, hanem mindhalálig csorbítatlanul őrizzétek."

Ilyenféleképpen szólt Zsigmond fejedelem az országgyűlés előtt, nagyon is bőven áradó ékesszólással. Meg volt ugyanis áldva az anyanyelvén vagy latinul is könnyen folyó szónoklás tehetségével, és mondanivalóját hallgatóságának ízléséhez tudta igazítani, s az emberek nem ok nélkül csodálták korához képest kiforrott szónoki készségét. (Ekkor huszonöt éves volt.) Beszédéből, melynek mindenesetre ez volt az értelme (mert úgyszólván minden szavát úgy elevenítettük fel emlékezetünkből, ahogy elmondotta), nem volt nehéz kitalálni, miféle remény, milyen bizakodás késztette az ország átadására; bár sok titkos számítását tettetve elhallgatta. Szónoklata végül is különféle hatást tett hallgatóira, annál is inkább, mivel láthatták rajta, hogy gondolatainak előadásában akadályozza a fájdalom, sőt még a hangja is megtört. Mert lehet, hogy már bánta elhatározását, lehet, hogy távozásának pillanatában máris kínozta a honvágy, és a csapongó lelkében megfogamzó gondolatok folyton

változtatták szándékát: annyi bizonyos, hogy nem tudta magát összeszedni, és nem volt képes érzelmein uralkodni.

Szavaira István püspök, a császári követ válaszolt néhány célirányosnak látszó mondat előrebocsátása után ékes bőbeszédűséggel, és egyrészt a császár, másrészt az ország valamennyi lakosának nevében szólt: mivel levelében Rudolf császár is határozottan arra buzdította, hogy távozási szándékát egyelőre elvetvén, tartson ki az ország kormányzása mellett,[46] valamennyiük közös kérését tolmácsolva ő is azt kéri, hogy halassza el tervét, és ne siettesse ily elszántan az elkezdett dolgot, ne adjon alkalmat valami új bonyodalomra ennyire alkalmatlan időben, amikor a török és tatár ellenség szinte a kapuk előtt lesi a változásokat. Az országot, amelyet mindeddig ilyen vitézül, ilyen kitűnően védelmezett, jelenlétével tegye szilárddá. Ha pedig végleg úgy döntött magában, és az az elhatározott szándéka, hogy lemond az uralkodásról, akkor legalább ezt a nyarat várja meg, azután távozzék; a szerencsés előjelekkel kezdett háborút[47] még szerencsésebb győzelemmel koronázza. Még akkor is elegendő ideje marad arra, hogy az országot a kegyes Rudolf császár hatalmába átadja, ha ez az elhatározása végleges marad.

Ezekre a szavakra Zsigmond mélyet sóhajtott, és csak ennyit mondott: *„Későn kapnak észbe a frígek.”*[48] Ezzel a szólásmondással érthetőleg arra célzott, hogy bánja ugyan, amibe belevágott, de meggondolatlan tervét méltóságának és tekintélyének csorbítása nélkül már nem másíthatja meg. István püspök ekkor így kapcsolódott Zsigmond szavaihoz:

„Felséges fejedelem!

Mivel nyilvánvaló elhatározásod, hogy útra kelsz, és megmásíthatatlan döntésed, hogy az országból önként távozol, nem kételkedünk benne, hogy mindaz,

amire törekszel, az istenség különleges gondviselése folytán történik, az ösztönöz téged nagyobb és a keresztény közösség számára üdvös dolgokra. Ezért tehát kegyelmes császárunk nevében mi is ünnepélyesen fogadjuk, hogy soha semmi gondot, semmi fáradságot, egyáltalában semmit nem fogunk sajnálni, ami rád nézve, felséges fejedelem, és Erdély boldogulására nézve üdvösnek tetszik.”

E párbeszéd befejeztével Demeter erdélyi püspök emelkedett szólásra, hogy a fejedelemnek a rendek nevében válaszoljon. Rövid, de bölcsen elrendezett szónoklatában elmondotta, hogy az ország rendjei igen keserű érzések közepette, nagy fájdalommal viselik el Zsigmond fejedelemnek körükből ily alkalmatlan időben való távozását. Nagy reményekre: az ország örökös jogon való birtoklására, nagybátyja és ősei családi dicsőségének gyarapítására, mintegy saját céljaik megvalósítására nevelték, majd tiszta szívből kívánták, hogy elhatározását megváltoztassa, nehogy hazáját, amely a mély tengerre sodródott, most a viharok közepette magára hagyja, éppen akkor, amikor neki kellene rajta segítenie. Mivel azonban mindez - amint hinni illendő - az isteni gondviselésből történik, és látják, hogy fennkölt lelkületét égi ihletés tölti el, nem óhajtják távozásának okait közelebbről firtatni; mivel mást nem tehetnek, nem vitatják el tőle az elvonulás szabad lehetőségét, és köszönetet mondanak neki azért a jóságos kötelességteljesítéséért, amellyel eddig is mindnyájuk boldogulásán fáradozott, egyben elnézését kérik minden hibájukért és bántásukért; sőt még azt is megígérik, hogy egészségéért imádságaikkal járnak közben Istennél; végül minden eskü hatálya alól, amellyel valaha a rendeknek elkötelezte magát, feloldozta.

Zsigmond erre így szólt: „*Az emberi sors bármily példájának tekintse is a világ, elmegyek, és országomat magammal együtt a jóságos császárra bízom. Bárhol leszek is azonban, irányotokban való gondos törődésemről nem fogok letenni, hazaszeretetem és irántatok érzett hajlandóságom sohasem fog elmúlni. Erezhetitek, hogy hazám megoltalmazása végett vállalkoztam erre az útra, és sohasem volt szememben más előbbre való, mint az, hogy boldogulásotokat - ha a sors úgy rendelte - akár életem árán biztosítsam. Ezek után pedig most már nem leszek uratok és fejedelmetek - az e címmel járó méltóság terhe alól ezennel feloldozom magamat -, hanem minden eshetőségre kész barátotok és szerető hívetek.”*

Ennyit tudott mondani; a fájdalmas könnyek megakadályozták a további beszédben. Még egy „*Isten veletek!*”, és visszavonult a palotába. A nép sokáig megilletődötten hallgatott. Az emberek azon gondolkoztak, hogy miért teszi mindezt, milyen szerencsétlen látványossága most az egész világnak, ifjonti hevében milyen meggondolatlanságba sodortatta magát ez a fejedelem, akinek minden forgószélnél változékonyabb, mindenre rohanvást kapható, nem lépésenként, hanem zúdulva haladó természetét nem lett volna szabad sarkantyúval ösztökélni, inkább folyvást fékezni kellett volna, és érett tanácsokkal mintegy megzabolázni. Mások Zsigmond sorsának változásán keseregtek, hogy így megfosztotta önmagát mindentől, legtöbben pedig az ország felfordulása miatt panaszkodtak, a közre és az egyes emberekre nézve csak szerencsétlenséget jósoltak.

Mindezeknek elvégeztével Zsigmond, három nappal lemondó beszéde után, összekészíttetett, összecsomagoltatott mindent, ami csak az utazáshoz

szükséges, és nagyon szomorúan távozott Gyulafehérvárról. Gondjai és töprengései már ekkor annyira elfoglalták, hogy sokan megjósolták: nem lesz hosszú életű ez az elhatározása sem, amely mellett egyelőre ily csökönyösen kitartott. Ami ilyen fokú meggondolatlanságra és elhamarkodottságra épül, nem tarthat sokáig. Valóban, mikor néhány hónapi távollét után újabb meggondolatlansága, melynek örvényeibe - mint mindig - ekkor is maga vetette bele magát, az állhatatlanság rásütött bélyegével a homlokán visszahozta a számkivetésből, olyan viharokat engedett szabadjára, amelyek elől nem tudott hova menekülni. Amennyi arany és ezüst - akár vert pénzben, akár tömbökben - a kincstárban csak volt, amennyi adó csak befolyt a hosszú idő alatt, mind kivette (még a katonáknak járó zsoldot és cselédeinek bérét sem adta ki), és részben István nagybátyjának görgényi várába[49] vitte, részben egy Bogner Kilián fia Imre nevű kolozsvári nagykereskedőre[50] bízta, hogy kellő alkalommal más, megfelelőbbnek látszó helyre szállíttassa onnan. De ebben is magához méltónak mutatkozott: amikor kiderült, hogy nem tudja magával vinni a rengeteg egyéb felszerelést, amelyekkel a kincstár a fejedelmek gondossága és takarékoskodása révén tele volt, nehogy bárkinek, utódjának hasznára lehessenek, irigységében mind összetörette, megsemmisíttette, egyiket így, másikat úgy. A páncélokat, sisakokat, kardokat, vérteket, elefántcsont faragványokat, díszöltönyöket, katonai köpenyeket, réges-régi hadieszközöket, háborúban és békében használatos dísztárgyakat, hajdani uralkodóktól erre a korra hagyományozott, nem annyira anyaguknál, mint inkább koruknál fogva szent és sérthetetlen emlékeket és becses régiségeket, miután leszedette róluk az aranyat és ezüstöt, vagy összetörve az

árnyékszékekbe dobatta, vagy szétszóratta a szolganépség használatára. A megőrzésre eltett titkos leveleket, amelyeket a török császárok küldtek a legelső szövetségkötéstől kezdve, valamint az egyéb királyi és fejedelmi okmányokat, igen fontos dolgokról szóló irományokat rakásba hordatta és feltüzeltette. A magunk szemével láttuk, hogy azt az öt, tyúktojás nagyságú pigmeus koponyát,[51] amelyet valamikor Szolimán török császár küldött II. János fejedelemnek, parasztgyerekeknek adják oda játékszerül: olyan vékonyak és könnyűek voltak, hogy az ember elefántcsont faragványnak hihette volna őket, ha a finom varratok és a csont egész jellege nem árulták volna el, hogy valódi koponyák. A dicső emlékezetű Mátyás király kardját és derékszíját egy közkatona öltötte magára. Hunyadi János és Skander bég epirusi fejedelem[52] annak idején készített élethű képmása összezúzva pusztult a palota szemétdombján. Fel sem tudjuk sorolni azt a sok fegyvert, szobrot, a festményeket, amelyeket a legváltozatosabb módon tönkretétetett. Az a rövid kis idő, amíg Erdélyt elhagyta, szemléletesen mutatta, milyen volt egész élete: nem elégedett meg azzal, hogy tékozlásával ekkora vagyoni károkat okozott, a kárt még azzal is betetézte, hogy nevét hírhedtté tette, és eljátszotta becsületét; a rengeteg kincset, amit azelőtt garmadába gyűjtött, a végén felgyújtatta. De még a palota falait is lebontatta volna, hogy rajta kívül senki más ne bírhassa, ne használhassa, ne élvezhesse - ha ez csak rajta fordult volna. Így is jóformán csak azokat a roppant költséggel Törökországból és Velencéből hozatott kárpitokat hagyta meg utódjának, illetőleg magának, amelyek a belső helyiségek falait borították hivalkodva.

Ő maga három társzekérrel, amelyet itthon is, külföldön is rendszerint használnak, néhány nap

múlva Magyarországra, majd innen minden késedelmeskedés nélkül az oppelni hercegségbe utazott. (Nem hosszú időre jelölte ki neki a végzet!) Udvari emberei közül igen kevesen követték: mindössze nyolcan vagy tízen, és csakis azok, akiket maga szemelt ki magának társaiul a száműzetésben. Az egyik közülük Hunyadi Ferenc volt, az Olaszország fényében sokáig tanult orvosi mesterség elismert tudósa, egyben korunk kiváló költője, aki már hosszú évek óta szolgálta híven Zsigmondot,[53] továbbá valamilyen Imre, a magyarországi Szikszóról való ember, Gyulafehérvárott az udvari jövedelmek „provisornak” nevezett, a máséra áhítozó, a magáéhoz ragaszkodó kezelője, aki - már amint ez ilyen beosztásban történni szokott - jól értett ahhoz, hogy mások bajából vagyont gyűjtsön magának. Ez a második Verres,[54] miután két gazdag magyarországi vár: Eger és Tokaj lelkiismeretlen vagyonkezelése miatt sikkasztásért törvény elé idézték, és mivel nem tudott számot adni gazdálkodásáról, hűtlen kezelés címén elítélték, titokban Erdélybe szökött, hogy a büntetéstől mentesüljön. Itt nem sok idő múlva gonosz mesterkedéseivel úgy beférkőzött a Báthori-fejedelmek bizalmába, hogy az egészen alantas udvari szolgálaton kezdve, a szokásos lépcsőfokokon keresztül észrevétlenül egyre magasabbra emelkedett, és végül az úgynevezett *provisori* tisztséget is megkaparintotta. Ebből aztán nagymértékben enyhítette nyomasztó pénztelenségét. Korábbi szökése miatt nem mert Erdélyben maradni, mivel az most már német uralom alá jutott, ezért Zsigmondhoz csatlakozott, hogy az ő védelme alatt elkerülhesse az üzelmeiért rá rótt büntetést.

Egyébként tudom, hogy sokan fogják kérdezni: mi volt az oka annak, hogy Zsigmond őseinek vitézségével és derekasságával szerzett, lakott,

gyarapított és birtokolt országát ily alkalmatlan időpontban, ennyire vaktában, minden bizonyos és nyilvánvaló veszély kényszere nélkül elhagyta? Kérdésük nem is érdektelen. Hiszen uralma jól megalapozott volt és szilárd; szinte nemzetségének rangján, mindenesetre a saját érdemén felül, császári vérből származó feleséget kapott; a török erők megtörése és Szinán leverése miatt hírnévre is szert tett; gazdag országa volt, amelyben szépen és boldogan élhetett volna; kincse volt temérdek, ha meg tudta volna tartani jövedelmeit; alattvalói híven engedelmeskedtek neki, a hatalmas császár oltalmát is élvezte, és minden más is kedve szerint folyt: ő - valamilyen rejtélyes kiegyensúlyozatlanságtól űzetve - a szabad uralkodást mégis inkább száműzetésre cserélte, törvényes házasságát minden komoly ok nélkül felbontotta, vitézségével szerzett és szerte elismert hírnevét lealjasította, ősi vagyona helyett inkább az adományt, magáé helyett a másét, örökös helyett ideiglenest, szabad fejedelemsége helyett hűbérbirtokot, népe és atyafisága helyett inkább idegeneket választott. Amikor más halandók dicsőséges hatalomvágyukban minden emberségről, sőt még életükről is megfeledkeznek, hogy azt, amiről úgy hiszik, a méltósághoz és az élet kellemetességeihez tartozik, tűzzel-vassal, minden kockázat árán megszerezzék maguknak: Zsigmond mindezt - nem tudom, hogy lelki nagyságból-e vagy lelki szegénységből - lenézte, megvetette, lábbal tiporta, egyszóval: megismételte Diomedes és Glaucus hírhedt fegyvercseréjét.[55]

Ezt a valóban szokatlan, sőt hallatlan esetet valaha még sokan fogják csodálni. Hiszen tetteinek dicsősége már szinte elhomályosította fiatalkori bűneit, minden természetéből folyó hiba kezdett kiforrni belőle, erényei pedig minden jel szerint

érlelődtek. Ezek után senki sem tudhatja jobban, mint ő - ha ugyan tudja -, hogy a gyönyörű kezdeteket miért zárta le oly szégyenletes befejezéssel, képes kifejezéssel: a tele sajtárt miért rúgta fel. Az embereket ugyanis akárhányszor nem a józan megfontolás, hanem a vak indulat ragadja valaminek a megtételére, és ennek így is kell történnie, ha a maguk tehetségében bizakodva, csakis magukhoz, és máshoz nem fordulnak tanácsért, magukat mindenki másnál okosabbnak gondolják, és önimádatukban Narcissusszá, vakmerőségben Phaethonná, telhetetlenségben Midasszá, késő bánatban Epimetheusszá, őrjöngésben és lelki vakságban Orestesszé vagy Athamasszá változnak.[56] Zsigmondot pedig, bár Erdély elhagyásának magyarázatára különb-különb okokat hozott fel, semmi egyéb nem ösztönözte arra, hogy ebbe a hurokba bonyolódjék, mint mindenre vállalkozó ifjúi heve, önfejű éretlensége, érthetetlen becsvágya és dicsőséghajhászása, egyszóval mindazok a tulajdonságok, amelyek nem hagyják, hogy a heves, egyik tervtől a másikhoz könnyelműen kapkodó ifjak valami mellett kitartsanak és megállapodjanak. Leginkább azonban az tüzelte, hogy akadályt nem ismerve házassága felbontására törekedett; minthogy - bár semmi jogos oka nem volt rá - nem akart együtt élni tiszta, csak éppen Juno[57] kedvezése nélkül választott feleségével, a császár unokahúgával, úgy gondolta, könnyebben válhat majd el tőle, ha lemond Erdélyről, s országát kormányzásra és birtoklásra Rudolf császárnak adja át.[58]

Az V. Pentas II. könyvéből:

Török és tatár támadás fenyegeti Erdélyt. Zsigmond visszatér, és visszaveszi a fejedelemséget.

A nyár már múlófélben volt, és közeledett az ősz, mikor a török részéről fenyegető háború rémületes híre országszerte roppant izgalmat keltett, és az embereket korántsem töltötte el reménykedéssel, de annál inkább félelemmel. A szultán bizalmas tanácsadói között rangsorban a hatodik egy Mehmed nevű ember volt, akit Szaturdzsinak is hívtak. (Ez a törökök nyelvén henteskést jelent. Mehmedre a név nem azért ragadt, mintha mészáros lett volna, hanem elszántságának és katonai bátorságának dicsőítéseképpen: harc közben tudniillik olyan hatalmas vágásokkal kaszabolta az ellenséget, mint a mészárosok, amikor bárdjukkal a marhát darabolják. Efféle mellékneveket a törökök nem maguk szoktak maguknak adni, hanem a közkatonák tüntetik ki velük a bátornak bizonyult főembereket. A neveket különben is akárhányszor véletlenül kapják, nem úgy választják az emberek: véletlen eset folytán ragad rájuk, nem ésszerű megfontolásból. Így például Ferhád pasát, akit a török zsarnokság az elmúlt években tétetett el láb alól, és akinek tisztségét a havasalföldi hadjáratban Szinán vette át,[59] „Fekete kígyónak” nevezték, alkalmasint a rettegésről, amit az ellenség soraiban keltett, vagy ravaszságáról, amellyel ellenfeleit behálózta.) Ez a Szaturdzsi Aulonából, Albániának az Adriai-tenger partján levő városából származott: Epirusnak ez a vidéke ősidőktől fogva a legvitézebb férfiaknak volt mintegy trójai lova.[60] Származása sem maradt vitézsége mögött. Rokona volt ugyanis annak a Mehmed pasának, aki annak idején hiába ostromolta Temesvárat, és aki később Szolimánnak Szigetvárnál

bekövetkezett halálát bölcs ravaszsággal eltitkolta, nehogy a janicsárok fülébe jusson.[61] Szaturdzsit, mint rendkívüli testi erővel és szellemi képességekkel rendelkező katonát, az egész császári hadsereg teljhatalmú főparancsnokává - perzsa szóval szerdárrá[62] - nevezték ki.

Így közeledett most Magyarország felé, szinte az egész Kelet és Európa megszámlálhatatlan csapataival, mindenütt félelmet ébresztve. Annyit biztosan sikerült felderíteni, hogy a császár bizalmas tanácsában, melyet dívánnak[63] neveznek, megmásíthatatlan elhatározás született: Szaturdzsi tegyen félre minden aggályoskodást, és a háború egész súlyát irányítsa Erdély meghódítására; mozgósítson minden erőt, hogy ezt az országot eltörölje a föld színéről; bosszulja meg a sok károsodást, amit az erdélyiek a törökök népeinek okoztak, torolja meg a háború minden pusztításával esküszegő lázadásukat és minden állhatatlanságukat. Valóban, Erdély sohasem volt nagyobb veszélyben, sohasem állott közelebb a halálos vészhez és a végső pusztuláshoz. Hitem szerint azonban a halhatatlan istenek úgy látták jónak, hogy az ország végromlását későbbi időkre halasszák; ne engedjék, hogy ez az égből a fejükre zúduló vihar megsemmisítse őket: pusztuljanak csak el majd lassú sorvadás, hosszas szenvedések után, végképp elgyengült betegként; és ne a török, a keresztények öldöklő ellensége, hanem a keresztény tegye tönkre ezt a keresztény országot.

Így érthető, hogy általában az erdélyiek nyugtalankodtak leginkább, hiszen nemcsak bizonytalan híresztelések kaptak szárnyra az ellenük irányuló roppant hadikészülődésekről, hanem biztos hírek is érkeztek Lengyelországból, Moldvából és a hegyeken túli Valachiából; most, amikor fejedelmük is cserbenhagyta őket, épp ott voltak, ahol - a

közmondás szerint - a part szakad.[64] A kétségeskedő emberek remény és félelem közt hányódtak, de a félelem erősebb volt bennük. A veszedelmet ki-ki gondolkodása szerint mérte fel, de az ország siralmas helyzetéből legtöbben rosszra következtettek. Nem szívesen gondoltak rá, de minden esetleg bekövetkező baj vétkeseit Zsigmondban és Miksában látták; siránkozva az ő rovásukra írtak minden elszenvedett csapást: az egyik a lehető legalkalmatlanabb időben hagyta cserben végveszéllyel viaskodó hazáját, vagy mert nem bízott az ország fennmaradásában, vagy egyéb okból, a másik pedig oly habozva, oly késedelmeskedve vonul be a gondjaira bízott országba, csigalassúsággal s a háborús rettegéstől még lassabban, és különben is inkább csak a félelmet hozza magával a kétséges sorsú tartományba, nem a kimagasló hősi erény ragyogó példáját. Valóban, Zsigmond már előzőleg észrevette, hogy a török rendkívül neheztel az erdélyiekre, és minden erejével az ország elpusztítására és megsemmisítésére pályázik. Szinán valachiai veresége, Temesvár kétszeres ostroma, számos vár elfoglalása, csapatainak lekaszabolása és sok más egyéb, fölöttébb feldühítette a török császárt, és Zsigmond a nem is titkolt jelekből bízvást gondolhatta, hogy a török a következő évben minden erejét Erdély ellen fogja összpontosítani. Azt is láthatta a fejedelem, hogy magában kevés reménye lehet az ellenállásra, és a németektől sem várhat hathatósabb segítséget. Az izzó követ - még széthullása előtt - inkább átadta a németnek, hogy ne őbenne, inkább amabban lássák a fenyegető romlás okozóját. Idétlen számításai közepette, mikor szinte szemmel láthatólag maga rohant az önkéntes pusztulásba, de az országot is romlásba taszította, az égiek kegye minden őrült tervét mégis jobbra fordította, és a végpusztulást,

amelyet Zsigmond idézett fel, elhárította az ország feje felől.

Szaturdzsi félelmetes hadikészülődései közben a népek rettegését csak növelték azok a sokat gondoló emberek, akik minden csapás hírére mindig el szoktak csüggedni. Ilyenek voltak a csillagvizsgálók, akiknek jóslatai Krakkóból, e művészet fő műhelyéből (ha ugyan művészet ez, és nem inkább a művészet megcsúfolása) úgy áradtak szerte a földeken, mintha tele zsákokból szórták volna: ez az esztendő, jósolták, súlyos háborúk jegyében fog lezajlani, s e háborúk nagyobb veszedelmekkel járnak, mint amekkora félelmet keltenek. Két hold- és egy napfogyatkozásból, az egész föld borzasztó elsötétedéséből szörnyű dolgokat olvastak ki, amelyeket csak valamennyi égi és pokolbeli hatalmasság segítségével lehet majd távol tartani. A babonaságtól lenyűgözött lelkek megfélemlítéséhez még egy szörnyszülött kétfejű borjú is hozzájárult, amelyet Mihály valachiai fejedelem azon nyomban Mária fejedelemasszonyhoz és a császári követekhez küldött; de az ország más részeiből ugyancsak kétfejű csikó születését és egyéb csodajelek észlelését jelentették. Hogy mindezek nem teljességgel hiú csodajelek voltak, utóbb hitelt érdemlő események bizonyították. Mert Erdély, amely két vagy három fejedelmi főhöz pártolt, és hol ezt, hol azt tagadta meg, roppant és minden időkre emlékezetes veszedelmével bőségesen lakolt letéréséért az állhatatosság ösvényéről. Valóban, ezekben a csapások sújtotta időkben Erdély ügyét nem a fejedelmek vagy a főurak bölcsessége vagy erénye - olyan nem is volt - őrizte meg a végső romlástól, hanem egyes-egyedül a szerencse kedvezése késleltette, halasztotta máskorra a fenyegető bukást. Mert az egész ország úgy függött a végpusztulás

szakadéka fölött, mint a hajnali harmatcsepp, amely kicsiny gyöngyszemmé tapadva alig tud megmaradni a fűszálak hegyén. Csak egy kis szellő kellett, hogy a reszkető-remegő és esendő sorsát félénken viselő cseppet enyhe fuvallatával a földre hullassa.

A félelmetes hadikészülődések közül leginkább a tűzfegyverek roppant tömege rémítette az embereket: mindenki arról beszélt, hogy Mehmed mekkora tüzérséget vonultat fel. (Ezeknek a fegyvereknek sem a nevük, sem alakjuk, sem a nagyságuk nem volt egyforma.) Ehhez járult mintegy húszezernyi janicsár, azután a hosszú lándzsákkal (a hajdani makedónok *sarissának* hívták) felszerelt ötvenezer főnyi tömeg, majd a világ minden részéből összecsődített, még népesebb sokaság, amelynek súlya alatt szinte még a föld is rogyadozott. Az óriási sereg óvatos és körültekintő vezérét, mivel akár a perzsák elleni háborúban, akár másutt mindig győzelemre vitte törökjeit, ugyancsak verhetetlennek tartották. Nem is akadt senki, aki utolérhetetlen hadiszerencsével párosuló vitézségéből ne a magyar nép pusztulására következtetett volna. Úgy látszott, hogy nemcsak Európa és Afrika, de ráadásul még az egész Kelet is - mintegy helyéből kimozdítva - ide zúdult, és itt találkozott. Mindenesetre az a hír járta, hogy Konstantinápolyban, a fővárosban oly kevés katona maradt, hogy a használhatatlan városi tömegen kívül alig lehetett látni katonai szolgálatra alkalmas törököt.

Így hát nem holmi beszélő ökör hangja - mint hajdan: *„Vigyázz, Róma!”*[65] -, hanem a borzalmas háborúnak nagyon is közelről hallható lármája csengett az erdélyiek fülében, és nem szóval szóló állat mondogatta, hanem a szemükkel ellenőrizhető valóság jelezte: *„Vigyázz, Erdély!”* Ezért a két hadi biztos,[66] akik azonban nem annyira katonai erő, inkább csak lelki nagyság dolgában voltak

felkészülve, a nagy háborús riadalomban bölcs gondolkodásukkal lehetőleg mindent megtettek, hogy egyrészt az ország lakossága meg ne inogjon hitében, másrészt szembeszálljon a roppant török erőkkel. Gyűlést hirdettek Szászsebes városába, hogy ott minden főember, minden rend és az ország nemessége, ki-ki a hagyományos módon: katonáival együtt, fegyveresen, továbbá a népből minden tizedik - aki fegyverforgatásra alkalmas - jelenjen meg, és tartózkodjék a város közelében ütött táborban, ahonnan a rendkívüli helyzet minden eshetőségére készen, bármikor segíthetnek. Mivel pedig a köz java azt írja elő, hogy válságos pillanatokban minden segítséget igénybe vegyünk, intézkedés történt, hogy ezenfelül az emberek számához és a veszély nagyságához képest minden húsz porta után (egy-egy portához tíz-tizenöt jobbágyház tartozott, több vagy kevesebb, lakosaik tehetsége és vagyoni állapota szerint)[67] egy-egy jól felszerelt katonát sorozzanak be hadi szolgálatra; ezeket az illető megyék ispánjai vonultassák fel a kitűzött napon. Ez a csapat, bár nem volt olyan erős, mint a többiek, az ügy szempontjából mégis fontosnak bizonyult, mivel a szóbeszéd, amely mindent inkább hallomás, semmint közvetlen tapasztalás alapján terjeszt, a mindenféle emberekből összecsődített csoportokat sokezernyi fegyveresként adta hírül az ellenségnek. Márpedig a számbeli sokaság többnyire akkor sem téveszti el a hatását az ellenségre, ha vitézséggel nem lehet is megfélemlíteni. Így történt, hogy a biztosok, akikről mindenki azt hitte: nincs katonájuk, hirtelen hatalmas hadsereget gyűjtöttek össze.

Miksa főherceget is egymást váltó követekkel kérték, majdnem könyörögtek neki, hogy minden más tervet félretéve mielőbb siessen oda: ne csak jöjjön, hanem száguldjon minél gyorsabban, és mozgósítson

evégből minden eszközt; a helyzet nem tűr halogatást és késedelmet; az ország lakossága a töröktől való rettegés és az ő várása közt ingadozik, de reményét már majdnem elvesztette. Ebben a veszedelmes, uralkodó nélküli állapotban minden lázadásra mutat, és a helyzet odáig fajult, hogy a kitörőben levő zendülés éléről szinte már csak a vezér hiányzik, a szándék megvan; éppen ezért mihamarabb nyerje meg az emberek jóakaratát jövetelével, még mielőtt másra szánják el magukat. Csanádot, Lugost és más várakat máris ostrommal, dúlással, gyújtogatással tették próbára. És ez még mind semmi ahhoz képest, ami könnyen bekövetkezhetik. A bajok hatalmas viharának közeledését nem annyira hallani, mint inkább látni lehet; ragadja meg hát az alkalmat, hiszen tudja, hogy nem a körülmények igazodnak kívánalmainkhoz, hanem kívánalmainkat kell a körülményekhez szabnunk. Mint ahogy a kormányos nélküli hajó ki van szolgáltatva a hullámoknak, az ország lakosai is, mivel elhagyatva érzik magukat vezérüktől, akibe épp legválságosabb pillanataikban reményüket és bizalmukat vethetnék, minden váratlan eseményre meginognak, elcsüggednek, elpártoláson jár az eszük: az embereket, akik a sok bajtól rettegnek, alig lehet valamilyen káros pártütéstől visszatartani, ha ő, Miksa főherceg, idejében meg nem érkezik. Jelenléte sok ezer fegyveressel érne fel. Biztos értesüléseik szerint Mehmed pasa az egész török haderőt Erdély meghódítására fogja bevetni; az egész országot végpusztulással és mindennek a kiirtásával fenyegeti: ezt az általános veszedelmet, amely már itt van a kapuk előtt, mielőbb távoztassa el azzal, hogy idejében megérkezik.

István püspök és Istvánffy, mint császári megbízottak, ilyenféle előterjesztéseket tettek Miksának, az viszont akár katonailag, akár

pénzügyileg volt felkészületlen, mintha csak valami kilátótoronyból óhajtott volna szemlélődni, kíváncsian, hogy Magyarországnak vagy Erdélynek vajon mely részére zúdulnak Mehmed pasa megszámlálhatatlan seregei, hogy aztán esetleg majd ott segítsen. Így halogatta indulását egyik napról a másikra, mindig újabb napot jelölve ki. Habozása, amely semmiképpen sem lelki nagyságból eredt, különös hatással volt mindenkire. Elsősorban az ország helyzete miatt nyugtalankodó főurak nógatták a biztosokat, hogy minél sűrűbben küldjenek követeket a császárhoz: ilyen válságos helyzetben ne habozzon tovább, hanem gondoskodjék az országról; először is, amit megfogadott, küldje el testvérét, Miksát, katonákkal és pénzzel, hogy legalább az első ellenséges támadást ki tudják védeni, és ne várjon, amíg a szörnyű ellenség elárasztja az országot, nehogy már csak Erdély feldúlt romjait lássa. Az országnak és valamennyi lakosának a fejéről van szó; Erdély még sohasem volt nagyobb veszedelemnek kitéve. Különbséget kell tenni magánemberek bajai és az országos gondok között: más bűntetteket akkor szokás a törvény orvosszerével megfékezni és büntetéssel sújtani, ha már megtörténtek; ha viszont az országot fenyegető veszély elhárításáról nem kellő időben gondoskodunk, bekövetkezte után már hiába folyamodunk isteni vagy emberi segítséghez. Életünkre addig kell vigyáznunk - józan tanáccsal, gyorsasággal, segítséggel -, amíg épségben vagyunk. Ha egyszer elterültünk, már csak sirathatnak bennünket. Az, hogy Miksa főherceg a minket sújtó csapások figyelembevételében a maga számvetésére ügyel, neki sem válik díszére, de a mi boldogulásunk szempontjából cseppet sem kedvező: a jelenlegi kényszerhelyzet nem tűri a késedelmeskedést. Vigyázzon Miksa, hogy az erdélyiek - pártfogóik

késedelmeskedésétől és az ellenség erejétől kényszerítve - az elvesztegetett időért ne hűségüket dobják oda áldozatul, és fegyvereiket lerakván, a szükség parancsának engedve elfogadják az ellenség tisztes feltételeit. A hűség csak akkor kötelező, ha mindkét fél egyformán megtartja, és ígéreteit kölcsönösen állja, mivel az adott szó a kölcsönös kötelezettség alapján mindkét felet kötelezi. Egy esküvel pecsételt egyezség hatálya megszűnik, ha egyik fél eltér a megállapodástól. Ők szeretnének Rudolfnak, kegyes és hatalmas fejedelmüknek uralma alatt élni, és mindig is inkább ezt óhajtották, semmint hogy ily hatalmas ellenség szomszédságában szegényes és nem is bölcs fejedelmekhez kelljen oltalomért esedezniük, amit azok különben sem tudnának biztosítani, vagy mint hogy lealázó engedelmeskedéssel az ellenség hitetlen kegyeiért kelljen udvarolniuk. De mivel életük megőrzéséről van szó, s a veszély minden emberi orvosszerek közül a végső igénybevételére kényszerít, az erdélyiek akaratuk ellenére is kénytelenek lesznek meghajolni a szükség előtt; e jogukat csak oktalan ember vitathatja el, és méltán adható rá bocsánat.

A keservesen panaszkodó erdélyiek jó része meg volt győződve arról, hogy Miksának eleve nem volt szándékában Erdélybe vonulni, míg nem látja, hogy Mehmed pasa roppant seregei Magyarország mely részének elözönlésére indulnak, vagyis úgy gondolkozott, hogy az erdélyieket, miközben őt várják, és a szerződésileg biztosított segítségben reménykednek, egyelőre bizonytalanságban hagyja, terveit és erőit pedig arra a részre összpontosítja, ahol a birodalom érdeke leginkább megkívánja. Ha viszont nem kerül sor összecsapásra a törökkel, ami azonban egyáltalán nem látszik valószínűnek, majd Kassa

vagy Pozsony mellől, jó messziről szemléli az Erdélyben dúló tűzvész füstjét.

Miközben az ország egész lakossága ilyen aggódva várta Miksa főherceget, hogy vegye már át Erdélyt, azalatt Zsigmond fejedelem, aki már negyedik hónapja élt, vagy inkább ette a száműzöttek kenyerét Oppelnban, a helytől és állapotától egyaránt megundorodván, megint újabb tervekkel kezdett foglalkozni, hisz a meggondolatlan tettet mindig nyomon követi a megbánás. Ebben a hibában részint az ifjúkor tapasztalatlansága, részint a belátás hiánya, főleg azonban az elme csapongó könnyelműsége folytán a fiatalság szokott szenvedni. Zsigmond tehát, hogy korábban elhamarkodott elhatározását hasonló gyógyítószerrel orvosolja, és - ahogyan mondják - a bevert szeget szeggel verje ki, Erdély visszaszerzéséről kezdett gondolkozni. Későn vette észre, hogy úgy járt, mint Glaucus: aranyat adott rézért.[68] Most minden gondolatát arra összpontosította, miképp hajthatná végre új tervét.

Az Oppelnból való hazatérés gondolatát az a bizonyos Imre sugallta neki, aki a magyarországi Szikszó községből származott (a neve is Szikszai volt); osztozott ugyan Zsigmond sorsában és száműzetésében, de nem annyira ura érdekeit tartotta szem előtt, mint inkább a maga előnyét. Erdélyi javainak elvesztését, családjának, fiainak távollétében bekövetkezett sorsfordulatait nem tudván higgadtan elviselni, eleinte csak felvetette a gondolatot, majd minden erejével kérlelni kezdte Zsigmondot, hogy borítsa fel a németekkel eddig kötött - látszatra rendkívül előnyös, valójában semmi jóval nem járó - megállapodásait, és térjen vissza hazájába. Biztosította, hogy ha rászánja magát erre, az erdélyiek, akik azóta is tisztelettel ápolják emlékét, mind a legnagyobb szeretettel fogják fogadni. Kérte,

hogy hazatérését, amelyet a körülmények mostanáig biztonságossá tettek, ne kockáztassa habozásával, és lelkére kötötte, hogy idejében ragadja meg a kínálkozó alkalmat. Az alkalom szárnyas istenség, és nem mindig hallgat kéréseinkre, hogy dolgaink kívánságaink szerint menjenek. Az egyezség hatályát, mondogatta folyvást, és az esküt, amelynek szentségével a német erőszakos módon kötelezte el az erdélyieket, ugyanolyan ravaszsággal kell kijátszaniuk, mint ahogyan azok behálózták őket, akaratuk ellenére. Bizonyos ugyanis, hogy az ország szabadságának megsértésével történt, és ők csak kényszernek engedve vállalták. A nemes lelkeknek az a tulajdonságuk, hogy idegen urat, főleg ha erőszakkal és alattomos úton-módon kényszerítik rájuk, nem hajlandók elviselni. Az emberek a maguk törzséből, a maguk véréből eredő fejedelmet óhajtanak, lelküknek minden indulata ahhoz hajtja őket. Gondolja csak meg, milyen méltatlanul bántak el vele; nemcsak Erdélyországot, de a maga létét is micsoda válságba taszította; latolgassa magában, minő ravaszsággal ráncigálták le magas méltóságából a közrendűek közé, hogy aztán a közrendűekből a legalacsonyabb sorba buktassák. Otthon, honfitársai közt, egy kunyhóban nagyobb biztonságban lenne, mint itt, idegenben, akármilyen megerősített városban; tegye hát jóvá tévedését azzal, hogy mielőbb visszatér hazájába. Mi haszna abból, hogy mások ígérgetését a maga száműzetésével, sőt bizonyos: a maga pusztulásával fedezi? Hiszen napnál világosabban tisztázhatta, hogy ez az életforma, amelyre vaktában vállalkozott, neki sohasem válik javára, és azokat az ígéreteket, amelyekkel behálózták, sohasem fogják beváltani. A gyakorlat azt mutatja, hogy minél nagyobb méltóság övez egy királyt vagy császárt, az ígérésben annál ragyogóbb

külsőségekkel ámítja el a hiszékeny lelkeket, ha ez hasznos számára, de már az ígéret beváltása annál vontatottabban megy, vagy néha az egész ígéret semmit sem ér. Neki sem tetszenék a keresztények ügyétől való elpártolás terve, ha nem volna elkerülhetetlen, de erre is csak azt mondja: ezzel a lelkiismeret-furdalással ráér majd otthon, övéi között, biztonságosabb körülmények közt is foglalkozni. Itt most már olyan helyzetbe kényszerült, hogy nemcsak jogos követeléseit nem adhatja elő, de még esetleges hibáinak kijavítására sincs biztonságban módja.

Mikor Szikszai Imre ilyenféle siránkozásaival megnyerte tervének a hazatérés és a maradás közt kétségeskedő, de tettét már magától is megbánó Zsigmondot, az nem sokat habozott, hanem - nehogy valami véletlen megzavarja elhatározását - sürgősen a hazatérés gondolata mellett kötött ki. Mindenesetre még a szökés megkockáztatása előtt ki akarta tapasztalni honfitársainak, elsősorban nagybátyjának, Bocskai Istvánnak az érzelmeit. Róla tudta, hogy mindig ellenezte a terveit, amelyeket Erdély elhagyásával és a németnek való átadásával kapcsolatban kezdeményezett volt. Hogy most legújabb elhatározását minél kényelmesebben valóra válthassa, titokban elküldte hozzá Erdélybe Macsédi Benedek nevű kiváltképpen hű és odaadó emberét, akit még Erdélyből távoztában úti kísérőjéül és sorsának osztályosául maga mellé vett, és mind élőszóban, mind levélben megüzente neki általa, hogy beismeri tévedését, bánja meggondolatlanságát; mindebbe az olaszok és németek hiú ígérgetéseinek hitelt adva bonyolódott. De mivel az emberi cselekedeteket nem esetlegességek, hanem a szándék alapján szokták elbírálni, és nem a tévedésből, hanem a megfontolt szándékkal elkövetett dolgokat minősítik bűntettnek, méltányosnak tartaná, ha az

oktalanságból elkövetett vétek jó részét ebben az esetben is megbocsátanák neki. Sok minden megesik néha még a legbölcsebb emberekkel is, ha remény, vágyakozás, vagy valami erős érzelem uralkodik el a lelkükön, és ezek a bölcsek, miután reményükben csalatkoztak, várakozásaikban tévedtek, új terveket gondolnak ki, és az elkövetett hibát okosabb gondolatokkal igyekeznek helyrehozni. A dolgok végkifejlését egyedül Isten látja: az embereket kétes vélekedéseik és bizonytalan reményeik mozgatják. Majd így folytatta:

„Kedves atyámfia! Kérlek, siess segítségemre nagy bajomban, ha valóban a vér kötelékei fűznek össze bennünket, hiszen egész életem és méltóságom oltalmazóját mindig Kegyelmedben láttam. Ha kezdettől fogva, akár a köz-, akár a magánéletben valamilyen reményt fűztél hozzám, és ha valamikor jót tettem veled, akkor most csak erre tekints, erre legyen gondod. Köztetek születtem, ti neveltetek, ti tápláltatok, oktattatok, ti emeltetek a fejedelmi trónra, ahonnan hiú hiszékenységem áldozataként olyan nyomorúságos helyzetbe jutottam, hogy az emberi sors hitvány példája vagyok; a méltóság és megtiszteltetés sok kitüntetése, amelyekkel ékesítettek, most az én vétkes meggondolatlanságom folytán ment veszendőbe. Nem tehetek mást: be kell vallanom, mennyire szítja bennem a visszatérés szándékát, menynyire gyötör és kínoz a honvágy, hogy láthassam édes hazámat, Kegyelmedet, atyámfiainak társaságát, érezhessem mindnyájatok szeretetét. Ha szerettetek gyermekkoromban vagy ifjúkoromban, ne tegyétek, hogy ez a szeretet most, a legnehezebb időkben, hazatérésemben gátoljon és akadályozzon. Jól tudom, korom és egyéniségem megtántorodásai közben, az ország folytonos háborgásai miatt tettem egyet s mást, ami szeretetetekből kizárhatna, de mindezek

olyan dolgok voltak, hogy ha a jogtalanság nem ingerel vagy a köz javának reménye nem késztet, biztosan sohasem tettem volna. Mert ami életem egyéb kötelezettségeit illeti, mihelyt korom képes volt az érett gondolkodásra, és valamennyiőtök jóindulatából abba a méltóságba emelkedtem, ahonnan azután megfontolatlanságom taszított le: azt hiszem, semmit sem tettem, ami nem volt összhangban elgondolásaitokkal, semmit, ami ne az ország javát szolgálta volna, és végezetül semmit, amitől ne lett volna távol minden mocsok és jogtalanság. Ha méltóságom egyes barátainak mindeddig nem hálálhattam meg azt, amivel nekik tartozom, bizonnyal igyekezni fogok, hogy ezután megháláljam, és hálás is leszek mindig, amíg csak élek. Ha mindez némi reményt kelt Kegyelmedben felőlem a jövőre nézve, mindenre, ami Kegyelmednek kedves, a Báthori névre, amely Erdélyben mindig tisztelt volt, kérem Kegyelmedet, legyen rá gondja, hogy ez a száműzetés, amelybe saját hibámból kerültem, ne legyen örök fájdalmamra és pusztulásomra. Esedezem Kegyelmed hűséges hozzájárulásáért, hiszen a mindenben szükséget szenvedőknek Kegyelmed a menekülés kikötője, a biztos oltalom. Ha ezt megteszi nekem, amíg csak élek, ami vagyonom, ami méltóságom lesz, hálás szívvel és hálás emlékezéssel mindig Kegyelmed hűségének és irántam való szeretetének fogom köszönni és tulajdonítani.”

Ilyenféle levelet írt Zsigmond nagybátyjának, Istvánnak, akibe minden reménykedését vetette. Mert Bocskai, bár a felforgatás gondolatától nagyon is visszariadt, mégis, mikor látta, hogy az akkori helyzeten csakis ő segíthet, ha kellő időben reményt támaszt, míg mások halogatása folytán Erdélyországot végső veszedelem fenyegeti: elhatározta, hogy nem áll útjába az ország és

unokaöccse boldogulásának. Látta, hogy megszámlálhatatlan török hadak indultak Erdély elpusztítására, látta az emberek rettegését és aggodalmait, amint siránkozva és jajgatva kerestek segítséget, amire támaszkodhatnának; a küszöbönálló pusztulás jelei máris mutatkoznak; Miksa főherceg késedelmeskedése semmi jót sem ígér az ország számára: mindenki egyetértett abban, hogy ha egy cseppet is törődnék az országgal, idejében kellene jönnie, és nem akkor, amikor már késő. E gondok miatt aggódva Bocskai helyesebbnek gondolta Zsigmond fejedelemségének visszaállítását és a török részéről fenyegető jelen veszedelemnek az ő jelenlétével való elhárítását, semmint mások semmittevését követve Erdély veszélyeztetését. Közölte tehát Demeter erdélyi püspökkel a dolgot, és azt tapasztalta, hogy az sem ellenzi Zsigmond visszafogadásának tervét, mivel neki is voltak bizonyos fenntartásai a császári követekkel szemben, Bocskai pedig nem beszélt neki bizonyos sérelmeiről. Tudniillik, amikor Zsigmond az előbbi években Bocskait nevezte ki az ország kapitányává, úgynevezett generálissá, a biztosok, mintha kételyeik lettek volna megbízhatóságát illetőleg, a méltóságot elvették tőle, és Kornis Gáspárra ruházták. De biztos, hogy magánsérelmek egyiküket sem tántorították volna el adott szavuktól, ha a török háborútól való félelem és a haza gondja nem készteti őket terveik megmásítására. Tisztában voltak azzal, hogy többel tartoznak hazájuknak, mint mások kegyének; méltatlan dolognak tartották, hogy másokkal szemben kötelességtudók, magukkal szemben gondatlanok legyenek, és miközben kötelezve érzik magukat arra, hogy esküjüket - bár hiába - megtartsák, hazájukat életükkel egyetemben elvesztegetik, pedig akár esküanket, akár minden egyebünket, ami életünkkel

együtt jár, zsinórmértékként a haza boldogulásához kell szabnunk. Azt mondogatták, hogy nem azok lesznek hűtlenné esküjükhöz, akik minden igyekezetükkel a haza fennmaradásán munkálkodnak, hanem azok, akik másokat feleskettetnek ugyan az ő hűségükre, de az oltalomba fogadással járó kötelezettségekkel nem törődnek: csak nekik ne essék bántódásuk, mások dolgával már nem gondolnak.

Bocskai, miután mindezt alaposan meghánytavetette, ugyanazzal a Macsédival azt üzente Zsigmondnak, hogy nyugodtan bízhat benne, mindent meg fog tenni, ami rajta múlik, ha méltóságának és tekintélyének csorbítása nélkül teheti. Támogatta Bocskait Zsigmond hazahozatalában még két főúr: Kornis Farkas és Almási Albert, akit Literatornak is emlegettek.[69] Kiváltképpen a Zsigmond bőkezűsége folytán nem megvetendő vagyon birtokába juttatott Albert volt az, aki minden lehetőt megtett, csak hogy megint Zsigmond legyen a fejedelem, bár Istvánffyhoz, a császári követhez oly szoros szálak fűzték, hogy közhiedelem szerint nem törvényes házasságból született fia volt. Macsédi, hogy erdélyi látogatását valahogyan elleplezze, azt találta ki, hogy Zsigmond Bocskainál hagyott vagyontárgyainak számbavétele végett jött, sőt hogy ezek egy részét, amennyiben jónak látja, magával is akarja vinni. Mindez annyira a biztosok tudta nélkül ment végbe, hogy a cselszövést nem is gyanították, nem is vették észre. Mivel pedig Zsigmond oppelni lovai belovagolatlanok, fiatalocskák voltak, Macsédi, hogy ura annál könnyebben kapható legyen a hazatérésre, vitt neki egy erős hátaslovat, amely bármilyen hosszú út megtételére alkalmas volt.

Zsigmond ily módon titokban összekészítvén és felmálházván mindazt, amit kincsei közül értékesebbnek gondolt, és amit könnyűsége miatt

magával vihetett, vagyis gyöngyeit és vésett köveit, és maga mellé vévén Macsédi Benedeket, akiben tapasztalt hűsége miatt leginkább megbízott, és akit előzőleg is Bocskaihoz küldött, rajta kívül egyetlen lovásszal, egy-egy lóval, késő éjszaka távozott Oppelnből. Mintha valami más ügyben járnának, egyenest a lengyelországi Krakkó felé indultak. Ideérkezve, a titokban utazó Zsigmond a király kíséretéhez szegődött, amikor az ünnepi pompával a templomba ment szentmisét hallgatni, és végignézte az udvar, valamint a szertartás minden látványosságát. Mert hogy szökését és megjelenését még jobban eltitkolja, ő maga szolgának öltözött, és egy bozontos bundával borított köpenyt terített magára, a saját szerepét pedig mind Krakkóban, mind egyebütt, az egész úton Macsédira ruházta; felszolgált neki, mindenben rendelkezésére állott, a szolgai tiszteletadás és engedelmeskedés jeleivel vette körül. Hunyadi Ferencet, tekintélyes és tudós orvosát, aki ilyen ravasz szökésre nem is lett volna alkalmas, továbbá Szikszai Imrét kincseinek nagyobb részével az oppelni udvarban hagyta. Szorgosan lelkükre kötötte, hogy minél biztonságosabb és minél rövidebb utakon maradjanak menekülő uruk nyomában. Ezek aztán minden - vert vagy tömbökben levő, dísztárgyaknak feldolgozott vagy feldolgozatlan - aranyát és ezüstjét magukkal vitték. Személyzete többi tagjának azt a parancsot adta, hogy Magyarországon keresztül egyenesen Erdélybe siessenek. Ezek között voltak nemesifjakból választott apródjai és ajtónállói: Eördögh Boldizsár és Dezsőfi János, akik két társzekéren a háztartási felszerelés egy részét szállították, őket azonban, miközben Erdély felé igyekeztek, a magyarországi Tokaj környékén elfogták, és Miksához vezették. Miksa inkább a maga jóságára és kegyességére, mint

mások könnyelműségére gondolva, később mindkettőjüket nemcsak sértetlenül, hanem minden holmijukkal együtt elbocsátotta. Hunyadinak (Ferencnek) és Imrének a sarmatiai erdőségeken[70] keresztül sikerült először Lengyelországba, majd onnan végül is Erdélybe jutniuk.

Zsigmond azért választott ilyen tekervényes mellékutat, híveinek útvonalát azért ágaztatta el két-, sőt háromfelé, hogy ha titokban végrehajtott szökésének híre kiszivárogna, esetleg üldözőinek csapatait el tudja kerülni. Hogy még biztonságosabb legyen menekülése, idegen utazó ruhába öltözött, úgy jutott el néhány nap múlva épségben az erdélyi határig. De még mielőtt elindult Oppelnből, elküldte Rudolf császárhoz, Prágába Carrillo Alfonzot, az agyafúrt jezsuita papot, azzal a feladattal, hogy minden tehetségét latba vetve tárgyaljon a császárral akár a boroszlói, akár az olmützi püspökségnek a pápától való kieszközléséről, amint ezt a reményt már rég megcsillogtatták előtte, valamint az ötvenezer aranyról, aminek kifizetését a császár a megállapodás szerint napra megígérte. Mivel pedig már egy fél év eltelt, amióta Erdély a császárra szállott, adja meg Rudolf idejében az egész összeget, vagy legalábbis a felét, hogy ezzel megnyugtatóan biztosítsa a további fizetéseket. Azután, mivel az oppelni udvar az ósdi épületek rozogasága miatt olyan rossz karban van, hogy középrendű ember számára is alig akad benne megfelelő szállás, nemhogy a fejedelmi méltósághoz illő, Zsigmond azt kéri, hogy kegyeskedjék a császár ezeket a roskadozó és fogyatékosan felszerelt épületeket méltóságának megfelelően valami illőbbel és tisztesebbel, lakásra alkalmasabb palotával felcserélni. Ott van például Csehországban Leitomischl városa,[71] amely Vratislav Pernstein özvegyének, Mária Manrichának a javára van

elzálogosítva. Ha Zsigmond ezt az összeget megfizeti, költöztesse ki onnan a császár az özvegyet, és a várat a várossal együtt engedje át Zsigmondnak. A császár kegyesen válaszolt minderre, és megígérte, hogy e részben is teljesíteni fogja kérelmét, és kényelméről, valamint méltó elhelyezéséről jóindulatúlag, még idejében gondoskodni fog.

Zsigmond - nem sokkal Carrillo felküldése után - a császárhoz küldte Sarmasági Zsigmondot,[72] ezt az előkelő származású és nagy tudományú erdélyi nemest is, akit útitársul magával vitt Oppelnba, azzal a megbízással, hogy szorgalmazza a pénzösszeget és a szerződésben biztosított egyéb dolgokat. A császár, midőn Carrillo is, Sarmasági is buzgón eljárt megbízatásában, neki magának pedig sejtelme sem volt Zsigmond altatásáról, hogy ne hagyjon semmi követelnivalót, minden kérést meghallgatott, és megígérte: Zsigmond óhajait nemcsak szívesen és készséggel, hanem haladéktalanul teljesíti, és a megállapodás értelmében félévenként járó huszonötezer aranyat Henckel Lázár bécsi nagykereskedő[73] útján készpénzben azonnal ki is fizettette. Sarmasági tehát felvette a pénzt, és amilyen gyorsan csak tehette, iparkodott vissza Oppelnba. Mikor itt Zsigmondnak hűlt helyét találta, még csak nem is mellékutakon, hanem azon nyomban Magyarországon keresztül egyenest Erdélybe indult, és a pénzt Zsigmond kezébe adta. Ez a kacskaringós szökés és a megtévesztéssel kicsalt pénz nem annyira Rudolfnak, a bölcs önmérséklettel megáldott császárnak vált kárára, annál vészesebbnek bizonyult Zsigmondra nézve, és annál több bajt zúdított Erdély népeire. A császári méltóság csorbítatlan maradt, a kárt pedig, amelyet egyetlen ember csélcsapsága okozott, később - az utókor okulására - egész Erdély fizette meg tengernyi bűnhődéssel. Míg Zsigmond

Oppelnban ilyen zűrzavart támaszt, amely a jövő szempontjából nem sok jóval kecsegtet, mindent

összekever és felforgat, Mária Krisztina fejedelemasszony - ez a kiváló szépségű és szent életű, tiszta erkölcsű nő, aki a kapott utasítások szerint Zsigmond távozásától fogva mindeddig Gyulafehérvárott tartózkodott, és várta, hogy nagybátyja, az ország fejedelemségére kijelölt Miksa főherceg elfoglalja méltóságát[74] - elhatározta, hogy hazatér anyjához, Stájerországba.

Megunva a főherceg habozását és késedelmeskedését, meg azután a török közeledésének a hírétől is megzavarodván, úgy gondolta, hogy neki, a gyenge nőnek, ily gyűlöletben a legkevésbé sem biztonságos tovább ott maradnia a fejedelmétől cserbenhagyott és minden támaszától megfosztott országban. Már hamarább is nekivágott volna az útnak, de a hiába várt Miksa távollétében kénytelen volt a helyettesi méltóságot elvállalni, hogy annak tekintélyével és fenséges jelenlétével visszatartsa az ország lakosait a lázadástól, illetőleg állhatatosabbá, szilárdabbá tegye hűségüket, és így a Miksa késedelmeskedése miatt bekövetkezett uralkodó nélküli állapotot a maga személyével hidalja át. Távozó úrnőjük kíséretére egy válogatott nemesi csapatot rendeltek ki, élén Demeter püspök kancellárral és Keresztúri Kristóffal, tehát tanácsosi rendű férfiakkal. Az utóbbi fejedelmi udvarmester volt - itt elöljárónak nevezik -, és ebben a méltóságban hosszú időn át, jó és rossz sorsban egyaránt híven szolgálta fejedelmi úrnőjét. Velük volt az olasz della Torre Zsigmond gróf, Miksa főherceg bizalmas embere is, aki követként sokszor fordult meg Erdélyben.

Miután így mindenben felkészültek az utazásra, elindultak Gyulafehérvárról. Mikor útközben Kolozsvárott megállapodtak, azzal a szándékkal, hogy másnap továbbmennek, íme Zsigmond fejedelem, Oppelnt odahagyván, váratlanul Kolozsvárott termett. Ide a fejedelemasszony érkezését követőleg, még aznap éjjel, második őrségváltáskor fogadták be titokban a város vezetői, főrendű és az országban híres férfiak: Katona Mihály és Bogner Kilián fia Imre. Ez augusztus 21-én történt. A fazekaskorongnál állhatatlanabb Zsigmond, aki már két fejedelemség birtoklását tette le önként, és most megint mintegy válaszúton állt, nehogy minden támasz nélkül való szerencséjét szántszándékkal elrontsa, ezúttal nem bízta rá magát a vak véletlenre, hanem egészen rendkívüli lelki nagyságról téve bizonyságot, túlemelkedett önmagán. Legelőször is a két elöljárónak, az ország legbefolyásosabb urainak a hűségét biztosította, majd azokét, akikről tudta, hogy hálásan őrzik emlékezetét. Közben az elöljárók, nehogy meggondolatlanságot kövessenek el, amiből rájuk az esküszegés bűne, az országra pedig valami veszedelem hárulhatna, mivel tisztában voltak azzal, hogy köti őket a Rudolf császárra tett esküjük, sürgősen, még a késő éjjeli órákban összehívatták a tanácsot és a száz tanácstagot,[75] akik az ország alkotmányos rendjének őrzésére voltak hivatva; elébük terjesztették Zsigmond hazatérését, és kikérték véleményüket, hogy most mit tegyenek. Szavazás eredményeképpen a következő egyhangú határozat született: Értésére adják Zsigmondnak, hogy az ő érdekében, az egész ország nevében követeket küldenek Gyulafehérvárra, a császári biztosokhoz, és tájékoztatják őket visszatéréséről; a pillanatnyi helyzet és a körülmények ezt követelik. Zsigmond nem tiltakozott.

Mindjárt másnap el is küldték a hazájáról Szécsinek nevezett Seres István volt bírót és Hosszú Jánost, két közismerten derék és bölcs polgárt. Ezek, mikor a császári követeket felkeresték, előadták, hogy Zsigmond, Oppeln hercege, azelőtt az erdélyiek fejedelme, mindössze négy hívével váratlanul megjelent városukban, újból Mária fejedelemasszony mellé szegődött, parancsolgat, és mindenben fejedelmi méltóságként jár el. Tudják, hogy őket köti a Rudolf császárnak tett eskü. Ezért, nehogy a történtekből baj származzék, az egész ország nevében jöttek követként, hogy megkérdezzék, mit tegyenek ebben a váratlan és előre nem látott helyzetben. Szuhayt és Istvánffyt a nem várt kellemetlenség úgy felkavarta, hogy szinte eszüket vesztik: *„Mit beszéltek? Mit akartok? Mi történt? Miért engedtétek be?”* Mintha nem akarnák elhinni, amit hallottak, folyton csak ezt kérdezgették tőlük. Végül Seres, miután az újság hatására nagyobb hallgatóság gyűlt össze, így szólt: *„Azért jöttünk, hogy Zsigmond kolozsvári megjelenését hírül adjuk, és szemtanúi vallomásunkkal megerősítsük. Tegnap éjjel, majdnem éjféltájban, mikor Melith Pálnak, a császár szatmári kapitányának*[76] *társzekerét a várkapu csapóhídján kiengedték, miközben az őrök az éjszaka csendjében elbámészkodtak, Zsigmond behatolt a városba, majd Zsigmond olasz grófnak a közbenjárásával haladéktalanul felkereste és hitelt érdemlő értesüléseink szerint, nagy szeretettel ölelte magához a fejedelemasszonyt.”*

Miközben a kolozsvári követek mindezt előadják, Bocskai István és Kornis Gáspár, a biztosok után az ország legbefolyásosabb vezetői, éppen akkor érkeznek meg, újból kezdik a kérdezősködést Zsigmond visszatérte felől; latolgatják, vizsgálgatják, hogy mi módon lehetnének úrrá a váratlan válságon.

Végül is Szuhay felindultságában ezzel a kéréssel fordult a kolozsváriakhoz: *„Ha parancsot kaptok, engedelmeskedtek-e nekünk, és hallgattok-e a szavunkra?”* Az egyik követ azonnal rábólintott, és kijelentette, hogy ha bármi parancsot kapnak, mindannyian végre fogják hajtani; Seres azonban közbevágott: *„Mi az ország követeiként járunk itt; a lehető leghívebben adtuk elő megbízatásunkat; de azon kívül, aminek az elmondására felhatalmaztak bennünket, másra nem adhatunk választ. Távollevő honfitársainkat ebben a pillanatban a mi szavainkkal olyasmire kötelezni, amire csak ők maguk jogosultak, nem áll módunkban, és felhatalmazásunk sincsen rá. Ha pedig magánemberként ígérünk valamit, azt az ország esetleg egyáltalán nem fogja magára nézve kötelezőnek elfogadni. Így tehát ha ránk bíztok valamit, hogy jelentsük az otthoniaknak, azért kezeskedhetünk, hogy legjobb tudásunk szerint terjesztjük a tanács elé: ezen kívül azonban az ország nevében semmit sem ígérhetünk.”*

A császári biztosok a hosszúra nyúlt tanácskozás lezárásául a következő választ adták a kolozsváriaknak: *„Azzal, hogy Zsigmond visszatéréséről idejében tájékoztattatok bennünket, hűségeteknek éppenséggel megfelelő tanújelét adtátok. Azzal a vétekkel viszont, hogy Zsigmond gondatlanságotok folytán a városba hatolt, nem kicsiny bélyeget sütöttetek a becsületetekre. Tehát mi országos tisztünknél fogva szigorúan meghagyjuk nektek és amaz esküitökkel, amelyet régebben ünnepélyesen fogadtatok, utasításaink végrehajtására kötelezünk benneteket: Rudolf császáron, Magyarország királyán kívül senki mást fejedelmeteknek el ne ismerjetek, senki másnak a nevére pártütő módon fel ne esküdjetek. Ha Zsigmond, Oppeln hercege, magánügyeinek*

intézéseire jött az országba, eddig rendben van, hiszen Rudolf rokona, a császár bizalmas embere. Ha azonban arra vetemednék, hogy az ország fölötti uralmát megkaparintsa, és újból fejedelemként uralkodjék, akkor ti sem Zsigmondnak, sem Mária Krisztinának - akik közül Zsigmond nemrégiben, felesége viszont már jó ideje minden hatalmáról leköszönt - semmiben se engedelmeskedjetek; bármit parancsolnának, tagadjátok meg; tőletek telhetőleg szálljatok velük szembe; egyszóval mindenben ahhoz tartsátok magatokat, amire néhány hónapja Rudolf császárnak megesküdtetek. Ha nem így cselekedtek, gondoljátok meg, hogy a parancsmegtagadást milyen késő bánat és milyen büntetés követi nyomon."

Eközben Zsigmond, aki szolgasereg nélkül, elhagyatva érkezett Kolozsvárra, másnap kora reggel, gondozatlanul, nehogy szinte minden támaszától megfosztott és szemmel láthatólag a tönk szélére jutott szerencséjét végképp eljátssza, mindössze egy-két ember kíséretében, felkereste feleségét, Máriát, akitől a közhiedelem szerint már elvált. Az váratlan betoppanásától egészen megzavarodott, és mivel attól tartott, hogy ez a hirtelen fordulat még majd foltot ejt tisztes hírnevén, egy darabig ellenállt. De mikor Zsigmond megnyugtatta, hogy mind magát, mind fejedelemségét ezek után is Rudolf császár jóindulatába ajánlja, hogy a köztük létrejött szent egyezségtől hajszálnyira sem fog eltérni, s nem fog eltántorodni a keresztények szövetségétől, hogy a házastársi hűséget és a kölcsönös fogadalmat, melyet az oltár előtt fogadtak mindketten, szentül és híven fogja őrizni, a fejedelemasszony - ha már a kötelesség is úgy kívánta - könnyű szívvel hajlott a szavára, és engedett a hitvesi szeretet kötelmeinek.

A püspök és Keresztúri hiába próbálta megakadályozni kettejük összebékülését; miután

egyikük sem volt hajlandó újból Zsigmond mellé állni, mivel fájlalták, hogy alkalmatlan beavatkozásával megzavarja, sőt kudarcra kárhoztatja megbízatásukat, a fejedelemasszony hazakísérését, és ebből még a hanyagság és megbízhatatlanság vádja hárulhat rájuk, Zsigmond parancsára börtönbe vetették, de onnan néhány nap múlva szabadon bocsátották őket. Így tehát Zsigmondnak sikerült a hihetetlenül bonyolult helyzetet lassanként tisztáznia és megoldania. Mindezt mint valami színész csinálta végig, mintha azért jött volna, hogy egy nagy színházban elkomédiázzon. Csakhogy ez a vígjáték hamarosan vészes tragédiává változott. Pedig ha már a komédia cselszövő Davusaként[77] lépett fel, és az epitasis-ban[78] ilyen kavarodást okozott, a végén a katasztrófát is le kellett volna csendesítenie. Mert bizony Zsigmond ebben a nagy felfordulásban azért adta fejét házasságának újból való összeszerkesztésére, hogy Rudolf császárral feledtesse a korábbi sérelmeket, és visszaszerezze egykori kegyét. Ami azonban felesége visszafogadását illeti, ebben is csak olyan csélcsap hitetlenséggel járt, mint amikor Rudolf császár kezére játszotta Erdélyt; igazán megérdemelte volna, hogy - mint annak idején a hírhedt Demetrius királyt - gyermekhez méltó könnyelműségének megbélyegzéséül öt is aranykockákkal ajándékozzák meg.[79] Mert ez a buzgalom, amellyel hitvesét visszafogadta, tüstént nagy népszerűséget biztosított számára, főleg azok részéről, akik belülről, mintegy a bőre alatt még nem ismerték. Ezek a házastársak összefogásában zálogot láttak a császárral való egyetértés megszilárdulására és Zsigmond férji hűségének csorbítatlanságára, továbbá ettől reméltek üdvös ösztönzést arra, hogy az országos ügyeket a jövőben lelkiismeretesebben fogja intézni. Hogy

ebben a vélekedésünkben milyen alaposan csalódtunk, csak a későbbi szomorú fejlemények mutatták meg. Azt azonban, hogy jóságos és kegyes hitvesét mennyire nem igaz, mennyire csak színlelt érzelmekkel fogadta maga mellé, ország-világ azon nyomban láthatta. Gyulafehérvárra ugyan még egy hintón vonult be vele, és úgy tett, mintha a hitvesi szeretetnek minden jelével elhalmozná, de néhány nap múlva már megint hol ide, hol oda kószált, a vele való minden érintkezéstől tartózkodott, félig-meddig szinte özvegyként hagyta ott a hálószobájukban, míg végül András bíborosra ruházta az egész fejedelemséget, és így egyszerre hagyta cserben az országot és feleségét, vagyis nyilván ugyanolyan állhatatlanul áldozott az állhatatosság istennőjének, mint amilyen könnyelműen a házasságot védő Junónak. Olyan végtelenül ingatag lélek volt, hogy hol férj, hol özvegy, hol száműzött, hol fejedelem szeretett volna lenni; mindezt úgy váltogatta, mint a ruháit; ragaszkodott is házasságához és vele együtt az uralomhoz, meg nem is. Azt sem tudta sohasem lemérni, hogy mi méltó Rudolf császárhoz, mi előnyös neki magának, mi üdvös az országnak, így aztán miközben a háborgó tengernél kiszámíthatatlanabbul irányította a szerencse tombolása közepette a maga és mások dolgait hol erre, hol arra, az országot szörnyű pusztulásba sodorta.

Egyébként Zsigmond, mihelyt Kolozsvárra ért, egyik bizalmas emberét nagybátyjához, Istvánhoz küldte - az éppen a sebesi táborban tartózkodott -, és közölte vele hazaérkezését. Kérte, tegyen meg mindent, amit ügyére nézve hasznosnak ítél; bármi módon, de nyerje meg számára honfitársai kedvezését, a lakosság szeretetét, mindenkinek a jóakaratát, jóindulatát, legfőképpen pedig a

főembereknek a befogadásához szükséges utólagos hozzájárulását; ne sajnáljon semmi gondot, semmi fáradságot. Bocskai mindezt ügyesen végre is hajtotta. Zsigmond legalábbis a szerencsének valami csodálatos kedvezése folytán ezekben az időkben még visszanyerte népszerűségét: méltóbbnak találták a sajnálatra, mint a nyomorúságra.

Ezért részint atyjának uralkodására, valamint őseinek érdemeire emlékezvén, részint hogy a gyűlöletes német uralomtól szabaduljanak, alig akadt ember, aki idegenkedett volna visszafogadásától. Jóakaróinak sorában emlegették Demeter püspököt, Erdély kancellárját, akit nemrég Zsigmond fejedelem tüntetett ki mindkét méltósággal, és ajándékozott meg Gyalu várának birtokával.[80] Demeter püspök jogosnak és méltányosnak találta, hogy most ezt megbízható szolgálataival hálálja meg. Bár látszatra alkalmazkodott a pillanatnyi helyzet követelményeihez, nem csinált titkot szilárd meggyőződéséből, hogy szívesebben látja Zsigmond visszatérését, mint a németek uralmát. Így szivároghatott ki s járt szájról szájra a hír, hogy Zsigmond, mikor visszaszökött Erdélybe, a nagyobb biztonság kedvéért néhány napig a püspök Kolozsvárhoz közel eső gyalui várában rejtőzött, míg végül alkalom kínálkozott arra, hogy végrehajthassa szándékát. Ez a magyarázata annak, hogy Zsigmond a Kolozsvárra érkező Mária fejedelemasszonynak szinte a nyomába hágott, hiszen a fejedelemasszony elutazásának minden mozzanatát közvetlen közelről, mintegy kilátótoronyból figyelhette - mert azt, hogy két ilyen messziről indult ember véletlenül találkozzék össze, aligha hihette el valaki.

Tehát Bocskai, amint értesült unokaöccse, Zsigmond hazaérkezéséről, semmiféle fenntartással nem élt többé visszafogadása kérdésében. Úgy

gondolta, hogy az égiek kegyéből Erdély oltalmára tért vissza; fennen hirdette, hogy jelenléte el fog távoztatni minden pusztulást, amellyel a török fenyegeti az országot, és annál is szívesebben csatlakozott hozzá, mivel testestül-lelkestül ellenezvén a német uralmat, a császári biztosok hatalmát sem tűrte éppen nyugodtan. Ezért aztán nem is vett részt sem az országos tanácskozásokon, legfeljebb nagy ritkán, sem a katonáskodásban, nem óhajtotta vezetni a rendeket, nem pályázott közhivatalokra; magánemberként csakis a maga dolgaival foglalkozott, de azért kész volt minden tisztséget vállalni, amit a köz érdekében ruháznak rá. Már akkor látszott, hogy az ő magányos aggódásában nagyon is a helyzet megváltoztatására törekszik, és más terveket sző. Miután tehát Bocskai hűséget és engedelmességet fogadott a visszatért Zsigmondnak, a többiek, akik nem értek fel az ő tekintélyéhez viszont szemmel láthatólag idegenkedtek Zsigmondtól, egymást vizsgálták, összedugták a fejüket, és izgatottan fürkészték, hogy mit is kellene csinálni. Zsigmond pártja azonban a határozatlanokat és habozókat - akaratuk ellenére is - úgy magához vonzotta, hogy néhány nap elteltével alig akadt ember, aki ne csatlakozott volna Zsigmond újból emelkedőben levő szerencséjéhez, nem gondolván esküjére, sem a császári felségre, sem magára, sem másokra. Kornis Gáspár, Bocskai után a legtekintélyesebb tanácsos, nagy vagyon ura, aki az emberek jóindulatára is számíthatott, egyben az országos hadak főparancsnoka, elszántan védelmezte a császári párt érdekeit (emiatt Zsigmond később nagyon neheztelt rá), de amint - bár akarata ellenére létrejött az egyezség, a kényszer hatása alatt ő is hűséget és engedelmességet fogadott…

A hirtelen hangulatváltozás láttára a császári biztosok végképp nem tudták, hogyan segítsenek a már bukott ügyön; nem tudták, mit tegyenek, minden támaszuktól elesvén kihez forduljanak, kinek a hűségére hagyatkozzanak. Valósággal zátonyra futottak. Ha történetesen akadtak is még egyesek, akik megengedhetetlennek tartották, hogy az erdélyi nevet az esküszegés és állhatatlanság jegye bélyegezze meg örökre: a hatalmasabbak egyetértése úgy elnyomta és a döntő tanácskozásokon annyira elnémította őket, hogy amazok akaratától eltérően - életüknek, vagyonuknak és a felfordulásnak kockáztatása nélkül - nem szavazhattak. Olyanok is voltak, akik - miután végképp letettek Zsigmond visszatérésének a reményéről - annyira biztonságban érezték magukat, hogy a németek kedvéért súlyos vádakkal illették az idegenben élő Zsigmondot. Mikor aztán meglepetésszerűen visszatért, nagyon megijedtek: hátha bosszút áll mindenért, amit közben az ő gyalázatára mondottak, vagy sérelmére cselekedtek. Ezek közül való volt az a Pelerdi Péter nevű, fecsegő és fékezhetetlen nyelvű ember, aki néhány évvel azelőtt Magyarországról menekülvén, bohóchoz méltó idétlenségeivel Zsigmond baráti társaságába férkőzött. (Zsigmond mindig a kelleténél jobban figyelt az ilyesmire.) Ez most, hogy mentse a bőrét, titokban elmenekült Erdélyből. Mert bár Zsigmond irigylést keltő kincsekkel és megtiszteltetésekkel halmozta el - hiszen érdemein felül még a helyettes palotaelöljárói tisztséggel is kitüntette -, mivel a távollevő fejedelem jó hírnevét sok mindenféle gyalázkodással kikezdte - állhatatlan és csélcsap az élősködő Gnathók[81] nemzetsége -, nem volt bátorsága, hogy a fejedelem visszajövetelét megvárja, hanem inkább a futásban keresett menedéket. A saját lelkiismerete előbb marasztalta el,

mint mások ítélete. Magyarországba szökött, ki is nevezték kassai kamaratisztnek,[82] de még hivatalba lépése előtt meghalt. Egyetlen fia, a sudár termetű, sőt hórihorgas Ádám, miután újból Zsigmondhoz szegődött, végül is a goroszlói ütközetben[83] esett el.

Ilyen körülmények közt történt, hogy egész Erdély, sokan akaratuk ellenére és mások példáját követve, hűséget és engedelmességet fogadott a hazatért Zsigmondnak, és az ország lakosai hatálytalannak jelentvén ki előbbi szent esküjüket, amellyel néhány hónappal azelőtt Rudolf császárnak kötelezték el magukat, újból felesküdtek Zsigmondra. Ugyanazt az esküt, amelyet előzőleg mintegy túszként adtak a németnek, most nem átallották Zsigmond kezébe letenni, és az attól elragadott zálogot most ismét ennek lekötni. Maga Zsigmond is, mintegy újból felszentelve, ünnepélyes szertartások közepette, csak éppen nem a legbiztatóbb előzmények után, megfogadta, hogy az ország törvényeit, kiváltságait, tanácsi határozatait, továbbá valamennyi rend szabadságát tiszteletben fogja tartani, a vallásokat jelenlegi állapotukban fogja hagyni, Gyulafehérvárról a jezsuita rend papjait eltávolítja, a minap kitiltott pápás papokon a váradiak részéről esett sérelmet és jogtalanságot örökre elfelejti és elhallgatja, és sohasem fogja őket oda visszavinni; minden egyéb szóért vagy tettért, ami akár távollétében, akár jelenlétében esett, mindenkinek megbocsát, ha megátalkodottságukról letéve mind a váradiak, mind a többiek az erdélyiek közösségéhez és egyazon fejedelemhez csatlakoznak; végül az ország békességéről és nyugalmáról minden erejével gondoskodni fog. Mindezek megvalósítására Zsigmond meghatározott napra rendkívüli gyűlésbe hívta össze a főnemeseket Tordára, hogy a váratlan visszatérése folytán némileg megzavarodott helyzetet

közös tanácskozásuk eredményeképpen elrendezze és lecsillapítsa.[84]

A főembereknek ezen a néhány napig tartó tanácskozásán vett részt Melith Pál, a Szatmár várában állomásozó magyar csapatok parancsnoka, vagy szokásos nevén kapitánya is. Tudniillik Melith még azokban a napokban, amikor híre jött, hogy Zsigmond visszatért Oppelnből, sebtében összeszedett csapataival behatolt Erdély területére, hogy mindenki igyekezetén túltéve elfogassa őt, vagy felkelést szítván, a lakosság figyelmét a visszatérő Zsigmondról másfelé terelve, mindaddig a megosztottság állapotában tartsa az országot, amíg a nagyobb erőkkel rendelkező Miksa a pártütőket meg nem ijeszti, és - ha akarják, ha nem - a maga fennhatósága alá nem kényszeríti. De Melith minden igyekezete hiábavalónak bizonyult, mert még be sem tette a lábát Erdélybe, Zsigmond megjelenésével máris úgy megnyerte mindenkinek a jóindulatát, hogy a sokáig várt, de a káros és gyűlöletet keltő késedelmeskedés miatt megutált jelölt, Miksa kísérleteit a maga meggondolt gyorsaságával könnyen halomra döntötte. Megengedte azonban Melithnek, hogy magával hozott csapatait - állítólag ezerfőnyi lovasságát és gyalogságát - a határon hagyván, ő maga néhányadmagával Tordára jöjjön, és ott vele együtt tárgyalják meg mindazokat az intézkedéseket, amelyek az ország érdekeit szolgálják, és a Rudolf császárral kötött szerződést illetik. Melith meg is jelent, meghallgatta a fejedelem és a szenátorok tanácskozását, a Gyulafehérvárra visszatérő Zsigmondot is követte, majd néhány nap múlva visszament Szatmárba, ahonnan jött.

Egyébként Zsigmond, nehogy Oppeln indokolatlan elhagyásáért akár nyilvánosan, akár titokban vád érhesse, Melithnek is, de mindenki másnak is

elpanaszolta, hogy mennyire rászedték, amikor cserébe elfogadta Oppelnt és Ratibort. Mert bár azt ígérték, hogy a két hercegség rendes jövedelmeiből évenként ötvenezer aranyhoz juthat,[85] valójában még akkor is alig nyolcezer arany bevételre lehetett számítani, ha a pénznek behajtásában a lehető legnagyobb buzgalommal, a kiadásokban pedig a legnagyobb óvatossággal jár el. A terület maga tekintélyes és halban gazdag ugyan; ez három-négyezer arannyal növelné a csekély jövedelmet, ha az eladásra kerülő halmennyiség értékét nem befolyásolná a piac olcsósága. A fallal körülvett Falkenberg városa és egyéb helységek, amelyek azelőtt Oppeln fennhatósága alá tartoztak, részint zálogban vannak, részint más címeken máséi; az évi jövedelmet ez is nagyban csökkenti. Az egész hercegséget alig lakja ezerötszáz koldusszegény jobbágy. A vidék terméketlen síkság, még vadak sem népesítik be, a földek nemhogy Bacchus, de még a józan Ceres[86] táplálására sem alkalmasak. Azután a püspökségre vonatkozó ígéretek sem váltak valóra, a kikötött ötvenezer forintnyi összeget sem fizették meg neki teljesen, a pápától sem kapta meg a bíborosi kalapot ellenszolgáltatásul Erdély elvesztéséért; mindezek az ígéretek olyanoknak bizonyultak, hogy beváltásukban alig lehetett bízni. Ezért nem akarta, hogy továbbra is csupa hiú szavakkal áltassák, és a jövőbeli puszta reményt valódi veszteségek árán kelljen megvásárolnia. Szándéka az volt, hogy életét és sorsát szilárdabb és állandóbb egyezséggel bástyázza körül, csak hogy biztonságban érezhesse magát; most, amikor gyors döntése és éretlen elhamarkodottsága folytán ilyen csapdába esett, méltányos és jogos, ha helyzetét józanabb megfontolásokkal óhajtja rendezni. Tévedni akárki tévedhet, de tévedése mellett csak az oktalan ember

tart ki; a megbánó számára nincs jobb kikötő, mint terveinek megváltoztatása, ami bárki bölccsel is megtörténhetik. Okos embertől nem vehetik rossz néven, ha kellő körültekintés után bármi módon kivágja magát, és visszaszerzi szabadságát. Ezek ellenére a közte és a császár között létrejött üdvös egyezségtől egy tapodtat sem óhajt eltérni, nem fogja tűrni, hogy csak őmiatta egy országos határozat és mindenki esküje hatálytalanná váljon, és ebből az egész országra az esküszegéssel járó becstelenség, őreá pedig jó hírnevének romlása és gyalázat származzon.

Egyesek szerint Szuhay és Istvánffy, a két császári biztos hívta be Erdélybe még Zsigmond megérkezése előtt Melithet katonaságával együtt azért, hogy Bocskait és Csáki Istvánt,[87] Zsigmond rokonait, valamint a többieket, akik Zsigmond visszahívásáról tanakodtak, még a kezdet kezdetén ártalmatlanná tegyék, Zsigmond gyorsasága azonban elébe vágott Melith késedelmeskedésének; valóban beszéltek is róla, hogy az összeesküvés lelepleztével a résztvevők el akartak rejtőzni, és hogyha Zsigmondnak véletlenül nem sikerül megvalósítania terveit, főbenjáró veszélyt zúdítottak volna magukra mindazok, akik visszahozatala dolgában összebeszéltek.[88]

Az V. Pentas III. könyvéből:

Török hadjárat. Csanád védői átvágnak a török ostromgyűrűn. Várad védelmén megtörik az ellenség támadása. A császári hadsereg eredménytelenül ostromolja Budát. A török fővezér kivégzése. A hadviselés kíméletlensége.

Miközben az erdélyiek jó hírét és szerencséjét az elsorolt dolgok veszélyeztetik, Szaturdzsi Mehmed pasa megszámlálhatatlan törökjeivel és majdnem az egész Kelet és Európa seregeivel átkelt a Dunán. Útját akkora rettegés kísérte, mint amekkora hadsereg ment vele. Pancsovánál, Belgrádon innen, az innenső parton épült és a régiektől Taurinumnak nevezett városnál, ahol a folyó két partja nem egészen hat stádiumnyira van egymástól, részint láncokkal és kötelekkel egymáshoz erősített hajókból, részint - ahol az örvénylő víz megengedte - a mederbe vert cölöpökből hidat építtetett. Erre a célra már előzőleg, egy esztendőn át rengeteg anyagot hordatott össze. A híd építményét százhúsz ponton hordozta, nem számítva a cölöpöket, melyeket mindkét parton sorban egymás mellé vertek a folyó medrébe. Ezután a bárkákat felülről durván négyszögletesre faragott, tutaj módjára összerótt és a híd szélességére egyformán leszabott gerendákkal borították be. Hogy ne billegjenek, tölgyfa ékekkel vagy vaskapcsokkal rögzítették az alsó gerendázathoz. Az egész alkotmány hársfarönkökből készült, hogy a pontonokat a tölgyfa vagy egyéb keményebb anyagok súlya ne terhelje. A híd két végénél, a megerősített folyóparton, odahordott földből és a mellette húzott árokból valóságos tábori erődítményt alakítottak ki, amelyet sánccal és a folyó vizének körülvezetésével még erősebbé tettek; a pasa mindkét partra három-háromezer főnyi, tüzérséggel derekasan felszerelt

fegyveres őrséget állíttatott, nehogy a portyázó ellenség észrevétlenül megközelítse, felgyújtsa vagy lerombolja a hidat, esetleg valamelyik bárka meglékelésével a mélységbe süllyessze, vagy valami más bajt okozhasson. Mert ebben az időben egy Deli Markó nevű trák származású, bátor ifjú, aki már számtalan ütközetben kipróbálta a változékony hadiszerencsét, önkéntes hajdúinak[89] népes csapatával - le a Dunáig, sőt még azon is túl - sűrű rajtaütéseivel nyugtalanította az egész vidéket: a mit sem sejtő törökök csapatait gyakran megrohanta, dunai teherszállító hajóikat elfogta, és hol titokban, hol nyílt ütközetekben a háború minden csapásával fenyegette őket. Ez súlyosan veszélyeztette a törökök hadisikereit, de megingatta a bátorságukat is. Markó vakmerő portyázásai során időnként olyan messzire jutott, hogy hadszíntérré változtatta az egész vidéket a Zaridal nevű hegyig, a Haemus innenső nyúlványáig, és a manapság Maricának nevezett Hebrus folyóig,[90] kiváltképpen mikor azt hallotta, hogy a török hadsereg minden erejét összeszedve és táborba gyűjtve idegenbe, Magyarország ellen indult. De miközben ily vakmerően veszélyeztette a törököket, meg kellett tapasztalnia, hogy az édesanyjának hitt szerencse balszerencsére fordult, mostohája lett. Mert a Szaturdzsi pasa vállalkozását követő esztendőben, miután portyázó csapatai élén - nagyobb bátorsággal, mint amekkora katonai erővel - átkelt a Dunán, és észrevétlenül egészen Bulgária beljebb eső területéig hatolt, ő szenvedte el azt a csapást, amelyet a töröknek szánt: míg azzal volt elfoglalva, hogy roppant zsákmányával visszavergődjön, az előzőleg kifosztott kladovai bég csapdájába futott. Hajdúit mind egy szálig levágták, őt magát súlyos sebesüléssel elfogták, és Konstantinápolyba vitték.[91]

Egyébként Mehmed pasának a sereg átkelése közben vészjósló előjelben volt része. Ennek láttára a török jövendőmondók és jelmagyarázók - mivel fölöttébb babonás ez a nép, és hiú vallási képzelgések rabja – semmi kedvezőt nem mertek jósolni a háború kimeneteléről. A felhőtlen, derült égből egyszerre csak hirtelen forgószél zúdult rájuk, és az egyik lovas testőrt, aki osztagának hadijelvényét is vitte, a hídról a Duna vizének mélyébe sodorta: az örvénylő folyó elnyelte, úgyhogy sem élve, sem holtan nem került elő többé. A pasa annak ellenére is tovább hajszolta seregét, hogy a törökök sorai közt láthatta az eset nyomán támadt babonás félelmet. A török haderő mindazoknak az egyhangú tanúbizonysága szerint, akik tüzetesebben kikémlelték a dolgokat, vagy követekként más ügyben eljárva következtethettek a sereg létszámára, meghaladta a kétszázezer főt. A pasa megszámlálhatatlan hadinépével büszkélkedve, állítólag megkérdezte a török előkelőségektől, vajon szembe mer-e szállni a keresztények teljes hadereje az ő embereinek sokaságával; az egyik megkérdezett azt válaszolta: tudja, hogy nem fogja őket valami nagyszámú keresztény sereg várni, csak néhány kis csapat, de az rettenthetetlenül harcol majd a nagy tömeg ellen. Ezek a talányos szavak a pasa számára nem bizonyultak eléggé érthetőnek, ezért a válaszoló kibogozta Oedipus rejtvényét,[92] és így szólt: *„A keresztényeknek sok váruk van, s az oda bezárkózott csekély létszámú őrségek megbirkóznak a háborúnak minden terhével.”* Ez a mondás, amely igaz volt ugyan, de a törökök vitézségét nem a legkedvezőbb színben tüntette fel, igen bántotta a pasa érzékenységét.

Ezenközben az erdélyi fejedelem sem várta - ahogy mondják - ölbe tett kézzel ekkora háborús vihar közeledését. Látva, hogy ez alkalommal elsősorban

Erdély létéről van szó, elhatározta, hogy amire erejéből nem futja, majd elvégzi ravaszsággal. Úgy döntött, hogy a török előtt újból kifeszíti azt a hurkot, amellyel előzőleg a németet befogta, és valóban: a barbárnak terveit és gondolatait mintegy tőrbe ejtette. Mivel későn kapott észbe ahhoz, hogy a hatalmas veszedelemmel komolyan szembeszálljon, Zsigmond úgy látta, hogy kettő között választhat: vagy békés hajlandóságot mutatva kell megenyhítenie a hatalmas ellenséget, vagy olyan erőkkel kell fogadnia, ha ideér, hogy kedvező esélyekkel vállalhassa a harcot; csak éppen mindkét terv annyira reménytelen volt, hogy egyik sikerére sem lehetett bizton számítani. Így hát Zsigmond letett a nagyobb erőfeszítést igénylő tervekről, és tanácsosabbnak gondolta a háború húzását-halogatását, az ellenség lekötését ideig-óráig, amíg a háborús vihar nem veszít hevességéből, és a kedvező pillanat ki nem csúszik a pasa kezéből; ha pedig ez nem sikerül, az egyetértés visszaállítása címén másfelé kell terelnie a barbárt, és erőit inkább a színleléssel - hisz a háború csupa színlelés - kell kimeríteni, mert semmiképpen sem szabad ily roppant sokasággal szemben meggondolatlanul veszélyeztetni az ország csekély haderejét, melynek megsemmisültével - csak ne engednék az égiek! - egyszerre egész Erdély az ellenség győzelmi zsákmánya lenne. Mivel Rudolf császártól, azután, hogy visszatérésével felforgatta Erdély nyugalmát, sem pénzbeli, sem katonai támogatást nem várhatott, elhatározta, hogy előbbi elgondolásait - a kényszerhelyzetnek megfelelően - mielőbb végrehajtja. Először is elküldte tehát a pasához Óvári Istvánt,[93] aki gyakori követjárásai alkalmával kellő tapasztalatokat szerzett az ellenség dolgainak és szándékainak kipuhatolásában. Megüzente általa, hogy - eddig sok minden akadályozta - szintén

szeretne a béke ügyéről tárgyalni vele, ha a pasa hajlandó volna békésebb tervekkel foglalkozni; ha megvan benne a hajlandóság és egyetért vele, az nemcsak becses lenne mindkettejükre nézve, de üdvös is. Óvári, akinek küldetése nemcsak a pasa szándékának kipuhatolására, hanem haderejének kifürkészésére is szólt, úgy járt el tisztében, hogy kiismerte közben a pasa gondolatait, és ráérő idejében kikémlelte hadifelkészültségét is. Mert a törököknek oly nagy volt az önbizalmuk, hogy bár ők is gyanították: Óvárit követség címén csapataik kikémlelésére küldték, mégsem akadályozták, hanem maguk engedték meg neki, hogy amerre csak akar, szerte a táborban mindent végigvizsgáljon, és szemügyre vegyen. A pasa annyira bízott erejében, és annyira biztosan reménykedett a győzelemben, hogy az ellenség előtt sem titkolta haderejét. Amikor Óvári azzal tért vissza, hogy alig lehet reményük a békére, Zsigmond mégsem mondott le arról, hogy Erdély felől bármi módon elhárítsa a roppant veszedelmet. Ezért, másodjára Sennyei Pongrác főudvarmestert, Palatics Györgyöt,[94] aki az előző években dicséretes módon látta el a lugosi úgynevezett bánságot, valamint Kornis Farkast küldte el Mehmed pasához, tehát csupa nagy tekintélyű, bölcs embert, mégpedig azzal a megbízással, hogy - legalább látszatra - kössenek békeszerződést a pasával, a lehető legkedvezőbb feltételekkel; ajándékokkal, ígéretekkel és szép szavakkal cirógassák a barbárt, míg az alkalmas pillanat, a hadviselés alakítója, ki nem csúszik a kezéből. Ezek Lippában, a törökök tartományával határos városban, minden ügyességüket latba vetve azon buzgólkodtak, hogy közvetítők és a tatár Alip kán útján (ez utóbbit, mint fentebb említettük, Bernátfival fogadtatták fel már régebben békeközvetítő megbízottnak)[95] pontokba

foglalt egyezséget kössenek a pasával. Minden tehetségüket, ravaszságukat, ígéreteiket, szavaikat felhasználták, hogy meggyőzzék, és megnyerjék a bizalmát; nem fukarkodtak - szokás szerint - a bizonykodással, hogy valamennyiüket, egész Erdélyországot a török császár oltalmába fogják ajánlani, és örökre az ő védelme alatt fognak maradni; ami szerződés, megállapodás, egyetértés a némettel eddig volt, azt egyszer s mindenkorra érvénytelenítik, semmisnek és hatálytalannak jelentik ki; vele sem titokban, sem nyíltan soha többé nem érintkeznek, mostantól fogva minden követét visszaküldik, a török császárhoz viszont teljes felhatalmazással felruházott követeket és kezeseket küldenek; szilárd, állandó és örökké tartó egyezséget szándékoznak vele kötni. A pasa a roppant ígéretek özönétől megenyhült, és a csábítóan hangzó szavak igézetében odáig ment, hogy a békekötés ügyében a döntést uralkodójára hárította; annyit mindenesetre kijelentett, hogy a béke kérdésének eldöntéséig távol fogja tartani kezét Erdélytől; egyébként pedig Zsigmond maradjon meg szilárdan amellett, amit sűrű fogadkozással erősítgetett: ravaszkodásra és megtévesztő játékra nem lesz többé módja anélkül, hogy Erdélyt tüstént az első alkalommal tűzzel-vassal, a háború minden csapásával ne sújtsa.

Zsigmond még előbb behívatta az egész nemességet, minden mentesítés nélkül, az egész katonaságot, behívatott azonkívül a népből is falvanként és községenként minden tizedik, fegyverforgatásra alkalmas embert, és a Déva városa melletti táborba gyűjtötte őket. A Maros folyó itt, Erdély szélesebb völgyeit befutván, lassanként beférkőzik a hegyek közti szűkebb mélyedésbe, és a hely természetes alakulása folytán nehezebbé teszi a közeledők számára az utat. A szász városokra és a

szabad királyi városokra az egyébként szokásosnál nagyobb összegű hadiadót vetett ki. Kolozsvár - Miklós deák és Fenesi Márton vezetése alatt - kétszázötven, a város közpénzén felfogadott és remekül felfegyverzett gyalogost küldött a táborba. Így aztán Zsigmond mintegy tizenhatezer főre becsült seregével ott várakozott Dévánál, és mintegy kilátótoronyból szemlélte, hogy a pasa Erdélynek vagy Magyarországnak mely része ellen irányítja haderejét. Főképpen arra ügyelt, hogy ennek a félelmetes hadseregnek egy része se törjön be rövidebb utakon Erdélybe; és nem is tört be. Mert miután Zsigmond a leghatározottabb és legtúlzóbb esküdözésekkel hűséget és állhatatosságot fogadott a török császárnak, a pasa az óriási barbár sokaságot, amely Erdélyt mindjárt az első nekifutásra elnyelte volna, Várad ostromlására vetette be, és ezzel az ország elmondhatatlan veszedelemtől mentesült. Zsigmond ravaszsága és százfelé kacsingató tehetsége aligha bizonyult máskor üdvösebbnek az országra nézve. Most a haza atyjának és megtartójának lehetett mondani azt az embert, aki annyi másszor felforgatója és elárulója volt; orvosszert talált ama dárda ellenében, amelytől Telephus a sebét kapta.[96] Tehát Zsigmond altató szavaival Erdély feldúlásától távol tartotta a népek pusztulására áhítozó Mehmedet, akinek reményeit a szerencse Várad ostroma során sem váltotta be.

Zsigmond, hogy a háborús veszélyeket valamivel felkészültebben vállalhassa, a továbbiakban fontosnak tartotta azt is, hogy Mihályt, Valachia fejedelmét, megnyerje a közös hadviselés gondolatának. Ez azonban arra a veszélyre hivatkozva, amely Bulgária felől a törökök részéről fenyegetheti, kijelentette, hogy egyelőre nem támogathatja, csapatokat azonban

erejéhez képest fog küldeni. Küldött is, amint említettük, egy nem megvetendő vlah csapatot.

Közben Szaturdzsi pasa, Erdélyt bizonyos okoknál fogva jobbra elhagyván, továbbá az idővel és az utakkal számot vetvén, megszámlálhatatlan seregével a legnagyobb magyarországi folyó, a Tisza felé vonult. A Tisza a Duna valamennyi mellékfolyója közül alkalmasint egyik mögött sem marad el. A sarmatiai hegyekben, Magyarország legmagasabb vidékén: a Magyarországgal, Erdéllyel és Lengyelországgal határos Máramaros vármegyében ered. Tizenöt folyótól úgy felduzzad, hogy akár vízbőség, akár a beleömlő folyók száma, akár használhatóság tekintetében Magyarországon a Duna után a második helyet foglalja el: forrásától számítva három mérföldnyire[97] már hajózható, csak éppen nem szokták hajózásra használni, mivel a vízi alkalmatosságoknak és a földeknek egyaránt ellensége. Mert a beléje szakadó vizeknek, valójában sodró hegyi patakoknak túlzó hevességétől megittasodottan, akárhányszor őrült módjára szokott tombolni, és a partok közti szűk medret méltatlannak érezvén, a környező földeket is elpusztítja, erdőket szaggat ki gyökerestül és borít iszappal, falvakat sodor magával, és a törökök módjára minden megállapodást megszeg, a partjai mentén lakókkal kötött egyezséget sohasem tartja tiszteletben. Mivel ilyen hitszegő és csalárd, a vidék lakói sok helyütt hatalmas gátakkal tartják féken, és állandó medrébe kényszerítik, hogy ne pusztítsa száguldó lovasnál is gyorsabb kiöntéseivel a közeli földművelők vetéseit és legelőit. Ha a falusiak ezt az alakjaforgató Proteust[98] ennyi kötelékkel meg nem zaboláznák, bevetett földjeikről aligha takaríthatnának be termést. A sok sziklazátony között azonban úgy kifárad, hogy mire a magyarországi alföldre kijut, már szelídebben

folydogál, és már nem hömpölyögteti annyira hullámait - szerintem az erre lakók emberségét utánozza, és az itteni városokat tiszteli. Halban a leggazdagabb folyónak tartják, olyannyira, hogy közhiedelem szerint az egész folyó egyharmada hal; annyi bizonyos, hogy mindazokat a megyéket, amelyeken áthalad, a legfinomabb halak tömegével gazdagítja. Tokaj közelében a lassú folyású Bodrogot, Szolnoknál a zavaros Zagyvát, Naménynál a bővizű Szamost - névadómat -, Csongrádnál a kanyargó Köröst, végül Szegednél az örvénylő Marost fogadja magába.

Mehmed pasa, miután hadával mindenféle nagy rémületet keltvén eljutott a Maroshoz, seregének jó részét kiszakította, hogy Csanádot, ezt a hajdan püspöki várost, ahol a sereg átszállítására alkalmas rév volt, hatalmába kerítse. Ez, amióta Zsigmond három esztendeje elfoglalta,[99] komoly akadályt jelentett a törökök számára, tudniillik innen fölöttébb jó alkalom kínálkozott akár a három mérföldnyire levő szegedi, akár a gyulai, akár pedig a temesvári törökök zaklatására, állandó nyugtalanítására. Csanád parancsnoka a nagy lélekjelenléttel megáldott és hadi tapasztaltsága folytán a leghíresebb katonák közt emlegetett Lugosi Ferenc volt. Lugosi gyalázatnak tartotta, hogy a sem természettől fogva nem védett, sem bástyafalakkal meg nem erősített várat véres veríték nélkül szolgáltassa ki, és gyáván, csak úgy hirtelen átengedje az ellenségnek, ezért mindenekelőtt a védelmi berendezéseket készítette elő az ostromra, őrséget állított mindenfelé, tüzelőállásba vontatta az ágyúkat, és egyáltalán mindent nagy buzgalommal intézett. Mivel mindössze kétszáz újonc katonával rendelkezett, akikkel ily hatalmas ellenség erőit meg nem törhette, elhatározta, hogy legalább késlelteti őket, és fennen fitogtatott harci hevüket lehűti. Úgy

gondolta, hogy ha gyökerestül kitépni nem tud is egy ilyen óriási fát, hasznára és dicsőségére válik, sőt még vigasztalást is jelent neki, ha a lombját megtépdesi. Tudta, hogy Erdélynek ebben a veszett állapotában sem Zsigmondtól, sem bárki mástól semmi segítséget nem várhat. A reménytelenségből épp ezért bizakodást merítvén, elhatározta, hogy hiányzó erőit állhatatosságával pótolja. Lippa volt a legközelebbi vár, de az is annyira ki volt téve ugyanennek a veszélynek, hogy a veszélyben forgó Csanádnak a jelek szerint nemhogy segítségére siethetett volna, hanem minden segélyforrásától megfosztva inkább maga is más segítségére szorult.

Mikor a törökök a vár ostromlásához fogtak, azt hitték, hogy Lugosi Ferenc a felvonuló sereg nagyságától megrémülve önként elhagyja a várat. Miután nagyot csalódtak vélekedésükben, és látták, hogy szándékuk végrehajtásához erőre van szükségük, mindjárt más eszközökhöz folyamodtak. Először is ostromállványokat vonultattak fel a város közelébe, majd legnagyobb erősségükkel: az ágyúkkal kezdték a falakat bontani, a bástyákat és az ablakokat betörni, és egyáltalán az ostromlottak dolgát mindenben nehezíteni. Ferenc az erőre még nagyobb erővel válaszol, a támadásokat visszaveri, ami erejéből elforgácsolódik, vitézséggel és buzdítással pótolja. Sokan elhullottak a törökök közül, néhányan Ferenc embereiből is, a törökök pedig csak csodálták a védők merészségét, és sehogy sem tudták megérteni, miben reménykedhetnek, hogy ekkora túlerő ellenében ilyen kevesen akár csak moccanni is mernek. A védők elszántságából hovatovább sejteni kezdték, hogy ellenfeleik számához képest sokkal nagyobb megpróbáltatásnak néznek elébe: mert itt nem falakkal, hanem férfiakkal kell megküzdeniük.

Hét teljes napot töltöttek el a törökök Csanád megerősítetlen várának ostromlásával, amikor Lugosi, hogy magát és katonáit az országnak - jobb időkre - megtartsa, úgy döntött, hogy nem állapodik meg semmiféle megadásban, hiszen megállapodásukat a törökök - szokásuk szerint - úgyis felrúgnák, hanem embereivel titokban kitör, és biztonságosabb helyre vonul. Mivel a törökök körülvették a várost, és valamennyi kijáratnál őrséget állottak, Lugosi gondosan megtárgyalta mellette maradt vitéz bajtársaival, hogy merre és mi módon menekülhetnének. Voltak, akik a megadást javallták, de ettől a tervtől - az ellenség megbízhatatlanságát és esküszegő természetét nem egy kísérlet eredményéből ismervén[100] - sikerült őket visszatartania. Most, amikor ellenük zendülve veszteségeket okoztak nekik, és váraik elragadásának emlékezete frissen élt bennük, esküvésüket még kevesebbet érőnek tekintette. Nem látta okát, hogy továbbra is kitartson a biztos halálig, és vitéz katonáinak testét mészárszékre vigye, mikor semmi reménye sincs a segítségre, semmi bizodalma önfeláldozásának hasznosságában, kiváltképpen miután már nem csupán Csanádot, hanem körös-körül az egész vidéket is elözönlötte a megszámlálhatatlan török sokaság, úgyhogy hovatovább a megfutás is reménytelenné válik.

Végső szorongatottságában, amikor nem látott biztos meneküléssel kecsegtető megoldást, viszont a helyzet sem tűrt további halogatást, legjobbnak még azt tartotta, hogy vállalják vagy a súlyos szenvedést, vagy a súlyos kockázatot, s a hagyomány szerint így szólt katonáihoz:

„Vitéz bajtársaim! Mindnyájan láthatjátok, hogy milyen veszélyben forgunk. Bármerre tekintünk, bármire gondolunk, mindent megszállottak a török seregek, és nincs reményünk sem a további kitartásra,

sem a kijutásra, sem külső segítségre. Miben reménykedhetünk hát? A veszedelmek közepette is töretlen bátorságunkban. Minden egyéb tekintetben legyőztek bennünket, de lelkünk bátorságát nem tudták legyőzni. Minden megadás szomorú, de amelyik még azzal sem kecsegtet, hogy életünk megmarad, az a legszomorúbb. Mert az ellenség különben is, természeténél fogva, szörnyű és irgalmatlan, és nem felejti el sem most, sem máskor tőlünk elszenvedett súlyos vereségeit; de azután, hogy nem is a győzelem reményében, hanem inkább csak győzelmi menetének akadályozására elszántan az útjába merészeltünk állni, oly elkeseredett dühösséggel tör pusztulásunkra, hogy ha ezer esküvel ígérné is bántatlanságunkat, egyet sem tartana meg. Kényszerű helyzetünk legyőzte tűrésünket, bármennyire katonák módjára viselkedtünk. Vérünkkel kell tehát a kegyetlen ellenségnek fizetnünk, de úgy, hogy érezze: nem ingyen jutott hozzá. Ne hagyjuk magunkat rabszíjra fűzve, hajtva, az utakon és földeken szétveretve lemészároltatni, mint a tehetetlen barmok. Az ilyen vég elfajzottakhoz méltó; bátor férfiak bátran néznek szembe a halállal. Mert a szolgaság is, ha az ellenség történetesen arra méltatna bennünket, mi más, mint lassú, éppen csak mindenféle kínzattatásokon keresztül húzott-halogatott halál. Akkor százszor kívánatosabb tisztességgel és dicsőséggel egyszerre meghalni, mint nyomorúságosan sokáig gyötrődni; kívánatosabb az élettől egyszer megválni, mint száz halálon keresztül meghosszabbítani, hogy Prometheus[101] módjára sem élni, sem meghalni ne tudjunk. Viszont az oktalan gyermekeket sem kell utánoznunk, akik beteg állapotukban inkább azt választják, hogy a fájdalmak halálra gyötörjék, semmint hogy valami keserű orvossággal gyógyítsák őket. Ha pedig így állunk,

szeretett bajtársaim, akkor csak egy út vezethet bennünket vagy az életbe, vagy a halálba, mégpedig az, hogy titokban kitörjünk, és az ellenséges seregen, őrségeken, járőrökön, az egész barbár sokaságon keresztül erővel nyissunk magunknak utat, fegyverrel vágjuk ki magunkat, vagy - ha a sors úgy hozza - haljunk meg, de ne bosszulatlanul. Ha ezt tesszük, halálunkkal csak nyerünk, dicséret és dicsőség fog követni bennünket, és ez a halál - élet lesz, nem halál. Mert a tisztességgel vállalt halál után tovább élnek a bátor férfiak, mint a földi élet fölöttébb szűkös időbeli határok közé szorított pályáján. Menjünk tehát, derék bajtársaim, jobbunkkal szerezzük meg magunknak a menekülést vagy az életet, és azon legyünk, hogy ha kijutunk, csodáljon bennünket az ellenség, ha pedig meghalunk, irigykedjen! Sirassanak meg, ne nevessenek rajtunk, ha elesünk, és könnyeikbe ne csak a mi vérünk keveredjen, hanem az övék is. Tudják meg, olyan áron vásárolták meg halálunkat, hogy ezentúl ne legyen kedvük ilyen vásárra, és ne ingyen ajándékba kapva élvezzék, hanem drága áron: tulajdon húsukkal és vérükkel vett győzelmüket!”

Ferenc szavaira mindnyájan annyira fellelkesedtek, hogy megfogadták: követik életre-halálra. Olyanok is voltak, akik azt tanácsolták, hogy Ferenc vegye maga mellé két-három bajtársát, és titokban szökjön meg, mert így, ha nyelvükkel és ruhájukkal sem árulják el magukat, kicsiny számuknál fogva megtéveszthetik a törököket, míg népesebb csapat aligha kísérelhetné meg olyan titkon a kijutást, hogy a török őrszemek fel ne figyeljenek rájuk. De Ferenc a katonai becsületet előbbre valónak érezte egyéni menekülésénél, és csak ennyit mondott: *„Én bizony annyi emberem halála árán nem óhajtom szégyenletesen menteni magamat. Életem, halálom közös veletek!”* Nemes lelkében annyi bizakodás székelt, hogy nem habozott élete

kockáztatásával sem életét menteni. Miután így döntöttek, Ferenc - nehogy a törökök észrevegyék távozási szándékukat - az ágyúkat helyükre állíttatta, és mintha a közelgő rohammal akarna szembeszállni, valamennyit megtöltötte kénes puskaporral és golyóbisokkal, bizonyos távolságra pedig minden egyes ágyú mellé égő gyújtózsinórt helyeztetett el a lőpor lángra lobbantására és a golyók kilövésére. Miután így mindent előkészített a kirohanáshoz, késő éjjel kinyittatta a vár kapuját, a hidat szalmával és alommal szóratta fel, hogy a lovak patáinak csattogása el ne árulja menekülésüket, és így távozott a várból. Oly ügyesen sikerült kijátszania valamennyi török őrszem figyelmét, hogy nem csupán a katonáskodás minden megpróbáltatásához hozzáedzett férfiakat, hanem még a katona módra sisakot és vértet öltő asszonyokat is biztos helyre vezette. Mert amikor a kapun kijöttek, és egy kevés utat megtettek, a rézágyúk - amint a láng a gyújtózsinór lassú izzása közben a lőporig jutott - óriási dörejjel sorra maguktól elsültek, és a golyókat az ellenség őrállásainak kellős közepébe kezdték okádni, majd - mivel nagyobb adag lőporral és kétszeres, sőt háromszoros golyókkal voltak megtöltve, hogy használhatatlan állapotban jussanak az ellenség kezébe - fülsiketítő robbanással ezer darabra szakadtak. A törökök ekkor azt hitték, hogy az ostromlottak ki akarnak törni és rájuk akarnak rohanni, azért rendezik ezt a viharos ágyútüzet, tehát mind összefutottak, éberen figyeltek, a támadás elhárítására készültek, akárhonnan jöjjön is, és igazán mindent gondoltak, csak azt nem, hogy közben az ostromlottak már biztonságos helyre húzódtak.

A szerencse azonban nem minden harci kockázat nélkül nyitotta meg előttük a menekülés útját. Miközben az éjszaka sötétjében haladnak, véletlenül

beleütköznek egy török csapatba, és mivel a szükség arra kényszerítette őket, hogy vagy keresztültörjenek, vagy meghátráljanak és a biztos halálba rohanjanak, elhatározzák, hogy fegyverrel törnek maguknak utat, és reménytelen helyzetükben a reményt követik bátor vezér gyanánt. Az éjszaka is, elszántságuk is hozzásegítette őket az ellenség megsemmisítéséhez. Bár csak kétszázan voltak, és asszonyokkal vegyest, mégis rárontanak az ötszáz főnyi ellenséges csapatra, ölik, kaszabolják; elkeseredetten harcolnak, nem mintha győzelmükben reménykednének, hanem hogy bosszút álljanak halálukért. Nem is hátráltatta sokáig Ferencet ez az akadály: a törökök - szégyenükre a sötétség leple borult - kénytelenek voltak engedni, és elbátortalanodva lassan elszéledtek. Azt hitték, hogy sokkal nagyobb számú ellenség tört rájuk, mint amennyien valójában voltak, és így a távozó Ferencnek, aki egész csapatából mindössze egy embert veszített, katonáival együtt lehetővé tették a menekülést. Mikor a törökök hajnalban rájöttek, hogy az ellenség megtévesztette őket, és kivonult a városból, nem törődtek azzal, hogy vereséget szenvedtek, hanem megszállták a kihalt várost. Ferenc katonáival együtt sértetlenül jutott el előbb Lippára, majd onnan Erdélybe tért. Bajtársainak megmentéséért Zsigmondtól az igaz derékségnek kijáró jutalmat hiába várta: nem kapott semmit; de jól tudta, hogy Zsigmond a tisztségeket és ajándékokat mindig csak méltatlanokra tékozolja, a haza érdemes polgárainak semmit sem ad. Éppen ezért megelégedett jótetteinek jóleső emlékezetével, és helyesen úgy gondolta, hogy maga a dicséret és a dicsőség minden jutalomnál különb gyümölcse az erénynek.

Így mentett ki Ferenc a törökök torkából és a biztos halálból kétszáz vitéz férfit, és bocsátotta őket - a

jövőre nézve nem csekély segítségül - Zsigmond rendelkezésére. Ezenkívül derekasságának fényes bizonyításával azt is elérte, hogy Mehmed pasa ne teljes haderejével kezdje ostromolni Váradot; Mehmedet megfosztotta a győzelembe vetett biztos hitétől, egyben elsőként pályázhatott a török erők Várad alól való visszavetésének pálmájára; Leonidasnak és a háromszáz spártainak Thermopylaenál szerzett hírnevét[102] - tettének bizonyos voltával - a maga számára biztosította. A mi hősünk annál nagyobbnak és derekabbnak mutatkozott, mivel nemcsak az ellenség önbizalmát törte meg, hanem dicső tettét maga is túlélte, és nemes vitézeinek erejét nem fecsérelte el meggondolatlanul mit sem használó halálra, hanem a legalkalmasabb időben rendelkezésére bocsátotta a bajokkal küzdő hazának.

A török még nem foglalta el Csanádot, amikor a derék, rátermett és sok hadi tapasztalata folytán nagy katonai hírnévvel bíró Szelestei János[103] Aradot - a vár felgyújtása és használhatatlanná tétele után - egész helyőrségével együtt elhagyta, és Váradra vonult. Arad két mérföldnyire van Lippától, tízre Váradtól; Magyarország e részének ősi városa, amely azonban az ország előbbi megpróbáltatásai során elszenvedett pusztítások következtében elnéptelenedett. Arad (latinul Orodium) alapítója a hagyomány szerint Orodes magyar vezér volt, akinek a nevét Orodes parthus királynak, Crassus római vezér foglyulejtőjének és megöletőjének a nevében ismerhetjük fel.[104] Magyarország szerencsésebb századaiban prépostságnak volt híres székhelye és közhitelű iratoknak messze földön ismert őrzőhelye; később azonban, az ország hanyatlásával, a törökök jogtalankodása elől megmentett levéltárat Gyulafehérvárra kellett áttelepíteni. Itt mindazt, amit

előbb a törökök dühe elől gondossággal sikerült megmenteni, a mi veszett századunkban a törököknél barbárabb keresztények semmisítették meg emlékezetes dúlásukkal, a förtelmes kegyetlenségnek oly kiáltó bizonyítékát szolgáltatván, hogy amikor őrjöngésük az élők vérével nem tudott betelni, még a halottak eltemetett maradványait sem kímélték, és az írásos emlékek ellen hadakoztak. Így történt, hogy a réges-régi okleveleket, amelyekből az illető századok biztos tanúságait meríthettük volna, és ahonnan a történetírás számára bőséges anyag állt volna rendelkezésre, ahonnan őseink dicső tetteit megismerhettük volna, széttépték, jóvátehetetlen pusztítással megsemmisítették.[105] De nem csupán a katonaság barbár őrjöngésének volt az eredménye, hogy ezek a híres irományok ilyen gyászos végre jutottak, hogy a páratlan kincsestárat felforgatták, hogy régi történelmünk emlékezetét hamu borítja, egyszóval hogy múltunk fényessége kialszik, hanem ugyanannyira fejedelmeink és előkelőségeink átkozott nemtörődömségéé is, akik sokkal inkább gondoltak egyéni kényelmükkel, mint a köz hasznával.

Tehát Aradot, ahol a régi falakon és romokon kívül semmi sem maradt, Zsigmond fejedelem - Lippa visszafoglalása után - Szelesteinek a gondjaira bízta, aki a helységet - ha nem is a törökök megszámlálhatatlan sokaságának feltartóztatására, de legalább portyázásaik és hirtelen rajtaütéseik megakadályozására - alaposan megerősítette, sáncokkal és árkokkal vette körül, úgyhogy a fontosabb Lippának nagy segítségére volt. Mivel pedig mészhez és kőhöz nem tudtak hozzájutni, a gyepből a fűvel és földdel együtt négyszögletes téglák formájára kivágott kockákat halmoztak fel húszlábnyi szélességben, közbül mindenféle fűz- és tölgyfa karókat, könnyen meggyökerező vesszőket duggattak,

úgyhogy a töltést fent a kilombosodó, lent pedig az egymásba bonyolódó szálaikkal és szerteszét ágazó hajtásaikkal egymásba furakodó gyökerek belülről mintegy láncként és hálóként teljességgel összekötözték. Egy-egy ilyen rétegre újabb és újabb gyeptéglaréteget hajigáltak, majd ismét élő vesszőkkel rakták tele. Arad várának ilyen módon összeerősített fala még az ágyúlövéseket is szilárdan állotta, és a becsapódó golyókat nem egykönnyen engedte keresztül, mivel a lövedékek a szívós fonadék- és gyeptéglarétegek közt befulladtak. Ez a fal, amelyet felhalmozott földből és egyéb könnyen előteremthető anyagból illesztgettek össze, oromzatával és helyenként közbeiktatott bástyáival messziről szinte várfalnak látszott,[106] mégis nyilvánvaló volt, hogy a roppant tüzérséggel és embertömegekkel felszerelt császári hadak ellenében vajmi kevés védelmet biztosít, hiszen Szelestei sem kellő számú helyőrséggel, sem a védelemhez szükséges ágyúkkal és egyéb védelmi eszközökkel nem rendelkezett. Tehát amikor látta, hogy ekkora ellenséges túlerővel sem ő, sem vára nem tud megbírkózni, a várat megrongálva, felgyújtva és tartózkodásra teljességgel alkalmatlanná téve katonáival együtt Váradra vonult, hogy ott vitézségének különb bizonyításával bátorságát erejéhez méltó módon tegye próbára. Mert joggal érezte méltánytalanságnak, hogy egy hitvány vár ketrecébe bezárva ne legyen alkalma vitézségének megmutatására, hiszen ha ott akár fogságba jut, akár elesik, az az ő nevét nem hírleli, a köznek semmi hasznot nem hoz, és az utókor szemében sem emlékezetes.

Szelestei kíséretében volt Sennyei Miklós, a szabad magyar katonaságnak (az úgynevezett hajdúknak) a Basta-féle hadműveletek során ismeretessé vált

vezetője. Ezek, bár biztosan tudták, hogy az egész török haderő Várad ostromlására igyekszik, mégsem ijedtek meg a fenyegető veszélytől, és inkább az okossággal párosult, bátor és kiváló lelki nagyságot választották vezetőjükül: parancsszóra sem várva, inkább önként vonultak be Váradra, semmint hogy nemtelen félelmükben valami katonai hírükkel össze nem férő gyalázatot kövessenek el. Csanád elfoglalása és megszállása után a pasának Lippát kellett volna bevennie, melynek kapitánya akkor az állandó fájdalmai miatt kezét-lábát használni képtelen, de annál elszántabb öreg Borbély György volt. A pasa, bár tisztában volt azzal, hogy ha a várat maga mögött hagyja, nem csekély nehézséget teremt magának, mégis, meg sem kísérelte az ostromot, hanem a várat jobbról megkerülve bántatlanul hagyta. Azzal a megfontolással tette ezt, hogy Zsigmond úgyis azon fáradozik, hogy békeszerződést kössön, és Erdély kívül maradjon a háborún. De meg abban is reménykedett, hogy ha Váradot elfoglalja, Lippáról is elmenekül az őrség, és így véráldozat és veríték nélkül jut a vár birtokába, ha az erdélyi fejedelem a béke feltételeit történetesen - szokás szerint - ki akarná játszani. Így tehát a nagynevű vezér nem ok nélkül döntött úgy, hogy egész haderejét a fontos Várad ostromlására kell bevetnie, és az sem volt előtte titok, hogy ilyen roppant felkészüléssel fölösleges jelentéktelen helyeket ostromolni, hiszen ebből váratlanul nagy veszedelem is származhatik, hírnevet és dicsőséget viszont alig szerezhet. Mert amiképpen a legélesebb pengéjű kard is, ha apróságok vagdosására használják, használhatatlanná válik, mire nagyobb dolgokat kellene elvágni vele: így, ha bármily hatalmas sereg erőit és harci kedvét csekély feladatokra korlátozzák és fecsérlik, hamarosan lelohad a nagy bizakodás és vállalkozó szellem,

olyannyira, hogy a roppant hadikészültség később épp a döntő pillanatban válik tehetetlenné, és előbb marad alul a csüggedéssel, mint az ellenséggel szemben.

Tehát Mehmed pasa Lippát és Jenőt jobbra békében maga mögött hagyván, Fahídnál - így mondják magyarul a *sublicius pons-ot* - seregével átkelt a Körösön (Chrysiuson),[107] és roppant hadait Várad ellen vezette. Ennek a városnak elfoglalásával - gondolta - nagy dicsőséget szerez, és akkora területet fog a török birodalomhoz hódítani, amekkorát az elmúlt hat esztendő során, amióta a török háború vihara Magyarországra zúdult, senki sem ragadott el a keresztényektől. Egy nem jelentéktelen körülmény is tettre tüzelte a pasát. Arról értesült ugyanis, hogy a váradi helyőrség német és magyar tagjai között nagy civakodás dúl: a város meghódítása szempontjából ez fölöttébb előnyösnek ígérkezett. Gyanítani lehetett azonban, hogy csak hiú híresztelés az egész, amit az erdélyiek terjesztenek, hogy a fenyegető török erőket a maguk torkáról máshová térítsék.

Várad az Erdélyt körszínház módjára övező Kárpátok hegyvonulatának legszélső nyúlványainál, a Körös folyó mellett terül el. Ez a folyó, amelyet Tacitus - ha helyesen olvassuk - Cususnak mond, az egyik ama tizenhat közül, amelyek a Tiszát a Dunába, azt pedig a Fekete-tengerbe görgetik.[108] A három helyen eredő Körös három ága egymástól meglehetősen nagy távolságra folyik az erdélyi hegyekből nyugati irányban Magyarország felé; kártékony áradásaival a lakott helyeknek és a földeknek egyformán ellensége, valahányszor csak a felhőszakadások és hegyi patakok vizétől felduzzadva és szinte őrjöngve kilép medréből, és megfékezhetetlen áradásával mindenfelé tombol. Egyáltalán az erdélyi folyók, mivel erősen lejtő völgyekben sodródnak, valósággal megveszekedettek,

és kiszámíthatatlan hullámaikat vak hirtelenséggel zúdítják. A három ágban folyó Köröst háromféle névvel különböztetik meg egymástól. Azt, amelyik Várad közepén folyik keresztül, Sebes-Körösnek mondják; a Gyula mellett elfolyó a Fehér-, a kettő közti pedig a Fekete-Körös, mivel az előbbi kettőnél sötétebb vizet sodor magával. És bár elnevezésben különböznek, folyásuk erőszakosságában, hazájuk, hegyi eredetük és a vizükkel öntözött vidékek tekintetében mégis rokonok. Erre a rokonságra emlékezve áldozzák fel végül is mellékneveiket Gyula alatt, amikor már tökéletes egyetértésben egybeömlenek. Chrysiusnak az újabb nemzedék azért mondja, mivel aranydarabkákat, -szemecskéket hordoz. A Sebes-Körös szélessége Váradnál egyformán megfelel az Arnóénak Firenzénél, a Tiberisének Rómánál vagy a Medoacusénak Padovánál. Tehát miután a Kárpátok völgyeiből - folytonos megfékezői közül - kibukkan, a Váradon túli mezőségeken már békésebben folydogál, természetétől azonban nem tér el annyira, hogy ne tekervényes, több mederben kanyargó pályán haladna tovább; legfeljebb abban következetlen önmagához, hogy mértéktartóbban és nyugodtabban folyik; azt hihetnénk róla, hogy Juno-körmeneten lépdel,[109] és már nem annyira bolond, mint azelőtt. Folyásának méltóságteljes lassúsága miatt minden környező falu csodálatos módon kedveli. Közben-közben azért, mivel az erdélyi hegyekből rengeteg hordalékot cipel magával, gyakoriak medrében a zátonyok és folyamikavics-lerakódások; ennek következménye az, hogy más és más mederbe tereli folyását. Végül, miután a népeket kiváló halakkal és rengeteg rákkal gazdagította, Csongrád városánál elpártol medrétől, és a vizek feletti uralmat - megunván tulajdon uralkodását, mint az erdélyi fejedelem - a Tiszának

adja át, bármennyire tiltakoznak is a rokon folyók és patakok, és így mindazt a hírnevet, mindazt a vizet, amit a fennhatósága alá tartozó sok-sok forrásból mindvégig szerzett, egy pillanat alatt elveszti, és hátralevő életét mindörökké dicstelenül-névtelenül tölti.

Továbbhaladva: Várad kívül fekszik ugyan Erdély ölelésén, mégis erdélyi fennhatóság alá tartozik, és az Erdélynek engedelmeskedő Részek fővárosa. Az a körzet, amelyet Bihar néven tartanak számon, mintegy harminchárom magyar mérföld, azaz kétszázezer lépés kerületű.[110] Várad elszakadása ezekben a napokban mindezt a földet magával vonta. Ezen belül számos vár, sok mezőváros és falu van, az egész - ha az adónyilvántartás úgynevezett portáinak számára gondolunk - Erdély felével érhet fel. Magát a várost a hagyomány szerint megboldogult László magyar király alapította, akit a papok szavazó testülete a szentség méltóságával tisztelt meg, és az égiek sorába iktatott. Az ő emlékezetére szentelt lovas szobor mind a mai napig megvan Váradon: Zsigmond király és Mária királynő uralkodása alatt János, a város püspöke állíttatta:[111] bronzból öntötték, annak idején teljes nagyságában arannyal volt bevonva; éppen akkora, mint egy lovas, amekkorának Antoninus császárt a római Capitolium magaslatán, Gattamelatát Padovában, Bartholomaeus Colleoneust Velencében csodálhatjuk, bár ez a miénk nem oly tökéletes művészettel készült, hiszen idevalósi - kolozsvári - Polyclitusok: Márton és György műve, amint ugyanitt a szobor felirata hirdeti.[112] Maga a király amazonbárdot tart magasra emelt jobbjában, mellette három gyalogos királyalak áll ugyancsak bronzból, a háromkirályok képmása, akik a kisded Messiást legelsőkként tisztelték meg ajándékaikkal. Ugyanitt nagy tisztelettel ápolták a szent király sírját

is, amíg a régi vallás virágzott. Zsigmond császár, Magyarország királya és annyi ország ura is Váradot jelölte meg végrendeletében temetési helyéül, bár idegenben halt meg.[113] A várostól ötezer lépésnyire állandó és bőséges vizű hőforrások buzognak, amelyek sok betegségre hasznosak; az itteni meleg vizű patakokban ehetőnek ehető, de fölöttébb ízetlen tenyérnyi halak úszkálnak; hideg vízben rögtön elpusztulnak. A város olyan helyen épült, hogy lakosainak nemcsak szükségleteiről, hanem élvezeteiről is gondoskodik. Nem szűkölködik kiváló bort termő szőlőkben, sem tágas szántóföldekben: elmondhatjuk róla, hogy nemcsak Ceres és Bacchus lakozik itt, hanem a bőségszaru minden áldása elárasztja. Ennek folytán polgárai is emberségesek, értelmesek és mozgékonyak, asszonyai gyönyörű szépek, mindegyik nem és kor képviselői nemes gondolkodásúak, tehetős kereskedők, úgyhogy polgárainak erkölcsi méltósága tekintetében az egész város egyik magyarországi vagy erdélyi hely mögött sem marad el. Mindezt a török háború vihara majdnem végpusztulásba sodorta. A városnak, mint kezdettől fogva gazdag püspöki székhelynek a mai napig negyvenhét püspöke volt. Elsőként a hagyomány Kálmánt, II. Géza magyar király fiát tartja számon, akit utóbb a pápa - a királyi nemzetség végső elárvulására való tekintettel - feloldott papi esküje alól, hogy átvehesse a jogart és a koronát.[114] Utána sorban következtek mások, csupa előkelő származású férfiú. Napjainkban Pethe Márton királyi kancellár viseli ennek a méltóságnak a címét,[115] aki azonban inkább a gazdagságtól, semmint a Múzsáktól megáldott nemzetségből eredt (ami pedig e tisztség betöltésében a fődolog volna).

A város közepén emelkedő várat, amelytől a házak minden irányban jó messze húzódnak, tágas és szilárd

bástyafalai teszik erőssé, de kívülről még árok is védi. János, boldogult János király fia, majd az utána következő erdélyi fejedelmek mindig sokat törődtek megerősítésével. Legújabban - István lengyel király szorgalmazására - Baldigara Oktáv császári építész formálta olyanná, hogy szinte minden eshetőség ellenében megvívhatatlan: természettől fogva hiányzó védettségét fáradságos munka pótolta.[116] A vár kerülete körülbelül négy-négy stádium; öt bástyával van megerősítve; észak felől, a város egyetlen kapuja mellett emelkedő bástya kettős nevet visel: vannak, akik Csonka-bástyának mondják, mivel nem nyúlik túlságos magasra, mások pedig Nyilasnak, mivel Sagittarius - azaz Nyilas Mihály építette. Ezt a törökök puskaporral aláaknázva majdnem földig rombolták. Ennek közelében van az Aranyos-bástya, amelyet István, Lengyelország királya építtetett, és amelyet azért neveztek így, mivel a falán díszelgett a Báthori-fejedelmek családi címere, az aranyozott hármas farkasfog.[117] Innen le lehet látni a két stádiumnyi távolságban elfolyó Körösre. A harmadik - keleti - bástya Nagy Tamásé; azt hiszem, építőjéről nevezik így.[118] Ez Velence felé néz: így hívják a vizenyős talajon épült külvárost. A Királybástya dél felől emelkedik; neve onnan van, hogy János erdélyi fejedelem, János király fia építtette. Innen közvetlenül le lehet látni a Pece nevű patakocskára, amelyet a hévizek kifolyásából malmok hajtására ágaztattak el. Ez is ki volt téve a törökök aknafúró kísérletezésének, és a robbanás eléggé meg is rongálta. Az ötödiknek, a nyugatinak a neve Földvár; alapjai közé a törökök - sok föld kihordása után - valósággal befészkelték magukat.

Tehát Mehmed pasa úgy találta üdvösnek és célravezetőnek, hogy az erdélyi és az állítólagos váradi meghasonlást használja fel Várad kézre

kerítésére. Ezért szeptember 30-án a város alá vonult, és Váradot megszámlálhatatlan haderejével úgy körülkerítette, hogy a sikertelenség szinte elképzelhetetlennek látszott. Amikor Zsigmond fejedelem gyorsfutár révén Gyulafehérvárott értesült az ostrom szomorú híréről, éppen a felfújható, úgynevezett olasz labdával (a régiek öklözőlabdának mondották) szórakozott. Játszótársai az olasz csürhéből kerültek ki, azokkal hajigálta magasba a labdát, és mikor feléje szállott, ököllel ütötte vissza. Ezzel a szórakozással, valamint az olaszok tréfás mondásaival és mutatványaival, amelyeken méltóságával összeegyeztethetetlen módon csüngött, egész napokat töltött - tekintélyének nagy csorbulására. A gyászos hírt hallva nyugodtan játszott tovább, hiszen az ország boldogulásánál fontosabbak voltak neki az ilyen gyalázatos haszontalanságok, és nem is hagyta abba a labdagyakorlatot, csak amikor az étkezés és pihenés órája elszólította.

Közben a török hadinép közeledtére a háború rémségeitől megdöbbent városi és falusi lakosság tömegei Váradról és a környező vidékekről, ahogy lehetett, összekapkodták és szekerekre rakták holmijaikat, és - kit hova hajtott a félelme - százfelé próbáltak menekülni, minél hamarabb idegenbe távozni. Voltak, akik Szatmár és Kassa felé igyekeztek, bár a németek és a fosztogató katonaság miatt nem éppen biztonságos és veszélytelen úton; mások Erdély felé; ki erre, ki arra, minden vezető és irányító nélkül, úgyhogy a menekülésben senkit sem igazított el sem más, sem a maga okossága. Magukkal hurcolták minden megpróbáltatáson keresztül harcra nem termett családjukat, az öregek és asszonyok magatehetetlen, a sírástól, az úti fáradalmaktól és az éhezéstől kimerült sokaságát. A menekvő népek szánalomra méltó serege minden országutat, hágót és

erdőt ellepett. Amikor a portyázó rajtaütésekre könnyen kapható tatárok tudomást szereztek a nagy menekülésről, a nyomukba szegődtek, az utak mentén, a szorosokban és kitérőknél felkutatták a remegő népséget, és mivel azok nem értettek a háborúskodáshoz, nem sejtették a bajt, csak tanácstalanul, vezető nélkül, megfontolatlan félelmüktől hajtva kószáltak, a tatárok csapatostul ütötték-vágták, aprították, visszarángatták és nyomorúságos szolgaságba hurcolták őket. Nincsen oly ékesen szóló nyelv, oly tehetség, amely ezeknek az időknek szomorú állapotát kellően el tudná mondani. Mert a közeli várak csekély számú katonaságukkal legfeljebb arra nyújtottak némi reményt, hogy a kóborlók a falaik közé menekülhetnek, de hogy ellenállhatnak, vagy az egész török hadsereg főerejének ostromával szemben sokáig kitarthatnak, arra már nem. Ilyen gyászos és rút közállapotokat, Magyarország e részén ilyen pusztítást történelmünk kezdete óta ritkán látott korábbi század. És amit elmondani keserves, tenni pedig istentelenség: mindez a csapás és még sok egyéb a fejedelmek őrjöngése, a nép vezetőinek szájtátása és rút gyávasága folytán következett be.

Egyes emberek nyomorúságának felsorolására itt nincs mód, de nem is volnánk rá képesek. Az ország egyetemes pusztulása az egyének szenvedéseit is kellőképpen érzékeltetheti. Szabó (Sartor) György, Várad főbírája, miközben Erdély felé tartott családjával és néhány emberével, estefelé, hogy az út fáradalmait rövid pihenéssel enyhítse, egy vlah pap házába tért be. Itt egyszerre csak nagy csomó török fogta őket körül; az ostromlottak puskagolyókkal sokáig visszaverték ugyan az erőszakos támadókat, de a szörnyű ellenség végül is tüzes csóvát vetett a házra, és így valamennyien ott égtek. A barbár kegyetlenség

a szövetséges városokat sem kímélte: Debrecent, ezt a népes és gazdag várost és a környező vidéket, amely már hosszú évek óta adót fizetett a törököknek, a benyomuló tatárok rettenetesen végigrabolták és gyilkolták.

Ezenközben Miksa főherceg nemes Zagyvai Miklóst, a kassai városkapuk felügyelőjét - úgynevezett porkolábját - Zsigmond fejedelemhez küldte azzal az üzenettel, hogy nagyon szánja és könnyesen szemléli a pusztulást, amely a keresztény népet fenyegeti, éppen azért félretéve a sértődéseket - segíteni óhajt a bajokkal sújtott váradiakon. Valamennyiük közös üdvére lehetőleg Zsigmond is legyen azon, hogy ne maradjon távol ettől a dologtól. Ő maga Basta Györgyöt[119] fogja Várad közelébe küldeni válogatott csapatokkal, hogy ha az ostromlottakon hathatósabban segíteni nem tud is, az ellenséges hadak nyugtalanításával mégis segítsen, azoknak pedig minél többet ártson; így a folytonos rajtaütésekkel zaklatott ellenség előbb-utóbb eltér szándékától, vagy erejének fogyatkozásával arányosan harci kedve is alábbhagy. Azt kéri tehát, hogy ha már nem is egyesült erővel, de legalább közös elhatározással Zsigmond is járuljon hozzá a barbárok megtámadásához.

Basta, a bátor és körültekintő vezér, Szatmárról Várad felé vonult. Ugyanezt tette Zsigmond vezére, Székely Mózes is (az a Székely Mózes, aki később, Brassónál, amilyen gondatlansággal bocsátkozott az Erdélyre nézve oly gyászos csatába, olyan vitézséggel vállalta a hősi halált[120]), és nagy székely sereggel

Somlyó vára mellett táborozott le. Mózes itteni időzése közben, október 4-én, hetvenöt székelyt küld ki, hogy vessenek tőrt a törököknek. Ezek ki is vonulnak, és egy közeli leshelyről megpillantanak száz törököt és ugyanannyi tatárt, amint Misle falu környékén kószálva zsákmányolnak, fosztogatnak. Megvárják, amíg amazok minden takarójukat és zsákukat telegyömöszölik, és teherhordó lovaikat megrakják; ennek megtörténtével váratlanul rajtuk ütnek, száznál is többet levágnak közülük, huszonötöt foglyul ejtenek, több mint száz lovat zsákmányolnak, és így prédával megrakodva térnek vissza Mózeshez. Mózes néhány törököt és tatárt az akkor már a kolozsvári táborban tartózkodó Zsigmondhoz küldött. Zsigmond fejedelem ugyanis, mihelyt hallotta, hogy Mehmed Lippát elkerülve Váradot kezdte ostromolni, Déváról azonnal elindult, és állítólag közel tizenötezer főnyi fegyveres seregét Erdélyen keresztül - amerre tekervényes és meredek pályáján a Körös folyó halad - Várad felé vezette. Sebesnél, az előkelő Bánfnak váránál állapodott meg, nem annyira azért, hogy a váradiak segítségére siessen, hiszen erre nem is lett volna képes, mint inkább azért, hogy az Erdélybe esetleg betörő ellenséget visszaűzze, vagy legalábbis késleltesse.

Néhány kevésbé fontos várból, amelyek a török haderő feltartóztatására úgysem látszottak alkalmasnak, és amelyeket Várad sorsa erre vagy arra úgyis magával ránt, a katonák - elhagyván őrhelyeiket - még a város ostromának megkezdése előtt Váradra gyülekeztek. Ezek között volt a Gyulához közeli Sarkad vára is, amely így az ellenség zaklatásának is fölöttébb ki volt szolgáltatva. A vár kapitányát Nagy Lukácsnak, gyalogos katonáinak parancsnokát pedig Angyal Mártonnak hívták. Ezek, helyesen, úgy gondolkoztak, hogy inkább a váradi erődítményt kell

vérük árán is megvédelmezniük, semmint egy hitvány földvár ketrecébe zárva tehetetlen és a köznek mit sem használó halál áldozatai legyenek, ezért a fővezérek parancsára átvonultak Váradra, és ott minden katonai kötelességüket dicséretes bátorsággal teljesítették.

Mehmed három nappal egész hadseregének felvonulása előtt tízezer katonáját előreküldte Váradhoz azzal a paranccsal, hogy jelöljenek ki táborverésre alkalmas helyet, vegyék szemügyre a város fekvését, és kémleljék ki a lakosság hangulatát. Amint az ellenség közeledtének híre járt, Nyáry Pál, Várad parancsnoka, akinek hatalma - mint mondottuk - Rhederével azonos volt, válogatott csapatával a városon kívül szembeszállt a törökökkel, és ezzel a zavaró összecsapással - mintegy Agonalia-áldozatot mutatva be - megkezdte a hadműveleteket.[121] Miután kettesével-hármasával összecsaptak az ellenséges lándzsákkal, mások pedig kardjukkal vagy puskájukkal avatkoztak be közelről vagy távolról a harcba, Nyáry látta, hogy a csata egyre kíméletlenebb lesz, ő pedig a törökök erejével nem mérkőzhetik, félbeszakíttatta hát a csatározást, és visszavonult a városba. Így, miután mindkét részről kipróbálták vitézségüket, s néhányan elestek vagy megsebesültek, a két fél elvonult a harcmezőről. Végül is Szaturdzsi pasa - hogy váljék romlására! - teljes haderejével Várad alá érkezett, és megkezdte az ostromot. Ostromgépek és katonák bevetésével először a vár melletti, az előző idők gondatlansága folytán kellőképpen meg nem erősített várost foglalta el. Az őrségnek innen kivetett része visszavonult a várba, amely minden eshetőségre készen, legyőzhetetlenül állott. A török a város birtokába jutván, ostromállványokat vonultatott fel körös-körül a várfalak ellen, homokkal telerakott kosarakat hordott

oda, közelebbi tüzelőállásba vontatta az ágyúkat is, és minden erejét a legnagyobb gonddal a várostromra összpontosította. Ily módon előkészítvén minden hadigépét, hozzálátott a falak döngetéséhez, lövetéséhez, szétzúzásához. Közben az ostromlottak egy percig sem nyugodhattak; nappal az ágyúlövéseket hasonló tűzcsapásokkal viszonozták, az erőszakra erőszakkal válaszoltak, és minden meglepetésre hasonlóképpen feleltek; éjszaka pedig a megrongált falakat állították helyre roppant igyekvéssel, földet hordtak oda, azzal tömték be a réseket, gerendákkal és egyéb anyaggal támogatták meg a bástyákat, minden erejüket megfeszítve azon voltak, hogy az ellenség valahány próbálkozása hiábavaló legyen. Amikor a török látta, hogy mesterkedései nem sok eredményre vezetnek, és minden fáradozása sikertelen marad, hirtelen más ravaszságot eszelt ki: aknát ásatott a Királybástya alapjai alá, hogy a falak váratlan ledőltével széles útja nyíljék a behatoláshoz. Az ostromlottak észrevették Mehmed alattomos mesterkedését, de mivel az aknaásók védelmére erős török csapatot vezényeltek ki, alig tudtak kiokoskodni valamit, hogy megakadályozzák az aláaknázást. Mégis, akármennyire veszélyes volt is, csáklyával, karddal támadtak a ki- és bejáró aknafúrókra, tüzérségi tűzzel nyugtalanították őket. A nagy erejű és rettenthetetlen Angyal Márton, ez a kiváló katona egy törököt akkor szúrt le tőrével, amikor éppen előbújt az aknából. Végül, amint az alapok már kellőképpen alá voltak fúrva, az ellenség puskaport hordott a kész aknába. A hadicsel azonban ekkor sem egészen a kedvük szerint sikerült, mert - akár mivel vastagabbak voltak a bástya falai, semhogy a föld alatti robbanástól ledőltek volna, akár mivel a szükségesnél kevesebb puskaport helyeztek el az aknában, de lehet, hogy a

robbantómesterek járatlansága következtében - a tüzes lángnyelvek az aknák bejáratán keresztül törtek ki, és a robbanás okozta heves rázkódtatás csak megingatta a bástyát, de a helyéből nem mozdította ki. Mehmed mégis megfúvatta a harci kürtöket, és parancsot adott a rohamra. Ekkor a törökök létrákat támasztottak a falakhoz, ágyúgolyókkal célozták meg a párkányokat, a védőket megpróbálták lerángatni, leszúrni, egyszóval mindent megtettek, hogy a falak birtokába jussanak. A város lakosai viszont erejüktől telhetőleg védelmezték az ellenségtől ellepett falakat, minden erejüket összeszedve zavarták le a törököket, a bástyák alá özönlőket viharos tüzérségi tűzzel tépték-szaggatták: minden talpalatnyi földet vérrel és halállal tettek gyászos emlékezetűvé. Sokan forró szurkot és ként zúdítottak a rohamozó barbárokra, és mindenféle fegyverrel igyekeztek távol tartani őket. Még olyanok is voltak, akik méh- és darázsrajokat kerítettek elő, azokat bocsátották az ellenség sorai közé, hogy a rovarok fullánkjaitól még kegyetlenebbül szenvedjenek.

Az ekkori, majd a későbbi rohamok során elsősorban Szelestei János tűnt ki vitézségével, aki azt az új fortélyt találta ki, hogy a puskaport durva zsákszövetbe burkolta, majd egy lenvászonból fonott zsinórt meggyújtván, úgy hajította a sűrű sorok közé, hogy a puskapor a zsák kidobása után mindjárt lángra lobbant, és az ott állókat szörnyű módon összeégette. De az asszonyok is derekasan megfeleltek a védelemben nekik jutó feladatnak: sűrű jégeső módjára zúdították az ellenségre az összehordott köveket. Amit csak a harc hevében a kezükbe kaptak, mindent hajítófegyvernek használtak, és csépelték vele az ellenséget, úgyhogy a barbár tömeg visszaveréséhez nagyon hozzájárultak. Külön említést érdemel Stepán István *Erzsébet* nevű szolgálója, ez a

rettenthetetlen amazon, aki a férfiak közül is a legbátrabbak dolgára vállalkozván, dicső példát adott a többi asszonynak. Karddal az oldalán, lándzsával a kezében, egy döféssel két törököt szúrt át a bástya fokán, majd letaszította őket, másokat pedig súlyos sebekkel űzött el. Végül is, harci tűztől égve, nő voltáról és a veszedelemről megfeledkezve, óvatlanabbul merészkedett az ellenség közé, és túlzott bátorságáért tisztes módon fizetett: egy ólomgolyóbis fúrta át a mellét. Ugyanekkor esett el a kolozsvári Budai Tamás, Tamásnak a fia, ez a bátor lelkű ifjú, és még sokan mások a magyarok és németek közül.

Mikor a török a Királybástyánál megkísérelt roham kudarca után látta, hogy itt nem sokra megy, erejét elszántsággal, azt pedig újabb hadicsellel toldotta meg: reményét most a Csonka-bástya lerombolásába vetette. Minden lehetőt végigpróbált, mivel jól tudta, hogy Várad meghódoltatásával mily nagy földterület csatlakozik a török birodalomhoz, és ráadásul tág tér nyílik Erdély elfoglalására is. Négy-négyezer törököt és arabot rendelt ki aknaásásra. Az arabok parasztmunkások, akiket a háborúskodással járó különféle terhes munkák elvégzésére szoktak magukkal vinni. Nagyrészt keresztények, és mivel nem bíznak meg bennük, fegyvertelenek. Ezeknek parancsolták meg tehát, hogy felváltva fúrjanak aknát, hordják ki a földet, és a kihordott földdel tömjék be az árkot. Az akna mindenféle ferde és visszakanyarodó törés után eljutott az alapok legmélyére. Az ostromlottak észlelték a bajt, de nem tudták, mivel hárítsák el, így a török százfontnyi[122] salétromos és kénes puskaport hordatott az üregek belsejébe, és lenvászon gyújtózsinórt helyezett oda, hogy a kellő pillanatban, miután a tűz lassan egészen a lőporig kúszott, váratlanul heves robbanást váltson ki; a pusztító rendeltetésű barlang bejáratát pedig

vastag fallal torlaszolta el. Így az akna belső mélyedéseiben és a barlang kacskaringós járataiban vakon tévelygő tűz, mivel nem volt hely, ahová kicsapjon, egy szempillantás alatt az egész bástyát nagy területen ledöntötte, és védőinek soraiban is hatalmas pusztítást végzett. Az óriási robbanásra az egész vár megrendült, az emberek a váratlan robajtól és csattanástól megsüketültek, halálra rémültek; körös-körül mindent sűrű füst és izzó hamu borított homályba. A barbár úgy gondolta, hogy most kell kihasználnia a hirtelen támadt alkalmat, és kiadta a parancsot, hogy a sok ezer fegyveres, akiket a robbantásra várva már előzőleg csatasorba állíttatott, gázoljon át az árkon, és nyomuljon be a várba. Ekkor egy részük a felrobbantott bástya romjain keresztül próbált utat törni befelé, mások létrákon kapaszkodtak fel a falakra, lőfegyvereikkel és a közelharc minden eszközével folytatták az ostromot, s mindenki azon igyekezett, hogy fel tudjon jutni, vagy a kormos és véráztatta romokon keresztül a várba hatoljon. A török főemberek nemcsak szavakkal, hanem példamutatásukkal is buzdították katonáikat, biztatásukat fenyegetéssel, fenyegetéseiket pedig végül még ütlegekkel is megtoldva. Kétszázezer oszpora[123] jutalmat tűztek ki annak, aki akár a bástyarésen keresztül, akár a falakra felkapaszkodva elsőnek viszi be a várba a hadi zászlót; az összeg felét pedig annak, aki a nyomába lép. A zászló védelmére rendelt válogatott katonaságnak ugyanannyit ígértek, mint a bástyákra felhágó zászlótartóknak.

De a bajba jutott ostromlottak is megtettek mindent, hogy a veszélyt elhárítsák. Minden eszközt mozgósítottak, ami csak alkalmas volt az ellenség visszaűzésére; mindenütt folyt a harc, a mészárlás, a vér. Ekkor történt, hogy Király György, ágyúgolyótól találva, fél karját vesztette el, majd amikor sebét

orvosolni kezdték, kiszenvedett.[124] Volt ott egy bolognai olasz gróf, Giovan Marco Isolani, nagy hírű lovag, aki bátorságának már addig is számos kiváló jelét adta. Most nem a kellő óvatossággal nyúlt egy megtöltött ágyúhoz, s egész arcát megégette, úgyhogy élete is komoly veszélyben forgott. Sebesülése nyomait, mint az igazi férfierény jelét, míg élt, az arcán viselte; a sebhelyek nem rútították el, inkább tiszteletre méltóvá tették; kimagasló bátorságára vallottak.

Hosszas, elkeseredett harc után az elcsüggedt és meggyengült török ezúttal is az ostromlottaknak engedte át a győzelmet. Még tartott az ostrom, amikor a kétségbeesett vezérek kiküldtek a várból egy Sipos - latinul: Utricularius - András nevű gyalogos közkatonát, hogy segítséget kérjen. Sikerült kijátszania valamennyi ellenséges őrszem éberségét, úgyhogy sértetlenül eljutott Bastához, majd onnan vissza Váradra. Miután a szerencse kedvezéséből így visszakerült, a vezérek titokban másodszor is kiküldték, második kiküldetésével egyidejűleg azonban életét is elvégezte, mivel ezután senki nem látta, senki nem hallott róla. Lehetetlen volna a vár védelmének minden mozzanatát külön-külön megörökíteni. Be kell érnünk általánosságok elmondásával és a legfontosabb részletek érintésével. A város ostroma harmincöt álló napig tartott; ezalatt majdnem ugyanannyi véres rohamot intéztek ellene: volt, amikor a harc a késő éjszakába nyúlt, máskor pedig egy nap kétszer is próbálkoztak. A várat azonban nemcsak emberi erő védte; az istentelen ellenség terveinek meghiúsításában az égi hatalmak is segítettek, hogy Erdély egyetlen védőbástyája ne jusson ennek a könyörtelen népnek a birtokába. Nemcsak a várost ostromló törökök lába alatt változtatta a földet sárrá az állandó esőzés és az égből

más évekhez képest bőségesebben aláhulló nedvesség, hanem a vidéket is annyira elborította a hegyi patakok és a Körös áradása, hogy sem szekerekkel, sem igáslovakkal nem lehetett rajta keresztülvergődni. A törökök táborában a katonák térdig érő sárban gázoltak, de másutt is mindent ellepett a förtelmes iszap. A nehéz ágyúk és egyéb hadieszközök belemerültek a latyakba, és mozdulni sem tudtak a ragadós sárban. Így kedvezett az isteni kegyelem a keresztényeknek, a barbárok számításait viszont keresztülhúzta, úgyhogy az ég és a föld szinte összeesküdött az istentelen nép pusztulására.

Végül is Mehmed, miután nemcsak a vár megkaparintásának reményét vesztette el, hanem seregének is jó részét, keserves könnyek között hagyott fel az ostrommal, átkokat szórván Zsigmond fejére, amiért csalárd hitegetéseivel Erdély lerohanása helyett Várad ostromlására térítette. Beszélik - ki tudja, igaz-e vagy csak légből kapott koholmány -, hogy a törökök között, amilyen babonás népség, híre terjedt: Szent László király fentebb már említett bronzlova olyat nyerített, hogy még a törökök is meghallották, és az ostromlottak számára örvendetes győzelmet ígérő csodajelként magyarázták. Állítólag ennek lett a következménye, hogy idejében elvonultak az ostromlott vár alól, bár erejük még ki sem merült, csak éppen már nem reménykedtek a vár elfoglalásában. Valójában a törökök harci kedvét az idő alkalmatlansága törte meg; a télbe hajló ősz arra késztette őket, hogy a szerencsétlenül kezdett vállalkozást odahagyva visszavonuljanak.[125] Így tehát november másodikán az egész ostrom félbemaradt, az ágyúkat visszavontatták a táborba, málháikat összeszedték, és másnap az egész sokaság ugyanazon az úton, amelyen jött, visszament Belgrádba.

Várad az ostrom alatt csak abból az élelmiszerkészletből tartotta fent magát, amelyet Bocskai István, a vár egykori kapitánya, az előbbi években összehordatott. Az ellenséges seregben annyi rengeteg teve volt, hogy amikor hosszú sorban, egymás mögé kötve lépkedtek, és egyik a másik nyomába hágott, amerre csak jártak, mély árkokkal barázdálták végig a földeket, és a sok taposás folytán kisebbfajta dombvonulattal felérő barázdákat hagytak az egyes lábnyomok mentén. A hatalmas állatok nyomai annál is inkább belemélyedtek a talajba, mivel a nedvességtől meglágyult és megereszkedett föld mélyebbre engedte a patáikat. A földeknek ezeket a sebeit maguktól talán hosszú századok sem tudják majd kisimogatni, hegesedés formájában eltakarni és kiegyengetni.

A törökök roppant áradatának távoztával mentesültek a rettegéstől azok a környező várak is, amelyekből az őrség - nem bízván a hely megmaradásában - biztonságba húzódott, és azok is, amelyekben a helyőrség elszántan ott maradt. Ellenállt a Várad fölött három mérföldnyire, a Berettyó folyó partján épült Szentjobb apátság (Bonfini „abbatia Regiae Dexterae”-t ír a magyar megjelölés nyomán): védelmezői bátran elűzték azt a néhány főből álló török csapatot, amely felgyújtással fenyegette a várat és a települést.[126] Bocskai István kereki vára is bízvást kivárhatta volna Várad szerencséjét, és a törökök-tatárok akármilyen heves támadása ellenében is kitarthatott volna, ha a vár parancsnoka, az inkább termetére és szép arcára büszke, semmint megbízhatósága és állhatatossága miatt tekintélyes Araczkay István ott nem hagyja kirablásra a tatároknak, és testi épségét fontosabbnak nem tartja a tisztes hírnévnél. Gyávaságának mocskát később, amikor Szatmáron elfogták és sokáig fogva

tartották, azzal mosta le, hogy felakasztotta magát. Mert bizony a katonáskodás is, csakúgy, mint a gazdálkodás és a vagyoni helyzet, főképpen két fogyatkozásnak szokta kárát látni: a tehetetlenségnek és az ostobaságnak. Tehetetlenség az, ha valaki félelemből elhagyja őrhelyét, ugyanúgy, mint ha lustaságból nem törődik a gazdasággal. Ostobaság a meggondolatlanságból adódó helytelen intézés, mint ahogy csak oktalan ifjú tékozolja el családi vagyonát. De egy meggondolatlan uralkodó az ország boldogulását is ugyanúgy eljátszhatja, mint az éretlen és koránál fogva tapasztalatlan örökös a családi vagyont. Erőfeszítés és véráldozat nélkül az ellenség kezére jutott volna a Várad fölött két mérföldnyire, a Körös mellett emelkedő Telegd is, hiszen Telegdi Balázs, a vár ura, egész kíséretével együtt elmenekült, ha Pető Ferenc, ez a nemes és bátor ifjú meg nem oltalmazza. Pető jól ítélte meg a még egyáltalán nem reménytelen helyzetet: kárhoztatván minden ijedezést, a portyázó csoportokból maga mellé vett néhány embert, Zsigmond fejedelem táborából bevonult az elhagyott várba, és minden ellenséges roham ellenére hősiesen kitartott.

Ilyen módon az erdélyiek egész évben nem fegyvereiket forgatták, inkább csak pajzsukat, nem harcoltak, inkább csak védekeztek, a páratlan isteni kegyelem pedig közben a rosszabb elhatározásra térítette az ellenség gondolatait. Mert ha Mehmed megszámlálhatatlan hadai, amelyek tulajdonképpen Erdély feldúlására voltak szánva, állhatatosabb lélekkel láttak volna hozzá tervükhöz, aligha kétes, hogy az országot ily súlyosan beteg és önként züllő állapotában, ha nem is végveszedelem, de minden bizonnyal roppant csapás sújthatta volna.

Az erdélyiek, mihelyt mentesültek a török háború rettegésétől, mihelyt tapasztalták, hogy az ellenség

elszántsága csökken, és úgy gondolták, ebben az esztendőben már nem lesz több kellemetlenségben része az országnak: lerakták fegyvereiket, és pihenőre tértek. Zsigmond fejedelem a Mehmed ellen zászlók alá hívott csapatokat téli szállásra engedte, ő maga pedig visszatért Gyulafehérvárra. Itt - talán az őszi időjárás, talán mert gondjai és kellemetlenségei miatt nem érezte magát elég jól, vagy lehet, hogy meg is betegedett - sokáig gyógyíttatta, orvosoltatta magát.

Miközben az erdélyi részekben ezek történtek, a németek és a magyarok sem szemlélték csak úgy könnyedén, mintegy védőrácsos ablakon keresztül a nagy háborús vihart. Mihelyt hallották, hogy Mehmed Várad alá vonult csapataival, úgy vélték, ki kell használniuk a kedvező alkalmat: az ellenség távollétét, és ezért roppant felkészültséggel maguk is haladéktalanul - október elsején - ostrom alá fogták Budát.[127] Buda Magyarország gyönyörűséges helyen fekvő fővárosa. Maga a vár egy nem túl magas hegyen emelkedik, ahonnan le lehet látni az alatta elfolyó Dunára és kelet felé Pestre, amelyet csak a folyam választ el Budától. A Dunán innen, amerre Pest van, végtelen mezőség terül el, mint valami óriási tenger, melynek határát emberi szem nem látja. Az egész vidéket nem szakítja meg egyetlen domb sem, legfeljebb felhalmozódott homokbuckák; az égből aláhulló esőn kívül más vize nincs; sovány és kopár, mégis egymást érik a falvak és községek, amelyeket nem övez fal, és amelyek a hiányzó forrásokat kútvízzel pótolják. A síkságot sok helyütt boróka- és nyírfaligetek meg egyéb fák és cserjék borítják, amelyek szeretik a homokos talajt. Az egész vidék hihetetlenül bővelkedik jószágokban; az itt lakók csak ebből szerzik gazdagságukat. Van itt olyan magyarországi polgár, aki tízezer marhát is legeltet, és ebből roppant adó folyik be a török kincstárba.

A Duna túlsó partján, Budán, egészen más kép tárul elénk. Minden barátságosabb, mindenütt csupa hegy, erdő, szőlőskert, mező, forrás, patak. Maga a Várhegy önmagába tér vissza, és kör alakban úgy fut körül, hogy vár építésére alkalmas sík térség kialakítását tette lehetővé; a külvárosok, amelyek egészen a Dunáig ereszkednek le, nincsenek ugyan körülvéve falakkal, de az egymást érő épületek pótolják a falat. Az utcákat és sikátorokat kisebb kapuk zárják le, az egészet sáncok veszik körül. Nyugat felől a hegyek két-háromezer lépésnyire húzódnak, közbül egy nagy és széles, félkör alakú völgy terül el, melynek keleti és északi nyúlványát a Duna zárja le. A város déli szegélyéhez kapcsolódik a hajdani királyok sok fényes palotájával büszkélkedő vár, amelyet - egy közbeeső völgyön túl - csak az egész városnál és a várnál is magasabb Szent Gellért-hegy szárnyal túl. Ez a hegy meredek szikláival szinte a tövét nyaldosó Duna fölé nyúlik. Mivel pedig a Gellérthegy csúcsáról az alacsonyabban fekvő vár ki van téve a nagyobb hatótávolságú ágyúk lövéseinek - nem mintha pontosan célba találhatnának, de még a vaktában kilőtt golyók is átszakíthatják a történetesen útjukba eső falakat -, a törökök, hogy ezt a kellemetlenséget elhárítsák, az előző években, miután Esztergomot a keresztények visszafoglalták,[128] egy kis várat építettek a hegyre, és őrséggel látták el, nehogy a német ellenség elfoglalja, és onnan az alacsonyabban fekvő várat golyózáporral nyugtalanítsa. A budai és pesti partot hatvanhat teherbárkára helyezett hajóhíd köti össze, melyet a tél közeledtével minden évben szétszednek, és darabonként elraktároznak, nehogy a téli időjárás és a befagyó Duna kárt tegyen benne. A tél végén, mihelyt a jég a tavaszi melegtől felszakad és leúszik a folyón, felfogadott munkásokkal újból helyreállítják, a

többnyire zsidó bérlők és vállalkozók nagy hasznára: mert aki csak átmegy rajta, akár lóval, akár gyalogszerrel - márpedig mindig sokan vannak -, hasonlóképpen a társzekerek, minden egyes befogott pár igásállatért egy magyar pénzt fizetnek.[129] Van a városnak lent, a Duna-parti falak közelében néhány természetes melegforrása, amelyeket csinos épületek vesznek körül. Ezek közül az egyik, amelyet ma Pasa-fürdőnek neveznek - az egykori Felhévíz, latinul *Supernates thermae* -, egymás közvetlen közelében eredő, kettős forrásból buzog elő: az egyik jéghideg és - csodálatos módon - kénes szagú vizet szolgáltat, a másik meg forrót, de szagtalant. Az utóbbi forrás vizében, amelyet még az ember ujja is alig bír el, tenyérnyi halak úszkálnak, fogyasztásra azonban alkalmatlanok, mivel olyan gyenge húsúak, hogy a főzéstől nyomban szétfolynak. Azok a patakocskák, amelyek e két forrásból erednek, bizonyos arány szerint megfelelően vegyítve, föld alatti mesterséges csöveken át egyetlen medencébe, illetőleg fürdőépületbe jutnak, és a török főemberek számára gyógyító hatású fürdőzést biztosítanak. A másik, part menti melegfürdő, melynek vize a Pasa-fürdőtől öt stádiumnyira bukkan felszínre, közvetlenül a vár fölé nyúló Gellérthegyre néz. Ezt a fürdőt Magyarország virágzásának korában Alhévíznek, latinul *Infernates thermae-nek* hívták.[130] Vannak még egyéb, a nagy közönség használatára rendelt fürdők is, melyeknek a vize mind gyógyító hatású, mégpedig kén-, timsó- és vasgálictartalma miatt: ilyen ásványok erein szivárog ugyanis keresztül.

Schwarzenberg Adolf, akire a császár az egész hadsereg főparancsnokságát bízta,[131] Buda ellen vonulván legsürgősebb feladatának a gellérthegyi erőd elfoglalását tekintette. De még mielőtt szándékát végrehajtotta, maguk a törökök, akik nem hitték, hogy

tartani tudják, felgyújtották az erődöt, és visszavonultak a városba; helyesebbnek vélték, hogy a döntést a fővárosban kockáztassák meg, és ha a sors úgy hozza, ott haljanak meg, semmint hogy egy hitvány erődben áldozzák fel életüket, és a köznek még csak ne is használjanak halálukkal. Schwarzenberg az erőd maradványait földig romboltatta, nehogy még egyszer fel lehessen építeni. Ezek után nemsokára nekigyürkőzött, hogy meghódoltassa a várat. Tábort Óbuda területén veretett, az ostromot is onnan szándékozott megindítani. Addig is, amíg minden igyekezetét latba vetve előkészítette a vár bevételét, mindenekelőtt a külvárosokat, tehát a város nagy és népes részét ostromoltatta meg és fosztotta ki, nehogy a város bármely része ment maradjon a háború csapásaitól. A roham végrehajtására német, francia és vallon katonákat jelölt ki, feltehetőleg azzal a meggondolással, hogy a külvárosok elfoglalásának dicsősége és a zsákmány inkább ezeknek jusson; vagy pedig azért osztotta meg így a német és a magyar erőket, hogy vitézségben egymással vetélkedvén, az egyik félnek a példája a másikat is bátor viselkedésre lelkesítse. Elrendelte tehát, hogy senki magyar, szláv vagy egyéb a németek közé ne vegyüljön: aki ezt a parancsát megszegi, a fejével lakol. A törökök a külvárosok szűk bejáratait, kapuit, sikátorait sűrűn felállított ágyúkkal és nagyszámú katonasággal erősítették meg. A németek a győzelem és a zsákmány reményében mégis heves rohamra indultak. Sokáig folyt a véres ütközet. A németek háromszor is benyomultak, és már bent voltak az utcákon, az épületek között, de a törökök háromszor szorították ki és kényszerítették vissza a táborba őket. Estefelé Schwarzenberg parancsára a magyarok kísérelték meg a betörést. Ezek heves rohammal és bátor harc

árán először a kapuk erődítéseit rombolták szét, és így lehetővé tették a behatolást, majd a törökök hadsorai közé nyomulva nagy öldökléssel szétszórták az ellenséget. Ezután a harc hevében továbbhatoltak a pasának a Duna partján emelkedő, palota módjára berendezett házáig. A pasák ugyanis régi török szokás szerint a váron vagy városon kívül szoktak lakni, nagyúri kényelemben. Ali pasa, a város parancsnoka, látva, hogy az egész város megmaradása forog kockán, visszavonult a falak mögé: az ügy szempontjából fontosabbnak tartotta a vár védelmét, mint a külvárosokét. A palotát és a körülötte emelkedő épületeket mégis erős csapatokkal vétette körül. De semmiféle őrség nem volt elegendő ahhoz, hogy a magyarok - körös-körül mindent felgyújtván - a nagy füst-és lángtenger közepette el ne foglalják a pasa palotáját, és le ne kaszaboljanak benne mindenkit. A nagy hév és a győzelem vágya annyira hanyatt-homlok hajtotta őket a győzelem és a dicsőség elnyerésére, hogy a külváros végigdúlása után nemcsak a pasa palotáját, hanem még a felhévízi fürdőt is maguk mögött hagyták, és egészen a vízivárig - latinul: *Aquarum castellum* - törtek előre. Ez a hely falakkal van körülzárva, és a vártól a hegyoldalon lehúzódik egészen a Dunáig, ahonnan a vizet szerzik, kiváltképpen a város nehéz napjaiban. Ebben a két ütközetben a törökök állítólag majdnem háromezer harcost vesztettek, s a zsákmányolt kisebb-nagyobb rézágyúk száma is megközelítette a hatvanat.

A külváros elfoglalása után a vár falainak megvívása máris könnyebb feladatnak látszott. Ezért Schwarzenberg gondos előkészületek után hozzálátott a falak rombolásához. A Madárhegynek[132] nevezett emelkedés szemben levő oldaláról több ágyút irányított a vár ellen, és éjjel-nappali lövetéssel

annyira kimerítette, megrendítette és megrongálta a várnak ezt a részét, hogy több ezer ostromló számára nyitott utat. Csakhogy a szerencse akárhányszor ugyanazokkal az eszközökkel ugyanazt éri el; ugyanaz az ok, ami a törökökkel félbehagyatta Várad ostromát, itt a keresztényeket akadályozta meg Buda elfoglalásában. A kedvezőtlen időjárás, minden hadi vállalkozás ellensége, amelyet Budánál a folytonos esőzésen kívül még a havazás is súlyosbított, elütötte Schwarzenberget a város elfoglalásának reményétől: a falakat nem lehetett a terveknek megfelelően nagyobb ágyúkkal lövetni, és a csúszós utak miatt a katonákat sem lehetett a meredek hegyoldalban - a vár a hegy hátán épült - rohamra vezényelni. Mert bármennyire erőlködtek is, a felázott, sáros út minden kísérletet kudarcra kárhoztatott; nem volt olyan hely, ahol esés vagy csúszás nélkül meg lehetett volna állni, vagy ahova lépni lehetett volna. Az egyes nemzetekből mégis kiválogattak egy népes és erős csoportot, hogy közelítsék meg a várat, és próbáljanak behatolni; de a kísérlet nem járt nagy eredménnyel. A török ugyanis a lerombolt falak közti réseket belülről hatalmas töltéssel és árokkal pótolta, azonkívül annyi ágyúval és fegyveressel vétette körül, hogy a keresztényeket egyszerre nem is egy akadály gátolta a vár megrohamozásában. A mieink azonban nem becsülték annyira a törökök erejét, hogy meg ne mérkőztek volna velük. A legnagyobb akadályt az út nehézsége jelentette: ezzel még az ellenségnél is jobban kellett kínlódni. A folytonos esőzés miatt csúszóssá vált talaj híg sarában a katonák még a lábukat sem tudták megvetni, lépten-nyomon csak megtántorodtak, s kézzel-lábbal csúszkálva, igazában előbbre nem jutva próbáltak felkapaszkodni a meredek lejtőn, de semmi érdemleges eredményt nem tudtak elérni, és minden kísérletezésük csődöt

mondott. Így tehát a kényszerűséggel és a kedvezőtlen sorssal szemben alulmaradtak, és kénytelenek voltak dolguk végezetlenül hazatérni, úgyhogy az egész vállalkozás nem is járt más eredménnyel, mint a külváros megrongálásával és az ott nagy számban letelepült, magukat biztonságban érző törökök kincseinek szétszórásával.

Így esett, hogy egyazon időben füródhettek a törökök a váradi, a magyarok pedig a budai fürdőkben, valamint, hogy a kölcsönösen okozott és elszenvedett károkat mindkét fél egyformán érezhette. Mehmed pasa, a fentebb leírt események után, a váradi kudarc miatt nem mert visszatérni urához Konstantinápolyba, hanem egész télen Belgrádban tartózkodott vagy inkább rejtőzött, míg a nyár közeledtével, június havában meg nem érkezett utódja, Ibrahim pasa, a bíbort viselő császári bizalmasok feje,[133] őt magát pedig Mehmed császár parancsára - ottani szokás szerint - torkát elszorítván ki nem végezték. Bűnéül azt rótták fel, hogy akkora nagy haddal nem Erdély megsemmisítésére indult, ahova egyértelmű elhatározással és utasítással küldték, hanem erőit másra fordította, meggondolatlanságával eljátszotta a sikeres hadműveletek minden esélyét, engedte, hogy Zsigmond a békekötés cselével megtévessze, és a császár hadait Váradnál fölösleges csapásoknak tette ki. A pasa kivégzését elrendelő levelet egy janicsártiszt, úgynevezett aga adta át, válogatott kíséret élén. Amikor Mehmed átvette a császár levelét, amely közölte vele a halálos ítéletet, és futólagos átolvasása közben odaért, ahol a haláláról volt szó, mintha derült égből villám sújtotta volna, teljes valójában megrendülve majdnem elalélt, és a levél, pedig még végig sem olvasta, kihullott reszkető kezéből. A császár parancsa úgy szólt, hogy a pasa

nyugalommal viselje el a halált, nehogy tiltakozásával még megátalkodottságát bizonyítsa; bármit végeztek felőle, béketűréssel és engedelmesen fogadja.

A pasa, mikor már nem reménykedett az életben, és elömlött rajta a halál borzadálya, annyi időt kért, hogy bűneit végső könyörgések és fohászok közt megválthassa Istennek. Ezt meg is kapta, majd halotti székébe kellett ülnie. Mert azok, akiket a császár ilyen módon végeztet ki, hihetetlen önfegyelemről tanúskodó módon engedelmeskednek minden parancsnak: sem érzéseik elárulásával, sem arcuk kifejezésével nem mutatják még a látszatát sem a méltatlankodásnak; meg sem kísérlik a védekezést, hanem hihetetlen türelemmel, mintha a bírói szék előtt bizonyítanák rájuk bűnösségüket, és mondanák ki ítéletüket, úgy vetik alá magukat a rájuk rótt büntetésnek. Az ítélet végrehajtói külön erre a célra készített, tehénbélből fonott zsinórt vetettek a pasa nyakába, azzal fojtották meg; a császári kincstár javára minden vagyonát elkobozták.

Ennek a Szaturdzsi pasának az emlékét a törökök hálásan ápolják; melléknevén mind a mai napig Merhumnak, azaz „boldog emlékezetű” Mehmed pasának emlegetik. Ugyanitt, Belgrádban temették el, Enean bég síremléke mellett. Enean igen tekintélyes és bölcs bég volt, hosszú időn át Belgrád parancsnoka, de utolsó éveiben Mars már nemigen kedvezett neki.[134] Négy évvel korábban az erdélyiek elpártolásától és az elszenvedett vereségektől megdühödvén, erős török sereget szervezett, amennyire lehet, észrevétlenül átkelt a Dunán, és hogy az erdélyieknek megfizessen, Karánsebesen túl, Erdély és Havasalföld határán az úgynevezett delibláti homokbuckák ellen vonult. Amikor hívatlan vendégként beállított ide, és mindenfelé nagy rémületet keltvén hozzálátott a pusztításhoz, a falusi

népség hirtelen fegyvert ragadott, és mivel látta, hogy hazájáról van szó, mindenünnen nagy tömegben összegyülekezve megtámadta az ellenséget. Enean béget egy szorosban, ahol nem is gondolt rá, tőrbe csalták és közrefogták, seregét szétverték, őt magát megölték.[135] Hosszú ősz szakállas fejét Zsigmond fejedelemhez küldték Gyulafehérvárra, ott rothadt szét a György-kapun, egy lándzsára tűzve. Belgrádban mind a mai napig Enean palotájában szoktak megszállni a szerdár pasák, a török csapatok kijelölt parancsnokai. Enean fej nélküli holttestét súlyos aranyakért kiváltották, és Belgrádban temették el. Lehet, hogy kegyetlen és szörnyű dolog, ez idő tájt mégis bevett katonai szokás volt, hogy az elejtett ellenség testéről nemcsak a fegyverzetet szedték le, hanem a fejét is elválasztották a nyakától; eredetileg a törököknél dívott, majd a keresztényeknél is szokásba jött. Hogy a kegyetlenséget hasonló tettel viszonozzák, ezt szokták cselekedni a magyarok is, de csak törökökkel szemben: ezzel a szörnyűséggel mindkét fél bizonyságot óhajt tenni egyéni bátorságáról, hogy bajtársaik lelkét is vitézségre serkentsék. Az is előfordul néha, hogy ha több ellenség esik el, az összehordott fejekből győzelmi jelvényt emelnek; erről fentebb már beszéltünk.[136] Nemritkán megesik, hogy ha híresebb vezér fejét kell valahova messzire eljuttatni, nehogy a több napig tartó úton a nyári melegtől oszlásnak induljon, a koponyáról lefejtett bőrt pelyvával vagy szénával tömik ki, úgyhogy az arc kifejezése nagyjából megmaradjon, és a győzelem bizonyságául így küldik el az ország vezetőihez. Bonfini magyar történetében olvasom, hogy Hunyadi János egy olyan társzekeret rakott meg Mezid bégnek, a fiának és még sok töröknek a fejével, hogy tíz ló is alig tudta húzni:

szerencsésen vívott csatájának bizonyítására ezt küldte fel a királynak Erdélyből Budára.[137]

Bár mindez nagyon is eltér az emberségtől, a természetjogtól és az ésszerűségtől, hiszen az is azt tanácsolja, hogy haragunkat ne zúdítsuk holttestre, mégis - amilyenek a mai idők és erkölcsök - azt tapasztaljuk, hogy a keresztények manapság nemcsak törökök, hanem még keresztények ellenében is sokkal különb kegyetlenségeket követnek el. Mert hogy nagyon sok egyéb példát mellőzzek, ki ne ítélné el azt a barbár mészárlást, amit a vallonok és németek rendeztek a törökökkel Hatvannál, amikor Miksa főherceg elfoglalta a várat?[138] Ki ne átkozná a minden elképzelhető kínzás közepette halálra gyötört szerencsétlen erdélyi nép szörnyű lemészárlását, amelyet Basta György hadviselése hozott magával? Ki ne utálná a mai trákoknak, az úgynevezett rácoknak minden emberi vadságnál szörnyűbb kegyetlenkedését? Ezek, nehogy úgy lássék, mintha egy körömfeketényit is eltértek volna őseik régtől fogva tanúsított kegyetlenségétől, a mostani szomorú időkben Erdély gyötrése során minden hóhérfortélyt végigcsináltak, úgyhogy hozzájuk képest még a legkíméletlenebb bakó is könyörületes szívűnek bizonyul. És miközben ezt műveljük, még a keresztény névre pályázunk, azt viseljük, bár e név ezerszer jobban illik akármelyik hóhérhoz, mint a keresztény katonákhoz. Mégis szent háborúnak mondják a háborút, alkalmasint oly értelemben, mint ahogy a költők is szent aranyéhségről írnak, vagy ahogy a zsidók szenteknek nevezik a fiúszeretőket. Csakhogy mindezt hiába panaszoljuk katonai parancsnokoknak és katonáknak, akiknek a lelkét e szörnyűségek és kegyetlenségek véghezvitele közben már minden vaddisznóbőrnél keményebb réteg vonta be, és akik meg vannak róla győződve, hogy akkor

felelnek meg legjobban az igazi katonaság minden követelményének, ha minél vérengzőbbek mások - ártatlan emberek - ellenében.[139]

Az V. Pentas IV. könyvéből:

Zsigmond újabb tárgyalása a prágai udvarral. Közben hazahívja Báthori András bíborost, és erdélyi fejedelemmé teszi. Az új fejedelem diplomáciai tevékenysége helyzete megszilárdítására. A császári udvar kétszínű játéka.

Következik az Úr üdvözítő megszületésétől számított tizenhatodik század utolsó előtti esztendeje, amely Erdélynek majdnem utolsó éve lett. Mert amit csak a fejedelmek vészhozó tanácsain titokban vagy nyíltan kifőztek és kimesterkedtek, azt a szerencse mindenestül erre és a következő esztendőre - mintegy a nyomorúságok közös tavába - zúdította. Valóban, a dolgok oly fonákul voltak elintézve, az alapok oly hitványul voltak megvetve, hogy semmit sem lehetett építeni rájuk, ami az ország javára szilárd és állandó lehetett volna. Ezért, amiképpen a rossz anyagból való és a megalapozástól fogva kontár módra felrakott épületek időnek előtte hibásnak mutatkoznak, és nem annyira koruk, mint inkább az építő tudatlansága miatt hamarosan összedőlnek, így azok is, akik az ország kormányrúdja mellett ülnek, ha uralmukat nem helyes meggondolásra és józan tanácsokra, hanem élvezethajhászásra és elvakult lelkük őrjöngésére alapozzák, bármit építsenek is rá, az bizony mindeneknek roppant romlásával időnap előtt össze fog rogyni. Mielőtt tehát sorra vesszük a csapásokat, melyeket az ország részint a vlah Mihálytól, részint másoktól szenvedett el, az erdélyi főembereknek nem terveiről - mert olyanok nem voltak -, hanem eszeveszett őrjöngéséről szólunk, amivel szélesre tárták az utat a hamarosan bekövetkező megpróbáltatások előtt.

Tehát Báthori Zsigmond, miután a török háborútól már nem kellett félnie, és egész katonaságát téli szállásra bocsátotta, maga is Gyulafehérvárra vonult,

hogy ott töltse a telet. Itt, mind a maga, mind az ország helyzete miatt nyugtalankodván - a megelőző napokban látta ugyanis az országnak egyrészt a meggondolatlan elkötelezés, másrészt az elhamarkodott oppelni visszatérés folytán bekövetkezett megrázkódtatását és megingását -, nehogy a helyzet valami országos szerencsétlenséggé súlyosbodjék, kellő tanácskozás után úgy határozott, hogy követeket küld Prágába a császár kiengesztelésére, és mind maga, mind az ország számára megfelelőbb és üdvösebb feltételek kieszközlése végett. A nagy fontosságú ügy sikeres lebonyolítására Náprágyi Demeter kijelölt erdélyi püspököt és nagybátyját, Bocskai Istvánt küldte ki, tehát a legtekintélyesebb és legrátermettebb férfiakat. Melléjük rendelte még a kolozsvári, de szász eredetű Trausner Lukácsot is, aki nagy tudománya és bölcsessége révén fölöttébb híres ember volt.[140] Utasította őket, hogy latba vetve teljes erejüket, próbáljanak meg és végezzenek el mindent az ország békessége és az egyezség megerősítése érdekében. Hogy pedig félelem ne álljon útjában az ország boldogulásának, előreküldték Kamuthi Farkast, az erdélyi nemesség páratlan ügyességgel megáldott, tehetséges képviselőjét,[141] eszközöljön ki közhitelű menlevelet, és adja tudtára a követeknek, hogy büntetlenül mehetnek a császárhoz. Bocskai valamennyi előkelőség közül jóformán egyedül vállalta az Oppelnból hazaszökött Zsigmond befogadásával járó neheztelést, és emiatt a császár előtt nem kevéssé gyűlöletessé vált; nem hanyagolhatta el tehát, hogy biztonságáról követi megbízásának idejére kellőképpen gondoskodjék. Hogy mindent rendben levőnek találhassanak, a császár nehezményezés nélkül megadta a menlevelet: megengedte, hogy hozzámehessenek, és mindennemű

megbízatásukat szabadon előadhassák, és egyáltalán a legnagyobb méltányossággal és kegyes jóindulattal járult hozzá minden jogos és tisztességes intézkedéshez, különösen ha az a keresztény ügy érdekeit szolgálta.

Zsigmond fejedelem azonban még Bocskai és követtársai elindulása előtt rendeletileg Gyulafehérvárra hívatta a tizenkét tagú tanácsot,[142] valamint az ország minden kiváló főemberét, nehogy az legyen a látszat, mintha a megegyezést csak a maga elhatározása szerint akarná kieszközölni, és később bárki is azt panaszolhassa: most is tudtuk nélkül tárgyaltak meg titkos terveket, és nem folyamodtak a néphez, hogy nyilvánítsa ki az akaratát szabadon a viszály elintézése és a császárral szabályszerűen kötendő egyezség ügyében. Így tehát, miután Csáki István palotájában valamennyien összegyűltek, és Zsigmond eléjük terjesztette elgondolását, könnyűszerrel elérte a megjelenteknél, hogy az egész nép és a rendek nevében írják meg a császárnak szánt levelet. A levél tartalma nagyjából a következő volt: engedje meg a császár kegyességből, hogy Zsigmond itt uralkodhasson Erdélyben, mint azelőtt; ne kívánja, hogy hazáját ismét száműzetéssel kelljen felcserélnie. Oppelnből azért tért vissza, mert nem tudta elviselni sem az ottani vidéket, sem a cserét. Kérik, ami történt, ne váljék kárára sem neki, sem Erdélynek. Zsigmond azért jött haza, hogy biztonságos helyről tárgyalhasson ebben a tartós megegyezést igénylő ügyben. Ne követeljen a császár az erdélyiektől továbbra is olyat, amit csorbítatlan szabadságú nép úgysem teljesíthet. Az erdélyiek egyszer már elhatározták, hogy megvédelmezik fejedelemválasztási jogukat, nem erőszakkal, hanem éppen mivel joguk van hozzá, és a hatalmat inkább bízzák saját népükből való, hazai születésű

fejedelemre, semmint idegenre. Ha Zsigmond nemrégiben erőszakkal és meggondolatlan elhamarkodottságával csorbította is az ország fejedelemválasztási jogát és őket akaratuk ellenére erőszakos esküvésre kényszerítette, hagyja a császár kegyesen feledésbe merülni ennek a dolognak az emlékezetét, nehogy az új szerződéskötéskor és a kölcsönös egyetértés létrejöttekor mindenki éppen emiatt nyugtalankodjék. Ez az, amivel minden pártütésnek és visszavonásnak a csíráját is kiirthatja ebből az öntudatos népből, és rábírhatja az erdélyieket, hogy mindenki szíves készségével új, szilárd egyezséget kössenek. A keresztény ügytől való elpártolás eszméje sohasem lesz egy erdélyinek sem kedvére. Ha eddig netán sor került ilyen kísérletre, az csak a törökökkel fennálló feszült viszony miatt történt, meg azért, hogy az általuk előidézett feszültség okát titokban felszámolják. Kezeskednek tehát érte, és megígérik: az erdélyiek a köztük és a császár közt létrejött megállapodástól és szerződéstől egy ujjnyit sem fognak eltérni, csak ölelje magához a császár is az országot azzal a kegyességgel, amilyet eddig is tapasztalhattak. Kérve kérik tehát, hogy ha meg akarja menteni Erdélyt, hagyja meg szabadnak, és kezelje jóindulatú kegyességgel. Végül az eskü kötelékétől, amelyet az utóbbi időben lelkiismeretük tiltakozása ellenére erőszakkal kényszerített rájuk, mentse fel a népet: így lehet majd lerakni a kölcsönös egyetértés és az örök érvényű szerződés alapjait.

Ezeket írták a rendek és az előkelőségek a császárnak Zsigmond elgondolása szerint, de merő vétkes színlelésből, mit sem sejtve mindarról, aminek végrehajtását az titokban máris elhatározta.

Zsigmond tudniillik Bocskait és Náprágyit titokban egészen ellenkező értelmű utasításokkal menesztette a

császárhoz: azzal, hogy Erdélyt a korábbi megállapodások szerint át fogja adni a császárnak, ő eltávozik, és sohasem tér vissza, csak éppen a császár az oppelni és ratibori hercegséghez csatoljon még egy másik helyet is, amely jobban megfelel mind az ő, mind felesége, Mária méltóságának. Miközben a látszat szerint mindkét dolgot ilyen állhatatos hűséggel szorgalmazta, mégsem tartott ki egyik szándéka mellett sem, mert néhány nappal a császárhoz küldött követek távozása után átruházta a fejedelemséget András bíborosra.[143] Így tehát Zsigmond egy és ugyanabban az időben örökké rút emlékű hamissággal tévesztette meg mind a császárt, mind az erdélyi rendeket, mind pedig magukat a követeket is. Nyugodtan elmondhatjuk: ezt az embert, akit valami vihar sodort közénk, és aki a változékonyság jegyében fogant, a természet csak az efféle üzelmekre szülte.

A követek - Náprágyi, Bocskai és Trausner -, bár egyelőre mit sem sejtettek Zsigmond könnyelmű lépéséről, még Gyulafehérvárról való indulásuk előtt mindenre kiterjedő biztosítékot kértek tőle, nehogy - szokása szerint - egyik tervétől hirtelen megint másikhoz pártoljon. Zsigmond nem tagadta meg, hogy biztosítékot adjon, de biztosítéka ismét hiúnak bizonyult. Hogy tehát e részről is megnyugtassa őket, tanácsosaival egyetemben saját kezű aláírásával és szokásos pecsétjével ellátott írást adott nekik arról, hogy az általuk a császárnak küldött üzeneten semmit sem fog változtatni, csak azt szorgalmazzák; mindent csorbítatlan érvényűnek fog tekinteni; a szerződéseket, fegyverszünetet, békét, és egyáltalán, amiben megállapodnak, szentül tiszteletben fogja tartani. És hogy minden kívánalomnak eleget tegyen, megígérte, hogy tőle telhetőleg ezt az egész ügyet mind otthon, mind idegenben kedvezésének és

buzgalmának teljes latba vetésével mozdítja elő. Miután Zsigmond mindezt nagy bizonykodással erősítgette és szentesítette, a követek abban a hiszemben, hogy most már állhatatosan ki fog tartani amellett, amibe nem - mint addig - lelkének elvakult gerjedelmére, hanem az ország fennmaradását szolgáló tanácsokra hallgatva vágott bele, érett megfontolás és a tanács hozzájárulásának kikérése után, vállalták a császár felkeresésének és kiengesztelésének feladatát, nem sejtvén, hogy feladatuk vállalása folytán, más érdekében, veszélyben forog hitelük és becsületük, sőt még életük is, és hogy követi megbízásukban egész Erdély pusztulása is benne foglaltatik.

Már jól benne voltunk a télben, amikor a követek elutaztak Prágába. Amint lehetőségük nyílt, hogy a császár elé járuljanak, az adott helyzethez szabott szavaikkal Zsigmondnak és az ország egész lakosságának nevében kérték, hogy Zsigmond fejedelem megfontolatlan kártevése miatt ne vonja meg jóindulatát az erdélyiektől. Tegye meg tulajdon kegyességére, tegye meg Zsigmond ifjúi korára gondolva: nézze el és bocsássa meg neki minden elkövetett vétkét, a keresztény közösség javát szolgáló egyéb érdemeire való tekintettel; tévelygéseit úgyis eléggé megbánta; tetteit legszívesebben meg nem történtnek szeretné tudni. Ő is elítéli és elutasítja magától azt, hogy ennyire meg nem felelő cselekedeteivel méltatlankodásra ingerelte jóságos pártfogójának kegyességét. Most már bármilyen elfogadható feltételbe hajlandó beleegyezni, és amibe beleegyezett, azt végre is hajtja. A keresztények ügyétől semmiképpen sem óhajt elpártolni; a császárral előzőleg kötött megállapodásokat és szerződéseket érvényben levőnek szeretné tekinteni. Fegyvert fog a török ellen,

és teljes erővel csatlakozik a császár és a keresztény világ terveihez. Mert olyan hiszékeny ember úgysincs, aki elhinné, hogy a törökök megszentelt szerződései valaha is tartósak lesznek; ő is biztos tapasztalatokból tudja, hogy a törökök hűségért hűtlenséggel, őszinteségért színleléssel, kegyességért embertelen kegyetlenséggel, barátságért ellenségeskedéssel, végül segítségért dúlással fizetnek híveiknek és mindazoknak, akik valaha is rájuk bízták vagy bármikor rájuk bízzák magukat, csak végső pusztulására törnek. Ilyen módon foglalták el Magyarországot, és erről a kereszténység megsemmisítésére irányuló mesterkedésükről nem is fognak letenni mindaddig, amíg csak a keresztény fejedelmek üdvös összefogással szembe nem szállnak a kellő időben a török galádsággal. Mivel pedig Erdély megszállásában is a török legfőbb igyekezetét látják, azt tudniillik, hogy a béke reményének megcsillogtatásával elszakítsa az országot a keresztény fejedelemtől, és úgy ejtse a jól ismert hálóba, sohasem fogják megtenni, hogy a jóságos császár atyai gyámkodása alól akár egy ujjnyira is kivonják magukat. Ami pedig most már magát Zsigmondot illeti, megígéri, hogy ismét visszatér Oppelnba, és nem fogja újból megszegni kötelező érvénnyel vállalt hűségét és engedelmességét, csak a császár is egészítse ki kegyesen az oppelni birtokot valamelyik várossal, amelyben Zsigmond önként vállalt állapotát illően viselhetné, és odahagyott édes hazája után érzett vágyódását enyhíthetné. Mert úgy tapasztalta, hogy az oppelni jövedelmek jóval a reméltek alatt maradtak, és nem elégségesek még középszerű rang biztosításához és az ott jóformán csak címzetes fejedelmi méltóság fenntartásához sem. Végezetül Zsigmond ünnepélyesen ígéri és fogadja, hogy hites házastársát, Mária Krisztinát, illő és

állandó szeretettel fogja körülvenni, és a házastársi hűséget soha semmiféle különválással nem fogja megsérteni; őt magát Oppelnba fogja vinni, hogy ott életének és minden sorsfordulatának részeséül és társául tarthassa mindvégig. Befejezésül azt kérték, hogy ha Zsigmond az erdélyi fejedelemségből távozik, a császár szokott kegyességével engedje meg, hogy az ország népe élhessen a szabad választás jogával, és Zsigmond helyébe - a császár kegyes hozzájárulásával - az ország előkelői közül azt jelölhessék, akit akarnak. Mert idegen urat, legyen bármily hírneves, az ország nyakába ültetni, és az országot - akarata ellenére - erőszakkal az illetőre felesketni nem volna más, mint az örök viszálykodás csóváját vetni az egyébként is zavargó országra, és a közbékességet ilyen alkalmatlan időben veszélyeztetni. Ha pedig a császár valamilyen okból nem járulna hozzá ehhez a kéréshez, jelölje ki a tartomány kormányzására egyik fivérét, akinek nemcsak az erejére, hanem méltóságára is rá lehetne bízni az ország boldogulását.

A követi előterjesztések meghallgatása és a titkos tanácsban való gondos mérlegelése után a császár végül is április 6-án a következő feltételekkel kötötte meg újból az egyezséget Zsigmond követeivel: Zsigmond fejedelem az előző évben kötött megállapodás szerint távozzék mielőbb Erdélyből és kapcsolt részeiből, minden birtokából, uradalmából és jogából; lemondását ünnepélyes formában szentesítse és hiteles oklevéllel erősítse meg. A császár, mihelyt Zsigmond távozik az erdélyi tartományból, minden jövedelmével és jogával ráruházza, és az oppelni és ratibori hercegséghez csatolja Trebitsch és Leitomischl városát:[144] mindezeket a birtokokat Zsigmond a Mária Krisztinával kötött házasságából születendő törvényes fiú utódokkal teljes joggal, örök

időkre bírja. A leány utódokról a korábbi prágai megállapodások szerint történik gondoskodás.[145] Ha Zsigmond fiú utódok nélkül hal meg, mindezeknek a helyeknek birtokjoga újólag csorbítatlan teljességben a császárra száll vissza. Mária Krisztinát, ha túléli férjét, özvegy állapotában haláláig meg fogják illetni erdélyi javai, továbbá Trebitsch és Leitomischl, mint kijelölt tartózkodási helye. Ha Zsigmond és felesége, Mária, ezeket a birtokokat saját pénzükkel és igyekezetükkel gyarapítani szándékoznak, az elidegenítetteket visszaváltják, vagy másokat vásárolnak, ezt az oppelni és ratibori hercegségen kívül Csehország területén is jogosan tehetik, és az így szerzett birtokokat teljes joggal birtokolhatják és élvezhetik; ugyanígy a vásárolt, visszaváltott és jogosan szerzett javakra, valamint az akár Erdélyből, a végleges távozás alkalmával kihozott, akár a később szerzett mindennemű ingóságra és örökségként nyert vagyontárgyakra vonatkozólag mindkét fejedelmi személyt teljes rendelkezési jog illeti meg. A két hercegséget, Oppelnt és Ratibort, valamint ama bizonyos korábbi ötvenezer tallérnyi összeget a császár biztosan ígéri a fejedelemnek, sőt ezenfelül minden évben még néhány ezer tallért fog folyósítani kegyes jóindulatából és bőkezűségből, aszerint, amint az erdélyi helyzet alakul, és amennyire a fejedelmi személyek engedelmességükkel és odaadásukkal kiérdemlik; mindezt a császár hiteles oklevéllel ígéri. A távozás megtörténtével egy ötvenezer tallérról szóló hitellevelet fognak kézbesíteni a fejedelemnek; ugyanígy a jövedelmek is a távozás időpontjától fogva esedékesek. Zsigmond megtarthatja addig viselt címeit: a római szent birodalmi hercegét, Oppeln és Ratibor hercegét, továbbá használhatja az aranygyapjas lovagi címet is. Hogy pedig a fejedelem minden félelemtől és gyanakvástól mentesen

térhessen meg a császár keblére, és teljes nyugalommal bízhassa rá magát újból a felséges ház korábban élvezett kegyességére, menlevelet fog kapni, továbbá ünnepélyes bűnbocsánatot arra vonatkozólag, hogy korábban elkövetett dolgait sem a császár, sem a felséges ház, sem a maguk, sem utódaik és rokonaik, nevezetesen Miksa főherceg nevében sohasem fogják megbosszulni. Az erdélyi karok és rendek, tanácsosok, megyeispánok, kapitányok, tisztviselők, az érc- és egyéb bányák felügyelői, bírák, nemesek, polgárok és bármily méltóságú, rendű és rangú alattvalók, bármekkorát és bármit vétettek is a császár és a felséges ház ellen ama váratlan fordulat alkalmával, mentesítést kapnak, és múltjuk megbocsátásáról általános biztosítékot adó császári szó fog gondoskodni. A kiváltság- és adománylevelek, valamint záloglevelek a korábbi prágai, valamint a későbbi lemondási megállapodások szerint mindenben megerősíttetnek; a főurak, mágnások és nemesek kiváltságait, mentességeit és jogait a császár Erdélyben is ugyanúgy meg fogja erősíteni, mint ahogy minden országban és tartományában tette. A földesurak bármilyen ingó és ingatlan javát érintő, a fejedelem visszatérése után történt adományozások, elidegenítések és foglalások mindkét részről kölcsönösen érvényteleníttetnek és hatálytalaníttatnak; mind Magyarországon, mind Erdélyben visszaáll a korábbi állapot. Erdély kormányzására a császár valamelyik rokonát fogja kiküldeni. A spanyol katolikus királynál megismétli javaslatát bizonyos pénzbeli segély folyósítására. A lemondásra vonatkozólag Prágában kötött korábbi és későbbi megállapodásokat összhangba fogja hozni. E feltételek megerősítése és teljesítése írásban és a valóságban mindkét részről nyomban megtörténik, mihelyt a fentebb megnevezett erdélyi fejedelem a

császári felség javára lemond és a hatalmat átadja neki.

A fentieket, bármennyire az udvari latinság rút bélyegét viselik is magukon, majdnem szó szerint idéztük a hivatalos irományokból.[146] Ebből is megismerhetjük a császárnak Zsigmond iránti jóindulatát, ha az könnyelműségével nem választja mind ezen, mind pedig a másik oldalon megint csak Vertumnus[147] szerepét.

Dolgait ugyanis ilyeténképpen elrendezvén, hogy továbbra is folyton újabb változásokról gondoskodják, meg sem várta, hogy követei visszatérjenek a császártól: alig sikerült a császári kegyet újból biztosítania, mindenből végképp csúfot űző könnyelműségével megint újabb tervekre szánta el magát. Mintha attól félt volna, hogy állhatatlanságban saját magán kívül még valaki más is legyőzheti, ismét újabb gyermetegségekkel kezdett foglalkozni. Lelkének forgandó változékonyságában most nemcsak - mint annyiszor - magától, hanem mindenki mástól is elrugaszkodván, úgy határozott, hogy az országot, ahová - fejedelemségét visszakövetelve - belopakodott, amely az Oppelnből visszatérőt a minap oly nagy szeretettel ölelte magához, amely úgy örvendezett, hogy a szerencse kegyes volt hozzá, amely várakozása ellenére ismét hűséget fogadott neki, mint előbb a németeknek, most egyetlen év leforgása alatt másodszor, András bíboros személyében Lengyelországnak szolgáltatja ki titokban.

Cselekedeteinek ez a gyakori váltakozása kétségtelenül bizonyítja, hogy nemcsak lelki alkata volt ennyire ingatag, állhatatlan és minden meggondolatlanságra hajlamos, hanem mintha agyát varázslat érte volna: teljességgel kizökkent józan elméjéből is, és mit sem törődött azzal, hogy mit gondolnak róla kortársai vagy a későbbi rokonok; azt hitte, hogy nincs kihatással sem a maga, sem az ország sorsára, ha minden körültekintés és józanság híján levő vágyait az egész országra nehezedő esküszegéssel bonyolítja, nyomorult hazáját és becsületét, melyet élete árán is meg kellett volna váltania, pusztító tűzvészbe borítja; önmagával együtt mindenki mást a béke élvezése helyett viharba és a megpróbáltatások örvényei közé taszít. De ő sem ezeket nem latolgatta, sem egyebeket nem tett mérlegre, hanem mihelyt valamilyen ötlete támadt, mindent felkavart, összekevert, felfordított: a józanabb gondolkodásúak megkérdezése nélkül titkos megbízással Lengyelországban élő unokatestvéréhez, Báthori Andráshoz küldte Kabos István nevű erdélyi hívét, a jezsuita rend papját, és megüzente általa, hogy elfelejtvén mindazokat a kárhozatos és ellenséges cselekedeteket, amelyeket gonosz emberek

áskálódása folytán eddig egymás ellen elkövettek, meg akarja újítani vele, majd örökös csorbítatlanságban óhajtja ápolni az egyetértés szent és testvéri jogait.[148] Épp ezért arra kéri, hogy félretévén minden más meggondolást, mielőbb jöjjön haza Erdélybe, hogy közös egyetértéssel és megfontolással határozzanak a mindkettejük méltóságára és tekintélyére nézve előnyös dolgokról. Hogy pedig a bíboros útja biztonságos legyen, Zsigmond a maga kezével írott, háromszoros pecséttel megerősített, a testvéri szeretet és jóakarat hangoztatásától hemzsegő menlevelet juttatott el hozzá. Ezt tehát így intézte el Zsigmond, csak éppen a barátság visszaállításának örve alatt egészen mást forralt, és szándékát színleléseivel gondosan elleplezte, nehogy időnek előtte vagy holmi sötét gyanú folytán kiszivárogjon, és köztudomásúvá váljék, ami azután terveit késleltethetné és akadályozhatná. Mert Zsigmond a bíboros hazahívásának tervét magában már akkoriban melengetni kezdte, amikor a török Váradot ostromolta, ő maga pedig a keresztények birtokában levő hegyszorosban, Sebes váránál - amint elmondottuk - a török ostrom kimenetelét kémlelte messziről. Ez pedig három teljes hónappal azelőtt történt, hogy Demeter püspököt és Bocskait hiú követi utasításokkal ellátva a császárhoz küldte.

Kabos tehát követként járt el Zsigmond és a bíboros között, de csak a közöttük való kibékülés és egyetértés létrejöttéről volt tudomása, egyébként a fejedelemségnek a bíborosra való átruházásáról még csak nem is álmodott. Ebből is meg lehet állapítani, miért látta el Zsigmond a püspököt és Bocskait megtévesztő utasításokkal, és miért küldte el őket a császárhoz: nehogy szándékait keresztezzék, és hogy míg azok - Erdélyből tisztes ürüggyel távolíttatván el

- messze idegenben járnak, ő közben itthon a bíboros előléptetésének ügyében akadálytalanabbul haladhasson. Jól látta ugyanis, hogy **Bocskai** nagymértékben akadályozhatja a bíboros hazajövetelét és fejedelemmé való emeltetésének tervét, mivel ebben az időben mind országos súlyánál, mind magánemberként bírt hatalmánál, tekintélyénél és népszerűségénél fogva, nemes híveinek népes táborával ő volt az ország lakosai közül a legbefolyásosabb ember.

Mert Zsigmond nem annyira rokonságukra, mint inkább tagadhatatlan rátermettségére való tekintettel módfelett elhalmozta várakkal, hatalmas birtokokkal és roppant kincsekkel. És mivel a gyűlölség Báthori Boldizsár megölése, valamint a bíboros korábbi száműzetése miatt Bocskaira nehezedett, Zsigmond fejedelem nem ok nélkül tartott attól, hogy Bocskai tőle telhetőleg szembehelyezkedik a bíboros megválasztásával, és teljes buzgalommal jár el fejedelemmé való emeltetése ellen.

András bíboros tehát, aki már alig hitte, hogy a Zsigmonddal való életre-halálra menő ellenségeskedés után még sor kerülhet a kölcsönös megbékélésre, előbb habozott, de egyrészt Kabos szavaitól, másrészt Zsigmond levelétől meggyőzetve, szívesen vette Zsigmond üzenetét. Üdvösebbnek is vélte, ha tisztes feltételekkel kibékülhet unokatestvérével, mint hogy az örökös viszálykodásra emlékezve folyton csak egymás hírére, sőt életére törjenek, mert ezzel nemcsak testvéri kapcsolataikat, hanem a rokoni szeretet szerzőjét, Istent is sértik. Ez a megbékélés azonban még további reményeket is keltett a bíborosban: azt remélte, hogy mind saját

javai, mind testvérének, Báthori Istvánnak hatalmas erdélyi birtokai most utólag a törvényes örökösökre szállnak. Mert Gyalu és a Szamos melletti Bethlen, tehát két gazdag jövedelmű vár a hozzá tartozó mezővárosokkal együtt a bíborost illette, Istvánnak pedig Somlyó várán - ősi családi birtokán - kívül is voltak hatalmas birtokai, várai, mezővárosai és más falvai, amelyekből az utóbbi négy esztendő során, amaz emlékezetes, hírhedt mészárlás közben, erőszakkal, bírósági ítélet nélkül kiforgatták őket, úgyhogy nemcsak javaikat vesztették el, hanem Lengyelországban még életüket is csak nagy lelki gyötrelmek és anyagi nehézségek közepette tengették. Ezért abban reménykedtek, hogy mindazt, amit akkoriban szerencsétlenül elvesztettek, most majd szerencsésen visszaszerezhetik. A hosszú négy esztendő már a testvérgyilkosság okozta gyűlöletet is enyhítette valamelyest, és így a régi dolgokban annál könnyebbnek látszott a megbocsátás.

Mivel azonban a bíboros tudta, hogy ezt a megbékélést Rudolf császár nem fogja jó szemmel nézni, hiszen okkal gyaníthatja, hogy a kölcsönös kiengesztelődés örve alatt András esetleg őellene és a Zsigmonddal kötött megállapodás pontjai ellen mesterkedik, és ennek következtében felborulhat valamennyi érdekelt ország nyugalma és a törökök ellen szerencsésen létrehozott szövetség, azért még Lengyelországból való útnak indulása előtt emberséggel és hódolattal teljes levelet intézett a császárhoz, tudatta vele szeretetben való megbékülésüket unokatestvérével, amit a rokoni kapcsolat diktált, a szükség parancsolt, végül az isteni és emberi hűség elkerülhetetlenné tett, majd így folytatta:

„Nagy hatalmú császár! Mivel ez az új fejlemény, amely Zsigmond fejedelemhez fűződő

kapcsolataimban most bekövetkezett, valahogyan gyanús színben tűnhetik fel, nem óhajtanám Felséged lelkét ebben a dologban továbbra is kétségek közt hagyni, nehogy kegyességed valamely bűn vagy rosszindulatú próbálkozás részeseinek tartson bennünket. Korábban, családi gyilkosság bűne miatt valóban halálosan gyűlölködtünk egymásra Zsigmond fejedelemmel, mégpedig oly nagy és oly hosszan tartó gyűlölettel, hogy nemcsak Istent, a testvéri egyetértés és szeretet teremtőjét sértettük vele, hanem attól is tartottunk, hogy annyi fullánktól ösztökélt méltatlankodásunk végül is hazánk vagy önmagunk végromlásává duzzad. Most tehát, nagy kegyességű császár, a testvéri szeretet szavára hallgatva közelítek unokatestvéremhez, Zsigmondhoz, nem azért, hogy a Felségeddel kötött és az egész keresztény világra nézve üdvös egyetértést felborítsam, hanem hogy a testvéri kegyeletnek kijáró szeretetet érintkezésünkkel és jelenlétemmel még szorosabbra fűzzem. Tudja jól Zsigmond, Erdély fejedelme, tudja az ország többi vezetője, és azt hiszem, előtted sem titok, hatalmas császár, hogy én sohasem elleneztem a keresztény világ ellenségei, a törökök ellen közted és Zsigmond fejedelem közt létrejött szövetséget, és ha nem első-, mindenesetre másodsorban nekem is részem volt benne, és Zsigmondot a minap személyesen sarkalltam erre az üdvös, de egyben merész kezdeményezésre. Ettől az érzéstől és vélekedéstől igazán most sem óhajtom sem magamat elidegeníteni, sem őt eltántorítani. Nem pályázom semmiféle vagyoni vagy hatalmi gyarapodásra, ezek terhét el sem tudnám viselni, hiszen jelenlegi sorsomat is, amelyhez a jóságos király, nagybátyám[149] juttatott, erőimet meghaladónak érzem. Tehát megfelelőbbnek véltem, hatalmas császár, hogy a rokoni szeretet helyreállításán fáradozzam, semhogy testvériesen

hívogató unokafivérem lelkét rokoni kötelességem megtagadásával és vonakodásommal elidegenítsem magamtól. Eleget vetélkedtünk, eleget gyűlölködtünk: meg kell bocsátanom minden jogtalanságot, amit eddig kiálltam. Láttam ugyanis, milyen méltatlanul járnék el, és milyen veszedelmes példaadással vétkezném, ha a testvéri szeretetnél és hazánk nyugalmánál többre tartanám egyéni sérelmeimet. Annál szívesebben ragadtam meg, jóságos császár, az egyetértés kölcsönös helyreállítására kínálkozó alkalmat, hogy ebben az egyetértő és őszinte kapcsolatban még készebbnek bizonyuljunk - ha a szükség úgy kívánja - minden parancsod és kötelességünk teljesítésére."

A bíboros, miután Lengyelországból mindezeket megírta és megüzente, úgy vélekedett, hogy egy percet sem szabad késlekednie Erdélybe való menetelével, ezért egyetlen utazókocsival, csekély számú kísérettel február 18-án - gyorsan és szerencsésen - váratlanul máris Kolozsvárott termett: pontosan azon a napon, amikor Zsigmond követei - Bocskai és a püspök - hiú és semmis utasításokkal ellátva Prágába érkeztek. Az, hogy a megérkezés mindkét részről ugyanarra a napra esett, a követeknek nem hozott szerencsét, a bíborosra pusztulást zúdított, Zsigmondra és egész Erdélyre pedig súlyos megpróbáltatásokat.

Zsigmond, mihelyt meghallotta, hogy a bíboros Erdélybe érkezett, tüstént Kolozsvárra küldte egyik főemberét, Sennyei Pongrácot, udvari környezetének akkor legtekintélyesebb tagját, hogy vezesse hozzá a bíborost. Megjövetele kedves volt Zsigmond fejedelemnek, hiszen szerencséjéből alig hiányolhatott mást, mint a testvéri kapcsolatot és a kölcsönös szereteten alapuló rokoni viszonyt, amely az előző években akár a maga meggondolatlan

hiszékenysége, akár gonosz emberek rágalmazása folytán veszedelemmé változott, és megszakadt. Ezért vágyott oly nagyon unokatestvére látására. Zsigmond ekkor éppen Szebenben, a szászok városában tartózkodott, hogy innen Medgyes városába induljon, ahova az országgyűlést hirdette. Valameddig a városon kívül is a bíboros elé ment, úgy ölelte át testvéri szeretettel, majd mélységes megalázkodással bocsánatot kérvén tőle úgy irányította beszédét, hogy kijelentette: a korával járó tapasztalatlanság megtévesztette, és besúgók hitvány suttogására hallgatva ölette meg kedves unokatestvérét, Boldizsárt. Tudja, hogy minden erőszak, amit a jog és az erkölcs ellenére alkalmaznak, bűnös, és visszaszáll alkalmazójának a fejére; de kiváltképpen kárhozatos a vérségi kapcsolatokkal összefűzött rokonok elleni erőszak, azt semmiféle bocsánattal nem lehet kiengesztelni. Éppen ezért annál messzebb kell távoztatni fejedelmi személyektől, minél inkább kimagaslanak helyzetük folytán a többi halandó közül: ugyanennyivel többet kell méltányosságban és ártatlanságban is mutatniuk. De ha már ezek a dolgok megtörténtek, nem tehetők meg nem történtté, és minthogy a halandók legfeljebb bánhatják a megtörtént dolgokat, változtatni rajtuk nem áll módjukban, kéri őt, és a testvéreket testvérekkel szemben kötelező legszentebb jogokra hivatkozva könyörög hozzá, hogy ne minősítse az ő nevére nehezedő bűnnek és gyalázatnak azt, ami történt. Az egyszer elkövetett bűn minden megbánása, bármennyire késői és hasztalan is, mégis idejében való, és méltóvá tesz a bocsánatra, ha őszinte és hű kebelből fakad. Tudja, hogy mikor a harag vagy más indulat korbácsolja lelküket, néha nagyon bölcs emberek is olyan gondolatokra ragadtatják magukat, hogy mihelyt gondolataik valósággá válnak, az

egyszer elkövetett bűnt legfeljebb késő bánattal próbálják jóvátenni. Nem is mindig képesek arra az emberek - ha elméjük megzavarodik, vagy kiváltképpen ha őrjöngésük lángját hitvány személyek még magasabbra szítják -, hogy megértsék, mi a helyes, vagy mi a tisztességes. Ezért tehát a méltányosság és a kegyesség azt írja elő, hogy testvéri szeretete győzedelmeskedjék a megfontolatlan rokongyilkosság vádja fölött, és meg tudjon bocsátani a vétkesnek. Ő most azt a lángoló szeretetet, amellyel Boldizsárt már nem ölelheti keblére, a bíborosra fogja átruházni, a szeretet és a kegyelet kettős kötelékével fogja magához láncolni. Csak borítson fátylat a hajdani meghasonlásra, és ha még mindig maradt volna benne nyoma a méltatlankodásnak, a családon belüli kegyeletre gondolva feledje el. Emlékezzen arra, hogy valamennyi emberi próbálkozás közül egy sincs hiábavalóbb, mint szembeszállni a végzet rendelésével. Ilyenféleképpen beszélt Zsigmond; a bíboros a pillanatnyi helyzethez szabott szavakkal, jóindulatának és szeretetének kinyilvánításával felelt meg neki, és fájdalmát bocsánattal viszonozta.

Míg Zsigmond Erdélyben ilyeneken töri a fejét, Demeter püspök és Bocskai, hallván a bíboros erdélyi megérkeztéről, teljességgel megzavarodtak, és mivel attól féltek, hogy Zsigmond - szokása szerint - távollétükben megint valami felfordulást rendez, gyorsfutárt küldtek hozzá Prágából, és indulatos, panaszkodó levelükben megkérdezték: *Mi ez tulajdonképpen? Miért fogadta vissza az országba a bíborost a császár megkérdezése és valamennyiük tudta nélkül? Tudja-e, hogy ezzel a lépésével a császárral kezdeményezett béketárgyalás felborult, és hiábavaló lett? Egymásra halmozott sértéseivel miért követ el a császár ellen ilyen jogtalanságot, miért süti*

magára és az erdélyi névre a hűtlenség örök bélyegét, miért taszítja pusztulásba az egész országot, és végül miért veszélyezteti továbbra is a követek becsületét, sőt életét? Komolyan mérlegelte-e, hogy mit tesz, és merrefelé halad?

Erre Zsigmond - jelleméhez híven - megszokott könnyelműségével a következő választ adta a követeknek: *Bíboros unokatestvérét igenis magához hívatta, hogy a hosszan tartó ellenségeskedést, amellyel Istent és az embereket mindeddig bántotta, lezárja és kiengesztelje. Reméli azonban, hogy ez a nemes lélekre valló cselekedete sem az országnak nem lesz kárára, sem a császárt nem sérti, sem nekik nem okoz kellemetlenséget. Sőt* - folytatta - *inkább a császár járna el velünk és az egész emberi joggal szemben igazságtalanul, ha ennek a testvérem irányában tanúsított kegyeletemnek és kiengesztelő lépésemnek útjába állna, és inkább óhajtaná, hogy örökös gyűlölködéssel marcangoljuk egymást, semmint hogy az emberi rosszindulat folytán szétszakított testvérek ismét a hajdani egyetértés jegyében találkozzanak. Ha azonban tudta volna, hogy a bíboros hazajövetele terhes lesz a császárnak, olyannyira nem akarna semmiféle gyűlölséget magára zúdítani megsértésével, hogy inkább kész a bíborost tüstént megkötöztetni és a császárhoz küldetni, vagy tetszése szerint bármit végezni felőle; de akkor az e tettel járó gyűlölséget a pápánál maga a császár oszlassa el, és vállalja a bűn védelmét.*

Zsigmondnak ez a látszatra jogos mosakodása a császár környezetében fellobbant sértődést is enyhítette kissé, azonkívül újból arra bátorította a követeket, hogy Zsigmondtól kapott megbízatásukon tovább fáradozzanak.

Csakhogy néhány nap elteltével világossá vált, hogy üzenete ravasz altatás volt csupán. Mert

Zsigmond kitűzött céljától nem tágítva, sőt szentül meggyőződve róla, hogy őrült tervét mielőbb meg kell valósítania, minden késedelmeskedés nélkül március 20-ra Medgyesre összehívta a rendeket.[150] Mivel úgy határozott, hogy a bíborost tételi meg örökösévé a fejedelmi székben, de tudta, hogy ez a főemberek közül egyáltalán senkinek nem fogja megnyerni a tetszését, megválasztása érdekében ugyanolyan alattomos mesterkedéshez folyamodott, mint amilyennel hazahívatta. Bár megígérte, hogy az egész népnek és valamennyi rendnek a gyűlését fogja összehívatni, rendeletével mégsem a teljes nemességet és valamennyi rendet hívatta össze, amint az úgynevezett egyetemes országgyűlés előírásai megkövetelték, hanem a nemességnek csupán kicsiny töredékét: a megyéknek nevezett körzetek mindegyikéből a megyeispánokat négy-négy nemes kíséretében és a szabad városok elöljáróit három-három polgárral. Miután összehívatta, azaz odaparancsolta őket, összecsődítette a Székelyföld valamennyi gyalogosát, körülbelül háromezer fegyverest, azonkívül mintegy ötszáz főnyi testőrdarabontot, és hatszáz főnyi udvari lovasságot zsúfoltatott az említett város központjába. Valamennyi teret, utcát, sikátort, a kapualjakat, a gyűlés tanácskozásainak színhelyét, a középületeket és saját lakosztályát mind fegyveresekkel rakatta meg. Ez az egész szokatlan sokaság az utolsó emberig mind egyedül Zsigmond intésétől függött: olyannyira, hogy ezek, bármit parancsolt is, mindenben vakon engedelmeskedtek kényének-kedvének. Miután ilyen módon az alig képviselt nemességtől és rendektől a szabad véleménynyilvánítás minden lehetőségét elrabolta, csakis azt akarta érvényes határozatként elfogadtatni, amit fékevesztett őrjöngése a szinte fogságra kárhoztatott lelkekre és testekre

rákényszerített. Az ország lakosságából senki sem szavazhatott szabadon, senki önként és őszintén el nem mondhatta a véleményét: amit Zsigmond előre elhatározott, az lett valamennyiük határozata. Az erőszak alkalmazására felkészült, a gyilkolástól sem tartó és mindenkinek a lelkiismeretét kíméletlenül sárba tipró Zsigmonddal szemben maga a szükség parancsolta, hogy egyelőre ki-ki puszta életét igyekezzen menteni. Különben, ha ellene szegültek volna, és akarata előtt fejet nem hajtanak, azon nyomban mészárlásnak estek volna áldozatul. Így, miközben a gyűlés minden résztvevőjének nyakára tették a kést, megtörtént a bíboros megválasztása, ha ugyan választásnak mondhatjuk egyetlen ember fékevesztett őrjöngését, amely azonban a fegyverek hatalmára és erejére támaszkodik. Mert a választásnak sajátos előfeltétele a szabadság; ha ilyenkor kényszer alatt születik meg a döntés, és a résztvevők meg vannak fosztva a józan eszük diktálta mondanivalójuk előadásának lehetőségétől, úgyhogy a vélemények egy-két ember titokban szervezett összeesküvéséhez igazodnak: nem választás az, hanem bűnös megtévesztés és a Brutusok nemzetségének fellépésére váró zsarnokság.

Miután Zsigmond ilyen módon megvetette a dicső tanácskozás alapjait, a nemesség és a rendek mégis összegyűltek abban a városi épületben, ahol a tanácskozásokat tartani szokták, és először az ország rendes adóit tárgyalták meg, majd az egyéb ügyeket, amelyek az akkori helyzet rendezéséhez hozzátartoztak. Ezek után, hogy a Báthori-család tekintélye és kedveltsége még jobban fokozódjék, a bíborost, Istvánt és a meggyilkolt Boldizsárt, néhány évvel korábban Zsigmond kegyetlen parancsára kivégzett testvérüket, akiket a gyulafehérvári országgyűlésen hazaárulás címén elítéltek, és

Erdélyben fekvő óriási birtokaiktól megfosztottak, most egyhangú szavazás eredményeképpen felmentették a hazaárulás és felségsértés gyanúja alól, és a hűtlenség vádját illetőleg is teljességgel ártatlannak nyilvánították őket. A tanácsnak és a rendeknek ez a bizonyságtétele egy korábbi ítélet érvénytelenítésével később nagy segítségére volt Istvánnak és a bíborosnak javaik visszaszerzésében. Hasonlóképpen sokat jelentett a rendeknek ez a beismerés hírnevük helyreállítása és megszilárdítása szempontjából is, hisz hírnevüket a korábbi esztendők méltánytalansága szinte pusztulásra kárhoztatta, most viszont az egész családot nyilvánosan bűntelennek és szándékaiban is minden gyalázattól tisztázottnak nyilvánították.

Mindezek elrendezése után Zsigmond négyszemközt felfedte gondolatait a bíboros előtt. Elmondotta, hogy megunta a sok gondot, izgalmat és kellemetlenséget, amivel ez az ország el van halmozva, ezért a közügyek irányításáról önként le akar mondani, és visszavonul, nem kormányozza tovább ezt a veszedelmekkel teljes országot. Elhatározta, hogy családját, kincseit, vagyonát, egész Erdélyt és önmaga védelmét testvéri hitére bízza. „*Eddig* - folytatta - *tőlem telhető buzgalommal munkálkodtam imbolygó országunk előbbre segítésén, de most új kezdeményezésekre van szükség. Jelenlegi helyzetemet megunván, önként mondok le a hatalomról, nem tehetetlen vagy gyáva ember módjára, hanem mint aki zavartalanabb nyugalomra vágyik, és akinek van ereje, hogy a hiú dicsőséget és a hiú méltóságokat megvesse. Ennél a veszedelmes és kormányozni nehéz országnál még a számkivetés árán szerzett nyugalmas életet is többre becsülöm. Így tehát, kiváló testvérem, te, akit nem annyira családunk ragyogása, mint inkább mindenkitől*

emlegetett, veled született derekasságod rendel ennek az országnak a kormányrúdja mellé, vedd át, kérlek, kezemből a hatalmi jelvényeket, vedd gondjaidba az országot, és védelmezd meg minden jogtalanságtól. Nekem is, az egész országnak is jó ajánlás közismert erényed, tiszteletre méltó, szent életmódod, kiváló erkölcsi tisztaságod; végül vérrokonságod is nemcsak hív, hanem egyenesen ide is rendel. Ami engem illet, elegendő hálában lesz tőled részem, ha ilyen nehéz időkben sem vonod meg majd tőlem jóindulatodat és kegyességedet. Nem vagy híjával az egész nép feléd irányuló rokonszenvének, amire egy jövendőbeli fejedelemnek nagyon is szüksége van; nem vagy híjával a rendek jóakaratának; olyan mértékben övez mindenkinek a kedvezése, hálája és szeretete, hogy jobban nem is kívánhatod. Én viszont azt tapasztalom, hogy népszerűségem már egészen kivénhedt. Éppen ezért üdvösebbnek érzem, ha magánemberként élek, mintha ilyen fényességben minden ember irigykedése közepette forgolódom, folytonos gondok és kellemetlenségek közt őrlődöm. Remélem, hogy így, távollétünkben, a te Erdélyed, amelyet eddig annyi vihar tépázott, a te derekasságod és ügyességed jóvoltából visszakerülhet hajdani szebb állapotába. Azt, ami énbelőlem hiányzott, pótold erényeiddel és buzgóságoddal, hogy az ország polgárai, akik most feltekintenek rád, és szerető vágyással fogadnak, a haza atyjának és tartós nyugalma megteremtőjének erezhessenek. Te fogod ezentúl az ország és a rendek állapotát formálni, te fogod az erdélyi nevet régi dicsőségébe visszahelyezni; legyen a te kezedben a hadüzenet és békekötés joga; az adókat és vámokat, tizedeket, kirovásokat és azok intézőit te állapítod meg, te szabod meg, te törölheted el; a megyéknek, váraknak, őrségeknek elöljáróit, vezéreit, katonáit te tartod szemmel, te ítélkezel fölöttük, te irányítod őket;

az ország fölötti teljes hatalom legyen a te kezedben.” Ilyen vagy ezektől nem sokkal különböző dolgokat mondott Zsigmond a bíborosnak.

A bíboros, amikor hallotta, hogy Zsigmond az ország kormányzására hívja, és minden igyekezetével azon van, hogy a maga helyébe állítsa, teljesen megzavarodott, és sokáig bizonytalankodott, nem tudta, hogy mit kell tennie. Felhozta mentségül, hogy őt egyáltalán nem bántja helyzete; hivatkozott a közállapotokra: neki elég az a gondoskodás, amelyet bölcs nagybátyjának, István királynak köszönhet; ez a hatalmi gyarapodás neki nem lenne kedve szerint való. A hatalmas Osztrák Háztól is el kellene pártolnia, ő pedig nem szeretné magát szántszándékkal gyűlölségnek kitenni; kedvezőbbnek tekinti a középszerű állapotot, mint a kiemelkedést, ami alá van vetve a romlásnak és sok ember gyűlöletének. De mindenekelőtt abban nem mer reménykedni, hogy az ország zilált és több dologban megrendült helyzetét rendbe tudja hozni. Veszély fenyeget a németek, törökök, vlahok részéről, akik az ország zavaros állapotának láttára felbátorodtak, és nagyban reménykedve, minden erejükkel elfoglalására törnek. Jobban szeretne jelenlegi, bár középszerű állapotának huzamos haszonélvezője maradni, mint más, talán fényesebb helyzetből menekülni. Végül tisztességtelen dolognak találná, ha a lengyel király tudta, Lengyelország nagy tekintélyű tanácsosainak tájékoztatása nélkül, most ily hirtelen megválna állásától, jóllehet eddig azok sorsában osztozott, és úgyszólván több hálával tartozik nekik, mint tulajdon hazájának.[151] Hiszen az ő környezetükben növekedett, gyarapodott, az ő oltalmukat élvezte, az ő jóvoltuknak köszönheti fényes méltóságát, kitüntetéseit, ők emelték ilyen magas polcra. Ezért nem érthet egyet azzal, hogy nem

is mérlegelve, mit bír el a válla és mit nem, és mások véleményét nem ismerve, ilyen nehezen kormányozható tartomány terhét vállalja magára.

Ilyen és ezekhez hasonló mentegetőzésekkel állott elő a bíboros, mire Zsigmond egyre felindultabban így szólt: *„Ha az országnak az én kezemből átadott hatalmi jelvényeit el nem fogadod, majd én gondoskodom róla, hogy a nemesség sorából e méltóság betöltésére olyat választassak, akivel hamarosan nemcsak nekem, hanem neked is okod lesz elégedetlenkedni."* A bíboros, látva Zsigmond határozottságát és elszántságát, látva, hogy könnyebb szívvel mondana le az uralkodásról, mint elhatározásáról, kijelentette, hogy az ő hatalmában van: a halhatatlan Istenhez fohászkodott, hogy döntése az erdélyi államnak üdvére, javára váljék, sikerre vezessen, és a biztató kezdést majd annak idején méltó befejezés és örvendetes vég koronázza.

Így történt, hogy Zsigmond a bíborost kézen fogva bevezette a zajongó gyűlésterembe. Ő volt az első, aki Erdély felséges fejedelmének üdvözölte, és a fejedelmi címekkel tisztelte meg. A gyűlés elámult a váratlan fordulaton, sokan azt gondolták: más az, amit a szemük láttára művelnek, és más az, amit titokban. Ekkor Zsigmond csendet parancsolt, majd, hogy a változás miatt csodálkozó emberekben új reményt támasszon, így szónokolt: András fejedelmet ő szemelte ki az uralkodói méltóságra. *„Ezt a tisztségei és bölcsessége jóvoltából egyaránt kiváló fejedelmet* - folytatta -, *akinek erényeiről, mivel sem mind feleleveníteni, sem elősorolni nem bírnám őket hanggal és erővel, jobbnak véltem hallgatni, mintsem keveset szóljak róluk. Röviden csak annyit mondok: a jelenlegi körülmények kényszerítettek arra, hogy az ország kormányzásában őt válasszam utódomnak; rendezze ő a súlyos helyzetet kiforrott bölcsességével*

és józanságával. Tudom, hogy én magam ennyi sok gonddal elhalmozva, gyakori betegséggel küszködve, nem vagyok és nem is leszek alkalmas a nehézségek közé sodródott ország terheinek hordozására. Ezért, gyámoltalanságom tudatában, kellő időben akartam őt a fejedelmi székbe szólítani, hogy az ő bölcs körültekintése végre békét és nyugalmat szerezzen csapásoktól sújtott hazánknak. Most már csak titeket kérlek és buzdítalak, hogy Andrást, a mind érett koránál, mind bölcsességénél fogva hírneves, méltóságainál fogva tekintélyes bíboros fejedelmet, népünk és nemzetségünk büszkeségét és éppen ezért valamennyiünk közös urát fogadjátok illő kegyelettel, környezzétek tiszteletadással, ápoljátok odaadó figyelmességgel és alattvalói megnyilatkozásaitokban soha meg ne feledkezzetek a kötelességteljesítésről és engedelmességről. Így ő majd helyes parancsaival, ti pedig a jogos parancsoknak engedelmeskedvén, jólétben és békességben virágoztatjátok fel Erdélyt annyira, amennyire hírben és hadi dicsőségben az én vezetésem és mások vezetése alatt mind a mai napig gyarapodott."

Zsigmondnak a nyilvánosság előtt elhangzott szavai után a bíboros, aki most sem akart, inkább csak kénytelen volt engedelmeskedni, ékesszólóan ecsetelte a pillanatnyi helyzet kívánalmait, majd beszéde során ezeket mondta: *Amikor ebbe az országba, hazájába visszatért, mindenben inkább reménykedett, mindent inkább kívánt, csak ennek a méltóságnak a vállalását nem. Mivel azonban látja, hogy itt, ahol ősei nem annyira emberi akarat, mint inkább az isteni gondviselés segítségével, igazságos és kegyes fejedelmekként uralkodtak, neki is követnie kell nyomdokaikat; igyekezni fog, hogy azt a reménykedést, amelyet honfitársaiban keltett, jóságával és minden hű kötelességteljesítésével*

kívánságaiknak megfelelően be is váltsa, az ország kormányzásának terhét odaadó szorgalmával el is viselje, minden buzgalmát és fáradozását az ország javára és boldogulására fordítsa. Majd így folytatta:

„Kedvelt híveim!

Mivel jól tudom, hogy a fejedelmek legszilárdabb támasza alattvalóik jóindulata, illő, hogy közös boldogulástok előmozdításában ugyanolyan érzülettel, ugyanolyan kedvezéssel vegyétek körül fejedelemségemet, mint amilyennel én titeket magamhoz ölellek. Tudom, hogy a fejedelmekben nagy szeretetnek kell lakoznia hazájuk és alattvalóik iránt, és mindenben jóindulattal kell őket gyámolítaniuk, hiszen a jó fejedelem miben sem különbözik a jó családatyától. De az alattvalóknak is hasonló szeretetet kell érezniük, és fejedelmüket mindenben meg kell becsülniük. Így azután a kölcsönös szeretet kölcsönös egyetértést szül, az egyetértés által mind a magán-, mind a közügyek csodálatos módon rendeződnek, s a gazdagság, hírnév és dicsőség bőségesebb áradását kívánni sem lehetne. Mint mindnyájan tudjátok, előkelő családból születtem, ugyanolyan neveltetésben is volt részem, és már korábban is tekintélyes méltóságot töltöttem be, úgyhogy távol tarthattam volna magamat a fejedelemség ragyogásától, ha unokatestvérem és vele együtt valamennyiőtök egyetértése - szinte akaratom ellenére - rám nem ruházza az ország kormányzását. De én mindezekben a dolgokban kiváltképpen az isteni akaratot látom, amelynek nem engedni egyrészt istentelenség, másrészt úgyis hiábavaló. Ami azután egyéni sérelmeimet illeti, ezen a címen olyannyira nem érzek ellenséges indulatot senkivel szemben,

hogy inkább megfogadom: nemcsak kivetem lelkemből minden ellenségeskedés emlékét, és az örök feledés fátylát borítom reá, de még azt is megígérem, hogy esetleg elszenvedett sérelmeim viszonzásaképpen jót fogok cselekedni azokkal, akiknek a szemében családunk szerencséje gyűlöletes volt. Ilyen körülmények között, szeretett honfitársaim, arra kérlek és buzdítalak benneteket, hogy a jelenlegi helyzetben irányunkban is mutassatok oly hű buzgalmat, mint amilyet eddig, háborúban és békében dicső fejedelmi elődeink irányában tanúsítottatok. Egyetértésünk így majd legyőzhetetlenné tesz bennünket, az egyenetlenkedés, gyűlölet és meghasonlás viszont hamarabb a tönk szélére juttatna, mintsem gondolnók.”

A fenyegető veszélyek miatt már akkor nyugtalankodó bíboros fejedelem a hagyomány szerint ilyen vagy legalábbis ettől nem sokban különböző szónoklatot tartott a gyűlésen, hogy a nép előtt nagylelkűségét és mértéktartását bizonyítsa. Beszédét mindenki szívesen és kedvezően fogadta. Bár kezdetben mindenki visszariadt a váratlan újságtól, és a Rudolf császárra halmozott sértések a bíboros megválasztását gyanús színben tüntették fel, a legtöbben mégis inkább a nagy kavarodás lecsendesítésében reménykedtek, és nem a közeli csapásoktól rettegtek, úgyhogy húzódozás nélkül beleegyeztek a bíboros fejedelemségébe. Nagyon kevesen voltak, köztük a legelőkelőbbek közül való Kornis Gáspár, valamint Ravazdi György, mindketten a tanácsosi méltóság birtokosai, akik a többiek hozzájárulásához nem egykönnyen csatlakoztak, sőt - amennyire rajtuk állott - ellene is szegültek. Mint bölcs és előbbre tekintő férfiak, látták ugyanis, hogy ezek a gyakori és hirtelen fejedelemváltozások biztosan valami nagy vészt fognak zúdítani az egész

országra. És hogy jövendölésük nem volt hamis, azt a sok egymást érő csapással nyilvánvalóan bizonyította nemsokára maga a tapasztalás, amelyet nemhiába mondanak az oktalanok tanítómesterének. Bár Ravazdit inkább egyéni félelme tartotta vissza a többiek véleményéhez való hozzájárulástól, nem a felfordulástól való viszolygás. Mivel nem volt tiszta a lelkiismerete Báthori Boldizsár meggyilkolása miatt, egyéni félelmét inkább a bíboros távol tartásával igyekezett volna elűzni, ezért nem volt hajlandó az egyhangú határozathoz jóváhagyását adni. Nem tudta ugyanis elhinni, hogy a bíboros nem fog rajta valami módon bosszút állni testvére meggyilkolásáért. Ez a félelem nyilván Zsigmond fejedelem felelőtlenségéből eredt, amennyiben Boldizsárt ő ölette ugyan meg, de a gyilkossággal járó gyűlölséget - hogy önmagát annál ártatlanabbnak tüntethesse fel - teljességgel áthárította Ravazdira, és azt a hazug hírt terjesztette, hogy Boldizsárt - az ő parancsa és akarata ellenére - Ravazdi gyilkolta meg saját kezével.[152] A bíboros előtt mindig ezzel az ürüggyel próbálta magát tisztára mosni. És bár ezek inkább csak titokban, nem nyíltan tiltakoztak a bíboros fejedelemmé választása ellen, mégis amikor a bíboros ünnepélyes esküvel fogadta, hogy minden sérelmét elfelejti, és testvére meggyilkolásáért soha senkit sem fog üldözni, azok is, akik nem kedvelték, vonakodás nélkül járultak az egyhangú határozat meghozatalára a szavazóurnához, persze inkább csak a lábukkal, nem a szívükkel.[153]

***

Ugyanebben az időben a bíboros fejedelem, hogy a két, sőt három ellenség között, akik minden gondolatukkal Erdély pusztulására törtek, ne legyen nyílt ellensége mindegyiknek, arra a helyzet diktálta és üdvösnek látszó tervre határozta el magát, hogy Zsigmond előző évi kezdeményezéséhez hasonlóan ő

is színleléssel környékezi meg a törököket és tatárokat, javasolja, hogy kössenek kölcsönös barátsági és békeszerződést, és ezzel a reménnyel addig hitegeti őket, amíg Rudolf császártól, akivel szilárd elhatározása volt szent egyezséget kötni, biztos és szilárd ígéretet nem kap a megállapodásra vonatkozólag. Tehát hogy a színlelt egyetértés eszközével a törökök betöréseit megfékezhesse, az akkoriban Temesváron innen táborozó Alip Giraj tatár kánhoz küldte ajándékaival két István nevű követét: Óvárit és Ráczot; ez utóbbi nemcsak nevét, hanem származását tekintve is trák volt. Mindketten több alkalommal jártak már a töröknél, és ügyességükhöz ráadásul még olyan tapasztalatokat is szereztek, hogy eme feladatnak az ellátására sem buzgóbbakat, sem alkalmasabbakat nem lehetett volna választani. Az ajándékok asztali használatra remekelt ezüstedények, étkezőtányérok és nem könnyű, nem is közönséges ivókelyhek voltak. Miközben a követek az ajándékokat parancsukhoz híven a tatár kánhoz és a temesvári pasához vitték, bármennyire elővigyázatosan és körültekintően igyekeztek is elkerülni a veszedelmeket, alig sikerült kigázolniuk abból a roppant veszedelemből, amely nemcsak a rájuk bízott értékeket, hanem még életüket is fenyegette. Mert egy kóbor magyar csapat, amely zsákmány reményében éppen az arra elterülő végtelen síkságon portyázott, véletlenül rábukkant a török és tatár követtel együtt haladó két Istvánra: a törököt és tatárt egyszerre levágták, az ajándékokat nagyrészt elszedték, úgyhogy a két István csak lovaik jóvoltából menekült meg a vészből, és jutott el az ezüstedények egy részével Temesvárra. De életük még ott is komoly veszélyben forgott, mivel a törökök rájuk fogták, hogy mindez az erdélyiek ravaszkodása folytán történt. András fejedelem, amikor jelentették

neki, méltatlankodva hallgatta a büntetlen merénylet hírét, majd tüstént parancsot adott Deli Markónak, a derék és vakmerő hajdúkapitánynak, aki rác önkéntes csapata élén annak a vidéknek szinte kiskirálya volt, és az erdélyi fejedelem megbízásából - ha a helyzet úgy kívánta - hol erre, hol arra szokott portyázni: a zsákmányoló katonákat, akik a követeket kifosztották, elevenen vagy holtan, de haladéktalanul kerítse hatalmába. Markó derekasan meg is felelt feladatának: a kóborló katonák egy csoportját valóban lekaszabolta, de az ajándékokat már nem tudta visszaszerezni, mert azokat már Basta Györgyhöz vitték Szatmárra.

Óvári és Rácz mindazonáltal olyan ügyességgel járt el a színlelt béketárgyalások során, hogy sikerült fegyvernyugvást kieszközölniük a pasától és a tatároktól, és így addig is békességet teremtettek a környező vidékeken, amíg az egyezség feltételeit illetőleg a fejedelem és a török császár közt megállapodás nem jön létre. Mindenesetre elhitették velük, hogy komoly egyezkedésről van szó. Ezért Ibrahim vezírpasa, aki roppant hadaival már indulni készült Magyarország ellen, a bíboros fejedelemhez küldte Huszejn nevű csauszát,[154] aki már előzőleg is több alkalommal járt követként Erdélyben. Ez az ember öregkora ellenére teljesen friss volt szellemileg, azonkívül emberségének és szerénységének megnyilvánulásaival sem hozott magára szégyent - már amennyire ebben a népben van fogékonyság ilyesmi iránt. Őt küldték követnek a Szinán-féle hadjárat idején[155] is, de akkor Zsigmond fejedelem négy teljes esztendeig Gyulafehérvárott tartóztatta

tisztes őrizetben, úgy, hogy közben nem hiányzott semmije sem hozzá illő ételekben, de még csak ruházkodásban sem. András fejedelem kérése az volt, hogy a török császár Lippa és Jenő várát, valamint a többi kisebb várat, amelyeket az előző esztendők folyamán Zsigmond fejedelem fegyverrel csatolt Erdélyhez,[156] hagyja meg jelen állapotában, és ne követelje vissza; ez az egész vidék maradjon meg Erdély fennhatósága alatt, mint ahogy azelőtt volt; azután, hogy az utóbbi öt év adóját, amellyel a törököktől a békét és barátságot meg szokták vásárolni, de ami ezekben a háborús időkben fizetetlen maradt, a császár teljes egészében engedje el az erdélyieknek; sőt ne csak ezt a tartozást törölje, amit Erdély az elmúlt öt esztendőben elmulasztott fizetni, hanem a következő, ugyancsak öt esztendőre is mentesítse az országot minden fizetés terhétől. Továbbá, hogy ennek a részben már letelt, részben most folyó tíz esztendőnek lejárta után kerek összegben: tízezer aranyban állapítsa meg az évi adót, teljesen úgy, ahogy a fejedelmek Szolimán idejében[157] rendszeresen fizették a kirótt adót a török kincstár javára; tehát elengedvén mindazt, amit eddig a vezírpasák és egyéb kisebb udvari méltóságok jutalmazására szoktak kiróni. Továbbá, hogy az erdélyi népet mentesítse minden keresztények elleni hadi vállalkozás alól. Továbbá engedje meg, hogy a Kárpátokon túlinak nevezett Havasalföld a jelenlegi állapotnak megfelelően Erdély fennhatósága alá tartozzék. Ha ezeket megkapják, akkor már minden egyébben is, ami a szerződéshez szükséges, könnyen megegyezhetnek.

A bíboros, bár semmi remény nem volt rá, hogy a törökök ezekhez a kérésekhez hozzájáruljanak, mégis egyre-másra küldözte a követeket, sürgette a dolgot, közben pedig csak azt tartotta szem előtt, hogy a

folytonos elnapolásokkal, újabb és újabb fegyverszüneti egyezségekkel az időt húzza, és a háborút a törököknek kedvező időszakban meghiúsítsa. A tíz esztendei adó elengedése könnyebben elérhetőnek látszott, mint a várak és városok átengedése. A törökök törvényei és szent szokásai ugyanis már eleve gondoskodnak arról, hogy egyetlen mezőváros, vár vagy falu, amelyben egyszer bármikor az ő pogány módjuk szerint végezték a szertartásokat, vagy rendeztek be szentélyt, semmiféle egyezkedés árán se kerülhessen vissza a keresztények birtokába, csak ha fegyveres erővel hódítják vissza tőlük; a bíboros fejedelem, mint ennek a vallási törvénynek az ismerője, nagyon is jól tudta, hogy hiába kéri a törököktől Lippának és a többi városnak Erdélyországhoz való csatolását. Mégis, nehogy ellenséges lépésre szánják magukat Erdéllyel szemben, amíg Rudolf császárral a szövetségi szerződés előkészítése folyik, Óvári és Rácz visszatértével úgy határozott, hogy a magyar köznemességből újból követeket meneszt Ibrahim pasához. El is küldte Gávai Miklóst és Budai Ferencet - tehát ügyes és okos embereket -, akik Nándorfehérvárnál találkoztak a pasával, és követi küldetésüknek sikerrel feleltek meg. Közvetítésükkel a pasa azt üzente a bíborosnak, hogy a várak visszaadásáról és az ötesztendei adó elengedéséről ő nem dönthet, éppen ezért mind ezeket, mind egyéb kéréseit a császár elé terjeszti; a bíboros tehát őhozzá küldje követeit, és úgy tárgyaljon mindarról, amit kölcsönösen előnyösnek ítél. Megígérte, hogy ő is ír levelet a császárnak, hogy az erdélyiek ügye minél kedvezőbben álljon, és közbe fog járni érdekükben. A követek ezzel a válasszal tértek vissza, mire a bíboros ugyanezekkel a kérésekkel újból elküldte Ibrahimhoz, aki azonban akkor még Budán tartózkodott, és

roppant török seregével Magyarországot fenyegette. Ibrahim a követeket egy levéllel, melyet a császárhoz címzett, Konstantinápolyba utasította, és hagyta, hogy a fejedelem hadd hánykódjon remény és félelem közt. Mindazonáltal elfogadta, hogy a fegyvernyugvást fenntartsák, és a nagy horderejű, nehézkes béketárgyalást őszre halasszák, és titokban tartsák. Így történt, hogy miközben Miklós és Budai a nyár végén a török császár udvarában folytatta a színleges béketárgyalásokat, Mihály, Valachia vajdája októberben közbelépett, és mind a békeszerződést, mind magukat a követeket kizárta Erdélyből.[158]

A törökökkel folytatott tárgyalások közben a bíboros fejedelem, hogy Erdély mindenfelől biztonságban legyen, és az ellenséges támadásoknak gátat vessen, elhatározta, hogy szövetséget köt valamennyi szomszédjával. Ezért Moldva fejedelméhez, a régi családból származó, bölcsessége és vitézsége folytán hírneves Moghila Jeremiáshoz[159] is elküldte a Kőrösbányáról származó Nagy Jánost, hű és kiváló elméjű emberét, mégpedig egy levéllel, amelyben az volt, hogy nemcsak örök baráti szerződést óhajt vele kötni, hanem rokoni viszonyba is kíván kerülni vele, oly módon, hogy Jeremiás adja nőül egyetlen leányát Iffiu Jánoshoz, a bíborosnak egy anyától született testvéréhez, főrangú és szép reményekre jogosító ifjúhoz. A tárgyalás odáig haladt, hogy az eljegyzésre és az esküvő napjára vonatkozólag szerződés jött létre, a megállapodás megtartásáért pedig mindkét fél kezességet vállalt. A szavatossági szerződés feltételei a következők voltak: Iffiu János vőlegény a megállapított napon feleségül veszi Jeremiás leányát; ha ezt elutasítaná, megtagadná és a megállapodás szerinti házassági szerződést érvénytelennek jelentené ki, akkor a bíboros köteles bírság fejében húszezer aranyat fizetni Jeremiásnak;

Iffiu ugyanennek az összegnek a felét. Ugyanennyit köteles Jeremiás is fizetni, ha nem állná a házassági szerződést. Ezzel a házassággal a jövőt nem sejtő bíboros alkalmasint a moldvai fejedelemség felé vezető utat egyengette volna mostohaapjának János nevű fia előtt, mert azt hitte, hogy felesége jogán egykor majd ő lesz Jeremiás utódja. Csakhogy mindezeket a megállapodásokat Mihály vlah vajda nemsokára fenekestül felforgatta; a bíborost is, Iffiut is csúfosan lemészároltatta.[160] A szerencsének ez az állhatatlansága nagy okulásul szolgálhat minden fejedelem számára: a halandóknak bármily bölcs meggondolásokkal kezdett és akár vaskapcsokkal összeácsolt tervei mind összeomolhatnak és meghiúsulhatnak, olyan változékony emberi sorsunk.

Június havában a bíboros elküldte követeit Mihály vajdához is, akinek az erdélyiekkel kötött szövetsége Zsigmond állhatatlansága és Erdély állapotának szüntelen változásai folytán érvényét vesztette; Ravazdi György tanácsost, megfontolt és koránál fogva tiszteletre méltó emberét, valamint a mind származása, mind tettei miatt híres, nagy eszű és a vlah nyelvben is járatos Vitéz Miklóst[161] bízta meg azzal, hogy a vajdával eskü alatt fogadtassanak hűséget, és ígértessék meg, hogy a jövőben nem lesz ellensége Erdélynek; a két fejedelem éljen egymással egyetértésben és barátságban, szeressék egymást, és az ártás gyanúját eltávoztatván, ne vonják kétségbe egymás szavahihetőségét. Mindkét félnek csak használna, ha a korábbi szövetséget felújítanák: inkább tapasztalják meg mindkettejük szerencséjét együtt, semmint egymás baját. Mihály hosszas huzavona és halogatás után hol erre, hol arra hivatkozott, hazug ürügyekkel tért ki mindig a követelések teljesítése elől: végül olyan feltételeket javasolt, amelyeket még egy éppen legyőzött ellenség

is visszautasítana, nemhogy egy szövetséges uralkodó. Mindezt szántszándékkal művelte, hogy egyik érvének elutasítása után mindig másikkal hozakodva elő, a végtelenségig nyújtsa az érdemleges tárgyalásokat. Végül Mihály a követeknek, Györgynek és Miklósnak a sürgetésére, hogy bármiféle jogtalanságnak a gyanúját elhárítsa magától, egyben pedig hogy a bíborost is megnyugtassa, augusztus 14-én, a szent evangéliumokat érintve kezével, felesküdött András fejedelemnek, és megfogadta, hogy ő maga minden erőszaktól és minden jogtalanságtól tartózkodik az erdélyiekkel szemben; azt a hűséget, amelyre Zsigmond fejedelem irányában volt kötelezve, csorbítatlanul megtartja Andrással szemben is; a keresztények mellől nem pártol el; szövetséges fegyvereikkel kölcsönösen támogatják egymást. Hasonló ünnepélyes esküvel kötelezte el tíz legelőkelőbb bojárját is (népük nyelvén így nevezik a vlahok legfőbbjeit). És nehogy minden hiábavalóságnak lássék, az eskü bizonyságául oklevelet is adtak a bíborosnak, amelyet mind ő, mind pedig a bojárok pecsétjükkel és aláírásukkal láttak el. Így Ravazdi és Vitéz körülbelül kéthónapos valachiai távollét után hazatérvén, e részről oly gondtalanná tették András fejedelmet, hogy az nemcsak az esküokmányban bízott meg, hanem hallgatott a mindent jóhiszeműleg tanúsító követekre is, és megengedhetetlennek tartotta, hogy Mihály szavahihetőségét ezentúl bármily gyanú alapján kétségbe vonják.

Ugyanekkor Zsigmond lengyel királyhoz Bánffi Gábor tanácsost, ezt a családjának előkelősége, szép termete és bölcsessége folytán tekintélyes férfit, valamint a nagy tudományú, kiváltképpen alkalmas kolozsvári Kakas Istvánt[162] küldte el a bíboros

fejedelem. Jelentette általuk a királynak szolgálatkészségét és köteles tiszteletét, és kérte, ne rója fel neki hibájául, hogy a király tudta, a nagy tekintélyű lengyel államtanács megkérdezése nélkül - bár ilyen fontos ügyben az ő biztos ítéletükre hagyatkozhatott volna - elvállalta Erdély fejedelemségét. De a hirtelen, váratlan választás, azután a tanácstagok és rendek kitartó sürgetése, valamint az idő szűkös volta elütötte kötelessége teljesítésének alkalmától, bár a hajlandóság meglett volna benne rá. Ott kószált a rettenetes ellenség, a török és tatár, mindenfelé az ország határ menti vidékein, és végig is dúlta a háború minden rémségével: úgyhogy a súlyos helyzet azonnali intézkedést és a fejedelem jelenlétét követelte. Az ország ily nehéz állapotában nem lett volna tanácsos a köz boldogulásának kárára késlekednie. A méltányosság azt követelte, hogy hallgassa meg a haza könyörgését, és a fejedelemséget, mivel a tanács is ezt kívánta, vegye át a méltóságából mielőbb távozni óhajtó Zsigmondtól. Mivel tehát a helyzet András fejedelmet nemcsak buzdította, hanem kényszerítette is a kormány minél sürgősebb átvételére, azt kéri a felséges királytól, hogy kötelességének sokára, egészen mostanáig halogatott teljesítése miatt ne gyanúsítsa semmiféle vétekkel. Hiszen tudja és hálás emlékezéssel számon is akarja tartani, hogy a lengyel királyság polgára, a nagy tekintélyű rendeknek és a tanácsnak tagja, ha kicsiny is, úgyhogy mindebben bizakodva magát és mindenét továbbra is a király hű szolgálatára óhajtja rendelni. Végül pedig azt is kéri a felséges királytól, hogy az egyetértés a hatalmas Rudolf császár között és közte, András fejedelem között az ő kezdeményezésével és közvetítésével szenteltessék meg: nehogy ezekben a válságos pillanatokban a császár inkábba maga

érzéseire hallgasson, ahelyett, hogy az András fejedelem irányában megnyilvánuló nagy jóindulatnak és a nép egyetértésének kedvezne. Ha ez sikerül, mind a császár, mind pedig András fejedelem remélheti, hogy ügyei szerencsés véget érnek.

Gábor és István ilyenféle, de bővebb és ékesebb szónoklatot tartott állítólag a király színe előtt Varsóban. A szíves fogadtatás és kéréseik kegyes teljesítése után hazatértek András fejedelemhez.

Még tartott a nyár, amikor András elhatározta, hogy tiszteletének és köteles hódolatának kinyilvánítására Rómába is elküldi követét, Bogáthi Miklóst, Erdély egyik legelőkelőbb és a szabad művészetekben legjártasabb férfiát - a pápát illett volna legkevésbé mellőznie -, de Germanico Malaspina, San Severo püspöke és nagy hírű őrgrófja, Lengyelországból a pápa utasításaival épp a legjobbkor Erdélybe érkezvén, elébe vágott Bogáthi útjának.[163] Ez, miután az egyetértés létrehozása végett minden tőle telhetőt megtett, a magától is a keresztény párt felé hajló bíborost rávette, hogy kijelentse: mindenben rendelkezésére fog állni a pápának, és az ő atyai akaratától semmiben sem fog eltérni. Hogy pedig egyetértésük Rudolf császár előtt se maradjon ismeretlen, Bogáthit elküldték Prágába, hogy világosítsa fel a császárt: az erdélyiek mindenben egyetértenek a keresztény fejedelmekkel, és semmiképpen nem járnak el úgy, hogy a Zsigmond fejedelem és a császár között az elmúlt öt esztendő során létrejött üdvös megállapodások bármiben is veszítsenek foganatosságukból, csak a császár is méltányolja kegyességének megfelelően, illő kedvezéssel ezt a hajlandóságukat. Amikor az itt elmondottakat hírül adták, a császár semmi nehézséget nem támasztott a bíborossal szemben, jobbnak találván, ha minden sérelem emlékét egyszer

s mindenkorra eltemeti, és a bíborost új jótéteménnyel kötelezi le, semmint hogy a kölcsönös egyetértés megteremtése és a török háború folytatása közepette az emberek közt széthúzást szítson. Hogy azután az erdélyiek jelentése őszinte volt-e vagy csak színlelés, a dolgok kimenetele mutatta meg.[164]

***

Már vége felé járt a nyár, és közeledett az őszi napéjegyenlőség ideje, amikor András fejedelmet Malaspina püspök buzdítása a római császár szövetségének elfogadására késztette. De nem is akarata ellenére állott át erre az oldalra, mert már korábban is hajlott a törökbarátság elutasítására, és csak az alkalmat kereste, mikor teheti ezt meg minél kényelmesebben. Hogy tervét végre is hajthassa, az egész nép hajlandóságának megnyerése előtt a befolyásosabb tanácsosokat vonta be titkos megbeszéléseibe, köztük Kornis Gáspárt, Bornemisza Boldizsárt és a tanácsba néhány hónapja beválasztott Alárdi Ferencet, tehát a legokosabb embereket, és még néhányat, akiket a szőnyegen forgó dolgokba be akart avatni. A tanácsi határozatot nem szándékozott az országgyűlés összeülése előtt nyilvánosságra hozni, nehogy a nép, melynek szokása az okvetetlenkedés, meggondolatlan háborgásaival zavarja a váratlan határozat érvényesítését. Látta a bíboros fejedelem, milyen hasznára válna mind a keresztény világnak, mind Erdély ügyének, ha ő is a római pápa és a felséges császár szentként tisztelt méltóságához csatlakoznék. Tudta, hogy neki - mint a főpapok gyülekezetébe bevett és mintegy a pápa családjának tagságára méltatott személynek -, anélkül, hogy halálos bűnt ne követne el, nem lehet eltérő véleménye azétól, akinek tekintélye a keresztény világot kormányozza. Félt, hogy ha nem engedelmeskedik, akkor a pápa mind őt, mind a török

szövetséghez ragaszkodó erdélyieket a poklok mélyére kárhoztatja, és szörnyű viharoknak veti oda.[165] Tisztában volt azzal, hogy Lippát és a környező vidékeket, amelyeket Zsigmond Erdély számára meghódított és a törökök istentelen szolgaságából kiszabadított, csak roppant gyalázat, becsületének és jó hírnevének elvesztése árán adhatja vissza, ha a törökök visszakövetelik, márpedig másképp nem lehet velük szövetséget kötni. Arról is

módjában állt megbizonyosodnia, hogy **Rudolf császár** az ismételt sértések, nevének és méltóságának meggyalázása miatt igenis bosszút fog állni, és Erdély visszaszerzésére formált jogát akár erőszakkal, akaratuk ellenére is érvényesíteni fogja, ha beleegyezésükkel nem teheti, márpedig az erdélyiek még a tisztes feltételeket is visszautasítanák. Az is megfordult a fejében, hogy ha Erdély birtokából történetesen kiesnék - bizonytalan az emberi dolgok kimenetele! -, és a római pápa méltatlankodása folytán a bíborosok gyülekezetéből is kizárnák, akkor az egész keresztény világban nem volna számára hely, ahova a lábát tehetné. Az is eszébe jutott, hogy nem tisztességes és nem is hasznos a számára - márpedig ez a kettő minden emberi cselekvés alapja -, ha Erdélyországot a csalárd török nemzet segítségével akarja vagy akár tudja is megvédelmezni. Abban is reménykedett, hogy a császárral mint nagylelkű fejedelemmel tűrhetőbb feltételek alapján köthet megállapodásokat, s ezek önmagára nézve éppoly tisztességesek lesznek, mint az egész országra; az egyetemes kereszténység számára pedig üdvösek.

Miután a bíboros mindezeket sűrű töprengés közepette végiggondolta, és nem csupán a kedvező lehetőségeket mérlegelte alaposan, hanem az emberi sorsok bizonytalanságát is, végül teljes határozottsággal a mellett a döntés mellett kötött ki, hogy mielőbb felmondja az istentelen és szószegő törökbarátságot, és szívvel-lélekkel átáll Erdélyországgal egyetemben a keresztény ügy védelmezőinek sorába. E mellett az elhatározása mellett oly szilárdan kitartott, hogy - bár nagyon jól tudta: semmi sem árt jobban az emberek népszerűségének, mint a hajthatatlanság - ha a legközelebbi országgyűlésen a népet nem tudja rávenni javaslatának elfogadására, eltökélte: nem fogja őket akaratuk ellenére a török háború mészárszékére kényszeríteni, amint Zsigmond tette, hanem önként lemond az uralkodásról, és hamarabb lesz hűtlen a fejedelmi székhez, mint elhatározásához; visszaköltözik Lengyelországba, szabad kezet engedvén az erdélyieknek, hogy tetszésük szerint másvalakit válasszanak helyette.

És hogy ehhez a szándékához a színlelés puszta gyanúja se tapadhasson, Musztafát, a török császár Halásznak is nevezett követét, valamint az epirusi albán származású, Aulonából való Huszejn csauszt, akiket az egyezség létrehozásának reményében már kétszer vagy háromszor is elküldtek Gyulafehérvárra, és akiket a bíboros fejedelem az egyezséggel hitegetve már hosszabb ideje tartóztatott, Malaspina püspök és a tanácsurak jelenlétében maga elé hívatta, és követeléseik teljesítése nélkül hazabocsátotta, mégpedig úgy, hogy kétségtelen és nyílt ellenségüknek mutatkozott. Egyebek között így szólt hozzájuk: *„És mivel császárotok a határ menti várakat, Lippát és Jenőt, amelyek régtől fogva a mi fennhatóságunk alá tartoztak, és amelyeket most is*

fegyveres hódítás jogán birtokolunk, mintegy sajátjaiként magának követeli; mivel nem hajlandó elengedni azokat az adókat sem, amelyek a mindkét részről kezdett háború okán semmiseknek volnának minősíthetők; s mivel egyéb kéréseinkhez sem akar hozzájárulni, és inkább a háborúhoz folyamodik, semmint hogy tisztes feltételekkel békét kössön velünk: ennélfogva mi is érvénytelennek jelentjük ki azt a fegyverszünetet, amelyet eddig a vele kötött megállapodás szerint tiszteletben tartottunk, és elhatároztuk, hogy fegyvereink döntésére bízzuk a dolgot; most már nemcsak jogosnak, hanem szükségesnek is ítéljük ezt. Cselekedjék ezek után császárotok úgy, amint jónak látja; mi jogaink lábbal tiprását, a szolgaság ránk erőszakolását nem fogjuk tűrni; reméljük, hogy Isten jogos és igazságos háborúnktól nem fogja megtagadni kedvezését és segítségét." Így mondta fel a bíboros - mintegy megfúvatván újból a harci kürtöket - a jelenlevő követek előtt a török császárnak a barátságot, és akit eddig a béke színlelésével bizonytalanságban tartott, végre megszabadította a megegyezés hiú reményétől.

Hogy ez a Malaspina püspök kezdeményezésére és közvetítésére létrejött végzés Rudolf császárnak is biztos tudomására jusson, a bíboros szeptember havában feleskketett hívét, Kakas Istvánt - ugyanazt, akit előzőleg Lengyelországba küldött volt - Prágába irányította a császárhoz. Jelentette általa köteles tiszteletét és buzgó szolgálatkészségét, valamint arra vonatkozó ígéretét, hogy sem önmaga személyét, sem országát, Erdélyt, a keresztények pártjától el nem különíti, csak éppen a császár és a pápa is támogassa segítséggel, kedvezéssel a keresztény ügy érdekében vállalt fáradozásait. István, midőn a kapott megbízással megérkezett Prágába, Pilnában,[166] a császár akkori tartózkodási helyén ékes szavú

szónoklatban terjesztette elő a szent egyetértés ügyét. Szónoklata ma is közkézen forog. És bár az annyiszor megismételt elpártolásra gondolva, és nem is remélve, hogy szavaiknak ezek után még hitelt adjanak, alig-alig számítottak rá, hogy a császár megbocsát az erdélyieknek, és jogából ennyit fog engedni, István minden várakozása ellenére annyira engedékeny és annyira kegyes hangulatában kapta a császárt, hogy András fejedelmet és az erdélyieket az akkortájt Németország-szerte lángoló heves gyűlöletből a legnagyobb kegybe és kedvességbe juttatta. A bíboros kérései kissé szabadabban voltak körvonalazva, úgyhogy különösebb nehézség nélkül meg lehetett találni a jogos és méltányos megoldást. Ezek szerint, ha a bíboros fiú utód nélkül távoznék az élők sorából, az Erdély fölött való uralkodás joga nőági leszármazottaira száll, mintha férfiágon örökölnék. Egyébként a bíboros fejedelem mindazt, amiben Zsigmond előzőleg megegyezett Prágában Rudolf császárral, érvényben levőnek és változhatatlannak nyilvánította.[167] De még mielőtt István ennek a szerződésnek a pontjait a császártól jóváhagyva és megerősítve láthatta volna, közbejött a vlah Mihály hitszegő háborúja, amely az egyetértés kecsegtető reményét - Erdélynek nagy kárára és magának a bíboros fejedelemnek romlására - teljességgel felfordította.

Az V. Pentas V. könyvéből:

Mihály havasalföldi fejedelem erdélyi hadjárata.
Báthori András készületlensége és veresége.

Mihály, Valachia vajdája, ez az éles elméjű, de fölöttébb ravasz és inkább háborúra, mint békére hajlamos ember, mivel az imént említett egyezkedési kísérletekről vagy nem volt tudomása, vagy legalábbis úgy tett, mintha nem volna, megragadva az alkalmat, melyet az Erdélyben meglepetésszerűen végbement fejedelemváltozások nyújtottak, azon kezdte törni a fejét, hogy tudná az erdélyieket fennhatósága alá hajtani, és a Rudolf császárral előzőleg kötött és esküvel szentesített megállapodások vállalására még akaratuk ellenére is rákényszeríteni. Gondosan mérlegelte ugyanis magában, hogy ha Erdély a törökök gyámsága alá helyezkedik, akkor őt biztos pusztulás fenyegeti, és vagy a törökök, vagy az erdélyiek, de esetleg még a moldvaiak miatt is előbb-utóbb nagy veszedelembe kerül, mivel - Erdély közbeeső helyzete folytán - sem a német nem segítheti katonasággal és pénzzel, sem ő nem vállalhatja a maga erejéből a török elleni háborút, oly nagy távolság választja el Valachiát Németországtól és Magyarországtól. Ilyen meggondolások közepette minden korábbinál népesebb hadsereget kezdett gyűjteni valamennyi környező tartományból, sőt még Erdélyből is: a legkülönbözőbb gonosztettek miatt hirdetett szökevényeket, főbenjáró bűnösöket és egyéb ilyen, testi erejük vagy bátorságuk folytán ismert cariai[168] zsoldosokat toborzott seregébe.

Kiadásainak fedezéséhez rengeteg pénzt bocsátott rendelkezésére Rudolf császár, neheztelvén Báthori Zsigmondra és minden erdélyire, hogy egyik sértést a másikra halmozták: az előző évben is az Oppelnből hazaszökő Zsigmondot nemcsak befogadták, hanem Miksa főherceg kirekesztésével még a fejedelmi székbe is újólag visszavették; majd az ismételt hűtlenséggel meg nem elégedve, ráadásul a méltóságáról lemondó Zsigmond helyébe András bíborost tették, felborítván és lábbal taposván az előző években a császárral kötött és esküvel szentesített örökösödési megállapodásokat. Végül pedig gyanús, hogy ki akarják magukat vonni a keresztény népek közösségéből, és újból a törökökkel akarnak szövetkezni, ami azután nemcsak az emberekkel, de még inkább Istennel, a szerződéskötés tanújával szemben is bűnös merényletnek minősíthető. Zsigmondnak és a bíborosnak e miatt a kiszámíthatatlansága miatt a császár úgy megkötötte magát, hogy inkább akarta Erdélyt a háborúk minden csapásától elnyomorodva látni, semmint hogy erőre kapván bármikor is lehetősége legyen elpártolásait megismételni és megsokszorozni. Az állítólag hetvenezer aranyforintra rúgó segélyösszeget - a bíboros és Zsigmond hozzájárulásával, Kolozsvárott még szekereket és őrséget is adván hozzá - április havában Thrax - azaz Rácz - György vitte el Mihálynak.[169]

Tehát a császár az ismételt csúfos elpártolások miatt meggyőződése szerint jogos haragra gyulladt, s megbízta a vlah Mihályt, hogy amint az alkalom kedvező - minden erejét és minden buzgalmát erre fordítva -, hódoltassa meg Erdélyt, és tartsa meg engedelmességben. Mihály pedig, mint afféle nagyralátó és dicsőségre vágyó ember, nem utasította vissza a felkínált országot. Elképzelését könnyebben

végrehajthatónak gondolta, ha a tengernyi bajainak közepette hánykódó bíborost váratlan támadással még frissen elnyert uralmának megszilárdítása előtt lepi meg. A terv az volt, hogy Basta György kassai királyi helytartó, ez a mind saját személyében, mind a rábízott katonai erők birtokában nagy hatalmú ember, aki később Erdélyt roppant csapásokkal sújtotta, és Bocskai István, aki néhány hónapja gyanús szemmel nézvén a bíboros szándékát, Erdélyből Magyarországba távozott,[170] egyesítik a váradi és a többi környékbeli csapatot, hozzácsatolják a német őrségeket is, és Magyarország felől közösen támadnak az erdélyiek ellen; a másik irányból ugyanakkor váratlanul Mihály is rájuk ront, úgyhogy a bíboros - kétfelé szakított erőivel - ne tudja elhárítani mind a két ellenséget. Néhány nappal korábban Mihály is elküldte egyik bojárját, egy bizonyos Sztojka nevű, náluk nagy tekintélynek örvendő és bölcsnek tartott emberét: állapítsa meg Erdély kétfelől tervezett megrohanásának pontos napját, nehogy a különböző időkben megkísérelt vállalkozások a remélt siker nélkül járjanak. A császár Sztojkát visszaküldte Szatmárra, és csak annyit közölt, hogy szándékát majd a kassai királyi helytartó útján fogja tudatni. Közben a császár abban a levelében, amelyet Székely Mihály szatmári kapitánynak küldött, elrendelte, hogy a vállalkozáshoz szükséges dolgokról idejében gondoskodjanak.

Mindenesetre András fejedelem követsége a császárt hihetőleg késleltette egy kissé szándékának végrehajtásában, úgyhogy egy darabig várakozott is, mert szívesebben simította volna el és szüntette volna meg az ellentétet egy baráti szerződéssel, semmint egy keresztény nép vérével. Közben azonban a késedelmeskedést nem tűrő Mihály nem várta meg az

önnön tömegük miatt és habozásuk folytán mindig nehézkes német segélycsapatokat, hanem hogy a merész vállalkozással járó dicsőséget elsőnek és egyedül arassa le, a császár kifejezett parancsa híján ugyan, de mégsem akarata ellenére elvetette a kockát, és sikeresen végre is hajtotta a hadműveleteket.

András látta ezeket a hadikészülődéseket, csak azt nem látta, hogy mire irányulnak, hogy mit főz ki Rudolf császár Mihállyal együtt. Már előbb, közvetlenül a szüreti napok táján, melyeket rendszerint Szent Mihály napja[171] körül szoktak tartani, mindkét részről készen álltak, és végre is hajtották volna azt, amire készültek, ha a bíboros és Malaspina el nem küldi a vajdához Csomortányi Tamást, ezt az elszánt és bölcs székely nemest, és Mihályt - bár csendben kitartott terve mellett - a császárral kötendő békés megegyezés meg a tervezett szövetség bizonyítékaival el nem tántorítják szándékától. A vlah azonban a követjárás ellenére is elszántan folytatta, amit elkezdett, szilárdan kitartott elhatározása mellett, éppen csak magába rejtette terveit, színleléssel burkolta körül gondolatait, de titokban teljes erővel készült az Erdély elleni háborúra. Csomortányi követségének az volt a rendeltetése, hogy egyrészt a német szövetségkötést megvilágítsa előtte, másrészt szándékait bármily módon kifürkéssze: szavaiból, beszédéből, arcának kifejezéséből, szemének villanásából - ami a színlelést mind akadályozhatja -, mondásaiból és tetteiből hámozza ki, miféle célra gyűjtött ekkora haderőt, mit akar, mit szándékozik. Hanem, bár az emberi testnek egyetlen része sem alkalmasabb a megtévesztésre, mint a homlok, a lélek ajtaja, Csomortányi alig tudta bármilyen jelből is kiismerni Mihály vajda szándékát, mivel az a legtisztább barátságot mímelve leplezte vén rókához méltó

ravaszságát, és mindent csak a látszat kedvéért mondott, üzent, cselekedett.

Egyesek szerint a bíboros a lehető legrosszabbkor küldött paranccsal meg akarta fosztani Mihályt vajdaságától, hogy kétes próbálkozásaival ne fondorkodhasson tovább az ország veszedelmére. Tehát Csomortányi útján, bár ékes szavakkal, állítólag azt üzente a vajdának, hogy távozzék méltóságából, köszönjön le hivataláról, családostul költözzék máshová otthonával. Ez az üzenet úgy felháborította a vajdát, hogy Csomortányit azon nyomban majdnem felkoncoltatta; egyelőre azonban visszafojtotta méltatlankodását, és jobbnak találta, ha ezt a gyalázatot inkább a bíboroson, a követ küldőjén, nem a követen torolja meg. Nem oktalanul vélekedett úgy, hogy a nemzetközi jog többet nyom a latban, mint egy barátságtalan tett okozta friss gyűlölet. Így aztán szelídséget hazudván, Csomortányit tettek helyett szép szavakkal elégítette ki; késznek mondta magát minden parancs teljesítésére, valójában pedig szavaiban, tetteiben, minden mozdulatában teljességgel köpönyegforgatónak bizonyult.

Egyébként, hogy Mihálynak ezek a titokban kifőzött tervei és a két ellenség csendes készülődései váratlanul valami kárt ne okozhassanak az országnak, a fejedelem elrendelte, hogy valamennyi rend és a nemesség gyülekezzék fegyveresen a Szászsebes melletti táborba, Gyulafehérvártól hatezer lépésnyi távolságban. A várak, városok és őrségek parancsnokai is parancsot kaptak, hogy a lehető legéberebb gonddal vigyázzák mindkét ellenség készülődéseit, felderítők útján kémleljék szándékaikat és terveiket, és hogy a háború első hírére fegyveresen ott legyenek a szükség követelte helyen. Úgyszólván az egész nyár így telt el a sebesi táborban, a nemesség nagy unatkozása és panaszkodása közepette. Mivel az

emberek nem ismerték sem a helyzetet, sem a bíboros szándékait, a legtöbben - ki-ki gondolkodásának megfelelően - így zúgolódtak: haszontalan semmittevéssel és tunyálkodással töltik az időt, kiadásaik miatt teljességgel kimerülnek, lovaik is csontig soványodnak. Nem marad idejük a termés behordására és otthoni dolgaik elintézésére. Méltatlan dolog, hogy mikor minden tökéletes biztonságban van, és ellenségnek nyoma sincs, ők mint holmi foglyok tétlenül töltik egész nyarukat a táborban, és közben sem fegyveresen nem művelhetnek semmi érdemlegeset, sem otthon nem végezhetik közönséges dolgaikat. Sőt, akiknek nagyobb volt a szájuk, mint a bátorságuk, hangosan kifogásolták, sőt kárhoztatták a bíborosnak és tanácsosainak habozását: nem körültekintőnek, hanem gyávának, a hiú félelemtől megrettenőnek, nem óvatosnak, hanem oktalannak, nem türelmesen várakozónak, hanem tunyának és tehetetlennek mondogatták: az erényekhez közel eső hibákat találtak ki, mintha bizony az állítólagos ellenséget helyben vesztegléssel, nem pedig háborúzással akarná legyőzni. Persze, mert annyira hozzászokott a papi tétlenséghez, az árnyékban töltött, elkényeztetett élethez, hogy nem is tudja, mit kíván a katonaság, a táborozás, az állam érdeke. Úgy lopakodott a fejedelmi székbe, hogy sejtelme sincs az ország megvédéséhez és a háborúk intézéséhez szükséges dolgokról. És még sok hasonlót fecsegtek: a semmittevésbe belefáradva és józan eszüket elveszítve nem tisztelték sem a fejedelem méltóságát, sem tanácsosainak tekintélyét.

Eközben András fejedelem több alkalommal is tudatta Mihállyal, hogy a keresztények pártjához csatlakozott, a törököket megfosztotta az egyezkedés minden reményétől, és félreérthetetlen nyíltsággal ellenségüknek mutatkozott. Kérte, hogy a Rudolfnál

kezdeményezett békés tárgyalásból ne legyen hátránya: ő, András, szomszédi barátságuk jogait szentnek és sérthetetlennek tekinti. Mihály viszont, aki a vlahok katonai szokásaihoz és megbízhatóságához híven nagy mestere volt az altatásnak, csak hunyorított a bíboros minden üzenetére, és azt mondogatta, hogy ő is ápolni óhajtja a kölcsönös egyetértést; Erdélynek érdeme szerint meg fogja adni mindazt, amit a méltányosság parancsol; sohasem követ el olyan hálátlanságot, amivel lelkiismeretét beszennyezné. Azt a vendégszeretetet, amelyet valamikor, igen nehéz körülmények között, a derék erdélyiek részéről tapasztalt, igyekezni fog a tisztesség kívánalmai szerint viszonozni.[172] Ezekkel az üresen csengő szavakkal olyan bizalmat ébresztett a bíborosban, hogy levelek és követek útján katonákat - időseket és újoncokat -, valamint vezetésre alkalmas tiszteket is kért tőle; dobokat, fegyvereket, zászlókat és egyéb hadieszközöket a szász városoktól rendelt és vásárolt, majd mindezt Valachiába szállíttatta. A mindenkiben jámborul bízó bíboros, mivel semmi rosszra sem gondolt, sok mindent ajándékba küldött neki, vagyis oktalanságában azt fegyverezte fel, aki ellen, miután jól felszerelte, nemsokára harcolnia kellett. Mihály így jutott hozzá könnyen Makó Györgyhöz, és testvéréhez, Gergelyhez, valamint Lugosi Ferenchez, csupa derék, tettre kész és a csapatok vezetéséhez kiválóan értő emberhez, és még sok máshoz, mivel mindenki azt beszélte, és Mihály is azt terjesztette, hogy buzgó fáradozásaival nyilván a török elleni háborúra készül, és hogy csapatait a Dunán keresztül csakhamar Bulgária ellen fogja vezetni. A hiszékeny bíboros fejét is minden alkalommal ezzel a tervével tömte tele.

Ez a bizalom okozta, hogy a bíboros, mivel szentül hitt Mihálynak más ellen irányuló szándékaiban, Erdély dolgában némileg megnyugodott; de láthatólag nem is forgott fenn semmi komoly ok arra, hogy Mihály részéről veszélytől kellett volna tartania, hiszen úgy tudta, hogy nem követett el ellene semmiféle jogtalanságot, sőt mindig inkább barátságát kereste, semmint az ellenségeskedést. Így azután hagyta, hogy gyanakvásai, amelyek a Mihálytól való óvakodást javalltak, habozása közben eloszoljanak, és a felőle terjengő híresztelések semmivé váljanak. De leginkább a Mihálytól kapott és esküvel szentesített szövetségi oklevélben bízott: hitelének kétségbevonását istentelenségnek tartotta, és a vajdát a kételkedés árnyékával sem akarta elidegeníteni magától. Hiszen tapasztalásból tudjuk, milyenek az egymást szeretők: mindegyik szereti, ha hisznek neki, és nem vonják kétségbe becsületességét. Így azután a bizalom a másikat is bizalomra kötelezi, és kölcsönösen hisznek egymásnak. Mivel pedig az esküben benne van az is, hogy az eskütevő becsületes, mindenképpen méltánytalan, ha az eskütevőnek - miután esküvel erősített valamit - nem adunk hitelt, hiszen akkor álnoksággal gyanúsítjuk. És amiképpen a szeretet szeretetet szül, ugyanúgy illendő, hogy a kölcsönösen adott szó szentségét annak megfelelő tettek kövessék.

Így történt, hogy a vlah őszinteségében bizakodó bíboros Lugosit, akiről az imént mondottuk, hogy Mihály zsoldosai közé szegődött, szívélyes szavak kíséretében bocsátotta útjára, és a lelkére kötötte, hogy híven szolgálja a vajdát: menjen, és minden jó ember örömére váltsa be a hozzá fűzött reményeket. Rajta kívül még mások is sokan szándékoztak Mihálynál lovas- vagy gyalogos szolgálatot teljesíteni: ezeknek, amikor a tisztes elbocsátásuk

után a vajdához akartak indulni, az ellene folyó készülődésről mit sem sejtve, készséggel lehetővé tette zsoldba fogadásukat. Mindezt a fenyegető csapásokra nem is gondoló bíboros olyan jámbor hittel intézte, hogy midőn a felderítők és a bíboros egyéb hívei jelentették: Mihály ezt a hadikészülődést csakis Erdély ellenében tervezheti, szemét Erdélyre vetette, és szándéka csakis Erdély elfoglalása, éppen ezért a bíboros még idejekorán rakjon meg minden helyet őrséggel, értse meg, hogy nyugalma ilyen végzetesen súlyos helyzetben mennyire kockázatos, gondoljon saját magára, és gondoskodjék az ország védelméről - a bíboros bízott a vlah vajdával kötött egyezség érvényében, alig adott hitelt a követeknek és a híreszteléseknek, és inkább belesodródott egy veszedelmes kockázattal teljes vállalkozásba, semmint hogy Mihály szavahihetőségét kétségbe vonja. A bíboros, akit természeténél fogva nehezen lehetett valamiről meggyőzni, most is kitartott szokása mellett: akárhányszor inkább vállalta azt, hogy hiszékenysége folytán csalódjon, semmint hogy más hitelében kételkedjék. Ez a hiba (ha ugyan hiba, és nem inkább holmi kisebbfajta elmezavar) akármilyen kiváló ember lelkében is megfoganhat, ennek a derék fejedelemnek azonban nem ok nélkül rótták fel bűnéül. Mert főbenjáró esetekben, és amikor egy ország boldogulása forog kockán, a becsapatást ilyen könnyen tűrni bizony nem csekély ostobaságra vall. Kisebb súlyú dolgokban a könnyen hivés áldozatául esni nem olyan nagy bűn, hisz a veszély is kisebb.

Mihály vajda pedig, hogy az Erdély megrohanásának gyanúját a bíboros szemében valószínűnek látszó híresztelésekkel oszlassa el, szeptember vége felé két bojárt küldött hozzá követségbe - az egyiket, a kincstartót Damjannak

hívták, a másikat Bradának -, hogy Mihály nevében szabad átvonulást kérjenek Magyarország felé, Erdélyen keresztül. Mivel Ibrahim pasa a törökök egész haderejét Magyarországra zúdította, és a keresztény seregek nem tudnak megmérkőzni ilyen ellenséges sokasággal, Rudolf császár őt is a veszélyben forgók megsegítésére hívta; megígérte, hogy minden ártó szándék és minden kártevés nélkül fog keresztülvonulni az országon. Erre a bíboros válasza az volt, hogy a keresztényeket nem fenyegeti akkora veszély, hogy szükségük legyen a vajda segítségére. Ha tehát a keresztények segítségére óhajt sietni, akkor seregét rövidebb úton vezesse inkább a Dunán túli törökök ellen, hogy amazok a hátulról fenyegető veszélyről értesülvén, visszavonuljanak birtokaik megvédésére.[173] De ezek a füstnél többet nem érő szavak és követi üzenetek, mivel merő hazugságok voltak, önmaguktól szertefoszlottak; a szóbeszéd, a fenyegető csapásoknak gyakorta igaz szavú hírnöke, napról napra erősbödött, és mindenkinek a fülét újabb híresztelésekkel, mindenkinek az ajkát újabb mondanivalóval töltötte el.

Ezért a bíboros fejedelem úgy látta jónak, hogy még egy, utolsó követ útján megtudakolja és kikémlelje a vajda szándékait, nehogy miközben hihetetlennek tart minden híresztelést, az egész ország veszedelembe sodródjon, az ő óvatlan nyugalma pedig kései és már mit sem használó bánatra forduljon. Elküldte tehát a tanácsosi rendű Sennyei Pongrácot, a fejedelmi udvarmestert, az úgynevezett elöljárót, akit a vajda katonák toborzásával elfoglalva, híveinek nagy sokasága közepette nyájasan fogadott tirgovistei palotájában. Sennyei azt kérte, ne hagyja a vajda a bíborost remény és bizonytalanság közt lebegni, és szándékainak őszinte kinyilatkoztatásával

oszlassa el azt a kegyetlen mendemondát, amely már nemcsak Erdélyben, hanem Erdélyen kívül is mindenfelé elterjedt, nehogy az erdélyieket, míg a némettel kötött szerződés szentesítése közben kétséges helyzetben várakoznak, onnan érje valami csapás, ahonnan és akik részéről a legkevésbé lenne illendő. Erre a vajda így szólt:

„Úgy veszem észre, szerencsétlennek születtem, ha a bíboros fejedelem még esküvel megpecsételt szavaimnak sem tud hitelt adni, bár híveinek egész táborából aligha lehet bárki is hűségesebb és szolgálatára mindenben készebb embere, mint én. Valóban, milyen hálátlan, minden emberségemből, istenfélelmemből és vallásosságomból kivetkőzött teremtés volnék, ha Erdélyt, amely engem mindig atyai jóindulattal ölelt át, ha Zsigmond fejedelmet, aki a török torkából ragadott ki, és ha az ország többi polgárát, akik annak idején, száműzött koromban szíves vendégszeretettel tartottak, ápoltak, védelmeztek, lelkemből valaha is ki tudnám vetni, és akár jó, akár rossz sorsomban rám pazarolt jóságukat nem viszonoznám méltóképpen! Nagyon jól tudom, mivel tartozom András fejedelemnek, kegyes pártfogómnak, aki nemcsak híveinek sorába iktatott, bizalmára és szeretetére méltatott, hanem még legbelső barátságába is fogadott. És ugyan lehet-e köztünk komolyabb és igazabb kötelék, mint sorsunk közössége, a közös ellenség, országunk szomszédsága, egyazon tisztség ellátása és jó vagy rossz sorsban szinte teljesen azonos bajtársi viszonyunk? Mindez annyira a vérembe ivódott, hogy ha bármikor megfeledkezném róla, magam érezném keserűnek az életet: magam vetném oda magamat minden kínoztatásnak, magam kárhoztatnám magamat méltán a pokol minden gyötrelmére. Mert ha a fejedelmeknek kijáró tiszteletet odaadó engedelmességgel, a közös

sorsot hűséggel, a szomszédságot kötelességeink kölcsönös teljesítésével kell ápolni, akkor én mindebben hitem szerint senki mögött sem maradok el András fejedelem iránt. Milyen is lenne uralkodásom, mennyi veszélynek lenne kitéve, ha mindenfelől ennyi ellenségtől körülfogva elvágnám magamat Erdély testétől? Ez annyit jelentene, mintha magam szegezném kardomat a nyakamnak, és fegyvertelenül, elgyengülten, országomban magamra hagyatva szolgáltatnám ki magamat zsákmányul körös-körül tolongó ellenségeimnek, holott a moldvaiak rokon népéhez is annyi szál fűz az újabb időkben, hogy meg lehetek győződve róla: nagyobb biztonságot és különb oltalmat találnék idegen földön, mint saját népem között. Éppen ezért szilárd elhatározásom, hogy országomat az erdélyiekkel nem ellenségeskedve, hanem barátságunkkal és hű szomszédi viszonyunkkal erősítem meg. A bíboros fejedelem jól látja maga is körülményeimet, annál inkább csodálkozom hát rajta, hogy miért gyanít olyasmit, mintha én ellenséges szándékkal meg akarnám támadni. Még ha ilyenen jártatnám is az eszemet - ezt azonban tiszta szívvel visszautasíthatom -, mind ő, mind mások láthatják, hogy nem volna rá módom, hiszen idegen és csekély számú erőkre támaszkodom. Ezért arra kérem a bíborost, az én uramat, és mindarra a jogra, amely a hű szolgát pártfogójához köti, és mindenre, ami szent, s ami az egyik embert a másikhoz fűzi, kérve kérem, vessen ki szívéből minden gyanakvást, vessen el minden gondot, ne okozzon ezzel magának több nyugtalanságot, mint nekem, adjon hitelt esküvésemnek, hiszen még akkor is hihetne, ha nem pecsételtem volna meg szavamat esküvel.”

Ezeket mondotta Sennyeinek. Szavait úgy válogatta meg, hogy minél izgatottabbnak lássék, és minél hihetőbb legyen beszéde, sőt nyomorúságának és

boldogtalanságának tanúiul még könnyeket is hullatott, amiért olyan szorongató helyzetbe sodródott, hogy egy keresztény fejedelemnél, akinek szerencséjét köszönheti, a nem elég őszintén ápolt hűség vádjával illethetik. És nehogy valami híja legyen a meggyőzésnek, ismételt esküdözéseit önmaga elátkozásával tetézte, ha hamisan esküdött: a pokol minden gyötrelmét és szenvedését idézte saját fejére, ha a megkötött egyezség mellett nem tart ki teljes szívvel-lélekkel; legyen átkozott és becstelen minden időkre, tapasztalja meg az isteni kegy teljes hiányát, és süllyedjen olyan nyomorúságba, hogy legyen kénytelen saját fiának a húsát megenni, vérét meginni, ha tudva esküszik hamisan. Amikor ez a thyestesi átok,[174] amelynek szavait még idézni is vétek, a vajda ajkán elhangzott, a bíboros tudomására jutván, kételkedését nagymértékben eloszlatta - annyira hajlamos volt a könnyenhívésre mind természeténél, mind vallásos neveltetésénél fogva.

Tehát Sennyei, amikor néhány nap múlva visszatért, nemcsak András fejedelemmel hitette el, hogy a vajda semmit sem forral ellene, hanem még maga is a fejével állott érte jót, hogy sohasem fog ilyenre vetemedni, hiszen tudja róla, hogy a szeretetnek, odaadásnak és kegyességnek mennyi sok záloga révén lekötelezettje Andrásnak, olyannyira, hogy bűn volna szavahihetőségében egy pillanatra is kételkedni. Mindezt oly eredményesen hitette el, hogy a bíboros fejedelmet nemcsak gondjaitól mentesítette, hanem még jó reményekkel is eltöltötte, így történhetett, hogy András fejedelem inkább önmagát és hazáját döntötte veszedelembe, de a vajda szavahihetőségét, vagy helyesebben szólván: esküjét a világért sem vonta volna kétségbe. Sennyei pedig, mint afféle folttalan jellemű és tiszta lelkű ember, aki mást is a maga jellemének mértékével szokott mérni,

hagyta magát rászedni a rókaravaszságú, érdekeinek szolgálatában minden altatásra kész embertől. De az emberek közül ugyan minden hányadikat nem tévesztené meg az ilyen rosszindulatú, hamis esküvés? Mivel ugyanis az emberek közti hűség kölcsönös elkötelezésére a mindenkire nézve érvényes nemzetközi jog semmi hathatósabb eszközt nem ismer, mint az Isten és az emberek tanúul hívásával megpecsételt eskü szentségét: nincs más kötelék, amely jobban összefoghatná két fél adott szavát. Tehát aki az eskü kötelékét széttépi, a közösségi élet és az emberi társadalom védőbástyáját döngeti, és esküszegésével, melynek révén másnak tőrt vet, az embereknél is hamarább sérti meg a tanúul hívott Istent. Tehát a Mihálytól álnokul rászedett Sennyei, azáltal, hogy még jobban megszilárdította a bizalmat, a bíborost is ugyanabba a csapdába ejtette.

Így azután András fejedelem felhagyott minden nyugtalankodással Mihály miatt, és részint a békés időkben szokásos vadászatra, részint egyéb szórakozásokra adta a fejét. Hogy kedvét töltse, gyakorta behatolt a legkisebb völgymélyedésekbe, amint a boldog gazdagok szokták, és halászgatott a tiszta vizű folyókban, amelyek az országot öntözik, nagy gyönyörűséggel fogdosta az egész testükön bíborvörös pettyekkel behintett szokatlanul nagy pisztrángokat. (Ausonius *salar*nak nevezi ezt a halfajtát.[175]) És nehogy valami gyönyörűséget elszalasszon, ugyanitt konyhát is állíttatott fel, és nemes borral, finom falatokkal kényeztette vendégeit. Az efféle finomságokkal mindig az illendőnél mohóbban szeretett szórakozni. De amikor otthon tartózkodott, semmit sem mulasztott el az állam és a lakosság ügyeinek intézéséből: helyreállíttatta a paloták megrongálódott részeit, a lehullott tetőcserepeket újakkal pótoltatta; a nagyobbik

épületben a félkör alakú csarnokot, ahol a szentmisét szokta hallgatni, teljes szélességben oszlopokkal díszíttette.[176] Azt is elhatározta, hogy az Ompoly folyónak a várostól hat mérföldnyire elkanyarodó szakaszát Sárd községtől egy csatornával, amelyet háromezer lépésnél is hosszabbra tervezett, a víztelenségtől csaknem elepedő Gyulafehérvár utcáira ágaztatja. És bár szándékát nagy buzgalommal meg is akarta valósítani, a környező helyekről parasztmunkásokat rendelt oda, és egy Genga Simon nevű olasz építészt és vízmérnököt is felfogadott a csatornaásás irányítására, később - akár a vízszakértő tudatlansága miatt, akár más oknál fogva - kevéssel Mihály betörése előtt mégis elállott tervétől, miután már néhány ezer forintot hiába kiadott Simonra és munkásaira. A megkezdett mű hiú nyomai mind a mai napig megvannak. Valóban, mintha az úgynevezett Isthmost[177] akarta volna átvágatni, amivel mindig is hiába kísérleteztek, és amit csak a fejedelmek folytonos veszteségei tettek hírhedtté.

Síremléket építtetett azután testvérének, Báthori Boldizsárnak, akit Zsigmond fejedelem négy évvel azelőtt Szamosújvárott bírói ítélet nélkül meggyilkoltatott. A bíboros most ünnepi menetben vitette át a csontokat Gyulafehérvárra, hogy a szégyenletes és méltatlan sírból kiásott maradványokat a Báthori-fejedelmek sírkápolnájában helyezze nyugovóra, és testvéreit a körülményekhez képest méltó végtisztességben részeltesse. Ez az emlékmű fából készült ugyan, de berakásos díszű félkörös kápolnává volt kialakítva választékos művészi ízléssel. Az egész síremléket fekete selyembársonnyal vonták be, amelyet szép rendben külön e célra vert ezüstszögek fogtak a faanyaghoz. Ezeket a szögeket András fejedelem a maga kezével kalapálta be sorban a faépítménybe, és napok hosszat

csak ezzel foglalatoskodott, hogy tétlenségét valahogy tevékenykedéssé változtassa, és testvérének megadja az illő kegyeletet. Az emberi dolgok forgandóságának szomorú bizonyítékaként, a sors csúfos játéka folytán néhány nappal később azt temették ide, aki testvére csontjai számára készített síri emléket. Csodálatos módon már gyermek-, majd felnőttkorában is kezdettől fogva olyan hajlandóság volt benne, hogy akár játékból, akár komolyan mindig csak oltárokkal, síremlékekkel, templomokkal, papi tisztségekkel foglalkozott. Ide tartozik az is, hogy Lengyelországban, mikor már a pápától kapott bíborosi kalap ékesítette, Wartenburgban, egyházmegyéje egyik városában[178] építtetett egy templomot, elhelyeztette benne a maga és megölt Boldizsár testvére alabástrom szobrát, mintha előre érezte volna, hogy ő is olyan végre fog jutni, mint előbb Boldizsár.

Így intézte a bíboros fejedelem a maga dolgait, és hol gondjaiba, hol semmittevésbe merült, jól tudván, hogy mekkora terheket kell a vállán hordoznia, nehogy járatlansága folytán valami hibát kövessen el az ország kormányzásában. Eközben egyszer úgy határozott, hogy újból levelet ír Zamojski János lengyel kancellárnak, aki Griseldis nevű unokanénjével kötött házassága révén rokona volt, és véleményét kéri, mit tegyen ebben az oly nehezen kormányozható országban, nehogy mikor rákerül a sor, a megfontolatlan kezdetekből adódó eredmény rácáfoljon az emberek reménykedésére. Zamojski, a bölcs öreg, a helyzet és a körülmények számbavételével röviden ilyenformán válaszolt (a levelet mind tartalmában, mind szavaiban híven közlöm): *„A hozzám intézett, valamint a másoknak írott, de velem is közölt levelekből úgy látom, hogy Felséged nyugtalankodik, és hol ide, hol oda kapkod.*

Ezen nem is csodálkozom. Az ország boldogulásáról van szó, s ez mindent, ami drága, magába foglal. Felségedtől tehát hazaszeretete követeli, hogy most helyes módon gondoskodjék róla. Mert ha a mostani, döntő elhatározás során hibázik, nem áll módjában még egyszer tévednie. Azt tanácsolom tehát, hogy valamelyik bizalmas emberét egy levél kíséretében küldje Krakkóba a megboldogult királyné végtisztességére kijelölt október 13-ára[179] *a király őfelségéhez, tőle kérje, hogy támogassa tanácsával és tekintélyével, és bízza rá országa gondját. Az országgyűlésre is, amelyen csak a legfontosabb dolgokról határoznak, küldjön egy népesebb követséget ugyanezekkel a kérésekkel. Közben pedig tartsa fenn a legfőbb döntés jogát. Erdély közeli szomszédja Lengyelországnak: nagyon is érdekünkben áll, hogy a szomszéd háza ki ne gyulladjon. Tanácsosi tisztemre és rokonságunkra hivatkozva Felségednek ennyit; de most nincs is egyéb írnivalóm. Jó egészséget kívánok Felségednek. Kelt Zamosc várában, 1599. szeptember 23-án.”* A megbízatás végrehajtására a bíboros Sennyei Pongrácot és Gyulaffi Lestárt jelölte ki, akik már előbb is több alkalommal jártak el ügyesen és méltóképpen lengyelországi követi tisztükben. Próbálkozásukat azonban Mihály vajdának néhány nappal későbbi betörése alaposan elgáncsolta.

Egy időben azzal, hogy ezt a követséget a bíboros Lengyelországba készült küldeni, más okok miatt, de főképp hogy Mihály vajdát még szorosabb szálakkal fűzze magához, utolsó követeként a vajdához menesztette Kornis Gáspárt, a tekintélyes, dúsgazdag és bölcs főrendet, hogy a béke és a szövetség ügyében részletesen tárgyaljon vele. Csakhogy a vajda, minden altatás és hamisság mestere, nemcsak a szent esküvésnél, de még Istennél is többre becsülte a maga

érdekeit. Mit is tehetnénk egy ilyen barbárral, aki ügyet sem vet az adott szó megtartására, a szomszédságra, a szövetségi kötelékekre, a baráti érzületének tanújául emlegetett életére, de még esküszegésének megtorlójára, Istenre sem? Kornis elment, mindent elkövetett, hogy a vajdát meggyőzze, és a szövetséget létrehozza, és úgy gondolta, hogy minden rendben is van, mégsem tudott semmi üdvös eredményt elérni, mert a barbár mindent beburkolt szószegő altatásaival, mindent elhomályosított maga körül, mint a szépia.[180] A fejedelem el akarta küldeni a vlah vajdához Báthori Istvánt, édes testvérbátyját is, és el is küldte volna, ha Mihály váratlanul elébe nem vág késedelmeskedésének. Mert Mihály, hogy a bíboros előtt még megbízhatóbbnak mutassa magát, Sennyei útján, akit csábító szóáradatával és esküdözésével levett a lábáról, azt üzente, hogy mind magát, mind egész családját a bíboros kezére adja, majd így folytatta: *„És hogy András bíboros fejedelemnek ne lehessen kétsége hűségemet illetőleg, Petrasku fiamat feleségemmel együtt kész vagyok elküldeni túszul hozzá, Erdélybe, ha megfelelő őrizetükről gondoskodik, hogy minden erőszak ellenében is biztonságban és bántatlanságban maradhassanak. Közben a bíboros taníttassa meg fiamat a latin írás mesterségére, és a méltóságuk követelte egyéb szükségleteikről is gondoskodjék. Hogy pedig ebben az ügyben biztos és szilárd hitelű megállapodás jöhessen létre, küldje András fejedelem Báthori Istvánt Vöröstorony alá* (ez a vár Nagyszebenen túl, a vlah határok közelében van), *s mint minden titkának és bizalmas tervének beavatottjával üzenje meg vele minden szándékát teljes bizalommal. A meghatározott napon én magam is ott leszek Petrasku fiammal és feleségemmel együtt, hogy egész családomat és vagyonom derekas részét a*

bíboros híveként rendelkezésére bocsássam. Tudja meg, hogy tiszteletében semmiféle olyan szolgálatot nem fogok elmulasztani, amelyet hű embereitől elvárhat.” Ha Istvánt csalárd módon sikerül kezébe kaparintania, kényelmesebben tudja majd elnyomni a testvérére és az országra sújtó szerencsétlenségtől, valamint a helyzet váratlan fordulásától megdöbbent Andrást is - ez volt a vajda célja a Sennyeinek átadott üzenettel. Mert úgy gondolta, hiába győzi le Andrást, az egész ország mégsem fog egykönnyen beletörődni az ő uralmába, csak akkor, ha Istvánt is hatalmába keríti, és az egész Báthori-nemzetséget félreállítja az útból.

Miközben Mihály ravaszsággal és altatásaival, a hadviselés legfőbb eszközeivel ezt művelte, András fejedelem egyáltalán nem készült a háborúra, lelkében egyre csak a szerencsétlen biztonságérzetet melengette, tábora pedig, amely - mint mondottuk - Sebesnél gyűlt össze, lassanként szétzüllött, mivel a nemesek egyre-másra jártak ki dolgaik intézése végett, hisz semmiféle fegyelem nem tartotta őket össze, s hanyagul folyt minden.

Így álltak a dolgok, amikor Mihály követei, Mihály bán, a híres bojár, a vajda bizalmas tanácsosa, és a Rácországból való, Rácznak is nevezett György, felkeresték a fejedelmet, mégpedig nem más végett, mint hogy kikémleljék András hadifelkészültségét és szándékait. Néhány nappal a háborús összetűzés előtt érkeztek meg Palatics Györggyel, András korábbi valachiai követével együtt, és fölöttébb ravasz előterjesztésükben azt kérték, hogy Mihály a bíboros hozzájárulásával Bulgáriába vonulhasson csapataival. Mert ő minden egyéb tervét elvetvén, teljes figyelmét arra irányította, hogy miközben Ibrahim pasa messze Magyarországon háborúzik, ő a védőőrség nélkül maradt Bulgáriát dúlja és zsákmányolja büntetlenül,

vagyis azt teszi, amit az előző évben is tett. Arra vonatkozólag kért hivatalos nyilatkozatot, hogy ebben az új helyzetben, amíg ő távol lesz, nem fenyegeti az erdélyiek részéről semmiféle veszedelem. A bíboros Mihály kérésére nemcsak ezt ígérte meg, hanem szilárdan és szentül - ezt könnyen tehette - mindenre kiterjedő kezességet vállalt, és megnyugtatta, hogy az erdélyiek felől ne legyen gondja a hátországra. Ezt a vajda azért mesterkedte ki így, hogy a bíboros, mint afféle szelíd és könnyen kezelhető fejedelem, aki szokása szerint hol ennek, hol annak a híresztelésnek adott hitelt, ne is gondoljon a csel megelőzésére, és még jobban kiszolgáltassa magát neki. Mert az országos ügyek intézésében a különös óvatosság és az előrelátás éppen abban áll, hogy barbár ellenséggel szemben semmit sem szabad elhanyagolni, és a mindenre elszánt és uralomra törő szomszéd fejedelmeket még békében is örökké gyanakvó szemmel kell figyelni. Mert ösztönözze csak az ilyen fejedelmeket hatalomvágyuk valamilyen merényletre, nem tartja vissza őket sem a hűségnek, sem a vérnek, sem bármi más kapcsolatnak a köteléke attól, hogy az uralom kedvéért (amint egy bizonyos szerző[181] mondotta) esküjüket, ha az összes istenségre, szüleikre vagy érdemes barátaikra esküdtek is, meg ne szegjék, és ki ne forgassák. Ennek a csapásnak az elhárítására egyetlen orvosság van: fontos dolgokban sohasem szabad hinni a zsarnokoknak.

Egyébként Mihály vajda ugyanazokkal a csalafintaságokkal és csűréssel-csavarással tévesztette meg a törököket is, mint Andrást. Szüntelenül küldözgette hozzájuk követeit, és azt hangoztatta, hogy András ellen vezeti csapatait, mivel az, a török barátságot visszautasítván, a német császárhoz csatlakozott. Folyvást ígérgette, ha András nem mutatkozik hajlandónak, még akarata ellenére is

vissza fogja téríteni köteles hűségéhez. És hogy mesterkedését a törökökkel minél jobban elhitesse, még egy csauszt is hagyott Valachiában, hadd szedje be az távollétében a császárnak járó évi adót az országban. Ilyen szemfényvesztéssel hazudta magát a török császár hívének és engedelmes alattvalójának, hogy miközben az szemet huny, ő könnyebben boldoguljon Erdély meghódoltatásával.

Volt a vajdának egy minden titkos tervébe beavatott tanácsosa, a már említett Mihály bán, aki ezt a nevet krajovai elöljárói tiszténél fogva viselte. Szerintünk Craiova az ovidiusi *corallusok* nevét őrzi, akik az úgynevezett Kárpátokon túli tartomány egy részét lakják, Erdély és a Duna folyása között.[182] Ez a hely a vajdaság után a legelőkelőbb. A tartomány tisztségei között, a vajdáé után, a krajovai elöljáróé a legelőkelőbb, és busás jövedelemmel is jár. Mihály bán, aki a vlahok nyelvjárásával rokon olasz nyelvet is ismerte, minden más bojár közül kiemelkedett, és népe előtt koránál és bölcs hírénél fogva nagy tekintélynek örvendett. De miként a facsemeték és palánták, ha csak a gondos ápolás és a nemes hajtással való oltás nem kényszeríti őket arra, hogy jobb gyümölcsöt teremjenek, sohasem vetkőzik le közönséges erdei jellegüket, vad ízüket és külsejüket, így van ez a hitvány születésű és neveltetésű tehetségekkel is: ha természettől fogva beléjük ivódott barbárságukat a humánus tanulmányok és a szabad emberhez méltó erkölcsök nem helyesbítik és szép jellemmé nem formálják, mindig megmarad bennük az eredeti természet és bizonyos fajta rosszindulatú embertelenség. Ezt a Mihályt is, bár külső megjelenése látszólag páratlanul finom léleknek, derék embernek mutatta, valójában mégis annyira elborította mindenféle hitványság, hogy nem volt olyan bűn, amit megengedhetetlennek tartott

volna. A vajda magától is eléggé meg volt vadulva, de Erdély megrohanására mégis főképp Mihály ösztönözte, Mihály tüzelte: ő volt szinte a dajkája, nevelője, tanítómestere. Ilyenformán szoktuk tapasztalni: amilyenek a vezetők erkölcsei, olyanok azokéi is, akik engedelmes hívei uraiknak. Akadtak viszont olyanok is a bojárok között, akiknek nem tetszett a két Mihálynak ez az égbekiáltó jogtalansággal párosult hatalomvágya. Az egyik közülük Theodosius Logofet volt, görögül *logothetesz* - mi kancellárnak mondjuk -, mindenki előtt feddhetetlen hírű, hajlott korú férfi, a másik magának Mihály vajdának a felesége, az ottani barbársághoz képest matrónai erkölcsökkel ékes és férjének jellemétől teljességgel elütő jellemű asszony. Mihály bánt fölöttébb gyűlölte, mivel világosan látta, hogy férje az ő gonosz cselszövéseihez igazodik, és általa minden istentelenségbe belebonyolódik; meg volt róla győződve, hogy a vajda egyéni gyalázata együtt jár a saját szégyenén kívül egész családjának és uralkodásának becstelenségével is. Valóban így történt: Mihály vajda, miután elfoglalta Erdélyt, a fékevesztett élvezetvágynak olyan mélységeibe zuhant, hogy feleségét és egyetlen Petrasku fiát Valachiába zavarván, folytonos paráználkodással szennyezte be magát, ami majdnem minden vlah vajdának szokása és régtől fogva általános vétke. Tehát ez az asszony, aki természetesen tudott férjének Erdély lerohanására vonatkozó terveiről, állítólag gyakorta próbálta lebeszélni férjét tervéről és keserves panaszkodásaival eltéríteni szándékától, újra meg újra figyelmeztetve, mit művel, mire vetemedik, micsoda foltot, az esküszegés gyalázatának micsoda bélyegét süti a nevére! Miért nem gondol vissza arra az időre, amikor Kárpátokon túli hazájából Mihnea[183] őrjöngése folytán száműzetve Erdélyben keresett

menedéket? Milyen szíves jóakarattal, milyen kegyesen fogadták, Zsigmond fejedelem oltalma alatt védelmezték, és hogy a jótétemények semminek se legyenek híjával, Amurád török császár[183] az erdélyiek kérésére nemcsak visszaengedte hazájába, hanem még a vajdai méltósággal is kitüntette, sőt, ugyancsak közbenjárásukra, sem családjának, sem Valachiának nem esett bántódása! Istent és a becsületes embereket hívja tanúul, hogy e háború valamennyi szerzője istentelen, és a merénylet, melyet elkövetnek, minden kárhoztatásra méltó; ha az emberek között büntetlen marad is gyalázatos tettük, Isten előtt annál nagyobb bűnbe bonyolódnak. *„Mert* - folytatta -*, akár mi győzzük le őket, akár ők bennünket, a hadiszerencse nem változtatja meg a jogi tényállást, Isten és az emberek előtt egyképpen a jóvátehetetlen csalárdság mocska fog ránk tapadni. Miért nem lehet kitartanunk szentül fogadott eskünk mellett? Miben mutatkozott Erdély valaha is ellenségünknek? Sőt, ha nagy veszedelmünkben hű támogatásával segítségünkre nem sietett volna, már réges-rég elvesztünk volna. Mégis képes vagy ilyen hitetlenül a vesztükre törni? Van hozzá bátorságod, hogy menedékhelyedet megmentőid vérével hintsd be? De tegyük fel, hogy az erdélyiek sohasem cselekedtek veled jót, akkor is mi jogon támadsz más országára, amelyet Isten, a természet, emberi munka annyi közbeeső hegyei és várossal választott el a te birodalmadtól? Ha nem vagy tekintettel érdemeikre, a szerencse kiszámíthatatlanságára, de még esküvésedre sem, melyet önmagádra szórt átokkal fogadtál, akkor legalább az égi és pokolbeli hatalmasságokat és védőszentjeinket, Miklóst és Mihályt tiszteld, akik a másoknak törvénytelenül és jogtalanul okozott erőszakot, méltánytalanságot és az esküszegést vagy azonnal, vagy később vészes*

csapással szokták sújtani: annyi bizonyos, hogy büntetlenül nem hagyják, és minél később jön a bűnhődés, annál súlyosabb szokott lenni." Ilyen szavakkal próbálta a vajda felesége eltántorítani férjét szándékától, de mindhiába: a dicsőségvágy és az uralkodás élvezete toronyiránt sodorta terveinek végrehajtása felé.

Állítólag néhány szász város is összeesküdött Mihállyal, hogy Erdélyből kiirtják a Báthori-uralmat. Csakhogy ezek is, miközben a füstöt próbálták elhajtani, égő tűzbe gázoltak bele: mert a barbár zsarnok Erdély megkaparintása után a szászokat ugyanúgy sanyargatta, mint az ország többi lakosát, eleinte tűzzel-vassal, majd az adók kegyetlen behajtásával. A szászok megkívánták tagadni legutóbbi esküjüket, mellyel a bíborosnak hűséget fogadtak, és szerettek volna olyan színben feltűnni, mintha mindenkinél hívebben kitartottak volna előbbi esküjük mellett, amellyel a korábbi években az egész országgal egyetemben ők is Rudolf császárnak kötelezték el magukat. Ez szolgált ürügyül, hogy Mihálynak fogják pártját: Mihály Erdély elfoglalásának és hűségre térítésének dolgában Rudolf császár nevét használta fel cégér gyanánt, a szászokat tehát mint ugyanennek a pártnak a híveit könnyűszerrel magához tudta édesgetni mindjárt kezdetben. Az többé-kevésbé bizonyos, hogy mivel Mihály a maga vlahjai közül senkit sem mert a császárhoz küldeni, mert attól tartott, hogy a bíboros emberei elfogják, végül is Herschel Kristóf brassói polgárt, e város főbírájának testvérét választotta, hogy üzleti utazás címén Prágába menjen, és a bíborosnak Erdélyből való kiűzésére vonatkozólag levelet vigyen a császárnak. Állítólag még száz arany útravalót is adott neki, hogy ne ingyen végezze a fontos megbízást. Prágában a császár ugyancsak bőkezűen

megjutalmazta Herschelt, és úgy küldte vissza válaszlevéllel Mihályhoz.

Mihály közben, mivel a csapatvezérek megkérdezése nélkül bonyolódott ebbe a vakmerő és kétes kimenetelű vállalkozásba, nem ok nélkül tartott attól, hogy főleg az a sok magyar, akinek hazája most nagy veszedelembe sodródik, kivonja magát a készülő vállalkozás alól, és megtagadja a katonáskodást. Nagyban hátráltathatta volna a vajda terveit, ha a magyarok a legrosszabb időben elhagyják helyüket és zászlóikat, hiszen úgy látta, hogy győzelme - ha egyáltalán győz - elsősorban az ő kezükbe van letéve. Mert seregében szép számmal voltak magyar csapatok, nagy haditapasztalattal rendelkező, kitűnően képzett és harcedzett vezetők és katonák, akiket Erdélyből és Magyarországról toborzott, és jó zsolddal tartott: vitézségüket eddig a török ellenében vette igénybe. De most, amikor keresztények, és ami még többet jelent: hazájuk és tulajdon vérük ellen akarta vezetni őket, úgy vélte, igen fontos, hogy a lehető legszorosabb kötelékkel fűzze őket magához, és megkezdett vállalkozásában biztosítsa hű szolgálataikat. Látta, hogy a természetnek valami titkos törvénye akadályozza őket hazájuknak, oltáraiknak, tűzhelyeiknek véres háborúval való bemocskolásában, abban, hogy ők zúdítsanak halálos veszedelmet azokra, akiknek bántatlanságáért életüket kellene kockáztatniuk. Hogy tehát mentesítse őket ettől az aggálytól, szokása szerint csalárdul homályba burkolta, milyen kötelességet kell teljesíteniük, és elrendelte, hogy kényszerítsék a már korábban felfogadott katonákat újból a legfoganatosabb eskü letételére. Tudta ugyanis, hogy semmi más nem tartja össze oly erősen az embereket, mint az ünnepélyes eskü és az istenek szentségével megpecsételt hűség. Ő maga mit sem

törődött az égiekkel vagy a pokolbeliekkel, esküjét ennek megfelelően tetszése szerint tartotta meg vagy rúgta fel: úgy intézte, hogy ami másokat az isteni és emberi jogok tiszteletben tartására kötelez, az neki segítséget jelentsen minden gazság elkövetésében.

Tehát Mihály csapatainak jó részét Plojest városba rendelte. Itt a község terein és utcáin a vlahok és trákok, másképpen rácok egész csoportját helyeztette el - úgy felfegyverezve, mintha mindjárt meg kellene küzdeniük az ellenséggel -, a helységet pedig a *kurtánoknak* nevezett testőrlovassággal és a kozákoknak nevezett lengyel osztaggal[184] vétette körül. A piactérről egészen a vajda palotájának bejáratáig ötös rendekben szintén fegyveresen a mintegy ötezer főnyi gyalogságot sorakoztatta fel, amelynek nagyobbrészt Baba Noák[185] volt a parancsnoka. Az így elrendezett sorok között vezették be Mihályhoz először a legderekabbat, Makó Györgyöt, az alája rendelt parancsnokokkal: Tarkányi Istvánnal, Tamásfalvi Jánossal, Kis Györggyel; majd mindazokat a magyar katonákat, akik az ő zászlaik alatt szolgáltak. A vajda megragadta a kezüket, úgy kényszerítette őket, hogy esküdjenek fel rá. Az eskü pontjai ezek voltak: bárhova vezeti is őket Mihály, kiváltképpen a most induló hadműveletekben, készséggel fogják követni, mindenben szót fogadnak neki, parancsait teljesítik, és zászlója mellől sem titokban, sem nyíltan nem távoznak el. Makónak és katonáinak elbocsátása után Mihály nemsokára azt az ötszáz lovast - ugyancsak magyarokat - is iderendelte Floresti községből, akiknek az élén Nagy Demeter állott alparancsnokaival: Horváth Györggyel, Kis Jánossal, Kidei Péterrel, Szindi Jánossal és még néhányukkal együtt. Ugyanide hívatta az úgynevezett *besliákat*[186] is, akiknek a száma közel járt a kétszázhoz. Ezt a lovasságot Mihály szervezte és

jelölte ezzel a török névvel; tagjai mind kitűnő lovasok voltak, akik vitézségük címén különleges zsoldra tartottak igényt. Vezetőjük Petneházi István volt. Ezeket mind külön-külön hívatta be, és úgy tétette le velük az esküt: sejtelmük sem volt róla, hogy mire esküsznek, vagy hogy az esküszöveg rejtélyes mondatai mire céloznak.

Az eskütevők így a természet minden törvényétől elrugaszkodva, a kegyelet és a józan ész parancsával mit sem törődve, jogtalanság elkövetésére vállalkoztak nemcsak Isten, hanem egyúttal az emberek ellen is, és jóvátehetetlen bűnre kötelezték magukat. Mert lehetséges-e olyan, bármily szorosan kötelezőnek szánt eskü, tétessék akár az ég és a pokol minden hatalmasságára, amelyet ne lehetne megszegni és semmibe se venni, ha a haza pusztulására irányul? Hazánk mind magunknál és szüleinknél, mind egész atyafiságunknál drágább: ki lehetne hát oly kegyetlen, oly Istentől elrugaszkodott, hogy - akár tett esküt, akár nem - hazáját rokonvérben fürdő kardjával meg merészelje bántani; hazáját, amelynek nem csupán minden vagyonát, de még az életét is köszönheti, embertelen vakmerőséggel merészelje fertőztetni? A hűség az igazságnak és a jognak, nem az istentelenségnek a köteléke. Egyébként akadtak olyanok, akik csak vonakodva engedték kényszeríttetni magukat erre a vaktában teendő és semmi biztos célra nem irányuló esküre; a vajda - már amilyen volt - mogorva, engesztelhetetlen és semmi jót nem ígérő arccal fordult ezek felé, és így förmedt rájuk: *„Majd én teszek róla, hogy megtanuljátok: a katonák dolga, hogy vezérüket kövessék, nem a vezéré, hogy katonáihoz igazodjon! Én parancsolok, ti meg engedelmeskedtek!”* Mesterkedései közben szándékosan azt a hírt terjesztette a nép között, hogy felszerelt hadával

mielőbb a török ellen vonul, hogy így bizalmukat megnyervén, még inkább számíthasson katonáinak engedelmességére.

Mindezeknek elrendezése után Mihály a magyarok felesketését követő harmadik napon az Erdélyt Valachiától elválasztó hegyek túlsó oldalán, a hegyek lábánál veretett tábort. Nagy gyorsan idehívatta össze a környéken csapatonként szétszórt katonaságot, majd kihirdette, hogy a tábort szekerek igénybevételével ki kell üríteni; minden súlyosabb poggyász ott marad; a könnyen mozgó lovassággal és a könnyű fegyverzetű gyalogsággal, vagy ha lehet, málhás állatokkal kell átkelni a magaslatokon, és bevonulni Erdélybe; András fejedelem békeszerződést kötött a törökkel, Mihályt és a Kárpátokon túli vidéket a töröknek hagyta; Rudolf császár viszont biztonságos helyet jelölt ki számára Magyarországon, ahol meghúzódhat: seregeivel tehát - a bíboros hozzájárulásával - Erdélyen keresztül át akar vonulni Magyarországra, és most azt kéri, hogy ezen az úton minden kísérője maga legyen a maga vezére és katonája. Miután ilyen hazugságokkal sikerült megtévesztenie katonáit, egész seregével hozzálátott, hogy felkapaszkodjon és átkeljen a hegyeken.

Így álltak az erdélyi dolgok, mindenki biztonságban érezte magát, és az ellenségre nem is gondolt; a bíboros október 18-ra, Szent Lukács napjára, Gyulafehérvárra összehívta valamennyi rend gyűlését, hogy ott az ország javára szolgáló ügyekben határozzanak. (Az idő már őszre fordult ugyan, de a levegő még igen kellemes volt.) Úgy tervezték, hogy nyíltan a gyűlés elé terjesztik a német szövetséget, és a megjelenteket az előterjesztés elfogadására buzdítják. A gyűlés elé idézték továbbá Bocskai Istvánt is a bíborossal szemben fennálló viszályának kivizsgálása végett. El is küldték hozzá Radnóthi

Jánost és Bogáthi Jakabot,[187] hogy a napra szóló idézést szabályszerűen kézbesítsék neki. Bocskai ugyanis, amikor Rudolf császárra tett esküjéhez ragaszkodva nemrégiben kiköltözött Magyarországra, azt panaszolta, hogy a bíboros törvénytelenül elragadta tőle Görgény és Déva várát, valamint egyéb jószágait.[188] A bíboros, hogy panasztételre ne legyen ürügye többé, megengedte Bocskainak, hogy törvényes döntést kérjen. És hogy a félelem se akadályozza javainak visszaperlésében, menlevelet adott neki, és hivatalos esküvel biztosította, hogy nem esik bántódása. Bocskai nem jelent meg ugyan, de elküldte ügyvédjét, hogy gondoskodjék a per lefolytatásáról. Báthori István is, hogy visszaszerezze testvérének, Boldizsárnak birtokait - amelyeket Zsigmond fejedelem különböző személyeknek ajándékozott el, és idegenek kezére juttatott, de amelyeket István a maga jogos tulajdonának tekintett -, most törvény elé idéztette mindazokat, akik a Boldizsár ellen emelt hazaárulási vád ürügyével elragadták javait. Ezek közt tartották számon Kornis Gáspárt, Ravazdi Györgyöt és még másokat is.[189] És bár a bíboros és István nem annyira a Boldizsár meggyilkolásában bűnösöket akarta megbüntettetni, mint inkább ősi birtokát szerette volna bírói ítélettel biztosítani magának és örököseinek, a per mégis úgy folyt, hogy a visszanyert és törvényesen megítélt birtokokon kívül, félreérthetetlenül kiterjeszkedett a gyilkossági ügyre és az illetők főbenjáró bűnére is. Így történt, hogy a bíboros és testvére, István, akik az ország bizonytalan, ingatag helyzetében bosszúálláson törték a fejüket, még a gyűlöletes ügy eldőlte előtt nemcsak a pert vesztették el, hanem a fejüket is, mivel nem tudták, hogy a színlelés, titkolózás, az elszenvedett jogtalanságok elfelejtése nemcsak az uralom megszerzésének az eszköze, de

egyszersmind az uralom fenntartásának és gyakorlásának is.

Alig két napja folytak az ülések a város nagyobbik épületében, amikor híre jött, hogy Mihály vlah vajda roppant sereggel átkelt a hegyeken, a hágókon, és bevonult Erdély területére. A vajda ugyanis, mihelyt a visszatérő Mihály bántól és rác társától értesült róla, hogy a bíboros Sebesnél táborozik ugyan, de a tábor szinte kiürült, mivel a szüret és egyéb otthoni dolgai kedvéért, az ellenséggel mit sem gondolva szétszéledt úgyszólván az egész nemesség, de a katonák jó része is, hogy a maga dolgait végezze: elérkezettnek látta az időt arra, hogy váratlanul - még a bíboros csapatainak összesereglése előtt - átkeljen a Kárpátokon. És hogy a tervének végrehajtására alkalmas helyzetet késedelmeskedéssel és habozással el ne rontsa, sebtében egy erős csapatot küldött előre azzal, hogy szállják meg a hegyi ösvényeket, átvágásokat, biztosítsák a szorosokat, nehogy, amint ilyenkor szokás, az utakra döntött fatörzsekkel – amit igen könnyen meg lehetett volna csinálni – elzárják előlük az átjárókat, vagy a szorosok belső torkolatánál lest vethessenek nekik; ha pedig már megtették volna, hárítsák el őket. Maga a vajda nyomon követte a csapatot, és a lehető leggyorsabban haladván, [1599.] október 22-én, pénteki napon, a kora hajnali órákban behatolt a hegyek közé. Ezen a napon nem is tudott innen kivergődni, olyan roppant szélben, viharban kellett folytatnia útját, míg végre másnap, még dél előtt, amit alig hitt volna bárki is, majdnem hamarabb vonult be csapataival Erdélybe, mint feltételezték volna, hogy Havasalföldről egyáltalán elindult. A Kárpátok innenső oldalán, a Bodzás nevű víz- és élelemszerzésre alkalmas helyen, Béldi János rétjén táborozott le akkor szombaton. Kedvezett vállalkozásának az egészen száraz, szinte nyárias őszi

időjárás, mert sem az esőzés, amely más években, a Fiastyúk lenyugvása után sárrá szokta puhítani a földeket, sem a havazással vagy fagyokkal borzongató hideg, sem más kellemetlenség nem akadályozta hadjáratát. A hozzá barátságos, az erdélyiekkel szemben ellenséges égi hatalom mindenben megkönnyítette vállalkozását. Nem talált kidöntött szálfákkal eltorlaszolt utakra, katonaságtól megszállt vagy őrséggel megerősített szorosokra, sem járhatatlan sziklákra, melyeket - mint annak idején Hannibálnak - felhevített ecettel kellett volna szétmállasztania. Kardjával és gyorsan haladó katonaságával utat vágott a mégoly kietlen hegyeken keresztül is.

De mivel ismerjük Mihály módszereit és előkészületeit, nem akarjuk az elszenvedett csapásokért a fejedelem, a tanácsosok vagy a vezérek szájtátását kárhoztatni. Nem volt hiány bölcs elhatározásban, nem hiányzott az elszántság a hadviselésben, sem a bátorság, amikor harcolni kellett, de még csak a gondosság sem, amikor a veszély elhárításáról volt szó. Legfeljebb itt-ott röppent fel az a híresztelés, hogy egyik-másik főúr vagy város nem teljes hűséggel felelt meg kötelességének. Mit is mondjak, hogy az ellenség esküjétől vagy inkább esküszegésétől megcsalatva, a gondatlan bizalom áldozataiként buktak el? Nyilván a barát vagy rokon tudja legkönnyebben elgáncsolni az embert, mert igaz hűséget hazudva, váratlanul veti halálos hálóját a hiszékeny nyakába. Ez a csapás annál akadályozatlanabbul zúdult az erdélyiekre, mivel senki sem várta. A vajda nem harcolt, hanem csapdát állított; meglepett, nem legyőzött bennünket; végigtiport mindent, nem küzdött: nem háborúval, hanem latorsággal kényszerítette hatalma alá az országot. És bár Mihály fölöttébb titokban tudta

tartani szándékait, úgyhogy azok még bizalmas hívei előtt is rejtve maradtak, pedig az ilyen horderejű titkokat csak nehezen lehet lakat alatt tartani, mégis akadtak, akik titkos híradásokkal mindezt jelentették Valachiából, ahonnan a csalárd fenyegetések kiindultak. Ezek között volt Markó János, ez a trák eredetű és nevű ember, akit Mihály Erdélyből hívott maga mellé Valachiába, és aki előtt nem maradtak rejtve gondolatai, mert ismerte a vlahok beszédét és írását, melyet a vlahok a trákoktól, azok meg még régen a görögöktől vették át,[190] de járatos volt a latin betűvetésben is. Mihály az ő kezét vette igénybe írásbeli érintkezései során, így titkos terveit is megosztotta vele. Ez, amint a vajda cselszövését bizonyos jelekből megszimatolta, megesett szíve hazája állapotán (mert erdélyinek tartotta magát, hiszen itt nőtt fel embernyi emberré), és mindent tudomására adott Andrásnak. Legyen meggyőződve róla, hogy a vajda, ha ravasz tervezgetéseinek útját nem szegik, előbb-utóbb meg fogja kétszerezni birodalmát: tehetségének és csapatainak minden erejét Erdély elfoglalására irányozta. Vigyázzon a bíboros, ne engedje magát csalárd szavainak hízelgésével megkörnyékezni. Bármit üzenjen, erősítgessen, esküdözzön is Mihály, tekintse üres szóbeszédnek: többet számít annak tulajdon fékezhetetlen vágya, mint az istenek és emberek tanúul hívásával tett esküje. Mindezt megüzente, András azonban, vesztére, hanyag gondatlanságában nem akart hinni sem Markó jelentéseinek, sem más híreszteléseknek.

A brassóiak is, akiknek pedig legfőképpen érdekükben állott volna, hogy a szomszédban folyó mozgolódásokat éber szemmel figyeljék, a gond és vigyázás helyett inkább a drágán megfizetett gondatlanságot vagy hiszékenységet választották.

Herschel Bálint, Brassó városának ügybuzgó és gazdag főbírája, közvetlenül Mihály erdélyi betörését megelőzőleg levelet küldött András fejedelemnek, amelyben megírta, hogy egyelőre nyugalom és békesség honol mindenfelé, éppen csak néhány lengyel lovasosztagot láttak a város határában - az úgynevezett Bodzás körül - kószálni, de senki - sem ember, sem állat - ellen nem mutattak ellenséges szándékot. Ha valami érdemleges dolog történnék, igyekezni fog, hogy a fejedelem tudomására hozza. Levelének ez volt a veleje. Alig jutott a futár a levéllel a várostól számított második mérföldkőig, a havasalföldi vajda egyszerre csak népes sereggel özönlötte körül a várost, és ellenség módjára mindent megrohant, fenyegetett, felkavart, feldúlt. A Brassóból kizárt futár toronyirányt Gyulafehérvár felé vette útját, és a félelemtől és sietségtől lélekszakadva érkezett meg. A fejedelemnek címzett levelet Kornis Gáspárnak adta át, arról, amit ő maga látott és hallott, egy szót sem szólt, abban a hiszemben, hogy a város főbírája úgyis bőségesen és körültekintően jelentette a helyzetet, tehát az ő hozzátoldására nincs szükség. Kornis sem kérdezett a futártól semmit, úgy bontotta fel a levelet. András fejedelem ugyanis annyira megbízott Kornisban, hogy leveleinek felbontására is felhatalmazta, így a különböző helyekről jelentett fontos dolgokat az események első ismerőjeként ő közölte a fejedelemmel. Kornis volt valamennyi csapat legfőbb parancsnoka, úgynevezett generálisa, és a fejedelem előtt igen nagy befolyású személy. Ezúttal is a palotába menvén, jelentette a fejedelemnek, hogy mit írt a brassói főbíró. Miután pedig a levél hiteles volta folytán mindent rendben levőnek találtak, csendben továbbsiklottak a dolgon. Ezután történt, hogy a bolond szász futár az országos veszedelem láttára végképp eszét vesztette, és csak

kívül kezdte boldognak-boldogtalannak fecsegni azt, amit Kornis előtt eltitkolt, hogy tudniillik a vlah Mihály már Brassóig nyomult ellenséges hadával, ő is alig csúszott ki az ellenség kezéből, csak futással menekült, és hírnökként jött Gyulafehérvárra.

Mikor ez a szörnyű hír csakhamar az egész városban elterjedt, és már mindenki erről beszélt, de a főurak füléhez még mindig nem jutott el, Sibrik Gáspár, a testőrlovasság parancsnoka, mintha más dologban járna, betért Kornishoz, akiről azt hitte, hogy bizonyára tud a közszájon forgó újságról, és megkérdezte, hogy rendben vannak-e a dolgok. „*Rendben*” - válaszolta Kornis, és átnyújtotta neki a brassói levelet. „*De hiszen* - vágott közbe Sibrik - *a futár sokkal szörnyűbb eseményekről számol be: azt meséli, hogy Mihály betört Erdélybe, és Brassó tájékán tűzzel-vassal pusztítja a környéket, és ezzel a hírrel már mindenkinek a fülét telebeszélte!*” Kornis a gyászos hírtől egészen megzavarodva csak ennyit tudott mondani: „*Isten fordítsa jobbra!*”, és máris faggatta a sebtében előkerített futárt: Mi hát a helyzet Brassó körül? Mit fecsegett összevissza Mihály vajdáról? Ez akkor az egész dolgot felfedte, Kornis pedig csak ordított: „*Te gyalázatos, miért nem jelentetted ezt nekem, amikor tegnap a levelet átadtad?! Miért hallgattál el ilyen fontos dolgot?!*” Majd szidalmazni kezdte az ostoba és az ország veszedelmére agyalágyult embert, és hol piszkos kurafinak nevezte, hol agyonveréssel és akasztófával fenyegette, mint akit úgysem lehet érdemei szerint elég súlyos büntetéssel sújtani. A szörnyűségtől annyira felindult, hogy haragjában és méltatlankodásában a mosakodó futárnak egy buzogánnyal szét is loccsantotta volna a fejét, ha Sibrik meg nem akadályozza. Így a rossznyavalyába küldte, és ezt kiabálta utána: „*Te átkozott, ha még*

egyszer a szemem elé kerülsz, haljak meg, ha agyon nem váglak!”

Kornis ennyit mondott, majd rögtön a fejedelemhez rohant, és jelentést tett a helyzetről: feltárta a veszélyt, amely az ország létét fenyegeti. A váratlan újság egészen megzavarta a fejedelmet; a főurakkal hirtelenében tartott tanácskozás eredményeképpen mindenfelé gyorsfutárokat menesztett, hogy országszerte mindenütt fegyverbe szólítsák a népet. De már a székely nemesek is, akiket közelebbről ért a baj, egyik követet a másik után küldték, hogy jelentsék: a vajda átkelt a hegyeken, roppant seregével a Brassó városától nyolcezer lépésnyire levő Prázsmár nevű faluig jutott, s onnan máris Erdély legalacsonyabban fekvő síkságaira ereszkedett le; vigyázzon a fejedelem, és ügyeljen magára, nehogy váratlan csapás érje. Béldi Jánosnak, a nagy tekintélyű székely nemesnek, aki akkor éppen a gyulafehérvári országgyűlésre jött fel hazulról, a házát, jószágát, minden földvári birtokát felégették, ötszáz juhát elhajtották, és egyáltalán minden erdélyi falut és várost tűzzel-vassal pusztítanak. Mihály már előzőleg nagyon haragudott erre a Béldire, amiért vetélytársának és ellenségének, Mihnea vajdának, hosszú időn át biztonságos menedéket adott: annál kíméletlenebbül dúlta-gázolta a Béldi-birtok minden darabkáját.

Ebben a helyzetben, amikor a váratlan csapás mindenkit földre sújtott, a bíboros fejedelem, aki azelőtt mindent hanyag füllel hallgatott meg, most végre komolyan felserkent, hogy dolgait elrendezze. Félretévén tehát minden bizonytalankodást, abban a meggyőződésben, hogy lélekjelenlétéből kell erőt merítenie, az ország minden részébe sürgős parancsokat küldetett, és szigorúan meghagyta, hogy minden habozást félretéve, sebesnél is sebesebben, a

segítéshez még az éjszaka minden pillanatát is kihasználva, minden nemes és minden katonai rend ragadjon fegyvert, és Szászsebesnél gyülekezzen, hogy onnan a vlahok ellen vonulhassanak. Szükség van a gyorsaságra, mindenkit egyaránt fenyeget a veszély, a dolog nem tűr késedelmet. Szökevénynek és hazaárulónak fogja tekinteni azt, aki sürgős bevonulás helyett akármiféle ürügyre hivatkozik. Futárokat menesztett a székelyekhez is, hogy minden ötödik fegyverfogható férfit küldjenek hadba. A kiváltságjogaiktól rég megfosztott székelyeknek, bár a háború szünetelése óta a hadkötelezettségtől mentesnek mondhatták magukat, ha a szükség úgy kívánta, hogy közös hadviseléssel kell elűzni a közös ellenséget, engedelmeskedniük kellett a parancsoknak. Csakhogy az ütközet elsietve kitűzött napjára nem lehettek ott a bíboros mellett, de nem is akartak ott lenni.[191]

A fejedelem a véres kopját is körülhordoztatta a Maros és az Aranyos folyók között lakó székelyek területén. Ez végveszély idején, az ország legsúlyosabb pillanataiban, amikor külső ellenség részéről félelmes veszély fenyegetett, már a magyar királyság kezdetétől fogva szokás volt; így adták tudtára a népnek a szigorú parancsot, hogy mindenki személyesen fogjon fegyvert, és űzze el az ellenséget. Aki a parancsnak azonnal nem engedelmeskedett, átszúratván a nyárssal, gyalázatos módon bűnhődött. Isten ellenében azonban minden kísérletezés hiábavaló és hasztalan: a fejedelem és a vezérek elhamarkodottsága miatt az itt lakó székelyek sem vehettek részt a csatában.

A vlah vajda, miután - mint mondottuk - a Béldi-réteken rövid pihenés végett tábort veretett, legelső feladatának azt tekintette, hogy a környékbeli székelyeket a maga pártjára vonja. Ezek akkoriban

minden katonai tehertől mentesítve csak földműveléssel foglalkoztak, és uraiknak ugyanúgy szolgáltak, mint a többi falusi ember. Ilyen veszedelmes helyzetben ők is ajánlatosabbnak tartották, ha egyik félhez sem csatlakoznak, és nem kötik le magukat egyik párt mellett sem. Mert ha András győz, mentségül felhozhatják nyomorult sorsukat és a szabadságtól való megfosztottságukat; ha viszont Mars Mihály mellé szegődik, még kevésbé büntethetik meg őket, amiért nem teljesítették András parancsát. Ha viszont valamelyik félhez csatlakoznak, joggal tarthattak tőle, hogy András még kegyetlenebb büntetéssel sújtja őket a lázadás megismétlése miatt, és ugyanígy gondolhatták, hogy Mihály ugyancsak még irgalmatlanabb bosszút áll rajtuk, amiért fegyvert fogtak ellene.

Mégis mentek hozzájuk küldöttek, hogy Mihály pártjára vonják őket, mégpedig Makó György, Tamásfalvi János meg két István: Harali és Dömös, csupa székelyföldi fi, akik azonban jobban értettek a katonáskodáshoz, mint amennyire a hazájuk iránti kötelességüknek és hűségüknek tudatában voltak. Mihály ezeket már korábban kihívta Erdélyből, csapatvezéreknek tette meg, és titokban többször is a székelyekhez küldözte őket, hogy lázadást szítsanak. Mivel azonban Mihály nem bízott meg bennük teljesen, melléjük adta az idegen nemzetiségű Thrák, azaz Rácz Györgyöt, aki gyermekkorától fogva ugyancsak Erdélyben nevelkedett, ekkoriban és később azonban nemegyszer vált rokonainak gyilkosává. Tehát Makó és a többiek, akiket honfitársaik közé küldtek, a lehető legnagyobb buzgósággal igyekeztek, hogy a székelyeket mielőbb Mihály katonái közé sorozzák. Roppant jutalmakat ígérgettek nekik, főképp azonban a biztos szabadságot, amelyből a korábbi években a többször

megismételt lázadás vádja címén kiestek, és II. Jánostól, Erdély választott királyától,[192] majd a Báthori-fejedelmektől súlyos büntetéseket szenvedtek, olyannyira, hogy mint holmi árverésen eladott szolgák, a nemesek járma alatt nyögtek. Azt tanácsolták hát nekik, hogy ezt a nem csupán szégyenletes, hanem elviselhetetlen jármot minden igyekezetükkel rázzák le a nyakukból, és sokakat meg is győztek arról, hogy ne érezzék magukat nagyobb biztonságban, ha egyik párthoz sem csatlakoznak. Gondoljanak Solonra,[193] aki halállal büntette, ha valaki polgárháború alkalmával egyik féllel sem tartott. Gondolják meg, hogy Mihály azonnal visszaadná a régi szabadságot, András paptól pedig még csak nem is remélhetik ezt. Jobb a méltatlan szolgaságot egyszerre lerázni, mint nekik is, utódaiknak is örökké szenvedni tőle. Ilyenféle szavaikkal sikerült Makónak és társainak Háromszék[194] lakosait meggyőzniük, és Várhegy váránál összevonniuk. Csík- és Gyergyószék székely lakosai viszont egyelőre megtagadták a fegyveres szolgálatot, és nem voltak hajlandók csatlakozni Mihály pártjához, csak ha Várhegy várát, melyet János király rakatott volt hazájának a nyakába, lerombolják. Ha Mihály mint győztes aláírja ezt a feltételt, és helyreállítja a szabadságot, ők sem késlekednek, és azonnal felsorakoznak zászlai alá. Kérésüknek a vajda ünnepélyes oklevélben tett eleget. Ily módon közülük mintegy ezren ragadtak fegyvert, és mentek a vlah táborba.

Mihály a Béldi-rétekről indulva a csata előtti vasárnap a brassói határ Prázsmár nevű falujához vonult. Hogy azonban Brassót, ezt a fontos várost a háta mögött ne hagyja, mivel a város lakosai kitöréseikkel, rajtaütéseikkel vagy a málha elfogásával bajt okozhatnának neki, megüzente a

város vezetőinek, köztük Herschel Bálintnak, a kiváló tehetségű és dúsgazdag főbírónak, hogy adják meg a várost, és térjenek az ő hűségére: inkább tapasztalják meg engedékenységét, mint haragját. Ha tanácsát nem fogadják meg mielőbb, akkor a városban magában mindent felforgat, a falakon kívül pedig a külvárost és az egész környéket tűzzel-vassal feldúlja. A városiak nem annyira magukat, mint a körülöttük elterülő Barcaságot akarták kímélni, amely tizenhárom helységből áll, és amely a magyarországi királyok és fejedelmek engedélye és felhatalmazása folytán az ő fennhatóságuk alá van rendelve,[195] tehát főembereiket: Cyrillus volt főbírót, ezt a koránál és bölcsességénél fogva tiszteletre méltó aggastyánt, akit a tanács - erőtlen állapotára való tekintettel - a közhivatalok viselése alól felmentett, és Ágoston városi orvost követségbe küldték hozzá. A követekkel egy szekérre való bozontos csergetakarót, amellyel a katonák ebben az évszakban igen jól védekezhetnek a hideg ellen, meg bőséges ellátást küldtek Mihálynak, és kérték, ítélje meg kegyesebben Brassó helyzetét: kímélje a nyomorult és harcra alkalmatlan nép életét és vagyonát, ne pusztítsa őket tűzzel-vassal, minden jogtalansággal. Mert hogy Brassó városa a bíborosnak tett szent esküjét megtagadván, a fegyveres összetűzések első hallatára mindjárt idegen fejedelem hűségére térjen és hatalmába adja magát, ezt sem szentül megőrizni kívánt esküjük, sem becsületük, sem a jog, de még a célszerűség sem tanácsolja. Ha a vajdának komolyabb szándékai vannak, intézze el a bíboros fejedelemmel, ők majd akkor fogják mérlegelni, hogy mit is tegyenek. Addig is megígérhetik, hogy sem titokban, sem nyíltan nem fognak semmit sem elkövetni ellene, felőlük minden biztonságban és békében marad, csak legyen ő is kegyes a helységenként és falvanként élő néphez.

Mihály az üzenet meghallgatása és a követek elbocsátása után, mivel látta, hogy a brassóiak nem idegenkednek teljességgel tőle, a fenti feltételekkel rájuk hagyta a várost, és seregével továbbvonult. De a barbár ígéreteiből - mint mindig - most is hiányzott a hűség és az állandóság. Mert ahova csak elhatolt ennek a szörnyűséges népnek az erőszakos önkényeskedése, mindent végigrabolt, végigöldökölt. Ez a csapás érzékenyen sújtotta az egész Barcaság valamennyi helységét, az ottani lakosság minden vagyonát, kiváltképpen azért, mivel a váratlan barbár betörés során nemhogy vagyontárgyaikat, de még magukat is alig tudták bemenekíteni azokba a kis várakba, amelyeket a hirtelen ellenséges erőszak kivédésére emeltek minden községben.

Hétfőn, a harmadik éjszakai őrváltást követőleg, egy hatalmas ágyú háromszoros dörejével adták meg a jelt a szedelőzködésre és a tábor elhagyására. Innen a tizenhat mérföldnyi hosszúságban elterülő, úgynevezett Sárkány-erdőbe nyomultak be. Itt a sereg élén haladó lengyel portyázók több kereskedőnek a holmiját, akik elővigyázatlanul jártak az úton, és az ellenség betöréséről mit sem hallottak, csúnyán széthurcolták, de még magukat a kereskedőket is lekaszabolták. Ezután a vajda Szúnyogszeg falva közelében veretett tábort, a falut pedig felgyújtotta. Majd átkelt az Olt folyón, és végül háromnapi menet után Szeben közelében állapodott meg. Mindent nagy sebbel-lobbal intézett, mert úgy vélte, hogy a katonaság hiányával küszködő, fegyvertelen és védtelen bíborost csupán gyorsaságával is könnyen megverheti. Közben mindent megtett, hogy zsákmányoljon, raboljon, gyújtogasson és pusztítson. Katonáinak erőszakoskodásától nem voltak biztonságban sem a szent templomok, sem a kisebb várak, csak ha igen erős őrség tanyázott bennük, sem

a házak, sem semmiféle rejtekhely. Egyszóval Erdély népe minden csapást végigszenvedett, amit az ellenség őrjöngése az erőszaknak alávetett népekre szokott zúdítani.

Hogy mekkora volt Mihály serege, amikor ezt a gyülevész népet váratlanul Erdélyre eresztette, nehéz volna pontos számmal meghatározni, hiszen úgy látom, hogy még maguk a vezérek sem tudták pontosan. Mivel a legtöbb embert - mindkét részről - érzelmeik irányítják, a sereg létszámát ki-ki tetszése szerint kisebbnek vagy nagyobbnak tünteti fel. Maguk a vlahok, hogy még vitézebbeknek lássanak, seregüket, amellyel az egyébként virágzó országot térdre kényszerítették, szemérmetlenül - s még csak nem is könnyen hihető módon - csekély létszámúnak mondták. Mi viszont minden érzelmet eltávoztatván, a valóságnak megfelelően örökítjük meg a dolgokat, úgy, amint saját szemünkkel láttuk. Akik nagyot akarnak mondani, a lovasság és gyalogság együttes létszámát harmincezerben állapítják meg, akik keveset: húszban; a vlahok mindössze nyolcban; akik középütt mozognak: huszonötöt erősítgetnek. Nekem és általában a legtöbb embernek ez az utóbbi, vagy legalábbis ettől nemigen eltérő szám látszik hitelesnek. Akik a csapatok létszámát ennél kevesebbre nyomják le, vagy ennél többre fújják fel, lelkiismeretlenül visszaélnek a számokkal, és esztelenül számolnak. Senki sem merné tagadni, hogy roppant emberáradat volt, olyannyira, hogy szinte úgy látszott, mintha egész Valachia kimozdult volna a helyéből, és ide csődült. A sereg jó része önkéntesekből gyűlt össze, olyan emberekből, akik a szabad rablás és büntetlen garázdálkodás reményében nem annyira erejükkel gázolták le, mint inkább tömegükkel rémítették meg ellenfelüket. Többé-kevésbé az is biztos, hogy a számuk, amint a vlah

átkelt Erdélybe, ugyancsak felduzzadt, részben mivel a rablás vágyától vezettetve sokan maguktól is táborába gyülekeztek, részben mivel a vlah vajda, amerre csak eljutott, mindenfelé kihirdettette, hogy ellenségnek fogja tekinteni és azonnali halállal fogja büntetni mindazokat, akik fegyverforgató létükre nem ragadnak rögvest fegyvert, és táborához nem csatlakoznak. Ezt azért tette, hogy így megsokasodván, még jobban megrémítse azokat, akik látják, meg aztán, hogy hátulról senki se fenyegethesse rajtaütésekkel seregét. Látszatra növelte a vajda seregét a szekerek nagy száma is, amelyeket a tehetősebbek minden parancs ellenére is magukkal hoztak. Maga a vajda és valamennyi boján, mintha Valachia földjét örökre fel akarta volna cserélni, mind magával hurcolta erre a hadjáratra feleségét, gyermekeit, holmijait, egész háza népét és minden vagyonát, attól tartván, hogy távollétükben a török vagy a tatár valamelyik égtáj felől betör, és felrúgva a gyenge lábon álló békét, az ellenállásra képtelen és védelmétől megfosztott sokaságot zsákmányul ejti. Az anyját, az élemedett korú Theodórát, Mihály - hogy ápoltatni tudja - az Argyesen innen, de a Kárpátok túlsó lábánál emelkedő és Koziának[196] nevezett szerzeteskolostorban helyezte el, tehát biztonságos hajlékban, amíg ez a háborús vihar ki nem tombolja magát. Az, miután fiának változó szerencséjét, sorsának jó és bal fordulatait, majd végül szomorú bukását átélte és végigszenvedte, öt esztendővel e hadjárat után, ugyanebben a kolostorban cserélte fel életét a halállal.

Szeptember havában Baba Noák, az akkori idők hírhedett rablója, egyben a vajda seregének nem csekély támasza, hatezer főnyi önkéntes hadával, az úgynevezett hajdúkkal, más úton, mint Mihály,

Vöröstoronynál, ennél a Szebenhez tartozó erősségnél nyitott magának utat Erdélybe. Seregét úgy vezette, hogy amerre csak megfordult, szerte az egész vidéket hullákkal és üszökkel borította. A csata előtti napon, tehát a legjobbkor csatlakozott a már harcra készen álló vajdához.

Míg vlah részről ezek történtek, a gondterhelt és izgatott bíboros, látván, hogy az ellenség - minden írásbeli vagy szóbeli üzenete ellenére - folyvást közeledik, elhatározta, hogy Gyulafehérvárról ellene indul. Közben betért Malaspina püspök szállására, aki akkor éppen betegen feküdt házában, és keserves panaszra fakadva kérdőre vonta, hogy miért sodorta csalárd békeszerződéssel őt is, országát is álnokul ily veszedelembe. Ha ebből valami baj származik a keresztény országra, Isten és valamennyi szent égi lakót hívja tanúul, hogy nem ő a vétkes, hiszen ő minden méltányos és tisztes megegyezésre hajlandó volt, hanem azok, akik békéltetés örve alatt cselszövésen jártatták az eszüket, és mindent gyalázatos hazudozásba burkoltak. Bármit határozott is Isten, ő szembeszáll az álnok ellenséggel, és megkísérli a csata kockázatát. Ezek után kocsira szállt, és kivonult Gyulafehérvárról, hogy nemsokára az emberi esendőség szomorú példájává legyen. A barbár eszeveszett támadásán Malaspina is felindult. Nyugtatni próbálta a bíborost, mondván, hogy ő erejétől telhetőleg mindent el fog követni, hogy Erdély mindebből semmi kárt se szenvedjen. El fog menni a vajdához, felvilágosítja, hogy a szövetségi szerződés már elhatározott, sőt bevégzett dolog, és ezzel eltéríti szándékától. A derék ember fájlalta, hogy a vlah vajda áldatlan tőrvetése veszélyezteti mind a maga becsületét, mind az ország létét. Mert a püspök a legelőkelőbb tanácsosokkal: Kornis Gáspárral, Sennyei Pongráccal és Bornemisza

Boldizsárral, komoly buzdítások eredményeképpen, már rég Rudolf császár hűségére térítette a bíborost.

Ilyen körülmények között András fejedelem és Malaspina püspök úgy határozott, próbát tesz a vajdával, hogy a fegyveres összecsapás előtt tanácskozással döntsenek ebben az országos fontosságú dologban, és elsimítsák a felek közti viszályt. Ezért a hírneves és feltétlenül megbízható, nemes Csejthi Izsák útján a helyzetnek megfelelően fogalmazott levelet juttattak el hozzá, melyben arra kérték, ne veszélyeztesse Erdély békéjét ellenséges szándékkal, és vonja vissza seregét; a császár és a bíboros közt a keresztény világra nézve üdvös megállapodás eredményeképpen már létrejött a barátsági szerződés, és ebben az ügyben a bíboros már ünnepélyes követséget küldött a császárhoz. Áldatlan megmozdulásával ne zavarja meg a szent megbékélés ügyét, és ebben a kedvezőtlen korszakban ne okozzon kárt a kereszténység ügyének; az ellenségeskedés helyett válassza inkább az erdélyiek barátságát; tartsa tiszteletben a szomszédság és a kölcsönös egyetértés jogait, eszébe ne jusson meggondolatlanul megszegni a köztük fennálló és esküvel megpecsételt szerződést. Ne indítson olyan háborút szövetségesei ellen, amellyel Istent még az embereknél is jobban megbántja. Ha nem hallgat a jogos figyelmeztetésre, gondoljon a szerencse változandóságára, arra, hogy aki most jogtalan háborúval tör rá a máséra, csakhamar a magáét kényszerül majd fegyverrel védeni. A vajda nem is válaszolt; Izsákot is csak a háborús döntés után bocsátotta vissza.

A bíboros, kivonulván Gyulafehérvárról, miután négyszer tábort vert, Szeben alá, a szászoknak Gyulafehérvártól negyven mérföldre levő első városához ért seregével. Innen a vajda sem volt

messze, Talmácsfalvánál, egész seregével, feleségével és gyermekeivel: Petraskuval és Floricával. A két fél a csata előtti napon került egymástól látótávolságra. A vlah, aki időközben a székelyek, Baba Noák és más alávalók révén nagyon megerősödött, a környező hegy szakadékai közt tartózkodott, úgy, hogy az egyenlőtlen hegyhátakon többfelé szétosztott seregét a síkságra le lehessen vezetni. A völgytorkolatban tágas mező terült el, ahol a vajda csapatait is elrejthette, vagy tábort is verethetett. Itt helyezte el az asszonyokat és a hadviselésre alkalmatlanokat a málhákkal és a szekerek nagy részével együtt. Egyébként Mihály eleve úgy határozott, hogy aznap, szerdán, nem ütközik meg, részint mivel csapatait még nem vezette le a síkságra, tehát a megfelelő csatatérre, részint mivel ez a nap a vlahoknál azóta is szokásos régi naptár szerint Lukács evangélistának volt szentelve,[197] akit a legfőbb szentek sorában tisztelnek, és ünnepét különös áhítattal ülik meg.

A vajda így még a vallást is kihasználta, és ünnepet színlelve, észrevétlenül kivezette csapatait a síkságra. Ha ekkor, amíg sem a terep nem kedvezett neki, sem a csatára nem készült fel, András megtámadja, általános meggyőződés szerint nagy dolgot vihetett volna véghez. De Mihály békés hajlandóságot tettetve szándékosan elmulasztatta vele ezt a napot, hogy másnap aztán annál felkészültebben ütközhessen meg. Hogy még nagyobb reményt támasszon a bíborosban a kiegyezésre, fegyvernyugvásban állapodott meg vele erre a napra, és evégből a látszat kedvéért kikötötte, hogy kölcsönösen túszokat adnak egymásnak. A bíboros Székely Mózest és Bogáthi Menyhértet küldte; az előbbi híres vezér volt, akit a korábbi évek során Valachiában folytatott vitézkedése révén a vajda is előnyös oldaláról ismert; az utóbbi

előkelő családból származó, derék ifjú. Mihály viszont két hírneves bojárt küldött: Bradát és Gregorcia Posztelniket, akiknek a bíboros beszélgetés közben sokat panaszkodott a helyzet alakulása és a vlah alattomos betörése miatt. Mózes és Menyhért pedig, amint alkalma nyílt a vajda jelenlétében szólni, állhatatosan a két fél kiegyezésén fáradozott, és azt kérte, hagyja abba Mihály a fegyveres támadást, nehogy megátalkodottsága folytán egy keresztény állam nagyobb csapásokat szenvedjen; fontolja meg lelkében komolyan a hadiszerencse eshetőségeit. Isten az igazságos háborúknak kedvez, az igazságtalanokat ellenzi. Az erdélyiek soha semmi jogtalansággal nem bántották a vajdát, sőt uralkodásának kezdete óta mindig csak jót tettek vele: válassza hát a kétes kimenetelű hadakozás helyett inkább hű és biztonságos barátságukat. Gondoljon az emberi dolgok mulandóságára, és megelégedvén a magáéval, inkább józan eszére hallgasson, ne a fékezhetetlen nagyravágyás sugallatára. Vigyázzon, nehogy egy óra leforgása alatt sok dicső tettének minden eredményét semmivé foszlassa, és miközben a jog és méltányosság ellenére más országára pályázik, a szerencse fordultával a magáéból is kivettessék. Gyakran megesik, hogy akik nagy jó dolgukban nem tudnak mértéket tartani, és elvakultságukban háborút indítanak, olyan bajokba sodródnak, amelyekből nem tudnak kivergődni. Azt kérik tehát, hagyja abba ezt a teljesen ok nélkül kezdett háborúskodást; a császár és a bíboros közti egyetértés tisztes és üdvös feltételekkel már helyreállt, nincs tehát jogos ok arra, hogy ellenséges szándékával ilyen veszedelmes kockázatnak tegye ki mind Erdélyt, mind a maga szerencséjét, ha pedig valami sérelem érte, s az tette a két felet ellenféllé, mindkettejükre nézve jobb lenne üdvös feltételekkel elintézni és csendben

kiküszöbölni, semmint minden ügyüket és országaik boldogulását ily kedvezőtlen időszakban megzavarni, és a keresztény népek pusztulására kaput nyitni a törökök és tatárok előtt. Ha viszont a vajda makacs megátalkodottsággal folytatja, amit megkezdett, tudja meg, hogy az erdélyiek nem fognak kitérni az útjából, és bátor lélekkel vállalni fogják a csata kockázatát.

A vajda erre Mózes és Menyhért útján nagyjából a következőket válaszolta: Nem lehet baráti viszonyban, nem élhet egyetértésben azokkal, akik felrúgva az Isten és az emberek tanúul hívásával szentesített szerződést, elpártoltak a keresztények ügyétől, és a törökökhöz, a kereszténység halálos ellenségeihez csatlakoztak. Mert a Rudolf császárral színleg kötött békeszerződés mit sem érő kötelék csupán, amely legfeljebb arra jó, hogy az ügyeikre kedvező alkalmat kifogják vele, és inkább való arra, hogy megbontsa, mintsem hogy fenntartsa a bizalmat. Ahelyett tehát, hogy a békét emlegetnék, amely az erdélyiek csuszamlós hűsége és állhatatlansága miatt úgysem lehet megbízható vagy hosszan tartó, fegyverekkel kell dönteni. Hiszen fejedelmeket választanak nyakra-főre, hol ebbe, hol abba a nyeregbe pattannak, a német császárral szentesített egyezség minden kötelékét széttépik, és a magukéval meg nem elégedvén, őt is ki akarták volna zavarni Kárpátokon túli fejedelemségéből, sőt meg is öletni; más országára vetették szemüket, bár még a magukét sem tudják megvédelmezni. Most, amikor odáig fejlődtek a dolgok, hogy seregének visszavezénylése nem áll módjában, cselekedni kell, és azt a sorsot kell választani, amelyet Isten rendel. Ami a szerencse forgandóságát illeti, ő nem feledkezik meg az emberi sorsról, de arra is gondol, hogy Isten az igazságos fegyvereknek kedvez, önmagáról pedig tudja, hogy jogosan fogott fegyvert; ezért bizton reméli, hogy a

háború kimenetele az ő számára kedvező, nem a szerződésszegőknek.

Ez volt az üzenet lényege. Végezetül a vajda, nehogy az legyen a látszat, mintha a béke feltételeiről nem is lett volna hajlandó tárgyalni, hozzátette, hogy a bíboros adjon egy oklevelet, amelyben esküvel fogadja, hogy Rudolf császár hűségétől sohasem fog eltérni, továbbá, hogy a háborús költségek megtérítése fejében azonnal fizet százezer forintot; a havasalföldi vlah fejedelemség biztonságáért és épségéért kezességet vállal, úgyszintén azért is, hogy semmiféle lépést nem tesz ellene; ha a mostani időkben bármiféle sérelem, méltánytalanság, hátrány vagy kár érte volna, mindazt örökre elfelejti. Egyesek szerint ezekhez az úgy-ahogy elviselhető feltételekhez még más is járult; az, hogy András mondjon le a fejedelemségről, és nyomban gondoskodjék Báthori Zsigmond visszahelyezéséről, akit - a vajda gyanúja szerint - ravasz cselszövéssel és titkos mesterkedéssel távolította el; ő maga menjen vissza Lengyelországba, papi méltóságába, hiszen úgyis rátermettebb az olvasó-, mint a fegyverforgatásra, és úgyis erre készteti mind a vallásának parancsa, mind természete és neveltetése, mind pedig nagybátyja, Lengyelország királya.

Mikor a bíboros látta, hogy ezek a nemcsak méltánytalan, hanem egyenesen jogtalan ajánlatok csupán a cselszövés leplezését szolgálják, megértette, hogy az egész megbolydult helyzetet csak fegyveres úton lehet rendezni. Elejtette hát valamennyi mindaddig dédelgetett békés tervét: tisztán látta már próbálkozásának hiábavalóságát, hogy nyugtató orvosszert csepegtessen ebbe a barbárba, aki megfeledkezett arról, hogy jelenlegi helyzetébe az erdélyieknek az elmúlt évek során tanúsított jóindulata révén jutott. Joggal méltatlannak érezte a

vajda fennhéjázását, aki alacsonyrendű vlah vezető létére olyan feltételekkel hozakodott elő, amelyeket még legyőzött ellenség sem fogadna el, nemhogy a csata egyelőre kétes kimenetelét váró harci ellenfél. Ráadásul ez a szemérmetlen nem átall hiú és nagyravágyó módon olyasmikkel előállni, hogy adófizetőjévé és piszkos uralmának alárendeltjévé teszi, holott az erdélyi nemcsak uralmát, de még barátságát is méltóságán alulinak érzi!

Ezek után a csata előtti nap estéjén Malaspina püspök megjelent a táborban András fejedelemnél. Másnap reggel - csütörtökön -, mikor Mózes és Bogáthi visszaérkeztével András is visszaengedte a vlah vajdához a túszokat, Malaspina tüstént odasietett, mert még mindig nem tett le a reményről, hogy mivel még egyik részről sem került sor nyílt ellenségeskedésre, talán sikerül tűrhető feltételekkel elodáznia a háborút. Amint kocsijával, kisszámú személyzetének kíséretében bejutott a vajda táborába, a vlah nem fogadta személyes találkozáson, hanem a tábor félreeső részébe küldte, és őröket adott melléje, hogy az erőszaktól és méltatlan bánásmódtól megvédjék.

Maga a vajda szándéka mellett makacsul kitartván készült az ütközetre: rendezte a hadsorokat, felállíttatta az ágyúkat, mindennek kijelölte a helyét, és miközben a béke reményével bizonytalanságban tartotta a bíborost, végülis váratlanul támadta meg. Ez a huzavona különféleképpen hatott a nemesekre, akik remény és félelem közt ingadozva és az ellenség valódi szándékát nem sejtve, azt hitték, hogy egyezkedési tárgyalások folynak. Ez a békében való reménykedés nemtörődömséget ébresztett a főemberekben és a parancsnokokban, aminél pedig veszedelmesebb dolog nincs a háborúban, és így csak fitymálva végeztek mindent, feladataikat kellő

buzgóság nélkül látták el, nem ügyeltek az ellenség mozdulataira, nem állítottak őrségeket, és nem küldtek ki megfigyelőket, ahogy kellett volna, hanem mintha körös-körül tökéletes béke honolt volna, fegyvereiket levetvén kényelmeskedtek, és hagyták, hogy lovaik felkantározatlanul legyenek, és beosztottjaik is a zászlóktól távol kószáljanak. Tény, hogy a katonaságnak nem csekély része élelemért járt, és annyira nem törődött a közvetlenül fenyegető veszéllyel, hogy nem is gondolták, aznap még bármi is történhet.

A bíboros mindenesetre, hogy embereit felvilágosítsa a dolgok állásáról, összehívatta a katonákat, és minden zászlóalj előtt nyilvánosan felolvastatta annak a megállapodásnak a szövegét, melyet a vajda Ravazdi és Vitéz útján juttatott el hozzá, és amelyet saját, valamint a bojárok esküjével szentesített, hogy így mindenki előtt nyilvánvalóvá váljék, mily vlah becsületességgel tartották meg a megkötött és esküvel megpecsételt egyezséget. Közben a főparancsnokok tanácsát is egybehívatta, és - mint kétes helyzetben szokás - hosszasan, alaposan megtárgyalta velük a katonai rendszabályokat és egyáltalán a dolgok bölcs intézésének módját. Még a bíboros gyulafehérvári indulását megelőzőleg voltak, akik a háború húzása-halasztása mellett foglaltak állást, és azt hangoztatták, hogy nem szabad az ország sorsát elhamarkodottan egyetlen ütközetre bízni. Semmi sem rejt magában annyi bizonytalanságot, mint a háború; semmiben sem mutatkozik meg jobban a szerencse állhatatlansága; és végül semmi sem járhat nagyobb romlással. A dolgoknak ezt a változékonyságát mérlegelve a hajdani nagy vezérek is azt vallották, hogy nincs nagyobb veszedelem, és semmi sem kerülendő nagyobb óvatossággal, mint az, hogy egy egész ország boldogulását egyszerre és egy

időben a vakszerencse kényére-kedvére bízzák (képes kifejezéssel szólván): az ország nyakát egyetlen kardcsapásnak szolgáltassák ki. A bölcs hadvezérek azt tanították, hogy aki erőben és csapatainak számát tekintve gyengébbnek látja magát az ellenségnél, iparkodjék számítással és ügyességgel felülkerekedni. Az erős ellenséget gyakran nem erővel, hanem mesterségbeli tudással győzték le. *„Így harcolnak ma is a török, a hatalmas ellenség ellen a hadtudományhoz értő vezérek: ügyességgel, nem erővel, a kellő alkalom óvatos kivárásával, nem nyílt harccal; cselvetéssel, nem vitézséggel, ha már ilyen félelmes, ennyire élelmes és csalárd az ellenségünk. Mi lenne ostobább, mintha meggondolatlan csatában szolgáltatnék ki magunkat a vlah ellenségnek? Mert még ha történetesen győznénk is, a vlahoktól szerezhető hitvány zsákmányon és hullahegyeken kívül semmi hasznunk nem lenne belőle. Viszont ha ő győzne - amitől Isten őrizzen! -, akkor nemcsak a hadizsákmánynak jutna birtokába, hanem győzelmének jutalma lenne egész Erdélyország, egész államunk, magánvagyonunk és az ország minden kincse, az isteni kegy és emberi munka minden eredménye, és tévedésünk egyetemes romlást vonna maga után. Mivel tehát ilyen óriási különbség áll fent a kettőnk közt lehetséges háborús döntés kihatásai között, tanácsosabb lesz nem nyíltan megütköznünk, hanem lehetőleg elhúznunk ezt a háborút, és mindenképpen azon igyekeznünk, hogy rájöjjön: nem elvakult, hanem körültekintő és óvatos emberekkel van dolga. Ezt a mindenféle népből összecsődített társaságot nem is tudják sokáig zászlói alatt tartani. Mert akár az évszak, amely sohasem végig egyforma, akár a szűkös élelmezés vagy a háborúval járó fáradalmak, pénzszükség, esetleges zendülés, vagy ha a csapatok fosztogatni mennek, és nem hallgatnak a*

vezér parancsszavára - a rendezetlen tömeget mindez akár fegyverek nélkül is szétzavarhatja, és esetleg ők maguk szolgáltatnak alkalmat saját megsemmisítésükre. A hadviselésben az idő kivárása és az alkalom megragadása számít a legfőbb bölcsességnek. A meggondolatlanul merész ellenfél elvakultságát a szerencse könnyen tetten éri. A vlah semmiféle további segélyforrásból nem tudja csapatait tovább gyarapítani, de még ez a mostani serege is inkább feloszlóban levőnek látszik, nem állandónak. A mi hadseregünk viszont három napon belül nem megvetendő kiegészítésekkel fog növekedni: több mint háromezer fegyveres csatlakozására számíthatunk. Ez a gyarapodás pedig nemcsak a mi erőnket és önbizalmunkat fogja fokozni, hanem az ő erejét is csökkenti."

Akadtak olyanok is, akik azt tanácsolták, hogy az egész táborral Szeben városfalai alá kell vonulni, és a sereget összeerősített szekérsánccal kell körülvenni. Mert ha már egyszer odáig fejlődött a dolog, hogy a biztonságosabb helyre való visszavonulás nem jár tisztességgel, de nem is volna rá mód, üdvösebbnek látszott a tábort egy olyan várossal összekapcsolni, ahonnan kellő mennyiségű élelmet is lehet biztosítani, és az ellenséget is tüzérségi tűz alatt lehet tartani, ha a vlah történetesen be akar hatolni András fejedelem táborába. Közben pedig - nem vitás - a késedelmeskedést nem tűrő Mihály, valamint a katonai fegyelmet egyáltalán nem ismerő serege megunja a katonáskodással járó kellemetlenségeket, megtörik, továbbá a kirohanások következtében elszenvedett veszteségektől igen hamar szétzüllik, és ez kiváló alkalmat nyújt az erdélyieknek a győzelemre. Addig is fegyvernyugvással, ígéretekkel, huzavonával, üzenetekkel, megállapodásokkal kellene lehűteni az ellenség harci hevét. Mert lehet, hogy

egyelőre égnek a harci vágytól, de mihelyt a katonákban az a bizonyos csatázó kedv és mohóság kötelékek közé kényszerül, erejükből máris sok elpárolog. Ha az a hév, amely harcra tüzeli őket, a késedelmeskedés és várakozás során történetesen alábbhagy, akkor hőfokából is sokat veszít, és nagyban gyengíti a harci elszántságot. A túlságosan siető ellenséggel, ha erre alkalom nyílik, a húzás-halasztás fegyverét szembeszegezni mindig üdvösnek bizonyult, így győzte le Fabius is Hannibált, pedig az csak óvatos és körültekintő volt![198] És így törte meg Mátyás király is két hatalmas uralkodónak: a lengyel és a cseh királynak a kísérletezéseit Boroszlónál, tisztes feltételek elfogadására kényszerítve őket.[200]

Miután a hosszú és változatos vitatkozás során, már amint kétes dolgokban történni szokott, minden lehető érvet felhoztak és megtárgyaltak, végül is úgy határoztak, hogy ha a vlah nem hajlandó tisztes feltételeket elfogadni, akkor bízzák a végső döntést a fegyverekre, kiváltképpen mivel már olyan helyzetbe sodródtak, amelyből biztonságos visszavonulás tisztességük megóvásával nem lehetséges. Volt egy Szikszai Imre nevezetű ember - hájassága miatt nem is annyira ember, mint inkább disznó -, aki, bár nem volt tanácsosi rendű, hiszen gyomrossága és alacsony származása miatt erre a méltóságra nem is lett volna alkalmas, mégis a bíboros bizalmas tanácsadói közé tartozott. Ez próbálta rávenni a fejedelmet, hogy a csata előtt, még idejében, vonuljon vissza biztonságosabb helyre, és ne tegye ki magát az ütközet veszélyes kockázatának. Azt erősítgette, hogy kívánatosabb, ha a fejedelem - bárhogyan végződjön is a csata - biztonságban van. Bizonyság gyanánt hivatkozott a várnai és a mohácsi csatára.[201] Ennek a bíboros így adta meg a választ: *„Én is ezt tenném, ha* te *volnék. De mivel a sereg fővezérének tudom*

magamat, egyszer sem *akarnék szökevénynek és embereim cserbenhagyójának bizonyulni.”* Szavaival finoman Szikszai szökevény voltára célzott, mert az Magyarországról többrendbeli sikkasztásai miatt elítéltetvén, nemrégiben lopva szökött át Erdélybe.

Ebben a valóban áldatlan helyzetben, amikor a bíboros serege, mintha ünnepet ülne, minden dolgát ilyen kelletlen nemtörődömséggel intézte, Mihály úgy vélte, hogy nem szabad elszalasztania ezt az alkalmat, és elhatározta, hogy csatát kezd. Nem is olyan oktalanul arra gondolt, hogy amíg András várakozik, és a békés megegyezésben reménykedik, addig seregének harci elszántsága sem fog fellángolni, s nem lesz módja az ellenállásra, de még csak ideje sem a felkészülésre. És a vajda nem is csalatkozott számításában, mert miután a bíborost Malaspina visszatértének kétes voltával és a békés megegyezés vak reményével teljesen bizonytalanná és ingadozóvá tette, tüstént előreküldte lengyel portyázó lovas zsoldosainak körülbelül két századát, közben lassan ő is megindult egész seregével együtt, és ugyanakkor egy ágyút is elsüttetett: ennek dördülése volt a megbeszélt jel a csata megkezdésére.

Erre a váratlan csatakezdésre András fejedelem serege is megkavarodott: kibontották a zászlókat, verték a dobokat, felsorakoztak, összekapkodták fegyvereiket.[202]

***

Miután a vezéri buzdítás mindkét részről elhangzott, a bíboros kiadta a parancsot, hogy a csapatok sorakozzanak fel harci rendbe. Az egész haderő főparancsnoka - a bíboros után - Kornis Gáspár volt, ez a rettenthetetlen katona, a tizenkét tagból álló tanács feje, a Báthori-fejedelmek régi istápoltja, aki már régóta neves állásokat és tisztes méltóságokat töltött be. A csata azon az egyenetlen síkságon zajlott

le, amely Szeben városa és Sellemberk falu közt terül el. Ezt a mezőséget a Szeben folyó folytonos áradásaival olyan különböző két félre formálta, hogy a Sellemberk felé eső térség alacsonyabban, a Szeben városa felé néző rész viszont magasabban fekszik. Az egész közbeeső térség körülbelül négyezer lépés [egy lépés 1,478 m] széles. Mihály kelet felé, a Szeben folyásának irányában, a bíboros viszont nyugat felé, a folyó ellenében állt fel. A hely fekvéséből már akkor nem alaptalanul sejtettük, hogy a csata kimenetele kedvezőbb lesz a vlah vajdára, mint az erdélyi fejedelemre nézve. Továbbá a bíboros serege véletlenül úgy helyezkedett el, hogy az alacsonyabban fekvő részt foglalta el, és kétfelől a város és a Szeben folyó közé volt zárva. Mihály viszont a mezőségnek Sellemberk felőli, részint alacsonyabb, részint magasabb felét, a Szeben és Sellemberk fölött, a hegységhez közelebb eső helyeket szállta meg seregével, úgy, hogy ha az előnyösséget nézzük, minden jel szerint a vajda jutott alkalmasabb terephez a csatára, akár a szerencse kedvezéséből, akár a maga választása folytán, András pedig a kevésbé előnyöshöz.

A bíboros egyébként a hadrend közepére mintegy ezer főnyi lovasságát állította. Ezekhez csatlakoztak a könnyű fegyverzetű - íjjal, rézpuskákkal és kardokkal felszerelt - lengyelek, szám szerint háromszázan, akiket egy lengyel nemes vezetett. Valamennyiük közös parancsnoka a kiváló hűségű és közismert bátorságú Székely Mózes volt, az, aki később a hasztalan megszerzett erdélyi fejedelemséget a halállal cserélte fel. Az alvezérek: Lévai Ferenc és a két Tamás, mindketten a Székelyföld szülöttei, az egyik Csomortányi, a másik Becz, ugyancsak jónevű katonák; ezektől jobbra sorakoztak fel az erődítményekből idevezényelt, továbbá a szász

városokból a szokásnak megfelelően küldött gyalogosok, mintegy nyolcszázan. Ennek a szárnynak az irányítását Lázár Istvánra, a tapasztalt vezérre bízták, aki István lengyel király moszkovita hadjáratában[203] is nagy dicsőséget szerzett. Melléje rendelték a magyar Aradi Györgyöt, a brassói gyalogosok hírneves századosát. A balszárnyon helyezkedtek el hatszázan a testőrgyalogosok, az úgynevezett kék darabontok, mindama katonai erényekkel ékesen, amelyekkel az efféle katonaság dicsekedhetik. Parancsnokuk a bátor és kiváló Perussith Mátyás volt, akit András fejedelem - Lázár István lemondása után - fejedelemségének mindjárt az elején erre a helyre állított. Helyetteseként a nagy hadi tapasztaltságáról híres Thuri Ferencet adták melléje. Az arcvonal közepére szánt és három egységre tagolt csapatok mögött sorakozott fel a mintegy ötszáz főnyi lovas segédosztag, melynek parancsnokait, a nemesség javából való Huszár Pétert és Tahy Istvánt katonai kiválóságuk miatt az előző években még Zsigmond hívta Magyarországból Erdélybe, és itt különféle jószágokkal gazdagította őket.[204] András fejedelem e háború intézésében nekik szánta a második szerepet. Ezek köré csoportosultak a nemesség közül Szálasdi Miklós, Bogáthi Menyhért és még sokan mások, mindannyian embereik és fogadott zsoldosaik népes kíséretével. Ezt a hadszárnyat balról Barcsai András lugosi bán zárta le erős lovascsapatával, valamint Sibrik Gáspár, az udvari apródok vezetője és a lovas testőrség kapitánynak nevezett parancsnoka, összesen mintegy négyszáz fő. A jobbszárnyon körülbelül ugyanannyi paraszti gyalogos és egyéb emberek, akiket az úgynevezett portákról toboroztak. Ezeknek élére Szemere Mihályt, Petki Farkast és Bessenyei Istvánt állították. Az egész hadrendet hátulról a megyékből és

általában a nemességből összeszedett zöm zárta le, amely - mint a csata eredménye megmutatta - inkább csak a férfiasság tettetett látszatát és külsőségeit, semmint a lélek igazi erejét vitte magával a háborúba: mindnyájuknak elegendő volt az, hogy éppen ott legyenek, úgy-ahogy utánozzák a katonáskodást, ne pedig erejüktől telhetőleg harcoljanak. Ezek közé sorolták be Sennyei Pongrácot, Mindszenti Benedeket, Tholdi Istvánt, Ravazdi Györgyöt, Bodoni Istvánt, mindmegannyi tanácsosi rendű nemest, azután a mind neve, mind kora szerint valóban ifjú Iffiu Jánost, András fejedelemnek egy anyától, de már nem ugyanattól az apától született öccsét, ezt a kiváló tehetségű fiatal férfit, meg Kornis Boldizsárt, Gáspár fiát, és még többeket. Az egész sereg létszáma legfeljebb ötezer lehetett. A rokonszenv biztosítása kedvéért sem írok kevesebbet: a megadott szám helyessége mellett tanúskodhatik akár más jelenvoltak tekintélye, akár saját magam szemtanúi hitele. Sőt a legtöbben azon csodálkoztak, hogy mindössze hat nap leforgása alatt, amint a vajda lopva végrehajtott betörése ismeretessé vált, a környező helységekből hirtelen még ekkora sereget is össze tudtak gyűjteni.

Valami Ciro Spontone nevű olasz[205] azt írta, hogy a bíboros seregéből nyolcezren, a vajdáéból kétezren estek el. De hát mit kezdjünk az olyan emberekkel, akik az utca sarkáról és hiú híresztelésből vett adataikat mázolják hanyatt-homlok papírra, és mintha a világosan kiderített igazság letéteményesei volnának, ilyennel tömik tele mások fülét? Márpedig aki így tesz, magával méltánytalanul, másokkal igazságtalanul jár el, mert ha csak úgy vaktában hagyja, hogy becsapják, butaságáról tesz bizonyságot, azzal viszont, hogy mások hiszékenységével visszaél, rosszindulatáról. A szavahihetőség hiánya így a

mintegy kézről kézre adott és még meg is toldott tévedéssel azokat is megtéveszti és hamis vélekedéssel itatja át, akik eleve elhatározták, hogy a szilárdság és állhatatosság őrhelyéről nézik az igazságot, és meg is fogják védeni.

Egyébként maga András fejedelem a hadiszerencsétől várható eshetőségekre készen, a had zömétől balra emelkedő magaslaton figyelte a dolgokat. Hogy katonái könnyebben felismerhessék a fejedelem figyelőhelyét, jelenlétét egy erre a célra készített és A betűvel díszített kis zászló jelezte. Ő maga az alkalomnak megfelelően, katonai egyenruha formájára szabott bíborköpenyben vett részt a csatában. Szép látvány volt, amint Zsigmond fejedelemtől kapott nemes vérű fekete paripáján, a főrendű Csáki István, Palatics György és más székely nemesek társaságában felvonult.

A vajda serege úgy volt felállítva, hogy a balszárnyon, amely tehát András jobbszárnyával nézett farkasszemet, Baba Noák helyezkedett el önkénteseivel, a jobbszárnyon pedig a trák, azaz rác lovasok. Középütt volt a magyarok csoportja, akiktől a vajda a csata kedvező kimenetelét elsősorban várta. Makó György vezérsége alatt csapatparancsnokaik a következők voltak: Lugosi Ferenc, Nagy Demeter, Horváth György, Gyulai Mihály és Novák Farkas, valamint a többi század- és szakaszparancsnok. Mögöttük sorakoztak fel a lengyel kozákok és a nagyszámú vlah lovasság, majd végül a zöm és az ezerfőnyi székely a vajda fővezérsége alatt. Itt csoportosult a bojárok egész hadinépe is.

A seregek csatarendbe sorakoztával mindkét oldalról felharsantak a harci trombiták, és ugyanakkor már az ágyúk is szórták villámaikat. Minden öldöklő harci szerszám működni kezdett, az egész környék megtelt kiáltozással, durranásokkal, az összemért

kardok csengésével, lőporfüsttel, az ágyúkból kirepülő golyóbisok rettenetes robajával, egyszerre mindent elborított az öldöklés és mészárlás. Mivel a vlah a csatára és az ágyúk felhasználására megfelelőbb helyet foglalta el, nem csekély károkat okozva fordíthatta volna dühét az erdélyiek ellen, ha tapasztaltabb tüzérekkel rendelkezik. Így azonban nagyobb volt a zűrzavar, mint a veszteség, mivel a golyók magasabban, az egész sereg feje fölött repültek el, vagy legfeljebb a lándzsák hegyét súrolták.

Alig csapott össze a két harci fél, amikor egy Szálasdi Dániel nevű, de vlah származású őrszem, aki sántikálásával mind testének, mind lelkének vele született fogyatkozását tárta a világ elé, minden különös ok nélkül, anélkül, hogy bármiféle sérelmet elszenvedett volna, őrhelyéről, ahova ki volt állítva, egyszer csak átrúgtatott a vlahok oldalára. Mindenki elcsodálkozott, hogy miféle megháborodottság tántorította el ezt az embert, s hogy nevének hírét, amelyet addig tisztesség övezett, miért mocskolta be ily förtelmes bűnnel. Nem a nagynevű erdélyi Szálasdi nemzetségből származott, ahhoz semmi más nem fűzte, csak születési helyéről[206] vett neve: a Hunyadvár környéki nagybirtokos és főrendű Törököknek volt kezdetben középszerűnél is alacsonyabb állapotú szolgája. Végül azonban igyekvése révén odáig jutott, hogy a Báthori-fejedelmek kegyével aljas jobbágyi állapotából a nemesek sorába sikerült emelkednie. Nem kétséges, hogy megvásárolható hűségét Mihály vajda bőkezű ígéretekkel vette meg és kötelezte le magának, azért árulta el a végső veszélyben forgó bíborost ily ocsmány módon. Átszökése a döntés miatt nyugtalankodó Mihályt kissé felvidította, mert tőle részletesen kitudakolta a bíboros hadi helyzetét. Hogy

azonban ez a rettenetes bűn ne maradjon sokáig büntetlen, alig múlt el egy esztendő, amikor Mihály vajdát végül is kivetették Erdély belsejéből, Székely Mózes elfogatta, és jelleméhez méltó büntetéssel sújtotta a bűnöst: Dánielt, aki a kétes és még eldöntetlen helyzetben ilyen rút csalárdságra vetemedett, és kötelességének előírt útjáról letért, adott szavát pedig szélkakasságával megszegte, élve megfogták, a kezét hátracsavarták, és ló farkára kötve hurcolták meg. A hóhér jóvoltából fonák és tekervényes módon kellett sétálnia: nem a lábán, hanem a hátán. Végül Bessus vagy Mettius[207] példájára felnégyelt testét különböző helyeken felállított karókra tűzték, hogy az adott szavát szökésével máshova hurcoló embernek a holtteste is - önmagától elpártolva - többfelé legyen elszórva, intő például minden jövőbeli árulónak, mintha bizony ezt a kárhozatos nyavalyát a hitványnak született jellemekből bármiféle példával ki lehetne irtani és meg lehetne gyógyítani.

A vajda seregéből elsőnek Baba Noák bocsátkozott harcba a maga gyülevész népségével, csakhogy szándéka nagyobbnak bizonyult erejénél, mivel éppen Lázár Istvánnal és kitűnően felszerelt, bátor csapatával akadt szembe, úgyhogy véres veszteségek után kénytelen volt visszavonulni. Ezért Mihály azon nyomban Lázár visszanyomására küldte dzsidás lovassággal megerősített élcsapatát. (Ez a fegyver fölöttébb alkalmas bármilyen heves támadás visszaverésére.[208]) A magyar és székely lovasokból álló csapat parancsnoka Makó György volt. Ezek, mihelyt Baba rémülten menekülő katonáinak tömegén keresztül a bíboros serege, illetőleg Lázár ellen vágtattak, azonnal két részre oszlottak. Egyik részük Lázár gyalogosai ellen nyomult, akik Babát meghátrálásra kényszerítették, és roppant mészárlás

közepette - részint lovaikkal letiporva, részint lándzsáikkal leszúrva - szétverte őket. Ekkor esett el parancsnokuk, Lázár is, aki rendíthetetlenül, halálra szántan, katonáinak lemészárlása közben így kiabált: *„Szívesen halok meg, legalább nem szolgálok ennek a hálátlan papnak, aki jogtalanul fosztott meg hivatalomtól és méltóságomtól!”* A vajda lovasságának másik része Székely Mózes középen elhelyezett hadsorai ellen indult erőteljes rohamra. Itt megint szörnyű vérontásra került sor, és mivel nem csekély dolog forgott kockán, mindkét részről ádáz hevességgel öldökölték egymást. Magyar küzdött itt a magyar ellen, és miközben egyik részről menteni, a másikról dúlni akarták a hazát, egyforma istenességgel és istentelenséggel tusakodtak. Végül is, miután egy darabig eldöntetlenül folyt a harc, majd Mihály friss erőket küldött súlyos helyzetben levő csapatának megsegítésére, Makónak sikerült Mózest kivetnie, és nagy veszteségek közepette egészen az arcvonal mögé szorítania. Ezután még egy Báthori-címerrel díszített csapatzászlót is elragadtak Mózes embereitől; a zászlóvivőket pedig, Görög Tamást, Széplaki Istvánt és Kolbász - latinul: *Botulus* - Tódort, levágták.

Mózes csapatának meghátrálásakor Huszár Péter elhatározta, hogy a parancsnoksága alá rendelt erős lándzsás osztaggal majd ő rendbe hozza a már majdnem reménytelen helyzetet, és még idejében segítségére sietett Mózesnek. A vajda magyarjai és a velük levő rácok ellen támadván, úgy elborította őket a hegyes lándzsák sűrű sokaságával, hogy nagy területen szétszórta és megfutamította őket. Amikor ezek hátrálni kezdtek, maga a vajda indult Huszár ellen egyéb magyar és vlah lovasságával, valamint seregzömének legnagyobb részével, és így nemcsak magyarjait és rácait segítette meg, hanem nagy

veszteséget okozva, Huszár egész seregrészét is visszavonulásra kényszerítette. Támadott a vlah, sürgősen megragadta a hadiszerencse kínálta alkalmat, egyre nagyobb hévvel rohamozott. Az erdélyi seregzöm és a bíboros hadrendjének megbonthatatlan része azonban ellenállt, nem törődött a vlahokra mosolygó szerencsével: bízott sokaságában és vitézségében.

Ennyire jutottak a dolgok, és a győzelem már a vlah felé hajlott, amikor Kornis Gáspár, akire a bíboros az egész sereg főparancsnokságát bízta, jobbra elkanyarodván, hogy a csata állásának megfelelő intézkedéseket megtehesse, váratlanul fogságba esett, és a vajda elé vitetett. Gáspár hirtelen fogságba esése mindenkit levert, és mind a fejedelmet, mind a katonákat súlyos aggodalom lepte meg, hisz mindenki rossz jelnek fogta fel, hogy a fővezér, az egész hadseregnek szinte a feje az ellenség hatalmába került. Amikor a vajda értesült ennek a férfinak a sorsáról, akit a sok követjárás révén és számtalan háborús veszedelem közepette régtől fogva jól ismert, vitéz voltára és méltóságára gondolt, és úgy rendelkezett, hogy biztos helyen őrizzék, s bármiféle erőszak ellenében gondoskodjanak bántatlanságáról. Akadtak azonban hírének és becsületének bizonyos ellenségei, akik megrágalmazták, hogy nem véletlenül, hanem szándékosan fogatta el és vezettette magát a vlah vajdához. Ezt a rágalmat folt nélküli férfiassága és a Báthori-név iránt mindig tanúsított hűsége kellőképpen cáfolja. Mivel serdülő korától kezdve a Báthori-fejedelmek jósága és kegye táplálta, gyarapította, így jutott nagy méltóságainak és vagyonának birtokába, nemhogy igaznak, de még csak valószínűnek sem látszik az ellenség javára elkövetett árulás vádja, és az a gyanúsítás, hogy lelkét, amely mindig őszintén a Báthoriak felé

vonzódott, és kegyességét, amely csorbítatlanul élt benne Isten és hazája iránt, egy ilyen dicstelen zsarnok kénye-kedve szerint áruba bocsátotta.

Ebben a csatában esett fogságba Ravazdi György, a tizenkettes tanácsnak mind előkelő származása, mind bölcsessége folytán nagynevű tagja is, miután az arcán súlyos sebet kapott. Ravazdit, mihelyt a vajda elé vezették, tüstént kiszolgáltatták a székelyeknek, hogy koncolják fel. A székelyek tudniillik nyomatékosan kérték, hogy kedvük szerint bánhassanak el vele, mint legádázabb ellenségükkel. Mert amikor Zsigmond fejedelem uralkodása alatt Udvarhely várának Ravazdi volt az elöljárója, nagyon magára haragította a székelyeket azzal, hogy - szerintük - nem hagyott nekik békét, és kiszipolyozta őket. Persze alig lehetséges olyan államigazgatás, amely mindenkinek ínyére van. De azt is eszükben tartották, hogy milyen kegyetlenül bánt el velük az előző években kitört zendülés alkalmával, amikor Zsigmond fejedelem Prágában járt Rudolf császárnál. Mert amikor szabadságuk megvonása miatt újból fegyvert ragadtak, Bocskai István, a fejedelem akkori helyettese, hogy a terjedő zavargást még lángra lobbanása előtt elfojtsa, Apafi Miklóst és Ravazdit küldte ki a súlyos megtorlás foganatosítása végett, és olyannyira leverte őket, hogy a fegyvereket őrült kezükből kicsavarván, egyeseket örök szolgaságra kárhoztatott, másokat azonnali büntetéssel sújtott, mindenesetre valamennyiüket parancsainak teljesítésére kényszerítette.[209] Így tehát a Ravazditól akkoriban elszenvedett csapást megbosszulandó, megtorlásra áhítozó lelküket most azonnali felkoncolásával akarták kielégíteni. Ugyanilyen sorsra jutott a fogoly Bolyai Gáspár, közismerten vitéz nemes lófő is, akit a vajda elé hurcoltak, majd parancsára nyomban kivégeztek.

András fejedelem délután három óra tájban, mintha a vlah támadással végképp el is dőlt volna a csata sorsa, a hadsorok visszaállításának reményéről lemondva, elmenekült az ütközet színhelyéről.

Hogy azonban a győzelem mégse maradjon sokáig a vlah oldalán, tett róla Barcsai András, Székely Mózes, Tahy István és Huszár meg a többi, lélekjelenléttel bíró vezér: a megrendült helyzetben rendíthetetlenül buzdítván egymást, az összezavarodott sorokat - amennyire lehetett - újrarendezték, majd minden erejüket összeszedve a pillanatnyi siker miatt ujjongó vlahok ellen támadtak. A harc mindkét részről újból fellángolt, mind a két fél magának akarta a győzelmet. Mintha Mars habozva latolgatta volna magában, hogy melyiknek kedvezzen, melyik mellé álljon. Egyik részről a haza iránti hűtlenség, a másikról a hazaszeretet küzdött: itt a meggyőződés, ott a kényszer hajtotta őket egymás sorai ellen. Amazokba a zsákmány utáni vágy öntött lelket, ezek méltatlannak találták, hogy a törökök és más környező ellenségek dölyfösségétől mindeddig megvédett, gyarapított és szabadságban nevelkedett országot most a vlah vajdának, ennek az ádáz és kegyetlen Mezentiusnak[2IC] szolgáltassák ki. Mindkét küzdő fél szeme előtt győzelmi jutalom lebegett: Erdély. A hadijártasság és a harcoló katonák nem lankadó heve az erdélyiek számára biztosította volna a győzelmet, ha tudtak volna élni vele. Mert az imént említett csapatvezérek dzsidásaik sűrű sorokban rohamozó lovasságával és a testőrgyalogsággal a vlah hadsorok kellős közepét rohamozták meg, és oly nagy veszteségeket okozva verték szét őket, hogy valóban legnagyobb részüket lekaszabolták. Rézágyúikat elvették, málhás állataikat a hajtókkal együtt leszúrták, a tüzéreket levágták, zászlóikat

hordozóikkal egyetemben letiporták, s mindent megtettek, hogy kivívják a győzelmet.

És ami a legfontosabb: már-már maga a vajda is futásnak eredt, az erdélyieknek hagyva a győzelem előbb már biztosnak tetsző reményét, és magával ragadta vlahjainak egész tömegét is. Hátrálásuk mellett annyira kitartottak, hogy nem is hagytak volna fel vele, ha maga Mihály a fájdalomtól és a szégyentől egyszer csak felocsúdva nem lát hozzá, hogy a megrémült menekülőket feltartóztassa. Egy erős lóra kapván, úgy porosan, a csata szennyétől borítva, hol ide, hol oda vágtatott, de zászlóvivőit még buzdításával, fenyegetésével, ütlegeivel és személyes tekintélyével is alig tudta megállásra bírni. Újból és újból rekedtre ordítozta magát: „Mi ez a gyávaság, emberek, mi ez a szokatlan rémület? Van bőr a képeteken, hogy hagyjátok a már megszerzett győzelmet kisiklani a kezetekből? Vágtában távoztok a sikeresen megvívott csatából? Hát engeditek, hogy a rémülten futó ellenség újból erőre kapjon? Hol vagytok, katonáim, ti, akik nemrég Bulgáriát dúltátok, a karamáni és Amhad seregeit kaszaboltátok,[21] Vlachiát barbár zsákmányokkal gazdagítottátok? Jobbotok miért zsibbadt el a vagdalkozástól, erőtök miért hagyott alább, harci kedvetek miért lankadt el? Mondani is szégyen, megtenni még szörnyűbb: fegyveres karotok fegyvertelen lábatoktól kér segítséget? Hát így akartok diadalmaskodni a már elfoglalt Erdélyen? így rakjátok tele otthonaitokat erdélyi zsákmánnyal? Álljatok meg, és az örök gyalázat helyett válasszátok inkább a mostani győzelmet!”

Ilyesmit kiáltozott nagy hangon Mihály. De azokban a félelem erősebbnek bizonyult a szégyenérzetnél, és nemhogy szavaival, de még egyre-másra kapott sebeikkel és az ütlegekkel sem

törődtek. Volt a vajda tábora mögött egy mindvégig erdővel és cserjékkel borított, nem túl magas, szakadékos dombvonulat. Ijedtükben mindnyájan ide menekültek. Maga a vajda is, mint valami bujdosó, híveinek csekély csapatától kísérve, úgy lopakodott vissza ide biztonságba, hogy szinte ezzel tanúsította vereségét, megfutásával bizonyította, hogy seregét legyőzték. Egyesek szerint egészen feleségének és gyermekeinek tartózkodási helyéig menekült; a sereg hátráltatóit nem túlságosan messze helyezte el, hogy a háborús veszélyektől biztonságban legyenek. Ha a csatának ebben a pillanatában az erdélyi seregzöm irányítói továbbnyomultak volna, és Barcsainak, Mózesnek meg a többieknek, akik a barbár hadrend áttörésével egészen a vlah sereg magjáig jutottak, és előkészítették a biztos győzelmet, kellő időben segítségére sietnek, és még elszántabban a menekülők nyomában maradnak, senki előtt sem lehetett vitás, hogy akár még fegyvertelenül is felmorzsolják a vlah csapatok maradványait. Ezt nemcsak a későbbi, félreérthetetlenül tisztázott tapasztalatok, hanem még a vlahok tanúbizonysága alapján is biztos ténynek tekinthetjük.

Mihály seregéből mindössze a lengyelek két osztaga tartott ki a helyén. Ezek, a mieink habozását látván - persze mert akár tapasztalatlanságból nem tudták, akár gyávaságból nem merték a rájuk mosolygó győzelmet nyomon követni -, összetömörültek, buzdították egymást, majd nem is annyira visszaszorításukban bízva, mint inkább csak a hadiszerencse megkísértésében reménykedve, hangos csatakiáltások közepette Barcsai emberei ellen indultak, és rohamukkal mindjárt nagy pusztítást vittek véghez. A rettenthetetlen Barcsai és Mózes feltartóztatta ugyan a rohamozók nyomását, és egy darabig el is tudta hárítani a pusztító vihart, de amikor

látták, hogy az újból fellángoló csata viszontagságai közben mindenfelé hullanak társaik, oldaluk fedezetlen marad, és a seregzöm meg sem mozdul, hogy segítségükre próbáljon jönni, nehogy vitéz elszántságukat hiába tékozolják, visszahúzódtak az erdélyi sereg derékhadához, a lengyelek pedig a roham befejeztével ugyancsak visszamentek a vajda csapatai közé. Ekkor azonban a bíborosnak az imént említett lengyeléi cserbenhagyták erdélyi fegyvertársaikat, és meg sem várva a csata végét, András fejedelem táborából a vlahoknál szolgáló honfitársaikhoz álltak át, mivel úgy gondolták, hogy az erdélyiek úgyis vereséget szenvedtek, tehát jobb lesz, ha idejében a győztes vlah kegyeire bízzák magukat. Ez a lépésük végképp elijesztette az erdélyieket attól, hogy a vajda seregével még egyszer megkísértsék a harc kockázatát.

így hát a minden segítségtől megfosztott kis magyar sereg már majdnem napnyugtakor megállt, és úgy várta a végső döntést. Nem akart azonban az ellenség szeme láttára, még fényes nappal távozni, és nem akarta beismerni az elszenvedett csapást, nehogy a vlahban reményt ébresszen a győzelem kiaknázására. Úgy gondolták, hogy majd a hamarosan beálló éjszaka sötétjében csekélyebb veszteséggel vonulhatnak vissza biztonságos helyre.

Közben Mihálynak is nem annyira tábora, mint inkább egy helyre menekült és ott összezsúfolódott katonáinak sokasága merő zűrzavar és rettegés volt. Féltek azoktól, akik nem kevésbé tartottak tőlük; mindkét fél a másiktól való félelmében tartózkodott az összecsapástól; mindkét részről inkább holmijaikat akarták volna összeszedni, semmint újból csatázni, mivel erejüket a váltakozó sikerű összecsapásokkal járó fáradtság már teljesen kimerítette. Ezért azt találták legjobbnak, ha éjszakai pihenőre térhetnek.

Ekkor azonban a vajda magyar csapatvezérei: Makó, Horváth, Nagy Bálint, Kapronczai Tamás és Szindi János meg a többiek, látva, hogy a vajda távollétében minden rendetlen, és így csupa veszedelem, erősebben kezdték egymást buzdítani, és félelmüket, fáradtságukat meghazudtolván nemcsak maguk gyülekeztek a zászlók köré, hanem más társaikat is összeterelték, kit jó szóval, kit fenyegetéssel: hangoztatták, hogy van még remény, hiszen futja még az erejükből. Támadják hát meg újból az ellenséget, és a mindeddig bizonytalan győzelmet tegyék bizonyossá. Nem kell kétségbeesni: az egész háborúskodást nyomban be lehet fejezni. „Csak utánunk gyertek, bajtársak! - mondották. - Ne csatázni menjünk, hanem győzni! Ilyen sokan vagyunk, és mégis alulmaradnánk a maroknyi erdélyi ellenében? Annyi vitéz társunk halála bosszulatlan marad? Hát ez a papi ellenség gyalázatunknak lesz okozója, nem inkább dicsőségünk tárgya?”

Közben, pedig már lenyugvóban volt a nap, úgy-ahogy elrendezvén a sorokat, a vezérek és katonáik nagyobb merészséggel, mint meggyőződéssel, végső rohamra indultak a bíboros csapatai ellen. Volt ott egy szekérre szerelt, közepes nagyságú ágyú, amelyet Lázár katonái hagytak el, mikor - mint előadtuk - a Babával vívott első összecsapás alkalmával visszaszorultak. Ezt az ágyút maga Nagy Demeter sütötte el a bíboros hadinépe ellen. Erre aztán azok is tüzelni kezdtek minden szekérágyújukból, ahány csak a kezük ügyébe akadt, és a vajda seregét úgy elijesztették a támadás gondolatától, hogy azok meg sem kísérelték fegyvereik összemérését, hanem kénytelen-kelletlen visszavonultak. A magyarok azonban - vezéreik végzetes tehetetlensége folytán - még ennek az utolsó sikernek a láttára sem szánták el magukat a győzelem kicsikarására és a vajda

menekülő csapatainak üldözésére: a visszavonulást elrendelő kürtjellel mindkét fél bevallotta, hogy megelégelte a csatározást, és kimerült. Vezéreink, mint később hallottuk, többnyire katonáink csekély számára és rettenetes fáradtságára hivatkozva azzal mentegetőztek, hogy a súlyos helyzet az egész nap folyó állandó harc és ide-oda vágtatás miatt egy pillanatnyi pihenést sem engedett nekik. Ezért attól tartottak, hogy ha a maradék erőket a vlah csapatok ellen hajszolják, a sokszoros túlerő nyomban eltiporja maroknyi csoportjukat. Súlyosbította a magyarok helyzetét a háborúval járó sok kellemetlenség és a folyton váltakozó hadiszerencse, amely észrevehetően csekélyebb számuk miatt ismételten súlyosabb csapással fenyegette őket; azután a kedvezőtlen terep, meg az ágyúgolyók kilövésében is mutatkozó hátrány. Mert még a szél is a katonák arcába csapta vissza a lángra lobbanó lőpor füstjét, ahol pedig a levegő mentes volt a kénes füstfelhőtől, a szembe tűző napsugarak kápráztatták el a harcolókat, úgyhogy a szerencse mindenben a vajdának kedvezett, és mindent az erdélyiek ellen fordított.

Bárhogy volt is, annyi tény marad, hogy a vlah győzött, a bíboros pedig vereséget szenvedett. Ez csalatkozott reménykedésében, annak pedig talán az szerezte meg a győzelmet, hogy nem reménykedett benne. Bár a valóságnak megfelelően valljuk be - és ezt maga az ellenség sem titkolta -, hogy a győzelem látszólag a magyarok felé hajlott, hisz őket nem vetették ki a helyükből, nem űzték ki táborukból, nem futamították meg, mint a vlahokat. Állhatatosan kitartottak a helyükön, több ízben újrakezdték a harcot, de az alkalmat a sikeres döntésre végül is hanyagságuk folytán elszalasztották. Nem is kevesebb vlah, mint amennyi erdélyi vérbe került Mihálynak ez a győzelem, amelyet a mieink már-már szinte a

kezükben tartottak, majd kishitűségükben a vlahnak engedtek át: a győzelem pálmáját, amelyet megszereztek ugyan, csak élni nem tudtak vele, az ellenségnek hagyták, hogy élvezze. És ha valaki jól meggondolja, ez a csata is úgy végződött, mint az, amelyet a keresztények három évvel előbb Egernél vívtak a törökkel: a kínálkozó győzelem lehetőségét azok sem követték nyomon állhatatosan, hanem a sötétség beálltával hebehurgyán otthagyták másnak.[212] Legfeljebb Mihály az erdélyieknek nem annyira megfutamodtával, mint inkább csak elvonultával jutott a kívánsága szerinti siker birtokába. Azok, akiktől győzelme elismerését erőszakkal nem tudta kikényszeríteni, távozásukkal maguk ismerték be vereségüket. Igen, így határoztak az égi hatalmak, hogy ez a csata legyen az erdélyiek minden bajának kezdete, e naptól kezdve ne legyen rá módjuk, hogy a hadi dicsőséget élvezzék, maga a fejedelem pedig, mielőtt még megalapozta volna hírét-nevét az utókor előtt, országával együtt dőljön sírjába.

Eközben Mihály, akit félelme messzire sodort katonáitól, hallva, hogy még vannak maradék csapatai, amelyek szembe mernek szállni az ellenséggel, összeszedte bátorságát, visszatért övéihez, és így szólt hozzájuk: *„Katonák! Nemcsak a vigasztalódásnak, hanem a győzelemnek is bizonyos jeleit látom, de már ránk sötétedett: úgy gondolom tehát, hogy ezt az éjszakát töltsük táborunkban. Ezt a kevés időt arra kell fordítanunk, hogy pihenjünk, és rendbe hozzuk magunkat. Mindjárt kora hajnalban újrakezdjük a csatát: elintézzük, ami a háborúból még maradt, és pontot teszünk a végére. Vitézségetek teljesen bizonyossá tette előttem, hogy a győzelem a mienk!”*

A sötétség beálltával ezek szerint mindkét fél, egymástól kölcsönösen tartva, táborába húzódott: közben mindkét oldalon annyira gyanakodtak, hogy a másik cselt vet, hogy ezt a néhány órát fegyveresen töltötték, és lovaikat is felkantározva, felnyergelve tartották.

Mindkét ellenfélben nagyobb volt hát a félsz, mint a remény, mindkettő a sötétség leple alatt rejtőzött, és éber szemmel figyelte a másikat, az erdélyiek ekkor - lemondva mind az újabb fegyveres mérkőzésről, mind a győzelem kivívásának reményéről, és nehogy seregük maradványait végső mészárlásra szolgáltassák ki a vlahok sokaságának - tanácsosabbnak gondolták, ha meghátrálnak az ellenség elől, és míg a kedvező alkalom engedi, biztonságosabb helyre próbálnak visszavonulni. Jobbnak látták, ha bátor katonáik maradék csapatát a haza szebb napjaira tartalékolják, mint hogy haszontalan vereség áldozatául vessék.

Miközben ilyen tervek és lehetőségek közt ingadoztak, a vajda táborából épp jókor szökött át az erdélyiek közé két menekülő: egyikük, a trák nevű és származású Rácz Ábrahám, egy kétszáz főnyi osztagnak volt ismert nevű parancsnoka, a másik pedig Sipos - latinul: *Tibicen* - János. Ezek elmondották, hogy Mihály a sikeres döntés reményéről letéve, rég menekülésre adta a fejét; egész serege elszéledt a zászlók alól, és szétszórva bolyong, vagy a táborba húzódott ugyan, de rendezetlenül és rémülten a málhák összekapkodásával és a menekülés tervével van elfoglalva. Hangoskodtak, hogy most, most kell a legyőzötteken rajtaütni, most kell kikényszeríteni a győzelmet, üldözni az ellenséget; minden szentre esküdöztek, hogy a vlahok, ha csak zördülni hallják az erdélyi fegyvereket, meg sem fognak állni, hanem egyenest futnak vissza

Valachiába. A szökevények közléseinek meghallgatása után egyesek bizonytalankodtak, mások azonnal meg akarták, rohamozni az ellenséget, megint mások nem akartak hitelt adni ezeknek a köpönyegforgatóknak; sokan arra gyanakodtak, hogy az egész szökés nem egyéb, mint hazugság, a csalárd és hitszegő vlah vajda hadifortélya: ezzel az altatással akar cselt vetni; azt, hogy ekkora vlah erők át próbálnának szökni, nemhogy hihetőnek, de még csak elképzelhetőnek sem tartották. Így csalta lépre annak idején egy álnok szökevény Marcus Crassust is a parthusok országában; így kényszerítette Tarquinius Superbus is hatalma alá Gabiit.[213] A vezérekben erősebbnek bizonyult a csüggedés, mint a bizalom: erősebb volt a félelmük, mint a bátorságuk. Ezért aztán elvetvén a szökevények minden vallomását, mindjárt a második éjszakai őrváltás kezdetén, álom és étel nélkül - persze mert már sem élelem nem volt a táborban, sem nagy fájdalmukban éhséget nem éreztek -, éppen kéznél levő holmijaikkal, szótlanul, ijedten és rendezetlen menetben elvonultak; táborukkal együtt a győzelmet, sőt hazájukat is a vlahra hagyták.

Mihály pedig úgy gondolkozott, hogy az erdélyiek az éjszaka semmiképpen sem fognak kimozdulni a táborból, hanem másnap majd újból megkísérlik a hadiszerencsét, és nem annyira győztesként, inkább legyőzöttként pihent egy darabig, kifelé bizakodást színlelve, szívében aggódva. Mint később kiderült, kihasználva az éjszaka kedvezését, már egész seregével vissza akart volna indulni Valachia felé, ha az erdélyiek távozása következtében ijedelméből újra neki nem bátorodott volna, így mindenfelé őrséget állított, és ezeket az órákat csendben töltötte, hogy katonái egy kissé kipihenjék magukat. Ugyanekkor Ábrahám és Sipos, a két szökevény, látva, hogy a

megrendezett szökésre gyanakvó erdélyiek nem adnak nekik hitelt, hanem útra kelnek, a távozásuk után a táborban talált holmik jó részét összeszedvén, zsákmánnyal megrakodva mentek vissza a vlah táborba, és miután az erdélyiekkel nem sikerült elhitetniük Mihály menekülését, Mihályt annál könnyebben meg tudták győzni arról, hogy az erdélyiek megszöktek. Ekkor a vlahok, miután látták, hogy a magyarok elmenetelével az egész környéken egy lélek sem tartózkodik, és sehol sincs ellenség, örömükben tombolva nekigyürkőztek, hogy kifosszák a tábort. Tehát - cselvetésre nem is gondolva - seregestül elözönlötték és széthurcolták a tábort, a győzelmet pedig, melynek reményéről már régen letettek, hangos ünnepi lakomával ülték meg.

Diadalmámorban úsztak, mikor a pénteki nap felvirradt, így vívta meg a vlah - tegnap vesztes, ma pedig győztes - az erdélyiekkel ezt a valóban ausculumi csatát.[214] Mihály tehát hajnalhasadtakor seregeit minden irányba szétküldte, hogy üldözzék az ellenséget, és dúlják az országot. Mindenesetre éber gonddal ügyelt arra, hogy sehol semmi kelepce ne rejtőzzék, vagy hogy a szétszórt sereg maradványai erőre ne kaphassanak. Bár már semmitől nem kellett tartania, mégis felderítőket küldött ki mindenfelé, főleg Gyulafehérvárra, és nagy jutalmakat tűzött ki nekik, ha mindent gondosan kikémlelnek, és észleleteiket időben jelentik. Majd miután kifosztotta a tábort, s a rengeteg hadianyag tetejébe még harminckét ágyút is zsákmányolt, és megbizonyosodott róla, hogy sehol sincsen sereg, amely akár nyílt ütközetben, akár titokban szembe merne szállni a győztessel, egyenest Gyulafehérvár felé indult, hogy ennek a hitvány és meg sem erősített városnak, de mégiscsak fejedelmi székhelynek a birtokában nagyobb bizakodással rendezkedhessen be

az országban, és hogy a fejedelem leverésének, valamint székvárosa elfoglalásának hírére az egész erdélyi nép készségesebben vállalja uralkodói hatalmát.

Ebben a csatában az erdélyiek közül az előkelőbbek, a vlahok közül a közkatonák majdnem mind elestek, mindkét részről körülbelül két-kétezren. Az erdélyi nemességből az említetteken kívül elpusztult: Tholdalagi Ferenc, Doboka megye ispánja, Laszkói János, a magyarországi jog nagy tudományú szakértője[215]; azután Kepeci Mihály, Berendi János, Bakó Dániel és a hazának még sok más kiváló polgára. Emléküket minden időkben annál inkább tisztelettel kell őriznünk, mivel hazánkért, amelynek nemcsak javainkkal, hanem utolsó leheletünkkel is tartozunk, habozás nélkül vállalták a halált. Az elesetteket jórészt összehordták, hogy ne heverjenek ott a szabad ég alatt temetetlenül, a vadállatok és madarak zsákmányául, majd a szebeniek paraszt napszámosokkal egy óriási gödröt ásattak, és a holttesteket mind oda temettették. Így adatott vissza a föld a földnek. Akik azelőtt, életükben, ellenségek voltak, akiket két pártra szakított testük és lelkük különbözősége, úgyhogy nem lehetett szó köztük egyezségről, a természet közbelépte után, halálukban, jól megfértek egymással, és nyugodtan tűrték, hogy a sírgödörben egymás társai legyenek. És akik azelőtt nem hasonlítottak egymásra, most Mars jóvoltából mindenben egyformák lettek. Mivel pedig a vakon tátongó gödör ennyi sok testet nem fogadott be, a rengeteg hullából magas dombot tornyoztak fel, úgy, hogy a holttestek egy-egy rétege közé egy csomó földet terítettek. A domb módjára felhantolt sírhalom teljes nagyságában szemünkbe tűnik a várostól számított második mérföldkő mellett, és az

elkövetkezendő századokban is Erdély romlásának örök emlékjele marad.

A VI. Pentas I. könyvéből

Mihály bevonulása Gyulafehérvárra. A székelyek felkelése. Báthori András menekülése és halála.

***

Mindezek elintézése után[216] Mihály, egyetlen ütközetben megnyerve a háborút András fejedelem ellenében, Gyulafehérvárra indult. November elsején mintegy diadalmenetben vonult be a városba. Közeledtére papjainak feketébe öltözött csoportjával elébe ment Demeter püspök, aki az idő tájt Gyulafehérvárott tartózkodott, és aki - miután már korábban felesküdött Rudolf császárra - iránta való hűségét szilárdan meg is tartotta. Szerencsét kívánt jöveteléhez, majd az ünnepélyes üdvözlés után imádkozván érette, azért könyörgött, hogy az elnyert ország birtokában sokáig uralkodjék, egészségben, egyik győzelmet a másik után aratva.

Maga Mihály gyulafehérvári bevonulása alkalmából nemes vérű, ragyogó, kékesfehér szőrű rác paripán lovagolt. Előtte kötőféken vezettek másik nyolcat, mindet drága arany- és ezüstszerszámmal felkantározva. Ő maga aranyszálakkal átszőtt, fehér selyempalástba és ugyanilyen anyagból készített ruhába volt öltözve. Palástjának szegélyén elöl, széles csíkban, több sorban hímzett aranysólymok - családi címerének madarai -, amelyek mintha csőrükkel csipkedték volna egymást. Övén arannyal bevont és piros ékkövekkel kirakott kard függött. Magyar süveggel fedett fejét a baleári daru fekete bóbitájából készült, gazdag tollbokréta ékesítette. Bokáig vörösessárga kordovánbőrből, úgynevezett karmazsinból[217] készült saru fedte a lábát, lába szárát egészen térdig borító sarukötője - ugyancsak sárga selyemből - sorban rávarrott gyöngyöktől csillogott. Ilyen büszke, még ünnepi játékokhoz vagy

menyegzőhöz is túl díszes öltözetben lépdelt méltóságteljesen, ezzel a pompával adta meg mintegy a végtisztességet a sírjába temetett Erdélynek. Ezenkívül nyolc kürtös fújta törökösen hangzó melódiáit, amihez ugyanannyian ércdobokat verve szolgáltatták a kíséretet, valami barbár és fülsértő, hamis harmóniát. Ezek mögött síposok és furulyások tették még ünnepélyesebbé a zsarnok bevonulását. Tíz citerás követte őket, abból a népségből, amelyet bolyongó egyiptomiaknak - köznyelven cigányoknak - neveznek;[218] közvetlenül a vajda előtt ezek haladtak, a csupa barbársághoz képest nem is visszatetsző csoport: piszkosan, fedetlen fővel, úgy, hogy egész testi megjelenésükön és viselkedésükön látszott a szolgai meghunyászkodás és önérzet nélküli félénkség. A lovon ülő vajdát jobbról is, balról is nyolc-nyolc kengyelfutó szolga vette körül, férfihoz nem illő ruhában, futásra készen. Így vonult be kürtöknek, doboknak, mindenféle hangszernek a zengése közepette a György-kapun, és a fejedelmi palota felé tartott. Amerre haladt, bojárok és más hírneves nemesek lovagoltak a nyomában, katonák és fegyveresek hosszú sorától követve. A háború során zsákmányolt, a Báthoriak sárkányfogas címerével díszített fejedelmi zászlókat ott hordozták kibontva a vajda mögött.

Menet közben Mihály - akár komolyan, akár csak kíváncsiságból - állítólag megkérdezte Bodoni Istvántól,[219] hogy hol volna legtanácsosabb megszállania. Bodoni így felelt: *„Nyilván András fejedelem palotájában.”* Erre a zsarnok ferde tekintettel mérte végig: *„Hát még mindig András fejedelemé? Talán nem én vagyok a győző?”* Kis híja volt, hogy a barbár nem szavakkal, hanem ütlegekkel javította ki a nyelvbotlást. Mihály bevonulásából azonban, bármily nagyszerű pompával rendezték is

meg, hiányzott valami, aminek elsősorban meg kellett volna lennie. Hiányzott az ország lakosságának szerencsekívánása, hiányzott a nép örvendező zúgása, a vidám ünnepi kiáltozás, üdvözlés. Senki sem lengette a karját, senki sem adott kegyes imával hálát az égi hatalmaknak. Nem futott össze a nép, mindenki otthonának falai közé rejtőzött, vagy csak a kapuk és ablakok rácsain keresztül nézte a barbár elhaladását. Gyászos csend borult az egész városra. Végül a katonák tömege - anélkül, hogy a polgárokat bántalmazták volna - kötelékenként szállására oszlott; minthogy a vajda jelen volt, a családok életében nem okoztak különösebb bajokat, de már az enni-innivalót barbár féktelenséggel habzsolták és pocsékolták.

De míg Mihály bevonulását ily gondosan részletezzük és az országos csapást tárgyaljuk, talán kelleténél inkább háttérbe szorítottuk András fejedelem menekülését. Mikor András látta, hogy a hadiszerencse a vajda felé hajlik, úgy gondolta, hogy nem szabad megvárnia a csata végleges befejeztét, és elhatározta, hogy sürgősen elmenekül az országból, hogy Moldván keresztül végül is visszatérjen Lengyelországba, ahonnan vesztére jött haza a fejedelmi székbe. Ha alkalom kínálkozik, egyszer még majd hazajön elvesztett országába. Mindjárt, amint a csatatérről távozott, a székely nemességen kívül Erdély középső részeiről való, más előkelőségek is csatlakoztak hozzá, köztük Palatics György, Szálasdi Miklós és még sokan mások, akiket, bár önként ajánlkoztak, hogy a fejedelemmel együtt elbujdosnak, és osztoznak nemcsak jó, hanem rossz sorsában is, a bíboros visszaküldött, nehogy Székelyföldön keresztül utaztában, a vad és barbár nép között, kísérőinek sokasága még inkább felhívja menekülésére az ellenség figyelmét. Így csak néhány

székely nemessel kísértette el magát, míg a többieket kegyesen megszólítván, hazaküldte.

„*Mivel* - mondotta - *balsorsom arra késztet, hogy távozzam országomból, titeket nem tartalak vissza, derék híveim, és szerencséteket nem óhajtanám a magam bajához fűzni. Remélem azonban, hogy a barbár győzőnél, aki fennen emlegeti* [Krisztus](#) *nevét, valamennyiőtök kegyelemre fog találni, amiért érettem és a hazáért harcolván hűségeteket bátorsággal tetéztétek; csak aztán ti is el tudjátok viselni a féktelen uralkodás fennhéjázását és gőgösködését. Énrám más sors vár. Azért pedig, hogy ti - vitéz és hűséges férfiakhoz illően - mindeddig inkább velem tartottatok, és nem a győztes táborával, köszönetet mondok. Azokat az alattomos vagy nyilvánvaló árulóimat, akik titokban vagy nyíltan a zsarnokhoz pártoltak, ezzel istentelen bűnbe bonyolódtak, és veletek együtt engem is a pusztulásba taszítottak, biztosan tudom, hogy a halhatatlan Isten egykor méltó büntetéssel fogja sújtani. Egy időre távozom tehát az országból, az uralkodás minden jogát átadom a hitszegő győzőnek, jól tudván, hogy az uralkodás joga az isteni hatalomtól függ, az isteni gondviselés adományozza az egyiknek, és veszi el mástól. Ha tehát a halhatatlan Isten úgy akarja, hogy az égieknek és földieknek ez a semmibe vevője sokáig uralkodjék a Báthori-fejedelmek ősi országában, nincs olyan emberi bölcsesség, nincs olyan erő, amely trónusáról letaszíthatná, amíg csak ugyanez az isteni hatalom nem teríti földre. De ha már ez volt a végzet, hogy a nemes Erdély idegen győzőt tűrjön, akkor legalább valami arra alkalmas személyt kellene tűrnie, nem egy ilyen minden hitéből és tisztességéből kivetkőzött barbárt; ha már akasztásra volt kárhoztatva, legalább méltó fára akasztották volna! Ez a legyőzött nép szégyenét is elviselhetőbbé tenné,*

és a győző féktelenségét is megnyugvással lehetne tűrni. Ti pedig addig szolgáljatok, viseljétek a büszkélkedő győztes igáját, amíg újból megkísérthetem vele a hadiszerencsét, és ha a mennybéli Isten nem taszít el megint magától, vagy visszaszerezhetem országomat, amelyből most elbujdosom, vagy tisztes halállal halhatok, és egyszerre vethetek véget életemnek és száműzetésemnek. Menjetek tehát, boldoguljatok, ahogy tudtok: ha már így akarta a halhatatlan Isten, adjátok meg magatokat a hitetlen győztesnek.”

A bíboros, miután így elbocsátotta őket, a Székelyföldnek nagyjából közepén levő Udvarhely várát kereste fel, folyton azon gondolkodva közben, hogy a többfelé futó utak közül melyiken menjen át Moldvába. Itt maga köré gyűjtötte a székely nemesség legkiválóbbjait, akik vagy már hazatértek a szerencsétlen végű csatából, vagy távollétüket valamivel kimentvén eleve otthon maradtak, és menekülésének biztonságosabbá tétele kedvéért úti kísérőiül maga mellé vette őket. Nem is igen tiltakoztak a bíboros társasága ellen, mert amilyen halálos gyűlöletre számíthattak akár a vajda, akár székely honfitársaik részéről, úgy gondolták, hogy cseppet sem lesz nekik ajánlatos kiszolgáltatni magukat féktelen haragjuknak. És mivel a vajda visszaállította a székelyek ősi szabadságát, aminek folytán a főemberek máris láthatták, hogy minden birtokukból és jószágukból, amit csak a Székelyföldön fejedelmi adomány jogcímén szereztek, ki fogják kergetni őket,[220] inkább csatlakoztak a száműzetésbe induló András fejedelemhez, mint hogy máris elvesztett vagyonukkal együtt életüket is a telhetetlen zsarnok kényére-kedvére bízzák.

Míg ezek a nemesek, már amint az ilyen ijesztő és romlásnak indult helyzetben szokott történni, otthoni dolgaikat intézik, holmijaikat csomagolják, a mielőbbi meneküléshez szükséges dolgaikat készítik, és egyáltalán az áldatlan helyzet kívánalmaihoz képest túl soká időznek, a bíboros három egész napot egy helyen vesztegel. Ez a késedelmeskedés volt későbbi pusztulásának legfőbb oka. Mert mihelyt a csatavesztés híre a fülébe jutott a durva paraszti népnek, amelyet Mihály parancsára már előbb felbujtottak, hogy lázadjanak fel és irtsák ki a nemességet - hirtelen felkeltek, és fegyvert ragadtak; amerre meggondolatlanságuk és őrjöngésük, a léleknek ez a két rokon betegsége, ragadta őket, egyenként vagy kisebb-nagyobb csapatokban özönlöttek városaikból, falvaikból. Érzéseiket pőrén megmutatván, mikor András fejedelem meneküléséről értesültek, még azok is, akik addig egy párttal sem akartak tartani, most szívvel-lélekkel azon voltak, hogy élve vagy halva a kezükbe kaparintsák. Úgy gondolták - és nem is tévedtek -, hogy mocskos bűnükkel a lehető legkedvesebb dolgot fogják művelni a vajdának. A bíboros egyrészt nem tudott a székelyek készülődéséről, másrészt bízott derék és hű kísérőinek oltalmában (hiszen több mint száz ember csoportosult köréje, és mind el volt szánva, hogy vele együtt megy számkivetésbe), és így nem siettette annyira az utazást, mint amennyire a válságos helyzet megkövetelte volna. Nem akarta elhagyni társainak málháktól nehézkes menetét (menekülőkhöz képest mindannyian túlságosan megrakodtak családi ingóságaikkal), a gidres-gödrös utak és a gyakori hágók amúgy sem igen tették lehetővé a sietést, ráadásul ő maga is kényelmesebb élethez volt szokva, és nehezen viselte a háború és az utazás fáradalmait. Legfőképpen azonban kísérőibe vetett bizalma

tartotta vissza a sietéstől. Azt ígérgették neki, hogy minden teljesen biztos, nem lesz semmi baja. Így aztán ez a szelíd lelkű, kíséretének kedvében járó ember nem is volt vezető, inkább őt vezették.

A székelyek annyira el voltak keseredve, hogy halálos gyűlölködésükben ki akartak irtani minden Báthorit, amiért az előző években István, a későbbi lengyel király, majd Zsigmond fejedelem nemcsak összes szabadságukból kiforgatta, hanem zendülési kísérletük miatt még kegyetlen büntetésekkel is sújtotta őket, és holmi vásáron vett rabszolgák módjára még a nemesség igáját is kénytelenek voltak hordozni. Ettől a szolgaságtól akartak minden eszközzel szabadulni. Így hárították méltatlankodásukat a korábbi Báthoriakról Andrásra, mert azt remélték, hogy halálával a vajda jóvoltából visszaszerzett szabadságuk és szégyenletes szolgaságból felszabadított állapotuk örök érvényű lesz. Ez a meggondolás arra indította a székelyeket, hogy inkább akarták a bíboros és a székely nemesség együttes pusztulását, mint hogy ők pusztuljanak, és örök szolgaságban sínylődjenek.

A véres szerencsétlenség életben maradott tanúitól hallottuk az események lefolyását: valóban méltó a megörökítésre.

Mikor a bíboros a hadi útról messze letérvén (mert rövidebb csapásokat keresett, hogy menekülése minél csekélyebb feltűnést keltsen), egy völgyben haladt, ott egy bővizű és látni is gyönyörűséges forrásra bukkant. Ezt a helyet oly szépnek találta, hogy lepihent mellette. Az egyik katona földre terített köpenyén egy kevés kenyeret és bort tétetett maga elé, hogy éhét-szomját és nagy lelki bánatát úgy-ahogy enyhítse. Itt az útravaló fogyasztása közben sorra elbeszélgetett kísérőivel, majd így szólt: *„Megváltó Krisztusunkat, mikor engesztelő áldozatul*

halálra szánta magát, és társaival együtt az utolsó vacsoránál ült, egyik társa, Júdás, elárulta; alattomos tőrvetésével a fejére pályázott annak, akinek a lába nyomát kellett volna imádnia; néhány áruló és szökevény ármánykodása folytán végső veszedelembe sodródott az én életem is, s vele mindnyájatoké - talán én is utolsó vacsorámat költöm el most veletek halálom emlékünnepéül, és mintegy a magam és országom halotti torát tartom."

Állítólag előre sejtette rövidesen bekövetkező halálát (hiszen másnap már meggyilkolták), azért mondotta ezeket a szavakat oly szomorúsággal.

Másnap a moldvai határ mentén emelkedő roppant hegyek között elérkezett Csíkba, a székelyek szélső tartományába. Ptolomaeus[221] ezeket a hegyeket tartja számon Szarmata-hegyek néven. A helyet mostani lakosai a szomszédos magaslaton emelkedő kápolnáról Szenttamásnak nevezik. A bíboros lassan haladó lovas kíséretével a szerencsétlen csata utáni hatodik nap esti óráiban érkezett ide. Elgondolása az volt, hogy ha egyszer behatolt a hegyek közé, ott már kevésbé lesz kiszolgáltatva a helybeli rablók rajtaütéseinek. A környék itt is, mint Erdély határvidéke körös-körül, csupa sziklás, erdős hegység, az itt lakó falusi székelyek is faragatlanok, barbárok, szokásaik szinte a vidék természetéhez hasonultak.

Volt egy Székely Balázs nevű, származására nézve is székely ember, eredetileg a középszerűnél is alacsonyabb sorsú, aki azonban András fejedelem kegye folytán a gyermekkora óta viselt, piszkos szolgaságából valamivel különb helyzetbe vergődött fel. Betegségére való hivatkozással a Szeben melletti csata idején is otthon tartózkodott. Ez, amint az országos csapás hírét hallotta, a környéken lakó honfitársait, ezt a rendezetlen tömeget, melyet

leginkább a tudatlanság jellemez, az ércharangok félreverésével, ahogyan parasztfelkelésekkor szokás, házanként és falvanként fegyverbe szólította, hogy eredjenek az ellenségnek tekintett bíboros üldözésére. Nem tudtam megállapítani, hogy ez a hűtlen és hálátlan ember mi oknál fogva vetemedett ilyen vakmerőségre: talán csak vele született gonoszsága indította erre a gyalázatos tettre. Tehát ez, sem hangját, sem indulatait nem kímélve, teljes erejéből ordítozni kezdett a különben is megveszett néphez, hogy ha elfogják a bíborost, annyi nyomorúságuk okozóját, nagy hálára számíthatnak a vajda részéről. Gyökerestül ki kell irtani a Báthori nevet, amely örökké csak vészt hozott egyesekre és az országra egyaránt! El kell távolítani ezt a fényűzésre és zabálásra született, sem katonáskodásra, sem békés munkálkodásra nem termett papot, hogy a gyalázatos nemzetségből senki se maradjon, akinek zsarnokságától az országnak pusztulnia kellene! Nem is volt szüksége sok beszédre, hogy a már amúgy is felizgatottakat hitszegő merényletük végrehajtására tüzelje.

Nyomban összecsődült a sok fegyveres vagy fegyvertelen, öreg és fiatal, az őrjöngés volt a vezérük, vakmerőség a társuk. De leginkább a zsákmány reménye hajszolta őket bűnös tettük elkövetésére. Azt hitték ugyanis, hogy a fejedelemnél és kíséreténél, a nemesek csoportjánál, bőven fognak találni kincseket. Reményükben nem is nagyon csalódtak. Az üldözők összecsődülése végül már a bíboros és kísérete előtt sem maradt titokban. Arra azonban alig gondolhattak, hogy akkora sokaság ragad fegyvert, hogy bajt és pusztulást hozhat reájuk.

Ezek után a székelyek népes csapata az imént említett szenttamási hegy lábánál, már esti szürkületkor, rajtaütött a lassan haladó, lépten-

nyomon csak sövényekbe, árkokba és kidöntött fatörzsekbe ütköző bíboroson, valamint a szakadékos úton hol megálló, hol visszainduló kíséretén. Néhány csoportjuk, akik ismerték a hegyi ösvényeket, már előbb megszállta a helyet, tudván, hogy a bíboros és emberei csak arra mehetnek. Így aztán a székelység még a bíboros odaérkezése előtt sövénnyel, árokkal és rögtönzött töltéssel zárta el és erősítette meg a szűk átjárót. Ezt annál könnyebben tehették, mivel a környékbeli népség valamikor ezt az - akkor már kissé betemetődött - árkot ásta ki az illető körzet határjeléül. Balról egy meredek hegy magaslott, melynek oldalát fák és cserjék borították. Ebben a szorosban támadták meg a székelyek nagy ordítozás közepette, egyszerre elölről és hátulról, a bíborosnak nem csatára, inkább menekülésre felkészült csapatát. András fejedelem mégsem rémült meg a hirtelen veszély láttára, hanem rendíthetetlen bátorsággal megállította és sebtében harci rendbe sorakoztatta embereit. A székelyek, mivel ellenfeleik csekély száma rögtön szemükbe tűnt, annál bátrabban rohamozták őket, és tüzeltek rájuk kézifegyvereikből; mások dárdákkal, csáklyákkal, nyársakkal, lándzsákkal, mindenfajta hajítófegyverrel rohantak rájuk. Megint mások, hogy ellenfeleik el ne menekülhessenek, mivel ők maguk gyalogosok voltak, nem a lovasokat döntötték le, hanem a lovak inait vagdosták el hátulról, a térdüknél, majd amikor elterültek, velük együtt szúrták le lovasaikat is. Mindent megtettek, hogy a küzdelem nekik kedvezzen, amazoknak pedig ártalmára legyen. De azért a nemesek is, mind a maguk, mind a bíboros védelmében, nem csekélyebb elszántsággal igyekeztek visszaverni a parasztok támadását. Mindkét részről sokan estek el, mindenesetre a bíboros emberei közül többen, hiszen váratlanul

lepték meg őket a szorosban, a sok poggyász is akadályozta őket, úgyhogy lovaikkal sem sokra mentek, de még csak fegyvereiket sem igen szedhették elő a váratlanul felbukkanó ellenség ellen. Nagyban segítette a székelyeket a sokaságuk is, mert nyolcszáznál többen voltak. A bíboros kísérete már csak csekély számánál fogva sem igen remélhette, hogy felülmarad.

Végül is győzött a sokaság: a fejedelem és nemesei meghátráltak az őrjöngő nép elől. Azok még a hátrálókat is öldökölték, s az egész környéket elborították a fegyverek és a megöltek tetemei. Így a legtöbben szétszóródtak, és miután lovaikat otthagyták, gyalog próbáltak menekülni a meredek sziklákon, tölgyeseken és bozótokon keresztül; mindenki arra igyekezett, amerre éppen tudott. A gyorsabban mozgó székely parasztok, helybeliek lévén, a vidéket is jobban ismerték, könnyűszerrel boldogultak a legnyaktörőbb hegyekkel és hágókkal is: hosszas kutatás után összefogdosták és legyilkolták a kényelmesebb, a finom ételektől elhájasodott, számra is kevesebb, meg a helyet sem ismerő nemeseket. Az egész vidék vérben úszott.

A fejedelem, látva, hogy minden elveszett, kevesedmagával menekülésre gondolt. Nem annyira az utat megrövidítő ösvényeken, mint inkább a kanyargó országúton menekült, s mintegy két mérföldet tett meg; ekkor azonban a meredek sziklák és a hirtelen emelkedő hegyoldal miatt kénytelen volt otthagyni addig használt erős lovát, amely kimerültsége következtében már alig vánszorgott. Ettől kezdve gyalog próbált tovább kapaszkodni a meredek sziklákon, hogy úttalan helyekre vergődjék, és észrevétlenül az elhagyott vidékre menekülhessen. Már mindent elhajigált, ami haladásában gátolhatta, és mindössze négy véletlen kísérője társaságában

jutott el a rejtettebb hegyi vidékre. Kísérőinek egyike egy Fekete István nevű odaadó híve volt, akit, miután sebe és vérvesztesége miatt nemcsak hogy járni, de már lélegzeni sem tudott, nehogy a nyomukban járó barbárok maradék életétől is megfosszák, egy csalitban, faágakból és száraz tölgyfalombból összehordott ágyon maga a bíboros és néhány társa takart be és hagyott ott félholtan. Ez később sebéből felépülvén, rengeteg veszély közepette haza is tért: a gyászos öldöklés emlékét is ő beszélte el.

Miközben más bajával törődött, a magáéra nem gondolt András fejedelem. Fekete ápolásával időt adott az ellenségnek arra, hogy üldözőbe vegye. Kísérőjét hantolatlan elhantolván, a szomjazástól, melegtől és futástól elgyötörten valamennyire tovahaladt; már erősen sötétedett, amikor egy Mikó Miklós nevű nemes, leghűségesebb embere társaságában - most már egyedül az tartott ki mellette - végül is egy pásztorkunyhóra bukkant, amelyben - a hegyi népek szokása szerint - juhokat legeltető pásztorok húzódnak meg ideiglenesen. A gyászos öldöklés nyomaitól hírhedtté vált hely neve: Naszkalat.[222] Itt megállott, és mivel a menekülés fáradalmai már végképp kimerítették, úgyhogy egy lépést sem tudott továbbmenni, és majdnem szomjan halt, valami italt kért a kunyhóban talált pásztortól, hogy teljesen elcsigázott állapotából magához térjen. A pásztornak nem volt más itala, így savóval kínálta. Ezt a bíboros előbb Miklósnak adta oda, hogy kóstolja meg, majd így szólt: *„Igyuk hát ezt a nyomorúságot, amit hitszegő árulóink készítettek”*, majd egy keveset ő is ivott belőle. Ezek után a fejedelem kilépett a kunyhóból, egy közeli tölgyfa alatt félig elkorhadt törzsre hajtotta a fejét, s kérte Mikót, hogy legalább egy kis ideig őrködjék, amíg rövid pihenő után majd folytatják útjukat;

legközelebb ő fog virrasztani, ígérte, hogy közben a másik is pihenhessen. Ezután a bíboros, bár jól tudta, hogy közelében van az ellenség, habozva, maradjon-e vagy meneküljön, szinte észrevétlenül elszunnyadt.

Közben a székelyek a kanyargó ösvényeken és hegyi szakadékokon keresztül, hihetetlen gyorsasággal felkapaszkodtak arra a hegyhátra, ahova a fejedelem és Mikó menekült. Tüstént a pásztorhoz mentek, és kérdezték: *„Te gyalázatos, miféle nemeseket fogadtál itt be?* (Mert a nemeseket vatiniusi gyűlölettel[223] gyűlölték.) *Ha azonnal ki nem adod, ki nem szolgáltatod őket, gazember, ebben a pillanatban halálra kínzunk és agyonverünk!”* Az a durva fenyegetéstől megrémülvén, és mit sem sejtve a történtekről, elmondta, hogy két ismeretlen betért ugyan hozzá, de alig időzött, máris továbbállt; igazán nem tudhatja, hogy kik voltak; azt hiszi, hogy valahol a közelben rejtőznek. Amikor Mikó már közelről hallotta az odaérkezők lármáját és tudakozódását, hirtelen félelmében felriasztotta a fejedelmet, és közölte vele az ellenség megjelenését; figyelmeztette, hogy meneküljön, ahogy lehet. A derengő holdvilág kissé enyhítette az éjszakai sötétséget. Mikó úgy döntött, hogy nem mozdul el a fejedelem oldala mellől; miután egy darabig védte magát kardjával, végül is több sebet szenvedvén, élve esett fogságba. Állítólag annyira vágyott már a halálra, hogy mikor egy paraszti kard rozsda lepte élét tompábbnak érezte, mint hogy gyors halállal menthette volna meg maradék életétől, maga nyújtotta oda borotvaélesre köszörült kardját gyilkosának, és így szólt hozzá: *„Nesze, itt van ez, ne a te életlen fegyvereddel gyötörj méltatlanul halálra!”* Ezt mondván, kibontotta ruháját, és elölről kínálta neki oda a torkát, nehogy bátor és kardszerető férfi létére azt mondhassák róla,

hogy holmi hitvány gyávák módjára, hátulról, a tarkója felől hagyta magát lefejeztetni.

Miközben Mikót elfogták és kivégezték, a fentebb említett Székely Balázs - melléknevén: Ördög -, valamikor Lázár Farkas székely nemes számba sem vett szolgája, harmadmagával rárontott az álmából épp hogy felocsúdott fejedelemre. Ekkor a fejedelem a végveszély pillanatában a reménytelen helyzetből elszánt bátorságot merítve, s látva, hogy nem emberekkel, hanem vadállatokkal van dolga, előkapta kardját, és hogy ne haljon bosszulatlanul, kellő lélekjelenléttel fogadta az őrjöngök támadását. De a balsors meghiúsította szándékát. Mert amint előrántotta fegyverét és védekezni akart vele, a tagbaszakadt Balázs is feléje sújtott szekercéjével, és a fokával el is találta a homlokán, a bal szeme fölött. A seb mélyre hatolt, úgyhogy a fejedelem összerogyott, és mélyet sóhajtva csak a gyilkolás szörnyűségét kárhoztatta, egyébként egy szót sem ejtett, amely elfajzott lélekről tanúskodott, vagy fejedelmi rangjához méltatlan lett volna. Még élt és lélegzett, amikor a latrok, unván a várakozást, hogy kifoszthassák, lenyiszálták a kisujját, és úgy rabolták el tőle rubinkővel ékes gyűrűjét. Amikor már elterült, a fejét is levágták. Teljesen lemeztelenített törzsét a vadaknak vetették oda, hogy marcangolják szét.

Így végezte életét és egyben uralkodását a kettős főméltósággal kitüntetett Báthori András bíboros. Huszonnyolc éves korában, erdélyi fejedelemségének hetedik hónapjában halt meg.[224]

***

A VI. Hebdomas I. könyve

Az erdélyiek a Habsburg-uralom alól a törökhöz menekülnek. Székely Mózes felszabadító harca török és tatár segítséggel. Karánsebes és Lugos átadása. Bethlen harca Szászsebesért. Gyulafehérvár leírása.

A sors közben még sokkal szörnyűbb csapást tervezett, mint amilyennel Erdélyt eddig valaha is sújtotta. Mert az előző néhány évben is, egyik szerencsétlenséget a másikra tetézvén, a sok baj közepette jóformán annyi időt sem engedett, hogy felocsúdhasson az ország; az azonban, amit most fogunk előadni, kezdetben borzalmas, később kegyetlen, majd végül a gyászosnál is gyászosabb volt. És bárcsak úgy lenne, hogy nem ez volt utolsó életmegnyilvánulása! Mert miként ha sebeink még nem hegesedtek be, és máris újabb és újabb csapásokat kapunk, testünk - legyen bár Atlaszé[225] - a végén mégis összerogy és kiszenved; és miként ha roppant falakat ostromolnak ágyúlövésekkel, hol ez, hol az a rész sérül meg, most ez a kiszögellés, most az az oldal, míg a rongálódás végül is odáig fajul, hogy egyetlen óriási robajjal az egész összedől - így esett ez Erdéllyel is: miközben egyik csapás a másik után zúdult rá, és friss sebei még be sem gyógyultak, amikor a térdét, majd a karját újabb vágás érte; most azonban a torkát és legnemesebb szerveit olyan pusztító kór lepte meg, és annyira leverte, hogy orvosai is, mint valami vértelen-erőtlen haldoklót, magára hagyták: lehelje ki páráját; halottként elsiratták, és elmentek mellőle. Bárcsak tartogatna még számára a sors valami orvosságot! Mert miként a reménytelen nyavalyák már nem az orvosszerek, hanem a természet jóvoltából gyógyulnak meg, ha meggyógyulnak: ennek a végképp elsiratott betegnek a felépülésében is alig reménykedhetünk, ha a legfőbb

égi orvos nem segít. De most térjünk vissza az események sorához.

Tehát Mózes, akiről elmondottuk, hogy ügyének elvesztése után a törökökhöz menekült,[226] hazáját fel akarván szabadítani a német uralom alól, nem pusztulhatott másképp hazájáért, csak úgy, hogy hazáját is tönkretette. Miközben roppant vágy sarkallta az ország megmentésére, a kérlelhetetlen végzet mindennél nagyobb erővel ragadta a maga és az ország romlására, épp akkor, amikor mindent biztonságosnak lehetett volna gondolni a környező ellenségtől, és még a gyanúja sem merült fel a lopva előkészített hadi vállalkozásnak, amely mind őt magát, mind hazánkat romlásba döntötte. A háború vihara Karánsebes mellett tört ki. De a tulajdonképpeni baj ismertetése előtt a bajok eredetét és indítóokait foglaljuk össze röviden.

Az ország állapotát először is - amint ez belső villongások alkalmával történni szokott - mindenféle szökések kavarták fel, melyek az érlelődő vészes csapások bekövetkezését nagyban siettették. Mert Mózes előbb mint száműzött, majd mint a törökök kiszolgálója nem érte be azzal, hogy az Erdélyben féktelenül uralkodó német ellen nyílt fegyverekkel vonuljon fel, hanem ráadásul felbérelt menekültekkel, követek és levelek útján még titokban is elpártolásra izgatta, maga mellé édesgette, minden eszközzel újabb változások megkísértésére sürgette az országnak azokat a lakosait, akikről tudta, hogy rossz szemmel nézik az ország szívében nem is ott élő, hanem ott rágódó németet. Ezek közül Tholdalagi Mihályt, aki nemrégiben csatlakozott Mózeshez törökországi társul, Basta parancsára elfogták, bebörtönözték, és csak tetemes óvadék ellenében helyezték szabadlábra, mivel elvállalta a titkos futári megbízatást Borbély Györgyhöz és másokhoz. De

voltak mások is, akiket a németek tűrhetetlen zsarnoksága annyira elkeserített, hogy odahagyván minden vagyonukat, hatalmas jószágaikat és birtokaikat, Törökországba menekültek, és inkább vállalták az örökös hontalanságot, semmint hogy tovább tűrjék a németek dölyfösködését.

Volt egy mind lelkének, mind gladiátori szabású testének nagysága miatt Nagynak nevezett Albert, haditapasztalatainál fogva mindenfelé ismeretes nemes, aki - bár Mózes gyulafehérvári veresége után Bastától nemcsak bűnbocsánatot, hanem teljes anyagi kártérítést is kapott - sehogy sem akarta elhinni, hogy múltbeli tetteire emlékezve neki megkegyelmeznének. Lelkiismeretét azonban az olasz Genga fivéreknek, Simonnak és Fabiónak a meggyilkolása izgatta legjobban, akiket - kiváló vitézségük és bölcsességük miatt Zsigmond fejedelemnek és Bastának egyformán igen kedves embereit - egy esztendeje, a Basta és Zsigmond közt dúló háborúskodás során, az alvinci[227] kastélyban, egy előkelő nemessel, a honfitársait és hazáját forrón szerető Csiszár Gergellyel erre a tettre szövetkezve, az ellenségeskedés jogán öltek meg. És bár Basta látszólag mindezt elfelejtette, és Albertet semmiféle veszély nem fenyegette, a lelkiismeret mégis fölöttébb furdalta, és kétségek közt hányta-vetette, folytonos bizonytalansággal gyötörte, hogy nem maradt-e meg Basta lelkében a korábbi sérelmek emléke annak ellenére is, hogy ünnepélyes oklevélben biztosította Albert bántatlanságát. Tehát mivel lelkiismeretét nem tudta megszabadítani ettől a nyomasztó érzéstől, inkább elbujdosott, és idegenben kereste bizonytalan boldogulását, semmint hogy otthon, rettegés közepette várja sorsát: bántják-e vagy sem. Így, mivel Mózes is nógatta, lelkiismerete sem hagyott neki békét, maga mellé vett néhány századnyi

katonaságot, és a török fennhatóság alá tartozó Temesvárra, Mózes akkori menedékhelyére szökött át.

Követte nemsokára maga Csiszár is, majd a mind tekintélyben, mind vagyonban különb Bethlen Gábor, Farkasnak a fia, ez a maga és ősei erényei folytán kiváló ifjú, akiben a német uralomnak oly fokú gyűlölete lakozott, hogy illyei várát és kiterjedt erdélyi birtokait inkább a németnek hagyta prédául,[228] hazája helyett inkább a száműzetést és minden vagyonának elvesztését választotta, semmint hogy hazájában az ellenség zsarnoki fennhéjázását kelljen elviselnie. A szabadságban született és nevelkedett igazi jellemek inkább készek bármi veszedelmet magukra vállalni, mint hogy a szolga szégyenletes igáját vonszolják. Ezek apróra beszámoltak Mózesnek az erdélyi helyzetről, és átszökésükkel a különben is erre hajló embert szándékainak még gyorsabb végrehajtására ösztökélték. *„Az ország visszaszerzésére most nyílik alkalom, vagy soha”* - mondogatták neki. Ragadja hát meg Mózes ezt a kínálkozó alkalmat, mégpedig minél hamarabb; vegye csak számba a kedvező helyzetet: az ország lakossága előtt gyűlöletes, reményevesztett és senkiben sem bízó német mindenképpen csak azon van, hogy az ország megvédésének terhét levetvén, kivonuljon innen; a német sereg fő erősségét, az önkéntes rablók egész csapatát tanácsi határozattal eltávolították az országból;[229] Basta nem gyanakszik semmiféle ellenséges vállalkozásra; tehát a minden őrizet nélkül hagyott tartományt most kell váratlan támadással meglepni. Szép számmal akadtak mások is, akik Székely Mózes reménykedését nagy segítség ígérgetésével fűtötték: a törökhöz küldött moldvai és lengyelországi követek, akik nem tudták nyugodtan nézni az erdélyi német uralmat. Így hát folyton

terveket szőttek, Mózest reményre tüzelték, nógatták, nem hagytak neki békét, hogy késedelmeskedésével meg ne hiúsítsa a bevonulás kínálkozó lehetőségét.

Mózes bizalmas tanácsadói közé tartozott az előkelő származású, de a maga vitézsége folytán is hírneves német Ribis Szigfrid, aki vele együtt szökött át. Ez a folttalan jellemű, erényekkel annál inkább ékes ember három évvel korábban, amikor Basta, Mihály vajdával egyetemben, hadat készült indítani Erdély ellen, a Szamos folyó melletti Újvárat,[230] melynek parancsnokságát Basta őreá bízta, méltányos okoknál fogva - bizonyos feltételekkel - Zsigmond fejedelemnek adta át, és a németek ádáz ellenségeskedésének láttára Zsigmond hűségére tért. Jelleme és ügyessége folytán igazán méltó volt a legfőbb tisztségekre és méltóságokra. Mózes őt küldte több alkalommal Mehmedhez, az évi szerdárhoz (mert Hasszántól a zsarnok szultán az előző évi szerencsétlen végű magyarországi események miatt elvette ezt a megbízatást),[231] rajta keresztül kért segítséget, általa véste Mehmed elméjébe, hogy a helyzet és a pillanat kedvező. De főleg az erdélyi helyzettel és az erdélyiek gondolkodásmódjával is ismerős Bektas temesvári pasát ostromolta állandóan, hogy vele együtt vegyen ő is részt a vállalkozásban; és hogy minden tökéletes rendben legyen, rokonát, Kornis Miklóst, aki ugyancsak vele menekült el, szintén elküldte Keraj tatár kánhoz Tatárországba, és nagy ajándékokkal, ígéretekkel rávette, hogy merész terveinek végrehajtásában legyen segítségére. Ugyanezt kötötte a tatár kán lelkére a török császár és Mehmed szerdár is, több ízben megismételt parancsaival.

Mózessel egy időben járult kérelmével a török császárhoz egy bizonyos Kara Jazidzsi nevű, akkoriban híres török, az úgynevezett „fekete

íródeák”, aki korábban a maga csekély számú, de válogatott csapatával sikeresen szállt szembe hatalmas török erőkkel, és a török uralom alá tartozó vidékeket nemegyszer végigdúlta.[232] Ez hosszas ellenségeskedés után kegyelmet eszközölt ki magának Mehmed császártól, a hűségére tért, szolgája lett, és kegyeit élvezte. A zsarnok pedig, hogy hűségét minél szorosabb kötelékkel fűzze magához, és a zendülés megismétlésének minden lehetőségétől megfossza, elhatározta: Ázsiából, korábbi mozgolódásainak színhelyéről Európába telepíti át, és itt valami tartományt jelöl ki számára, ahol vitézségét is bizonyíthatja, méltóságát is gyarapíthatja, és még elvesztett hazája után érzett vágyakozását is könnyebben viselheti el. Mikor híre járt, hogy Jazidzsi Mózes vetélytársaként lépett fel a császár előtt, és Erdélyt akarná megkaparintani, Mózes - nem ok nélkül - attól tartott, hogy a császár, tekintettel az ország zavaros helyzetére, amarra (tudniillik Kara Jazidzsira) fog gondolni. Úgy vélte tehát, minél sietősebben munkához kell látnia, nehogy amíg ő habozik és az időt húzza-halasztja, *az* nyerje el a császártól és szállja meg Erdélyt. Márpedig ha őt kizárják Erdélyből, és törekvése kudarcot vall, aligha gondolhat még egyszer az ország visszaszerzésére, az országot pedig biztos pusztulás fenyegeti.[233]

Végülis a sokáig forralt tervekből az lett, hogy Mózes kora tavasszal, mikor az idő kiderült, nagy török, rác, de főképp tatár segítőhadakkal Erdély ellen indult. A sok pasa közül egyedül Bektas volt mellette, ez az illír származású, de a magyar nyelvet is ismerő ember, aki akkor tanult meg magyarul, amikor Nádasdy Ferencnél Magyarországon raboskodott.[234] Nem hiányzott belőle sem az ügybuzgóság, sem a tettrekészség, sem a józan meggondolásra való hajlam, sem a gyorsaság, ha szándékait meg akarta

valósítani, és - amint jónak látta - hol rossz dolgokban buzgólkodott, hol jó ügyekben szorgalmatoskodott. Ezek után tehát Mózes úgy vélte, hogy nem szabad tovább haboznia, és vállalta a háború kockázatát, bár nem kellő körültekintéssel nyúlt a fegyverekhez, és hiába kérte a hadak urát, hogy őrködjék fölötte. Hogy pedig minden lépése váratlan legyen, és bevonulásával meglepje a környékbelieket, nem a legközelebb fekvő Lugos felé tartott, pedig a helyzetmegítélés szerint az esett volna útjába, hanem a harminc mérföldnyire beljebb levő Karánsebesnél kezdte a háborút. Ez a helység nem hívta ugyan Mózest, mégis befogadta; csak azt nem tudom megállapítani, hogy készséggel-e vagy kénytelen-kelletlen. Azt a két szekéren hordozható ágyút, amelyet Mózes - faltörésre használhatónak gondolván - Temesvárról magával hozott, Karánsebes elfoglalása után visszavitette, mert úgy ítélte meg a helyzetet, hogy könnyebben fogja megszállni az országot, hogysem ágyúkra lenne szüksége a falak ledöntéséhez.

Karánsebes mintegy öt stádiumnyi kerületű, nagyjából kör alakú kisváros a Vaskapu és a Duna felé vezető út közepe táján; Erdélynek inkább csak fennhatósága alá tartozik, de nem része, mivel kívül fekszik a Kárpátokon, amelyek Erdélyt - mint valami szigetet - körülfogják. Falai régi időkből valók, nem eléggé erősek az ellenség feltartóztatására, nem is mutatósak, és nincsenek is ellátva olyan bástyákkal, amelyek képesek kiállni egy ostromot. Lakosai vlahok ugyan, de tisztesség, műveltség és a vagyonszerzésben mutatott szorgalom tekintetében különbek, és a többi vidéki népségnél ízlésesebben élnek. A polgárok nagy része szabad és patrícius származású; azokat, akik őseik családfájával büszkélkedhetnek, a természetjogból eredő

szabadságukat visszanyervén, a nemesi rend sorai közé fogadták. Mint másutt már beszámoltunk róla, ezek is magyar ősökre vezetik vissza származásukat.[235]

Mózes, még mielőtt Karánsebes alá vezette egész hadinépét, néhány századának vezetőjét, a hű és serény Keresztesi Pált küldte előre ötszáz tatárral és néhány magyarral, hogy velük a karánsebesieket - részint fenyegetésekkel, részint félelmet keltő tettekkel - megijessze, és bármi módon megadásra késztesse. Basta csak az ottani polgárok fegyvereivel erősítette meg a helységet. Azokat a német és egyéb külföldi katonákat, akik Basta alatt szolgáltak, az ország roppant szegénysége és a rettenetes ínség miatt ki kellett vonni, úgyhogy az erősebb helyek védelmére is alig jutott belőlük. Keresztesi néhány városi lakost rejtélyes híreszteléseivel még karánsebesi kiküldetése előtt bizonytalanná tett és megingatott hitében, arra számítván, hogy így majd ha erre vonul, haladéktalanul meg fognak neki hódolni. Nem is csalatkozott számításában, mert amikor közelebb ért, Vajda György városi bíró, Göndör Ferenc, Lackó Simon és Tóth Miklós, csupa nemesember, máris hozzá pártolt, és titokban összeesküvést szítván, a többi nemest is igyekezett a maga pártjára vonni. Ezek is rettenetesen gyűlölték a németeket. Erejüktől telhetőleg ellenállott viszont Vajda István, azután négy Miklós - Kasztruci, Gerlistaeus, Tódor és Jósika -, az utóbbinak István nevű fivére, valamint Kun Dániel, továbbá az egész városi nép. Ez a belső meghasonlás, amely hathatós mérgével nemcsak egyes városok, hanem még nagy birodalmak hatalmát is megdönti, annyira elharapózott, hogy hovatovább nagyobb veszedelem fenyegette őket saját maguk, mint az ellenség részéről. Pál pedig ellenkezésük esetére mindenféle

megtorlással fenyegette őket, de könyörületességet ígért, ha engedelmeskednek; odáig vitte így a dolgot, hogy párthívei - a többiek tudta nélkül - kinyilvánították: hajlandók Mózes fennhatóságának elismerésére; arra gondoltak ugyanis, hogy a szerencsének erre a fordulatára most majd Erdély egyéb részei is földig hajtják zászlóikat Mózes előtt. A megadást egyébként különféle bajok siettették, már amint ez váratlan események során történni szokott. Például a város házai fenyőzsindellyel voltak fedve, tehát rendkívüli módon ki voltak téve a tűzvésznek, ha az ellenség ehhez az eszközhöz folyamodik; meg akarták kímélni a város körül széles sávban húzódó külső utcasorokat is, hogy ne pusztuljanak el teljesen, és ne essenek a lángnak martalékul; azután védelmi berendezéseik, katonáik, ágyúik s a falak oltalmazásához szükséges egyéb segédeszközeik sem voltak ily nagyszámú ellenség ellenében. Úgy vélték tehát, tanácsosabb, ha készséges szófogadással az ellenség kedvezését érdemlik ki, mint hogy ellene szegüljenek, és majd az erejét legyenek kénytelenek kitapasztalni. Így tehát korántsem valamennyiük, hanem csak egy párt hozzájárulásával feladták a várost, és ez Mózesnek - vállalkozása küszöbén - nem kis segítség volt győztes hírének gyarapításához.

Mózes itt semmi őrséget nem hagyott, mert bízott a város lakosainak hűségében, és visszafordult Lugos felé. Nagyon helyesen úgy gondolkozott, hogy ha szándékának megfelelően akar előbbre haladni, nem szabad ellenséges erőt hagynia a háta mögött, különösen, ha ezt a két várost - mintegy az ország zárait - felnyitja, és hatalmába keríti. Lippát ugyanis, ezt a fontosabb, de német őrséggel megerősített várost, harminc mérföldnyi távolságban balra maga mögött hagyta. Lugos várőrségének parancsnoka Huszár Péter volt (maga a semmiféle fallal nem

védett város ki volt téve minden erőszaknak), új nemes ugyan, de vitézsége folytán, hosszú katonai pályájának végén már szinte a főrendek méltó párja. Ifjabb korában Magyarországon szerzett magának meglehetős katonai hírnevet. Később Pápán - ez a neve az egyik várnak - és más magyarországi helyeken sokáig volt kapitány, csapatparancsnok, és tisztségeiben fennakadás nélkül emelkedett egyre magasabbra. Már meglett ember volt, amikor Zsigmond fejedelem hívására Erdélyben is dicséretes módon katonáskodott, de külországi vitézkedéséhez képest nem különb dicsőséggel, nem jobb szerencsével: az idők változása nemcsak az ország helyzetére, hanem az övére is kihatott. Miként a korosabb növény az otthoni földben sértetlenül virul, de ha átültetik, lekonyul, így járt ő is: testi és lelki erejét odahaza egyre gyarapította, idegenben viszont csak megfogyatkozva tudta fenntartani, amint az országos viharok őt is magukkal sodorták. Nem annyira a maga hibájából, mint inkább az emberek változékonysága és ingatagsága folytán bilincset, börtönt, menekülést, számkivetést is végig kellett szenvednie.[236]

Mózes pedig, Lugos és Karánsebes közt időzve, két nagy tekintélyű nemest küldött ki Karánsebesről, Gyuráka Györgyöt és Somogyi Istvánt, hogy szorgalmazzák Lugos elfoglalását. Mózes már előzőleg a maga pártjára vont egyeseket, akik Huszár mellett akár katonai, akár városi közigazgatási tisztet töltöttek be: ingatag jellemű és megvásárolható hűségükkel a maguk érdekében bárkit kiszolgáló rácokat és vlahokat. Gyuráka és Somogyi velük tárgyalt, s annyira megnyerte őket Mózes ügyének, hogy megígérték: haladéktalanul Mózes kezére adják a várost.

Eközben Mózes és Bektas pasa, aki legfeljebb kétszázadnyi törököt vitt magával, Lugostól két erdélyi mérföldnyi távolságban állapodott meg. Huszár, a vár kapitánya, mindössze tíz- vagy tizenkét főnyi csapattal bezárkózott az erődítménybe, és hiába hívta, hiába kérte a városi polgárokat és a zsoldos katonákat, hogy védjék meg a várat. A város közvetlenül kapcsolódott a várhoz, de csak egy gyenge sánc fogta körül; a városiak és a katonák ide húzódtak. Amikor a megállapodás értelmében megérkeztek hozzájuk Mózes követei: Nagy Albert és Ali csausz, egy pillanatig sem késedelmeskedtek, hanem barátilag üdvözölték egymást, kölcsönösen kezet szorítottak, és máris bent voltak a városban. Itt mindjárt nekigyürkőztek, hogy közös terv alapján és közös erővel elfoglalják a várat. Ha Mózes erőszakkal próbálkozik, és az őrséggel megrakott várat ostromolni kezdi, nem kétséges, hogy minden erőfeszítése teljességgel hiábavalónak bizonyul - ha a zavaros helyzetben a végső rossz: a belső meghasonlás mindent alá nem aknáz. Mózes ugyanis minden hadfelszerelés, minden tüzérség nélkül vonult ki erre a korántsem veszélytelen, sőt nagyon is véres vállalkozásra, vagy azért, mert nem voltak megfelelő szállítóeszközei, vagy szántszándékkal, azt remélve, hogy ha Bastát egyszer nyílt harcban legyőzi, máris könnyűszerrel kiűzheti az országból, és akkor vérontás nélkül úgyis hatalmába kerít minden erődítményt.

Ezek után Gyuráka György és Somogyi István, tehát a karánsebesiek, valamint Lugos város polgárai felszólították a vár védőit, hogy adják meg magukat Mózesnek. A szigorú fenyegetés után szitkozódni és káromkodni kezdtek: ha nem fogadnak szót, tudják meg, rájuk is az a sors vár, amely a legyőzöttekre általában. Erre Huszár, a bátor és állhatatos lelkű férfi

azt felelte, hogy a vár kapitányságát csak életével együtt fogja bárki ellenségnek átadni. Miközben a fal két oldaláról így civakodtak, Nagy Albert - jól felöntvén a garatra - katonáinak és a városi katonáknak a társaságában vakmerően megrohamozta a várat, és egyre döngette a kapu melletti kis ajtót, mások pedig az ellenkező oldalon létrákat támasztottak a falhoz, és fel is kapaszkodtak rajtuk: Albert katonáival együtt forgáccsá zúzta az ajtót, és berontott; az ellenszegülő és hősiesen harcoló Huszár Pétert elfogták és megkötözték, Szentmiklósi Györgyöt annak a kapunak a bejáratánál, melynek védelmét Huszár reá bízta, megölték, másokat megsebesítettek. Pétert lefegyverezve és megkötözve még aznap Mózes táborába vitték, az úgynevezett Gausdia-rétre.[237] Ekkor Mózes, hogy úgy ne lássék, mintha a féktelen harag fölébe kerekedett volna emberi érzésének, meg hogy távol tartsa a gyűlölséget, Bektas pasához küldte át Pétert, azzal az üzenettel és kéréssel, hogy ne bánjon vele kegyetlenül és lehetőleg kímélje. A pasa megértette, és ő maga is erőteljesen támogatta Mózes szándékát: mind a ketten szerették volna megmenteni a bátor és már nem fiatal magyar életét. De a tatárok zajos követelődzése erősebbnek bizonyult. Ezek hangos kiáltozás és méltatlankodás közepette Bektas pasa sátra elé vonultak, és azzal kezdtek fenyegetőzni, hogy szétszélednek zászlóik alól, odahagyják a katonaságot, visszavonulnak, ha Huszárt azonnal ki nem adják nekik felkoncolásra. Mert nekik az a szokásuk, hogy az első katonát, akit Isten szándékosan elébük vetett, engesztelés gyanánt mindjárt a szerencsés vállalkozás küszöbén a holtak szellemeinek áldozzák és szentelik; ez egyúttal a megjövendölt győzelemnek és a háború szerencsés kimenetelének is előjele. Mózes és Bektas erősen

tiltakozott, mindenfélét ígért a tatároknak, hogy ne törjenek fékevesztett módon egy ilyen kiváló ember életére, de egyik sem ért el semmit. Mikor látták, hogy a lázongás egyre jobban elharapózik a tatár sereg között, és nincsen mód rá, hogy Huszárt a rárohanás elől megmentsék, fájó szívvel, akaratuk ellenére is kénytelenek voltak megígérni, hogy kiadják nekik. Erre egy csomó tatár bezúdult a pasa sátrába, Huszárt kiráncigálták, és a sátor bejárata előtt egy vagy két döféssel átvágták a torkát. Merza bég, a tatár csapatok parancsnoka, hogy eleget tegyen babonás hitük előírásainak, mint az áldozati állat levágását végző pap, nekigyürkőzve, meztelen kardjával a szerencséjüket kieszközlő áldozati barom gyanánt áldozta fel Pétert a kedvező Szerencse és a Győzelem tiszteletére, hogy ez kedves és sikerhozó legyen, a megölt ember torkából kiszökellő vért felfogván, egy fél tenyérre valót azon nyomban meg is ivott belőle valamennyi bajtársáért, ott, valamennyiük szeme láttára. A levágott fejről lehúzták a bőrt, szalmával kitömték, úgy küldték el Mehmed pasának a szerencsés győzelem bizonyítékául. Annak a tatárnak, aki az ősz hajával és lecsüngő szakállával ijesztő, üres fejet vitte, száz aranypénzt adtak az örvendetes hírért.

Basta eközben, miután a tartomány ügyeinek rendezése végett az egész telet Gyulafehérvárott töltötte, a tavasz közeledtével - március 8-a körül -, megszimatolva Székely Mózes vállalkozását, Kolozsvárra tette át székhelyét. A helyváltoztatás célja egyrészt az volt, hogy távozásával tehermentesítse az élelmiszerrel kellőképpen el nem látott, de egyéb dolgokban is hiányt szenvedő Gyulafehérvárat, másrészt pedig az, hogy ha Mózes bármiféle módon továbbra is ellenséges szándékot tanúsítana Erdéllyel szemben, és támadásra szánná el

magát, a közelebb eső városból kedvezőbb alkalma és elegendő ideje legyen a Magyarország minden részéből jelentkező önkéntes hajdúkat zászló alá szólítani, a csapatokat megszervezni. Mert - mint mondottuk - a természettől fogva kószálásra és prédálásra hajlamos katonaságot szanaszét küldte Magyarország vidékeire, hogy a tartomány legalább az ő féktelenségüktől szabaduljon egy kissé: bizonyos létszámú vallon és német katonaságot tartott csak magánál, azt is szétszórva, jórészt őrségekbe és várakba kihelyezve. Csakhogy a véletlen és váratlan esetekkel szemben sohasem lehet eléggé óvatos az emberi gondoskodás: Basta is, az ország lakosságának nyugalmát óhajtván megvédeni, és a dúló-fosztogató katonaságot messzire távolítva, Erdélyt majdhogynem őrizetlenül hagyta. Ő maga eközben Kolozsvárott aggodalommal, de a távolból figyelte Mózes hadi vállalkozásának alakulását; hogy pedig úgy tűnjék, mintha efelől emberei és az ország lakossága teljes biztonságban lennének, serénykedés helyett semmittevésbe merült, s míg kedve nem támadt a harcra, hagyta, hadd játssza a fiatalság a piactéren majd mindennap a *follisnak* nevezett labdajátékot, amelyben a felfújt labdát kézzel dobálják egymásnak. Maga is kiült a házak elé, és nagy érdeklődéssel figyelte a játékot, az emberek meg általában csodálkoztak gondatlanságán vagy bűnös tehetetlenségén, hogy mikor a fenyegető háború zaja már szinte fülükbe zúg, ő efféle játszadozásokkal szórakozik. Rosszakarói később - nem is burkoltan - csipkelődtek is vele, hogy játékból ürítette ki Erdélyt, majd vér és verejték nélkül foglalta vissza.

Egyébként Mózes a kedvező helyzetet sürgősen ki akarta használni, nehogy reménykedése balul üssön ki, ezért Lugosról és Sebesről Bethlen Gábort küldte előre, aki ezer tatár, valamint kétszáznál nem több

magyar katonája élén[238] át is kelt a Vaskapun - ez a szakadékos és meredek bejáró a Kárpátok láncának hegyszorosa -, és behatolt Erdély beljebb eső vidékeire, hogy így rettegést keltvén, mindjárt első, váratlan támadásával megfélemlítse az ország lakosságát, s egyszersmind, ha valahol Basta-csapatokra bukkan a várakon és erődítményeken kívül, megütközzék velük, és szétszórja őket. Átkelvén a Vaskapun, gyorsaságával mindenütt megelőzvén érkezésének hírét, a Sztrigy folyóhoz vonult Bethlen Gábor, majd azon is átkelt, és csapatait ék alakban rendezte el: az egész élén ő haladt a fentebb említett kétszáz[239] magyarral; a tatárokat két ötszázas csoportban maga mögött sorakoztatta fel jobbról és balról; így lett Gábor mintegy a faltörő kos, aki mögött Mózes serege máris vonulhatott be Erdélybe. Gábor nyomában jártak a nevesebb csapatvezérek: Keresztesi Pál, a fentebb már említett Nagy Albert és még többen mások.

Eközben Erdélynek mindazokról a vidékeiről, amelyek eddig kitartottak hűségükben, a határ menti őrségek magyar parancsnokai egyre-másra küldözgették a leveleket és futárokat a német sereg vezetőihez, az úgynevezett kapitányokhoz, és újból meg újból figyelmeztették őket, hogy éberen ügyeljenek, őrködjenek, és készüljenek fel csapataikkal: Mózes közvetlen közelről fenyegeti az ország határait, és hamarabb fog beljebb nyomulni, mint bárki is gondolná. Oly nagy volt azonban bennük a nemtörődömség meg a tehetetlenség, hogy sem másokkal nem tudták elhitetni, sem maguk nem akarták elhinni, hogy Mózes ily kedvezőtlen időpontban, amikor még ki sem tavaszodott, s mindennek szűkében vannak, amikor még nincs sem legelő, sem kenyérnekvaló, bármit merészelhet, és bátorságot vehet a fordulat kierőszakolására.

Ekkortájt ugyanis a sűrű havazások után a hegyvonulatok még nem váltak járhatóvá, már amennyire különben járhatók, és úgy látszott, mintha maguk a téli fagytól síkos és kövektől-gödröktől éktelen meredek utak zártak volna el minden közlekedést. A nehezen megmászható ösvényeken és jeges utakon még egyes utazók is alig tudtak átvergődni. De még Mózes megindulása előtt, nemes Zóláti György révén az akkor még élő Huszár Péter is, valamint a lippai őrség akkori parancsnoka, a kiváló bátorságú és előkelő származású Duval Henrik, Dampierre grófja,[240] meg mások is, akik felderítőik és hírszerzőik jóvoltából tájékozódni tudtak a határ menti mozgolódásokról, folyvást jelentgették a Kolozsvárott tartózkodó Bastának, mily nagyon sürgölődik Mózes, és hogy ellenséges fegyvereivel meg fogja támadni előbb-utóbb a határokat, vagy magát az országot is. Basta, bár bizonnyal gondolta, hogy így lesz, kénytelen volt engedni a szükségnek, a hírt tehát szántszándékkal eltitkolta, nehogy a lakosságban kedvet támasszon a pártütésre: azt gyanította ugyanis az erdélyiekről, hogy az első megmozdulás hírére nemcsak a fülüket hegyezik majd, hanem az adott időpontban mindjárt együtt is éreznek a pártütőkkel. Közben azonban rendkívüli lelkiismeretességével, amit mindig gondosan leplezett, hol írásban, hol követek útján szüntelenül jelentette vagy Gonzaga Ferdinánd kassai főkapitánynak, vagy magának Rudolf császárnak, hogy sebesnél is sebesebben szerezzenek és küldjenek katonát, pénzt és minden egyebet, ami az ország megvédéséhez szükséges; Mózes ugyanis, mégpedig nagyon hamarosan, roppant vészbe sodorja Erdélyt, és ha most mindjárt nem lépnek közbe, az így okozott kárt csak nagy fáradsággal tudják majd helyrehozni. Legutóbb is, amikor a fentebb említett császári

követek - Burghausen Miklós és Molart János,[241] akik nem annyira a tartomány ügyeinek rendezése végett jöttek, mint inkább azért, hogy kikémleljék - egy fillért sem hoztak a régóta esedékes katonai zsoldból, Basta a rövidesen bekövetkező események igaz jósaként jelentette ki: *„Most, most vesztettük el ezt a tartományt, amikor a császár, aki a kelleténél többet gondol csak a maga dolgával, megtagadta a katonáktól a pénzt, a tartománytól a törődést!”* Basta azonban mégsem mulasztott el semmit, már amennyire tőle függött, s a tartomány helyzetének megszilárdítása érdekében még ilyen fonák helyzetben is minden követ megmozgatott. De Mózes gyorsasága, amely a győzelem megszerzésének leghathatósabb eszköze, minden óvintézkedését megelőzte és felforgatta. Mert még azelőtt, hogy érkezéséről Basta fővezéreinek akár csak sejtelmük is lett volna - ha pedig volt, vagy eltitkolták, vagy alaptalan híresztelésnek minősítették -, Bethlen Gábor már említett csapataival megtette a nagy utat, átkelt a Vaskapun, és egyszerre csak Szászvárosnál termett - így mondják magyarul a latin „Saxonum oppidum”-ot.

Szászváros falak nélküli, szász jogú mezőváros a Maros folyásától nem messze. Lakosai magyarok és vlahok, a kölcsönös összeházasodások révén vegyest, míg a szász nemzetnek úgyszólván minden nyoma már régen kiveszett, a vidéket sújtó folytonos csapások következtében vagy más okból. A helység közepén magas fallal övezett templom emelkedik, amely erődnek is megfelel, bár szűk, és a lakosságot alig képes befogadni. A város igazságszolgáltatásának és közigazgatásának vezetője, egy bizonyos Mihály deák nevű, nagybányai származású ember volt. Nagybánya, régebbi nevén Asszonypataka (*Rivulus Dominarum*), ezüstbányájáról híres. Ez a Mihály,

akit, mivel elég jól tudott latinul, Deáknak, azaz *Litteratornak* neveztek, a szász városok mintája szerint a királybíró[241] címet viselte; jóravaló, szorgalmas, sőt ha alkalmi megtántorodásait nem nézzük, feddhetetlen életű embernek számított. A szokásnak megfelelő módon tizenkét tanácsos állott mellette, a közügyek intézői, akiknek hozzájárulása nélkül nem ítélkezhetett. A városban kétszázhuszonöt[242] német állomásozott, a lakosság nagy keserűségére, mivel ezek a katonák, a törvényességgel mit sem törődve, kényük-kedvük szerint emésztették nemcsak otthon található javaikat, hanem egyáltalán minden vagyonukat. Nem is szakadt volna bajaiknak talán soha vége, ha nem fenyíti meg később a bosszuló szerencse súlyos csapással az elkapatott katonaságot. A polgárok, hogy a katonák kicsapongása ellenében nagyobb biztonságban érezhessék magukat, feleségükkel és gyermekeikkel, valamint vagyonuk egy részével bezárkóztak a szűk vártemplomba, a katonák zabáló kedvét azonban kénytelenek voltak mindennap innen is kielégíteni, méghozzá bőségesen. Ha megtagadtak tőlük valamit, azok tüstént gyújtogatással, gyilkolással, más szörnyűségekkel fenyegetőztek, úgyhogy az erődbe szorult lakosság mintegy állandó ostromlásnak volt kitéve. Íme, a sírás oka;[243] íme, a bekövetkező csapások kezdete és kútfeje.

Az ellenség közeledtének hírére Teck János Éliás, a fél szemére vak német parancsnok, nehogy az legyen a látszat, mintha süket fülekkel hallgatta volna a rája bízottak kérését, a község lakosainak beleegyezésével - hiszen nem is volt módjukban tiltakozni - végigvizsgálta az erősséget, hogy váratlan baj esetén hol húzódhatna meg a német őrség; mivel azonban a szűkös hely, az ottani őrhelyek, kalyibák és egyéb, könnyen felgyújtható építmények nemcsak hogy nem

tetszettek neki, de egyenesen gyalázatnak tartotta volna ottani elhelyezésüket, végre-valahára kivonult a várból, és a védekezés dolgát magukra a község lakóira hagyta. Két nap sem telt el, mikor Bethlen Gábor április 15-én, a hajnali szürkületben körülfogta a várost, és néhány tatár, valamint magyar egységgel váratlanul megtámadta a szálláshelyeiken szétszórt és semmi ellenséges cselekedettől nem tartó német katonákat. Azok hirtelen rémületükben, sokan még álmukból is alig felserkenve, öltözetlenül, készületlenül fegyvert ragadtak, társaikat is fegyverbe szólították, egyesek csak úgy magukban, mások csoportba verődve, ahogy a félelem összecsődítette őket a helység különböző részeiből és sikátoraiból, részint az utcákon, részint a kerteken át, melyeknek kerítéseit előzőleg ők maguk szaggatták ki, hanyatt-homlok a vártemplom felé rohantak. A már említett Nagy Albert és Gosztonyi Balázs, a két csapatvezér, tettre kész és bátor férfiak, valamint Gábor más követői, de embereivel együtt maga Gábor is nyomában maradt a riadtan menekülőknek, és a vártemplom kapuja előtt több németet fel is koncoltak. Az ellenség váratlan érkeztétől a németeknél nem kevésbé megrémült helybeliek azonnal lebocsátották a csapórácsot, a vár egyetlen kapujának deszkázatát és eresztékeit kötelekkel és láncokkal próbálták még erősebbé tenni, reteszekkel és gerendákkal torlaszolták el, amilyen erősen csak tudták. Ekkor értek oda a németek, és hangosan követelték, hogy nyissák ki nekik a kaput, engedjék be őket. A vár védői nem tartották sem magukra, sem vagyonukra nézve biztonságosnak, hogy amikor tatár ellenség dúl a közelben, megnyissák a kaput, és a maguk mindaddig jól védett ügyét a szinte reménytelen helyzetben levő németekével keverjék, vállalva, hogy a németekkel együtt az ellenség is

befészkeli magát a várba, és a vérengzés során őellenük is kiönti dühét. Annyit mindenesetre megígértek, hogy a falakról mindenben segítségükre lesznek, amit a harci szükség megkíván, hogy az ellenséget elűzzék.

Az így kint rekedt németek erre a vár körül húzódó árok mélyét szállták meg csapatostul. A közelebbről odahurcolt szekerekkel összefüggő védővonal gyanánt az árok kiemelkedő szélét erősítették meg; emögött csoportosultak, és ki-ki a maga bajára ügyelve próbálta puskájával, lándzsájával, mindenfajta hajítófegyverével távol tartani az ellenséget. Közben Bethlen katonáinak és a tatároknak egy nagy csoportja berontott a városba, és rohamozni kezdte a németeket. A várba bezárkózott lakosság a falakról készségesen adott lőport, bort, ennivalót és minden egyebet. Bethlen magyarjai hangos szóval figyelmeztették a várbelieket, hogy semmivel se támogassák a németeket, és senkit be ne fogadjanak közülük a várba: különben tűzzel-vassal kiirtják őket mind egy szálig. Annyi bizonyos, hogy a német katonák kora reggeltől napszálltáig, sőt egészen a késő esti órákig harcoltak Bethlen embereivel, és közben dicséretre méltó bátorságról tettek tanúságot. A kedvezőtlen terep és ellátatlanságuk ellenére sem volt rá remény, hogy egykönnyen legyőzik őket, és végül is nem annyira az ellenséges túlerőtől, mint inkább a hely és alkalom kedvezőtlen volta miatt kényszerültek térdre. Ezért, amikor a még mindig eldöntetlen csatározástól kimerült két fél - mintegy fegyvernyugvást kötvén - néhány órára lepihent, a németek tanácsosabbnak látták, ha a még nem teljesen reménytelen helyzetben egyelőre engednek a győztes magyarnak, és nem küzdenek tovább makacs elszántsággal azok ellen, akiket ha nem is az ellenség, de az idő minden

bizonnyal megadásra fog kényszeríteni; súlyos helyzetükben nincs más orvosság, mint hogy málnájukat összekapkodva, idejében biztonságosabb helyre menjenek. Így tehát mindjárt az éjszaka elején, mihelyt megtudták, hogy az ellenség nagy része táborába vonult vissza, abban állapodtak meg, hogy észrevétlenül elvonulnak. Még útra kelésük előtt azonban azt kérik a várbeliektől, hogy ha a vár igénybevételét megtagadják is tőlük, bocsássanak a rendelkezésükre egy megbízható és rátermett embert, hogy az nem az országúton, hanem az erdei és hegyi ösvényeken Szászsebesre vezesse őket. A várbeliek vonakodás nélkül helyt adtak a kérésnek, és rendelkezésükre bocsátottak egy eléggé megbízható és az útviszonyokkal is tisztában levő közrendű embert. Ennek kalauzolásával az éjszaka csendjében elhagyták a várárkot és a szekereket, amelyeket sáncként állítottak szembe az ellenséggel, és toronyiránt a várostól két mérföldnyire kezdődő erdőségek rejteke felé iparkodtak. Nem is hazudtolta volna meg az eredmény a tervet, ha egyetlen ember titkos mesterkedése gáncsot nem vet szándékuknak. Egyvalaki az alja népből, a várbeliek állítása szerint mindenki tudta nélkül, kötélen leereszkedett a falról, és jelentette Bethlen Gábornak, hogy a németek elhagyták megerősített helyüket, és megkísérlik az elvonulást, sőt már a közeli erdőség felé járnak. Bethlen, a vezér, mihelyt a dologról tudomást szerzett, egész hadával kirontott a táborból, és utol is érte az éjszakai menekülés közben rettegő németeket. Magyarjaival még a nyílt síkságon fogta körül őket, és így a harc újból kezdődött. A németek minden erejüket összeszedve védekeztek, emezek pedig támadtak. Végül is a németek, akiket nem annyira az ellenség ereje, mint inkább a lőpor hiánya győzött le, hovatovább csekélyebb szívóssággal harcoltak.

Mindössze száz[244] magyar szállt szembe a németekkel közelharcban, néhányan pedig a távolból lövöldöztek. A tatárok, akik képtelenek elviselni az ágyúlövéseket, és halálra rémülnek a bombák robbanásaitól, csak a szemtől szemben vívott harcokban váltak be, és a csatát mindenestül a magyarokra hagyták, hiszen azoknak volt fontos. És már-már a hosszú pengéjű kardokra, közelharcra került sor, amikor a magyarok csapatba tömörülve áttörték a németek hadrendjét, szétszakították és szétszórták őket. Válogatás nélküli, kegyetlen ölés és gyilkolás következett ezután, ahogy a gyűlölet és a kard bánni szokott a legyőzöttel. Csapatostul mészárolták le azokat is, akik a közeli erdőben próbáltak menedéket találni, mivel a vágás alatt álló erdő a kidöntött fák miatt annyira ritka volt, hogy a nyomukban járó ellenségnek elárulta és hiábavaló menekülésük közben kiszolgáltatta őket. Az egész csoportból mindössze tizenegyen menekültek meg, akiknek még idejében sikerült behúzódniuk a sűrűbb erdőbe: hosszas bolyongás után öten közülük néhány nap múlva Szászsebesre, mások - négyen - Dévára, megint mások - ketten - Gyulafehérvárra futottak ijedtükben. Egy vagy két társával együtt került fogságba Éliás, a csoport helyettes parancsnoka, akiről már szóltunk: a tulajdonképpeni parancsnok tudniillik éppen egyéb ügyeit intézte, és nem volt ott. Miután Szászváros mellett a németeket ily kegyetlenül leölette Bethlen, akár azért, hogy itt várja meg Mózest, akár, hogy kifürkéssze a körös-körül a várakban és városi erődítményekben tartózkodó ellenség szándékát, vagy pedig azért, hogy színlelt visszavonulásával elterelje az ellenség figyelmét a közelgő veszedelmekről, és így ugyanolyan váratlanul foghassa őket szorítóba, mint a szászvárosi németeket, egész hadával visszavonult oda, ahonnan kiindultak: a Sztrigy folyó

Szászvárostól nyolc mérföldnyi távolságban levő szigetére. A szászvárosi csata után három álló napig a sztrigyi szigeten időzött.

A Sztrigy (Sargetia), melyet Traianusnak Decebal dák király ellen viselt hadjáratával kapcsolatban Dio is említ,[245] ez a tiszta vizű erdélyi folyó - mint afféle rohanó hegyi patak - nem is annyira ered, mint inkább kizúdul a Vaskapu-hegyek közül; valamennyi erdélyi folyóból ez tűri legkevésbé a partot: állandóan új medret, új folyást készít magának, és nemegyszer annyira eltér önmagától, hogy szinte nem is folyik meghatározott irányban, hanem összevissza bolyong a mezőkön. Ráadásul, amikor a záporesőktől megőrjítve rohan, és a hegyi patakoktól egyszerre felduzzad, hatalmas sziklákkal és kövekkel hordja tele medrét, hol itt, hol ott tör magának utat, eliszaposodik, folyton változtatja vízmagasságát és az átkelőhelyeket. Miután forrásától számítva húsz mérföldet tesz meg, közben is magával ragad néhány kisebb patakot; a hegyek szomszédságát nehezen tűrve messze távol tartja őket magától, az Aranyos nevű helység közelében sodorva-zúgva, nevével együtt habjait is a Marosba önti, és innen fogva már nem is úgy hívják.

Bethlen itt, miután érkezése hírének élét a színlelt visszavonulással a sokaság előtt valamelyest elvette, vagy legalábbis tompította, egy éjszaka, még hajnalhasadta előtt váratlanul útra kelt, és a lehető leggyorsabb menetben, az újvári[246] cölöphídon keresztül, a Maros közelében, Gyulafehérvártól a második mérföldkő mellett állapodott meg ezer tatárjával és kétszáz[247] magyarjával, miközben a németek közül senki sem számított érkezésére. Gyulafehérvár elöljárója ebben az időben a brüsszeli származású Spinosa Péter volt, bátorság és testi erő dolgában egyaránt kiváló, katonai hírnév tekintetében

szinte párját ritkító férfi, aki körülbelül négy századnyi német katonaságot, tehát holmi zendülés elfojtására elég erős hadat vezényelt. Ezek részint a falakon belül, részint a városfalak előtt, messze nyugat felé húzódó külvárosban táboroztak kisebb-nagyobb egységekben elosztva. Ekkor azonban az ellenség közeledtének hírére valamennyien a falak mögé húzódtak, de úgy, hogy a nappali órákban kinyitották a kapukat, és élelemvásárlás céljából kimehettek a piacra, a boltokba és mészárszékekbe.

Gyulafehérvár tágas, sík és a szemnek tetszetős helyen épült, mivel olyan fennsíkon terül el, amely a közeli, igen jó bort termő szőlők felől hosszú vonulatban ereszkedik alább. Ez a hely, korántsem hitvány emlékek tanúsága szerint, Apulumnak, az elpusztult római coloniának volt a fellegvára, amelyről fentebb már megemlékeztünk.[248] A sérült kőemlékek, valamint a két kapu maradványai kézzelfoghatóan mutatják az ókori régiség nyomait. Hatalmas alapfalak is bukkannak a földet kutatók elé, azután fülkés mennyezetű boltozatok, föld alatti helyiségek, oszlopok és a századoktól eltemetett egyéb régi építészeti emlékek, mihelyt csak borospincét ásnak, vagy kutat fúrnak. Négyszögben elhelyezkedő falai ezer lépés hosszúságban húzódnak, oly módon, hogy egy-egy oldal két stádiumnyira terjed az egyik szöglettől a másikig. A nem megvetendő szépségű fejedelmi palota, melyet eredetileg a sokáig itt székelő erdélyi püspökök, majd II. János király, erdélyi fejedelem építtettek,[249] északnyugat felé néz, és nagy kiterjedésével a város egyik sarkát foglalja el. Föléje emelkedik a Mihály arkangyalnak szentelt székesegyház, ez a hatalmas és merész épület. A városnak a fala is régi, megítélésünk szerint mintegy kétszáz esztendős,[250] és a közeli Apulum város falaiból épült; annak idején Ferdinánd

császár árkot húzatott, és az onnan kihordott földből sáncot is építtetett a falak elé, ez azonban a város elöljáróinak gondatlansága folytán nagyrészt már betemetődött.[251] Két kapuja közül az egyik - a délkeleti -, amely ezerlépésnyi távolságból tekint a Maros és Ompoly folyó találkozására, nevét a hozzá csatlakozó Szent György-kápolnától kapta; a másik a nyugati külvárosra néz, és Szent Mihály nevét viseli; ez ugyanakkora távolságra van a szőlőktől, mint a György-kapu a Marostól. A városnak a nemtörődömség miatt sokfelé elhanyagolt kutakon kívül nincs egyéb vize, mert északról az Ompoly négyszáz, keletről pedig a Maros ezerlépésnyire folyik a falaktól. Így aztán az apuliaiaknál is szomjasabb lakosai[252] majdnem meghalnak a szomjúságtól. Mert az a szökőkút, amelynek vizét a föld alatt elhelyezett tölgyfa csöveken vezetik be a palotába, alig elegendő ennek az épületnek a szükségleteire. András bíboros dicséretre méltó igyekezettel, de érdemleges eredmény híján próbálta az Ompoly folyó vizét Sárdtól egy csatornán a város falai közé juttatni; a megkezdett, de meghiúsult mű nyomai mind a mai napig megvannak. Pedig reménykedése és próbálkozása nem maradt volna sikertelen, ha a zsarnok Mihály rá nem tör, és életével egyetemben fejedelemségétől és terve véghezvitelének lehetőségétől is meg nem fosztja.

Gyulafehérvár több mint négyszáz esztendeje dúsgazdag főpapok székhelye volt. Csakhogy ezek inkább bendőjüket tömni születtek, nem dicsőségük gyarapítására, és gazdagságukat inkább a konyha gyönyöreire meg egyéb, még sokkal rútabb dolgokra fecsérelték, semmint hogy akár csak egy kicsinyke részét is az utókor közös hasznára fordítsák. De hogy a korunkbeli fejedelmek[253] is milyen szorgalmasak voltak az építkezésben és az ország megerősítésében,

kellőképpen tanúsítja az egész ország gondozatlan állapota, amelyben jómódú polgárok helyett mindenfelé csak koldusszegény népet, városok helyett falvakat, megművelt földek helyett pusztaságokat, emberek helyett vlahokat, falak helyett sövénykerítéseket, épületek helyett kalyibákat, állam helyett rút barbárságot szemlélhetünk. És miután a kincstárat a nép véréből és zsigereiből telehalmozták, szerzett kincseiket nem tudták másképp eltékozolni, csak úgy, hogy torkukra és hasukra, meg tisztes beszédben meg sem említhető testrészeikre pazarolták. De ennek a méltányos panasznak a megörökítésére majd másutt biztosítunk helyet.[254]

A VI. Hebdomas II. könyve

Bethlen Gábor hadai Gyulafehérvárt ostromolják. Ellentét a polgárság és a német őrség között. Tűzvész, a város pusztulása. A fejedelmek és a főurak felelőssége az ország védtelenségéért

Bethlen, embereivel az újvári erdőcskében és bozótban rejtőzve, elfogatott és maga elé vitetett hat[255] németet, akik a történtekről mit sem tudva Szászsebesről Gyulafehérvárra igyekeztek, majd kihallgatásuk után, mikor megbizonyosodott róla, hogy egyelőre minden szándékát sikerült titokban tartania, kivégeztette őket, Gyulafehérvár lakosait pedig arra buzdította, hogy kapjanak a kedvező alkalmon, és minél jobban siettessék a dolgokat. A gyulafehérvári lakosok közül akkoriban a következők játszottak vezető szerepet a közigazgatásban és az igazságszolgáltatásban: a fejedelmi jövedelmek helyettes főnöke, az úgynevezett „vice-provisor": a dalmát származású Kapronczai Márton; Kálmándi Mihály, néhány magyar gyalogosszázad parancsnoka; nem annyira személyüknek, mint inkább az állami tisztségüknek kijáró tekintély birtokában ezek irányították a város és külváros dolgait. Ott volt azután a városi főemberek rendjéből Sartorius István, akit, miután valami verekedés alkalmával a fél fülét elvesztette, az emberek „fületlennek" neveztek; Dömötör, aki nemcsak életét tengette mesterségéből, hanem a neve is az volt: Borbély; ez volt azoknak a városi lakosoknak a vezetője, akik alacsony származásuk foltját már rég letörölvén, a nemesek rendjébe emelkedtek, és a természetjogból eredő teljes szabadságukat visszanyerték; azután a Vastaglábúnak nevezett Gergely, a város bírája; csupa közönséges ember; ha rátermettségüket nézzük, sem

erényeikkel, sem hibáikkal nem magaslottak ki. A német őrségnek és a városnak az elöljárója, mint már mondottuk, Spinosa Péter volt. A gyulafehérváriak, mint már ugyancsak említettük, módfelett gyűlölték a németeket, de legkiváltképp Sartorius volt az, aki sem hangját nem kímélte, sem érzéseit nem titkolta, s minden megengedett és meg nem engedett alkalmat megragadott, csak hogy gyalázhassa őket.

Ilyen állapotok közepette értesült a város Bethlen közelségéről. A közmondás szerint *inter sacrum et saxum* - vagyis végső veszedelemben - voltak, mivel a szörnyű tatár népség megérkeztével végképp nem tudták, hogy kihez forduljanak, mit csináljanak, mit tervezzenek. Mert bár a tatárok eleddig tartózkodtak a gyilkolástól, gyújtogatástól és minden egyéb pusztítástól, hogy az emberek félelmét eloszlassák, és színlelt fegyelmükkel és szelídségükkel könyörületes hírüket keltsék: a gyulafehérváriak azonban alig hihették, hogy ez a fékevesztett és kegyetlen nép, ha alkalom kínálkozik a zsákmányszerzésre, megtartóztatja magát a rablástól és jogtalankodástól. Hiszen Bethlen is, mihelyt a németek szászvárosi leöldöklése után úgy hírlett, hogy közelebb vonul, állítólag súlyos fenyegetések közepette üzente meg a gyulafehérváriaknak, hogy eszükbe ne jusson egy szálláson, egy épületben tartózkodni a németekkel, mert akkor azokkal egyetemben fognak pusztulni. Nem lehetett tisztázni, hogy ez az üzenet kinek a révén vált közismertté, és bár az emberek úgy-ahogy hallgattak róla, a szóbeszéd mégis nyíltan emlegette. Az elpártolás tanácsolói is, akikről beszéltünk, csak élezték és túlozták a nép előtt a hallott híresztelést. Borbély Dömötör és Vastaglábú, nehogy nyílt hűtlenséggel bántsák meg a németek érzékenységét, és nehogy a tőlük való elidegenedés gyanújába keveredjenek, bár ők maguk még nem tudtak dönteni

az elpártolás dolgában, néhány polgárt maguk mellé vévén felkeresték a parancsnokot, Spinosát, és azt kérték, hogy mivel a külvárosok teljességgel erődítetlenek, legyen szabad nekik is - és ez egyeznék az ő érdekeivel is - feleségükkel és gyermekeikkel, valamint vagyontárgyaikkal a falak mögé húzódniuk; ez nagy segítséget jelentene a német katonaságnak a város megvédésében, nekik maguknak és az egész városi lakosságnak pedig hasznos lenne egyéni és vagyonbiztonságuk szempontjából. Spinosa azonban - akár mivel nem bízott a szerinte elpártolásra hajlamos városiakban, akár mivel előnytelennek vélte, hogy bebocsássa a falak mögé a nemük vagy koruk miatt harcra képtelenek sokaságát, azokét, akik jobban ragaszkodnak az élethez, mint a dicsőséghez - kijelentette, hogy a szervezetlen és járatlan, mások támogatására szoruló tömeget nem fogadhatja be a falak mögé, mivel ha az ostrom során bármi történik, csak kellemetlenséget lehet várni tőlük, hasznot nem; az általános ínségben az élelmiszereknek sincsenek annyira bővében, hogy őket is el tudják látni, meg azután nem is biztonságos dolog ennyi különböző gondolkodású ember befogadásával a közösség boldogulását egyesek kétes megbízhatóságának kiszolgáltatni. De hogy mégse az legyen a látszat, mintha ő egyáltalán nem törődnék az illetők épségével, kijelentette, hogy a fiatalság színe-java, valamint a polgárok és a nép közül a tekintélyesebbek, egyben fegyverfogható személyek, vagyonuk egy részével és megfelelő élelemmel a falak közé húzódhatnak, a gyermekek és asszonyok harciatlan csoportját viszont kint hagyják, vagy biztonságosabb helyre küldik a népből valók egy részével együtt, akik gondot viselhetnének a többiek épségben maradására.

Spinosának erre az ajánlatára a városiak azt válaszolták, hogy az isteni és emberi jog minden kötelékét eltépve egyaránt vétkeznének Isten és az emberek ellen, ha feleségüket és gyermekeiket, akik akár nemük, akár koruk miatt nem tudják védelmezni magukat, és akiknek megvédelmezésére - inkább, mint a magukéra - fegyvert ragadtak, kiáltó jogtalansággal magukra hagynák, és mintegy szántszándékkal a világ legkegyetlenebb népének a torkába vetnék. Ez nem volna más, mint a mindenkire egyaránt kötelező igazságosság megsértése, valamint az embereket egymással és az istenséggel egybefűző kegyesség megtagadása. Mivel tehát e tekintetben visszautasítás lett az osztályrészük, azt kérik, ne gondolja őket megátalkodottaknak, és ne akadályozza meg, hogy összekapcsolt szekerekkel elzárják az önmagában védtelen külvárosi templomot és a szomszédos sikátorokat, hogy így a szörnyű népnek legalább az első rohamát felfoghassák, és zsákmányszerzési kedvének gátat vethessenek; megígérték, hogy szükség esetén a falak védelme alatt, belül tartózkodó németekkel együtt közösen fognak az ellenség elűzésére törekedni.

Bethlen azzal, hogy még az előző éjszaka csendjében behatolt a külvárosba, maga juttatta eszükbe az egymáshoz kapcsolt szekérsánc gondolatát. Spinosa pedig, miközben azt latolgatta, hogy mi volna pillanatnyilag előnyösebb magának és az őrség tagjainak - nem a város lakosságának -, nagyban elősegítette a városbeliek elpártolását. A polgárok látták, hogy Spinosa sorsukra hagyta őket, és válságos helyzetükben nem tudták, mitévők legyenek: végül is abban állapodtak meg, hogy az egész harcra képtelen sokaságot, ingóságaik nagy részével együtt, a Mihály-kaputól nem egész stádiumnyira levő külvárosi templomba tömörítik, a

bevezető utakat és városrészeket pedig Bethlen sugalmazása szerint szekérsánccal zárják el, nem is annyira azért, hogy a tatár ellenség be ne törhessen, mint inkább, hogy a falak közé zárkózott német ki ne ronthasson rajtuk. Az elpártolás értelmi szerzői, akiket már említettünk, titkos tanácskozásokra gyülekeztek, és már nemcsak helyileg, hanem lélekben is különváltak a németektől, mesterkedtek, összedugdosták a fejüket, egymás fülébe sugdolóztak, suttogtak, csak ők akartak intézni mindent, magukon kívül mindenki mást kirekesztettek a tanácskozásokból.

Végül is odáig jutottak, hogy megesküdtek egymásnak: az elpártolásra vonatkozólag kifőzött terveiket semmiképpen sem hozzák nyilvánosságra, hanem mindent eltökélt hallgatással lepleznek. Hogy pedig Spinosa előtt a pártütésnek még a puszta gyanúját is elhárítsák magukról, azt kérték, adjon nekik néhány úgynevezett szakállas faliágyút,[256] hogy a szekérbástya mellé állítva őket, távol tudják tartani a tatárok rohamát. Spinosa azonban már vagy nem bízott bennük, vagy csak a maga szorult helyzetével törődött, és azt válaszolta nekik: nincs annyi ágyúja a falakon belül, hogy még az ő céljaikra is adhatna.

Eközben Kálmándi, négy említett társával teljes egyetértésben, hol ide, hol oda futkosott, folyvást intézkedett; végül is titokban kihallgatásra járultak Bethlenhez, és kinyilvánították: készek rá, hogy a várost minden vérontás nélkül vagy csak csekély véráldozat árán a kezébe adják, ha Bethlen néhány gyalogost ad nekik, akiknek támogatásával tervüket könnyebben megvalósíthatják. A falakon belül legfeljebb százötven főből álló német csapat van, annak sincsenek fali ágyúi, őrszemei, őrállomásai, sem egyéb, a roham elhárítására alkalmas segédeszközei; legfőképpen azonban nem is

gondolnak az ellenség megérkezésére, és egyáltalán semmiről sem tudnak. Ellenséges támadástól mit sem tartva hajnalhasadtakor megnyitják a lebocsátható kaput is, a katonák parancsnokukkal egyetemben - csak kedvtelésből vagy holmi szükséges dolgok beszerzése végett könnyelműen kisétálnak: ha egy akármekkora gyalogoscsapatot kapnának, könnyűszerrel el tudnák kergetni a kapuőrséget, és úgyszólván vérontás nélkül hatalmukba tudnák keríteni a falakat is. Kálmándi és Sartorius - mintha csak tűvel és posztóval volna dolguk - ilyesmivel beszélték tele Bethlen fülét. Bethlen meghallgatta őket, és mivel ajánlatukban nem talált semmi lehetetlent - hiszen Sartorius természettől fogva igen ügyesen forgatta a szót, és inkább megnyerő modora volt, mint higgadt gondolkodása -, adott nekik ötven trák gyalogost. Ezeket Sartorius - a városbeliek közül a négy összeesküvőn kívül senki sem tudott a dologról - még kora hajnalban bevezette a külvárosba, és ott, a Mihály-kapu közelében levő tágas házának belső helyiségeiben el is rejtette, úgy, hogy senki sem vette észre őket. A kapu megrohanására olyanféle tervet eszelt ki, hogy kora reggel, amikor a Mihály-kaput szokás szerint lebocsátják, Spinosát, ha történetesen megint kimegy, rajtaütésszerűén elfogják: ha a parancsnok fogoly, kellő alkalom nyílik a kapuk elfoglalására és a német katonák megrohanására, akik a váratlan helyzetben vezér nélkül, tanácstalanul nyilván meg lesznek ijedve.

Miközben Bethlen Gábor és Gyulafehérvár külvárosi polgárai között ilyen mesterkedések folytak, négy vallon, mit sem tudván a kinti eseményekről - lehet, hogy Spinosa küldte ki őket kémlelődni, lehet, hogy a maguk dolgában jártak -, történetesen kiment Gyulafehérvárról. Amikor átkeltek a város előtti Maros-hídon, Bethlen emberei váratlanul rajtuk

ütöttek, és körülfogták őket. Egyet levágtak közülük, ketten, mivel nem volt merre menekülniük, a megáradt Marosba vetették magukat, és ott pusztultak az örvénylő folyóban, a negyedik viszont, aki nem merte magát a folyó sodrására bízni, a Maros partja mentén nagy sebesen egy erdő borította völgy rejtekébe törtetett, és sikerült az üldözésére eredt magyarok elől elmenekülnie. Ha már a vallon - derék lova jóvoltából - így kicsúszott a kezükből, Bethlen nem ok nélkül úgy gondolkozott, hogy az illető, ha visszatér, mindent, amit csak látott, jelenteni fog parancsnokának, Spinosának. Haladéktalanul parancsot adott tehát Sartoriusnak és Kálmándinak meg a többi külvárosinak, hogy tüstént lássanak hozzá a város megostromlásához, nehogy a városba visszaszökő vallon jelentése után, ha már fény derült a magyarok cselére, az ostrom is nehezebb körülmények közt indulhasson meg.

Eközben mindkét kaput megnyitották, és az őrséget - mintha semmitől sem kellene tartani - megritkították; de Spinosára hiába vártak: jó szerencséjére nem jelentkezett a kapukon kívül, csak néhány katonája jött elő, és kószált szerteszét a piacokon és a külváros utcáin. Már jó sok idő eltelt - reggel nyolc óra lehetett -, amikor Sartorius úgy vélte, hogy nem szabad tovább várakoznia, tehát egyszerre kinyitotta belső helyiségeit, és a rácokat kizúdította az utcára. Azok kibontották egyetlen zászlajukat, verték a dobokat, a kint csellengő mintegy huszonöt németet üldözőbe vették, szorongatták, sorra öldösték, de mintha csak erre a csatározásra küldték volna ki őket, a kapu komoly megostromlásától mind a rácok, mind az összeesküvők távol tartották magukat. Lehet, hogy erejük csekély voltára gondoltak (mert a lakosság közül legtöbben, mit sem tudván a dolgokról, a zavargás hírére vagy a templomba, vagy házukba

rejtőztek); lehet, hogy a bátorságuk hagyta őket cserben. Azoknak, akiknek az esze és a nyelve oly jónak látszott a terv végrehajtására, most, amikor férfikarra lett volna szükség, egyszerre nem volt sem karjuk, sem nyelvük, sem eszük. Bizony nagyon gyakran megtörténik, hogy a nagyszájúak, amint tettekre kerül a sor, lassú kezűnek bizonyulnak. A németek ellen azonban oly nagy gyűlölet lángolt a sok elszenvedett nyomorúság miatt még az alja népben is, hogy mikor a felkelés híre köztudomásúvá vált, még a leghitványabb szolgák is husángot, karót vagy egyéb paraszti fegyvert ragadtak, és szembeszálltak a katonasággal. Közben a német kapuőrség parancsnokai a hirtelen támadt zavargás láttára egymást buzdítva, a láncok és emelők segítségével felvonták a kapukat, minden bejáratot elreteszeltek, a fali réseket betömték, s a helyükre siettek: a falak szegélyére, a bástyákra, ahová csak kellett. A rácok alig rontottak ki az utcákra, mikor a város másik részén hirtelen egy tatár csoport is előtört rejtekéből, a falak alá vágtatott, és inkább ijesztésül, semmint ártó szándékkal ott száguldoztak összevissza.

Így történt, hogy Sartoriusnak és társainak reménye: a fal elfoglalása és a németek elnyomása meghiúsult. Jelentették tehát Bethlennek, hogy a jól kieszelt haditerv korántsem úgy sikerült, ahogy elképzelték. Egészen más eszközhöz kell folyamodniuk: a róka bőrét az oroszlánéval kell kiegészíteni. A németek megtörése és összeroppantása nem nehéz feladat, csak komoly erő kell hozzá. Ha tehát nincs más mód a város elfoglalására, az ostromot nagyobb erővel kell folytatni. Bethlen beleegyezett, és az ostromot egyúttal a többi városi feladatává is tette; ha pedig ebben és az összeesküvőkkel való bajtársi

közreműködésben vonakodnának egyezségre lépni, megfenyegette őket, hogy rájuk küldi a tatárokat, és felprédáltatja minden vagyonukat, sőt ráadásul még őket magukat is. Erejüktől telhetőleg álljanak neki tehát az ostromnak, legalábbis Székely Mózes megérkezéséig. Mert az még mindig a Sztrigy folyónál vesztegelt, és mindenféle nehézségek, mint például a sáros út miatt csak lassan tudott előrehatolni. Hogy pedig a városbeliek készebbek legyenek a dolog sürgős végrehajtására, Bethlen megígérte, hogy Bektas pasától megfelelő létszámú rác csapatot és egyéb segítséget fog számukra kieszközölni. Ily módon a városbeliek, miután közös cselekvésre határozták el magukat többi honfitársukkal, hozzáfogtak a dologhoz, abban a reményben, hogy olyan tervet fogadtak el, amelynek megvalósítása igen kis nehézséggel fog járni. Csakhogy a közmondás szerint a hirtelen kezdett dolgok híjával vannak a meggondoltságnak, vagy ha meggondoltak is, rendszerint nem jól végződnek. Tehát a terv megvalósításával inkább csak megpróbálkoztak, ahelyett, hogy szívvel-lélekkel rajta lettek volna. A Mihály-kapu előtt sáncot hánytak, ehhez kaviccsal teletömött boroshordókat görgettek, közéjük vontatták fel a Bethlentől kapott, lúdtojás nagyságú golyók kilövésére alkalmas két rézágyút; innen lődözték a kapukat és a bástyák párkányzatát, kezdték ostromolni minden igyekezetükkel a németeket. Belülről a németek nem csekélyebb gonddal és igyekezettel erősítették a kapu deszkázatát hatalmas rudakkal és reteszekkel; a bejáratokat odahordott földdel zárták el, megszilárdították az őrállásokat, mindenfelé őrszemeket helyeztek el, és egyáltalán minden ostromszerszámot igénybe vettek, hogy az ellenséget távol tudják tartani.

Tudom, sokan lesznek, akik majd csodálkozva kérdezik: miféle hirtelen támadt elvakultság késztette a gyulafehérváriakat, sőt majdnem egész Erdélyt elpártolásra? Csodálkozásukat egészen talán nem fogja megszüntetni, de bizonyos mértékig mindenesetre enyhíteni fogja, ha arról hallanak, milyen elviselhetetlen és fékevesztett módon tomboltak a katonák országszerte, így Gyulafehérvár városában is. Az ilyesmi az első és minden másnál hathatósabb eszköz arra, hogy a nem szolgai lelkeket elidegenítse és eltántorítsa kötelességük teljesítésétől. Nem azért mondjuk el az alábbiakat, mert mások ostorozására vágyunk, nem kedvtelésből - mint a kötekedő emberek -, nem is bizonytalan hallomás alapján, mint akik semmivé pukkanó nagyotmondásaikat kínálgatják: a legtöbb tényt saját szemünk tanúsága bizonyíthatja. Próbálkozásunkban lenézhetik és gondozatlannak mondhatják stílusunkat, vitathatónak minősíthetik változatosságra való törekvésünket: semmiképpen nem vethetik azonban meg kérlelhetetlen igazságvágyunkat, amelyre oly szent odaadással vigyázunk, hogy mindent, ami nem merő igaz, inkább kiküszöbölünk leírásunkból. Nem is látom be, miért ragadna engem gyalázkodásra akár a gyűlölet, hisz nincs belőle semmi hasznom; akár a részrehajlás valamelyik párt javára, hisz ez szintúgy csak árt; akár a hízelgés, hisz az a hamisítás gyanúját hárítaná rám; ellenkezőleg: az igazság megörökítésének vágya hajt, és lelkiismeretem semmiképpen sem engedné, hogy a tényeket gyűlölettel vagy pártos részrehajlással torzítsam el. Mert ha a dolgok okait nem igaz valójukban derítem fel, vagy elhallgatással mellőzöm, a történeti események sora máris csonka marad, előadásom pedig minden későbbi kor szemében kétes. Mert mi más is a történetírás legfőbb követelménye, mint az

igazmondás és a hamisság elkerülésének a vágya? Nem kétlem tehát, hogy igazságos és méltányos bírálóim meg fogják bocsátani, ha a dolgokat úgy, amint történtek, őszinte írással fedem fel. Hiszen - ha van bennük egy csöppnyi őszinteség - ők maguk is, akik az ország bajainak okozói voltak, legfeljebb nem nyílt színvallással, csak lelkük mélyén, de elismerik, hogy előadásunk nem különbözik az igazságtól.

E télen - Spinosa előtt - a szóban forgó német csapatok parancsnoka a keménykezű friauli Coppa János volt, aki a katonaság kicsapongásainak megfékezésére is alkalmas lett volna, ha el tudta volna magát rá szánni, így azonban alig tudta őket parancsainak teljesítésére kényszeríteni. Mivel Rudolf császár a csapatok létszámához képest szűkmarkúan folyósította a zsoldot, azonkívül a tartománynak ily kimerült és végszükségbe sodródott állapotában a napi kenyéradag sem lehetett elegendő az ellátásukra, meg ruházatuk sem volt megfelelő a szörnyű téli hideg ellen, és még egyéb, az élet fenntartásához szükséges dolgoknak is szűkében voltak, a kényszer arra hajtotta őket, hogy rablással és tolvajlással, mások megkárosításával szerezzék meg maguknak azt, amire szükségük volt. Ezért, ha a napi adag soványnak bizonyult, ha a zsoldfizetést egyre csak halogatták, ha valami nem kedvük szerint történt, mindjárt úgy gondolták, hogy jogosan teremtik elő maguknak a nép kirablásával - mintha szegények Rudolf császár hitének és ígéretének jótállói és kezesei volnának. Általános, majdhogynem mindennapos dolognak számított, hogy a boltokat kirabolták, az eladásra váró holmikat fényes nappal széthurcolták, a borospincéket feltörték, a hordókat csapra ütötték, bor mellett - erre szörnyen vágynak - civakodtak, verekedtek, a szembejövőket félretaszigálták, gyalázatos szavakkal, sőt ütlegekkel

illették; tisztes családanyákat mocskos csúfságokkal szólítgattak, pisszegetéssel a nyomukba szegődtek, özvegyeket sem tiszteletre méltó állapotuknak megfelelően címeztek; a lakások berendezési tárgyait kiforgatták, téli hidegben tüzelőnek használták, a szőlőket, gyümölcsösöket, vetéseket pusztították; a földeken és jószágokon, de még bent a házban sem volt semmi biztonságban rablásuk elől; és még elmondhatatlanul sok egyéb gyalázatosságot műveltek. El kellett tűrni, ha a vendéglátó házban förtelmes dőzsölést rendeztek, a nőkkel erőszakoskodtak, késő éjszakáig zabáltak, éktelenül ordítoztak, táncoltak, tomboltak - ha a vendéglátók maguk is nem süllyedtek hasonlóan mélyre. Ha aztán akár csak egyetlen szóval megsértették őket, rögvest kitört a vihar.[257] Ha jogtalan erőszakoskodásaik miatt parancsnokaikhoz mentek panaszra, a kérelmezőket semmitmondó válaszokkal intézték el. Bár igényt tartottak rá, hogy szeressék őket, ők maguk a viszontszeretetnek semmi nyomát nem mutatták. Az egész népet vatiniusi gyűlölettel üldözték: minden elképzelhető erőszakoskodással és jogtalansággal bántalmazták, gyalázatosabban bántak velük, mint a háborúban szerzett rabszolgákkal.

Mindezek és még egyéb rémségek, amelyekről már beszéltünk, Gyulafehérváron Bastának és főtisztjeinek szeme láttára mentek végbe. Mert annak megírásához, hogy az egész országban mások mit műveltek, a szerencsétlen népet hogy fosztogatták, rabolták, ütlegelték, gyilkolták, hogy miféle tolvajlásokat, útonállásokat, latorságokat követtek el, Didymus köteteire volna szükség.[258] Mi más a testi és lelki szolgaság, ha nem ez: a lehető legnagyobb csapás, melyet Tullius szerint nemcsak háborúval, hanem akár még halálbüntetéssel is távol kell tartani;[259] a vezéreknek tehát, ahelyett, hogy ők

maguk szítják a zendülés lángját, lehetőleg arra kellett volna ügyelniük, hogy ne rettegjenek tőlük, inkább kedveljék őket, hiszen eléggé tudhatták, hogy a béketűrés, ha visszaélnek vele, nemegyszer vált már őrjöngéssé.

Miközben így, egyelőre eldöntetlenül folyt a harc a németek és a gyulafehérváriak között, és nagyban birkóztak egymással, újabb csapás érte nem is annyira a külvárosi részeket, mint inkább a falakon belüli várost, mégpedig nem is bárki akarata szerint, inkább véletlen folytán. Az ostromnak mindjárt az első napján, délután két óra tájban, amikor Bethlen még a várostól két mérföldnyire, Újvár mellett időzött, a németek, azzal a szándékkal, hogy a külvárosi épületek okozta akadályokat elhárítsák, vagyis hogy a közeli épületek ne nehezítsék meg a védők munkáját - néhány ház ugyanis alig volt tizenöt lépésnyi távolságra a falaktól -, az egyik épületre csóvát vetettek, és felgyújtották. Azt akarták elérni, hogy a külváros elpusztítása után a gyulafehérváriaknak ne legyen hol megmaradniuk, a németek előtt pedig körös-körül, szélesen csak a nyílt ég tátongjon, hogy így elkerülhessék, illetőleg távol tarthassák az ellenséges lövéseket. De a sors, amely a halandók cselekedeteiben a maga különös jogán oly nagy szerepre tart igényt, a németek kedvezőnek remélt szándékát az ellenkezőjére változtatta. Épp ekkor ugyanis erős délnyugati szél fújt, amelyet a kiszámíthatatlan tavaszi időjárás és a tűzvész még viharosabbá tett, és amely a fenyőzsindellyel fedett háztetőkről felkapott egy üszköt, és miközben a németek nem is gondoltak rá, a falakon belül emelkedő fejedelmi palotának ugyancsak fenyőzsindely borítású bejáratára sodorta. Az is tüzet fogott, és az erős láng pillanatok alatt a szomszédos épületnek, Izabella királyné palotájának[260] a tetejére

jutott. Itt megrekedt volna a tűzvész, mert útját szegték a templom tetőcserepei, ha az egész palotánál és a templomnál is magasabb torony mohón át nem vette volna az Izabella palotájáról tovaterjedő lángot. Ezt ugyanis, akár kapzsi takarékoskodásból, akár a régiek elvakultsága folytán, szép sorban egymás mellé ácsolt fenyőgerendácskákkal fedték be, ami nem is volt megvetendő műalkotás, éppen csak túlontúl ki volt szolgáltatva a romlásnak. Amikor a szilaj lángok idáig felcsaptak, a pusztító tűz az alsó tartógerendáktól egyszerre egészen a torony legfelső csúcsáig hömpölygött. Így azután az egész tetőzet, a gerendákkal, deszkákkal, a hatalmas és szépen szóló toronyórával, a súlyos bronzharangokkal, mindmegannyi kiváló műremekkel egyetemben áldozatul esett a szörnyű tűznek: megolvadt, és formátlan érccé, illetőleg hamuvá vált. Ezután a tűzvész az égő torony tetejéről az alacsonyabban fekvő épületekre terjedt át, és rohanvást végigpusztította a fazsindelyek miatt könnyen lángra lobbanó mágnásházakat, mégpedig oly hirtelen, hogy terjedését csodálatos módon még az egyes épületek közti nagyobb távolságok vagy az utcanyílások sem tudták késleltetni vagy megakadályozni. Ekkor aztán meg lehetett tapasztalni, hogy tűzvész keletkezéséhez alig van alkalmasabb tápanyag, ami gyorsabban magába fogadná vagy messzebbre terjesztené a lángot, mint a fenyőfából készített zsindelyek, valamint a faragott tetődíszek, melyek a nap hevétől kiszáradtak, régiségük következtében pedig mély repedések húzódtak rajtuk.

A német őrség katonái a mindent végigpusztító tűzvész gyorsaságától és szörnyűségétől megrémülve hol ide, hol oda futkostak, nem maradtak a bástyák párkányzatán, sem őrhelyeiken sehol. Voltak, akik a házak tetejéről verték le a zsindelyt, hogy a

rohamosan tovaterjedő tüzet megfosszák éltető anyagától, és a száguldó lángnak a csupasz ég felé nyissanak utat. Mások vízzel igyekeztek oltani a tűzvésztől megtámadott helyeket, pedig annak szűkében voltak; legtöbben elhányták fegyvereiket, és a tűz szorongatása elől a pincék rejtekeibe és a boltozatos csarnokok félreeső zugaiba menekültek. Olyanok is akadtak, akiket, míg késlekedtek és bizonytalankodtak, hogy az ellenségtől vagy tűzvésztől féljenek-e jobban, oldalról vagy elölről kapott el, és emésztett meg nyomorúságosan a tűz. A csapást semmiféle mesterkedéssel nem lehetett megfékezni, úgyhogy a fejedelmi palotától egészen a György-kapuig a városnak több mint a felét, a különb részét elnyelte a szörnyűséges tűzvész. Senki előtt nem lehet vitás, hogy a falat akkor, amikor belül a tűz tombolt, el lehetett volna foglalni, ha az ostromlókban több bátorság és elszántság, viszont kevesebb hányavetiség és fölényeskedés lett volna. Ez a lopva megkísérelt ostrom és az ostromnál kegyetlenebb tűzvész április 20-án történt.

Eközben Mózes, aki seregének nagyobb részével lassú menetben haladt Bethlen és Bektas nyomában, ötödnapra a tatárok és a közönségesen pandúrnak[261] nevezett rácok szedett-vedett gyülevész hadával még jókor megérkezett, és Gyulafehérvár határában, Borbánd felé, Gyulafehérvár falaitól két mérföldnyire veretett tábort. A tatároknak, mintegy nyolcezer embernek, hogy ne keveredjenek össze egy táborba a magyarokkal, törökökkel és rácokkal, Gyulafehérvár fölött a Maros mentét jelölte ki táborhelyül. Seregük élén két nagynevű vezér: Mehmed és Ak - tatár nyelven: „fehér” - állott. A két ember rokona is volt egymásnak, tisztségük elnevezése is azonos: „mirza” volt, ami a latin *tribunus militumnak* felel meg.[262] Fővezérük, Kazi Keraj kán, aki ekkor a

magyarországi Pécs városában húzta ki a telet, őket bocsátotta Mózes rendelkezésére ehhez a hadi vállalkozáshoz: derék sereg is lett volna, ha sokaságukhoz állhatatosság és bátorság járul.

Mózes megérkeztével erőteljesebben nekiláttak az ostromnak, de nem voltak nagyobb ágyúik, amelyekkel a falakat bezúzhatták és ledönthették volna. Ebben a tekintetben az ostromlottak és ostromlók helyzete nagyjából egyforma volt. Mert Spinosa is mindössze két ágyút - úgynevezett *falcot*[263] - talált a fegyvertárban; az egyiket a délnyugati, ötszögletű bástyába, a másikat a Mihály-kapu felőli oldalra vontatta: ezekkel próbálta megakadályozni, hogy az ellenséges sáncokat közelebb hozzák. De sem az ostromlók, sem a védők nem hajtottak végre érdemleges tettet, említésre méltó küzdelem nem volt. Az egész ostromot nem erőltették, inkább csak úgy húzták-nyúzták. Előkészületként mindkét részről napok hosszat inkább csak csatároztak, nem harcoltak komoly fegyverekkel, mivel sem egyik, sem másik fél nem rendelkezett nagyobb méretű ágyúkkal. Mert Mózes abban a hiszemben, hogy egyetlen nyílt ütközetben leveri az egész ellenséges haderőt, és kikergeti a németeket az országból, nem is látta el seregét falak bezúzására és lerombolására alkalmas ágyúkkal. Portyázó tatár és pandúr egységei is inkább csak zsákmányolásra, nem harcolásra voltak jók: mintha csak a saját csapataitól rémült futásba kergetett ellenség üldözésére jött és a győzelmet kedve szerint máris készen a kezében hordozta volna.

Míg Mózes Gyulafehérvár mellett vesztegelt, a lippaiak, jenőiek és váradiak összefogtak, és hogy a távollevő Bektas pasát bosszantsák és veszélyeztessék, Temesvár külvárosait gyújtogatták, majd messze földön feldúlták a környéket is, aztán biztonságos helyre húzódtak vissza. Nem sokkal

később Duval Henrik lippai parancsnok küldte ki katonáit az őrséggel együtt, és Lugos külvárosát felégetvén, a földdel tette egyenlővé; lakosait, akiknek közreműködésével Huszárt elárulták és fogságba hurcolták, nagyrészt elpusztította.

Eközben Mózes az ország minden részébe fenyegető hangú kiáltványokat küldözgetett szét, amelyekben elrendelte, hogy az egész nemesség és a katonák rendje, továbbá minden fegyverfogásra alkalmas személy haladéktalanul vonuljon be táborába, az ő zászlai alá. Ha sürgősen nem engedelmeskednek, azzal fenyegette meg őket, hogy rájuk küldi a tatárokat, akik minden vagyonukat felprédálják, őket magukat rabságba hurcolják, és tűzzel-vassal mindent elemésztenek. A tatárok máris beszáguldozták az egész országot, de szokásuk ellenére az emberek pusztításától annyira tartózkodtak, hogy főként a jószágok elrablásától végképp nem lehetett visszatartani őket: így biztosították élelmüket és egyéb szükségleteiket. Hajlamaikon egyelőre uralkodtak, mindaddig, amíg egyetlen intéssel meg nem engedték nekik, hogy fosztogassanak, raboljanak, pusztítsanak és gyilkoljanak.

Ezekben az időkben olyan volt a nemességnek és az egész erdélyi népnek az állapota, hogy nem egykönnyen tudták eldönteni: kihez forduljanak, hová legyenek, mit csináljanak. **Mert a magyar nemességet és népet több oknál fogva kizárták a szász városokból, pedig az egész országban jóformán csak ezek vannak falakkal körülvéve és megerősítve.** A folytonos háborúskodások miatt elviselhetetlen kenyérínség és szörnyű járvány is nyomorgatta a helységeket és a népeket. És mivel a szászok a magukfajta népséget befogadták városaikba, a környékbeli magyarságot már nem

tudták, de nem is akarták bevenni falaik közé, nehogy még nagyobbra növeljék az éhínséget és az annál is kegyetlenebb járványt. A nem oda valókat mind eltávolították a csekély számú várakból is, amelyeket német őrséggel erősítettek meg, mivel a gabona roppant drágasága és a váratlan ellenséges betörések miatt így sem tudtak gondoskodni hosszabb időre elegendő élelmezésükről. De a szűk várak még akkor sem tudták volna befogadni a nagy tömeget, ha engedték volna. Így tehát, elesvén minden erősségtől, ahová az ellenség erőszakoskodása elől menekülhetett volna, a köznép nagy része a hegyek és erdők rejtekeibe húzódott sorscsapásoktól sújtott és harcra képtelen családjával együtt. Ki erre, ki arra menekült, ahová a szükség, nem óhajtásuk indította őket; próbáltak külső országokba vándorolni, miközben a járvány gyógyíthatatlan betegségekbe, az éhség elmondhatatlan ételek elfogyasztására kényszerítette őket.

Nem lelkem vágya, hanem ennek a szörnyű nyomorúságnak az emléke késztet akaratom ellenére is arra, hogy újból ostorozzam a magyar uralkodóknak és főrendeknek a tétlenségét, amely nagy-nagy gyalázatot és romlást hozott az országra. Mert kezdettől fogva oly nagymértékű, semmiféle káromlással eléggé el nem ítélhető, semmiféle megbélyegzéssel eléggé meg nem bélyegezhető hanyagságról tettek bizonyságot, hogy óriási vagyonukból, melyet őseiktől örököltek, vagy még inkább - mint általában - a szerencsétlen nép verejtéke árán és zsigereiből szipolyoztak ki, még egy csekély kis hányadot sem voltak hajlandók városok építésére és várak erősítésére fordítani. Lehet, hogy oktalanságuk tette őket ennyire nemtörődömmé, hogy a békés állapot örökkévalóságában reménykedtek; talán a kapzsiság, mert kímélni akarták a felhalmozott

pénzeket; talán a fényűzés, mert kincseiket egyéb, nem szükséges célokra fecsérelték el; de ha bármi egyéb ok tartotta is vissza őket erődítmények építésétől, minden bizonnyal örök időkre gyalázatos és semmiféle bűnhődéssel jóvá nem tehető bűnt követtek el. **Most ezekben a nyomorúságos időkben az ő tehetetlenségükért kell túlontúl is bűnhődnie az utókornak, és csak a késő bánat tanította meg végre, de alaposan, hogy milyen fontos lett volna az ország védelme szempontjából falak és városok építése.** Elcsépelt közmondás, hogy a frígek későn térnek észhez, és csak verés után javulnak meg. Ó, bárcsak ők is most végre-valahára, annyi rettenetes verés után megokosodnának, és ha már azelőtt nem bizonyultak Prometheusoknak, legalább most, akármilyen későn, de mégis Epimetheusok akarnának lenni! De ezek a Sardanapalok tehetetlenségük mentségére a folytonos háborúskodásokat hozzák fel. Igaz; de hiszen annál inkább neki kellett volna látniuk az erődítés munkájának, és minél kegyetlenebb vész sújtott bennünket, annál szilárdabb védőhelyeket kellett volna készíteniük a csapás eltávoztatására; amint testünk védelmére láb- és mellvértet meg sisakot, teljes vértezetet kell felvennünk, úgy kellett volna az ország védelmezésére falakat, bástyákat, városokat az ellenséges erőszak ellenébe szegezni. De azt sem ismerem el, hogy a háborúk szüntelenül, megszakítás nélkül folytak. Hellyel-közzel mégiscsak voltak viharszünetek,[264] aztán meg gondolniuk kellett volna a hazai szólásmondásra: nem akkor kell abrakoltatni a lovakat, mikor háborúba indulunk. De hát akár kedvező volt a helyzet, akár kedvezőtlen: egyik esetben jó alkalom, másik esetben jó ok volt arra, hogy erősségeket építsünk. Dido is akkor alapította Karthágót, amikor Iarbas veszélyeztette. Nagy Sándor sok háborút viselt, de közben még több

várost épített. Romulusnak csak elég szűkös volt a kincstára, mégis nemcsak hadakozott Veii lakosaival, hanem Rómát is falakkal vette körül. Róma városának egész ifjúkora egyrészt háborúskodással, másrészt építkezéssel telt. A Makkabeusok korában a zsidók is egyik kezükben kardot, a másikban építőkövet hordoztak.[265] Várakat építettünk - mondják. Itt-ott, elismerem, de azokat is magadnak, nem a közösségnek. Azokba a rablófészkekbe csak te rejtőzöl néhány latortársaddal, de a fegyvertelen népet, mely a te oltalmadra volna utalva, és amelynek a zsírjával hizlaltad magadat, kint hagyod, zsákmányul a martalócoknak. Nyilvánvaló, hogy minden vár, minden kastély csakis magánosok menedékhelye, nem a közösség oltalmazója; a köznek többet ártanak, semmint használnak; de az ilyen emberek szemében az efféle panasz sohasem kedves, sohasem üdvös, annál gyűlöletesebb.

Egyébként Basta még Gyulafehérvár ostromát megelőzőleg nyugtalanul szemlélte a dolgok alakulását, és nehogy az ellenség váratlanul, erődítetlen helyen kapja, Gyulafehérvárról Kolozsvárra, majd innen a Szamos folyó melletti Újvárra vonult. Ugyanazon a napon, április 21-én, Kolozsvárról való távozása előtt, egy vallon zászlótartót, bizonyos Bikpak János Antalt, országszerte elkövetett sokféle bűne miatt, továbbá három másik, ugyancsak német katonát, egy özvegyasszony kirablása miatt, Kolozsvárott hirtelen elfogatott, és magához rendelvén egy Krumpenthali Ummach Máté Sándor nevű darabontot, utasította, hogy lictorként azonnal hajtsa végre az ítéletet. Hiába kértek hangos szóval kegyelmet, a „sóhajok lépcsőin”[266] lefejeztette őket: bevallott és nyilvánvaló bűntényről lévén szó, egy pillanatot sem vesztegetett

az ügy kivizsgálására; csak annyi időt adott nekik, amíg bűneik bocsánata végett a papnak meggyóntak.

Mózeshez eközben - minthogy az ország nemeseit kiáltványában csatlakozásra szólította fel, és a háború minden borzalmával megfenyegette őket -, mihelyt Gyulafehérvár alá érkezett, két főrendű nemes csatlakozott: Tholdi István, akit nem engedtek be Szebenbe, valamint Balleus György. Nemsokára követte példájukat Borbély György és veje, Vajda Miklós, Boronkai János,[267] megannyi jó házból való nemesember (ezek Enyeden húzódtak meg); rajtuk kívül még mások is sokan tódultak Mózes táborába. Nemsokára más, kevésbé előkelő nemesek is csatlakoztak Mózeshez a népes had jövetelének hírére, amely mindenkit közelről fenyegetett és rémített: jöttek, egyik a másik után, mivel legtöbbnyire faluhelyen laktak, és nem tudták elviselni a mindenfelé száguldozó tatárok rajtaütéseit.

Már nyolcadik napja folyt Gyulafehérvár ostroma, de minden eredmény nélkül: az ostromlók nem annyira a várfalat, mint inkább csak az időt morzsolgatták. Mózes tehát szokott tanácsosai elé terjesztette a dolgot, majd miután egy darabig latolgatták, hogy mi módon törhetnék meg a németek makacs ellenállását, végül is olyan értelmű döntést hoztak, hogy a közelharc eszközeivel próbálnak meg behatolni, és véget vetni az ostromnak. A roham megkísérlése előtt azonban a városbeliek vezetői, magának Mózesnek sugalmazására, levelet küldtek Spinosához, melyben a megadást tanácsolták neki, egyben biztonságos elvonulást és - amint szokás - bántatlanságot ígértek. A levelet olyan valakivel dobatták be a hátsó bejáratnak egy szűk résén, aki egyébként házról házra járva koldulta össze az élelmet, előzőleg pedig bántatlanságot eszközöltek ki a követ számára az őrség tagjaitól. Mihelyt azonban

Spinosa elolvasta a levelet, azonnal rettenetes ágyúdörej és valamennyi lőfegyver tüze volt nem annyira a válasz, mint inkább annak a jelzése, hogy a német parancsnok az ellenségtől semmiféle feltételt nem fogad el, és semmiféle követelését nem teljesíti. Spinosa már azelőtt is egy lándzsát tűzetett ki az ötszögletű bástya legmagasabb pontjára, melyen a szelektől csapkodott, messze lengedező fekete zászló tudatta Mózessal, hogy Spinosa a város védelmezésében saguntumi[269] elszántságot fog tanúsítani, és őrhelyéről csak valamennyiük végső pusztulása esetén fog távozni. Erről az elhatározásáról azonban nemsokára letett.

A VI. Hebdomas III. könyve:
Gyulafehérvár feladása. Éhínség Erdélyben

Így álltak a dolgok, amikor Mózes - látván, hogy a gyulafehérvári németek elszántsága mily nagy akadály győzelmi pályáján - elhatározta, hogy megkísérli a város megrohamozását. Tehát miután mindent előkészíttetett, és a falak megmászásához huszonnyolc hágcsót csináltatott, április 29-én, amikor még alig pirkadt, az erre kijelölt rácok és magyarok rohamot indítottak a falak ellen. A rohamra szólító jelt a külvárosi templom Bekes-tornyában[270] levő harang adta, melyet a lehető leghangosabban kongattak. Az ostromlók egyszerre három helyen próbáltak meg behatolni a városba. Az egyik ilyen hely a fegyvertár szakaszán volt, ahol kívülről magasra kellett ugyan kapaszkodni, befelé viszont annál könnyebben be lehetett ugrálni. Itt tudniillik a talaj - a felhalmozódott sok föld és a fegyvertárból odahordott sok szemét miatt - egészen a bástyák felső szintjéig emelkedett, és így enyhe dombhajlatával kényelmes leereszkedésre nyújtott lehetőséget a behatolóknak. Tehát amennyi fáradsággal járt kívülről a felkapaszkodás, annyival kényelmesebb volt a leereszkedés a város belseje felé. Parancsnokként Bektas pasa állt ezen a szakaszon rác csapataival és néhány, a helyet jól ismerő magyarral. Itt támasztottak a falnak mindjárt kora hajnalban mintegy tizenöt létrát, melyeknek egy-egy fokára három-három felkapaszkodó katona fért el: a rácok erejük teljes megfeszítésével, közben rémítő kiáltásokat hallatva megrohamozták a falakat. A hajnali szürkületben sűrűn felvillanó ágyútüzek és robbanások valósággal hasogatták a levegőt, megráztak, megremegtettek mindent.

Bent a németek nem csekélyebb odaadással rögtön ott termettek, ott tömörültek, ahol legjobban szorongatták őket, és visszaverték az ellenséges támadásokat; puskagolyókkal, a már korábban felhalmozott és így kezük ügyében levő kövek záporával, minden lehető hajítófegyverrel - közelről és távolról egyaránt - igyekeztek távol tartani, leteríteni, leverni az alulról kapaszkodókat. Mások forró szurkot öntöttek az ellenségre, égő ként, amiből bőséges készleteik voltak bent, tüzes csóvákat hajigáltak, és egyáltalán mindent, amivel csak ártani, pusztítani tudtak. Ott voltak a német katonák mellett asszonyaik is, akik serényen segédkeztek a harcolóknak: voltak, akik a felhalmozott köveket zúdították az ostromlókra, mások férjük háta mögött a puskák újratöltéséről gondoskodtak, és az ott álló katonának egymás után adogatták a puskákat, az meg váltogatva tüzelt - és egyáltalán minden tehetségüket latba vetették. Közben a rácok és magyarok a létrákról csoportosan hágtak fel a falakra: csapásokat osztottak és szenvedtek el, mindkét részről egyaránt életükért és a dicsőségért küzdöttek, de nem egyforma hévvel. Mert a rácok merő harci kedvből rohamoztak, inkább vakmerően, semmint tervszerűen. A németek viszont az élethez ragaszkodva, végső kétségbeesésükben védelmezték a falakat, mint életben maradásuk utolsó reménységét. A hely is nekik kedvezett, amazoknak kevésbé. Mert az ostromlóknak súlyos körülmények között kellett harcolniuk: a hosszú létrák felértek ugyan a falak párkányzatáig, de a külső árok meredek oldalába alig lehetett beletűzni a hegyüket, és ha mégis sikerült, mihelyt a csoportosan igyekvő katonák feljebb kapaszkodtak, a létrák a rajtuk állók súlyától megbillenve, vagy a síkos talajon megcsúszva, mindnyájukat ledöntötték a magasból. Egyszerre

annyi veszedelembe sodródtak tehát, hogy azt sem igen tudták, miféle bajokat kerüljenek, vagy milyen segítséget kívánjanak. Még kardjukat sem használhatták közelharcra, hiszen sokkal inkább azzal kellett törődniük, hogy a létrákon biztonságosan meg tudjanak állni, semmint hogy az ellenséggel szembeszálljanak. Ezért aztán felosztották egymás között a szerepeket az ellenség megtámadására: a lőfegyverrel ellátottak, akik a feltöltött árokpart mélyedéseiben húzódtak meg, a falak párkányzata mögül tüzelő németeket űzték el, valóságos golyózáporral paskolva őket messziről; mások - az előbbiektől fedezve - a létrákat vitték előbbre, és igyekeztek felkapaszkodni rajtuk a falak tetejére. Közben Bektas hol ide, hol oda száguldott lovával, hangja és dicsérő szava hol itt, hol ott hangzott fel: emlékeztette őket vitézségükre; közben ő maga sem tágított, pihent erőket küldött a fáradtak és sebesültek helyébe, és egyáltalán semmiről sem feledkezett meg, amit a katonai dicsőség megkövetelt.

Eközben Bethlen Gábor, aki a város másik - északi - felének ostromlását vállalta, nem csekélyebb igyekezettel és odaadással fenyegette magyarjaival a falvakat. Megosztották Bektassal egymás közt a feladatokat, hogy a két nemzet erejét elkülönítvén és vitézség dolgában egymással versengve, egyik oldalról Bektas és rácai, a másikról Bethlen és magyarjai még nagyobb hévvel, még bátrabban intézzék rohamaikat. Mert a tatárok könnyű fegyverzetű, lándzsás alakulatai nagyon alkalmasak a sík mezőn végrehajtható rajtaütésekre, de annál kevésbé hajlandók falak megrohamozására: azt hajtogatják, hogy ne élettelen kövekkel, tehetetlen falakkal, hanem szemtől szemben, fegyveres férfiakkal küldjék őket csatázni.

Katonáival együtt bent a várban Spinosa, ez a minden eshetőségre gondoló vezér, a falakra és bástyákra mindenhová erős őrséget rendelt. A város nyílt részén, a nagytemplom környékén helyezte el legderekabb katonáit, mások megingása esetére mintegy tartalékul és segítségül, úgyhogy bárhol kerülnek is szorongatott helyzetbe, ezek minden eshetőségre készen rögtön kéznél legyenek. Mindkét városkaput nagy halom földdel záratta el. Ő maga a sűrű sorokon keresztül mindig ott termett, ahol legnagyobb volt a veszély; hangos szóval, tettel, példaadással buzdította embereit, segített a kimerülteken, bátorságot lehelt a csüggedőkbe, hol lovon, hol gyalog, de mindenütt ott volt: a bátor vezérnek és bátor harcosnak egyetlen kötelességéről sem feledkezett meg. Volt egy torony az északi fal közepén, mindkét felől, a két szélső szöglettől egyforma, egy stádiumnyi távolságra. Ez koránál fogva bizony már megrokkant, és egy rés mutatkozott rajta, amelyről azt gondolták, hogy feszítővasakkal és kalapácsokkal könnyen ki lehet tágítani, mivel a mész idővel amúgy is szétporlik, és a terméskövekét alig tartja valami össze. Bethlen ide vezényelte válogatott magyar katonáit mindenféle fejszével, kalapáccsal, vésővel, erős ráverőkkel, és azt a parancsot adta nekik, hogy ha adott jelre megindul a támadás a falak ellen, minden erejüket összeszedve azon igyekezzenek, hogy a torony oldalát minél nagyobb szélességben kibontva és megnyitva utat törjenek a rohamozóknak. Hogy pedig lőtávolon kívül, minél biztonságosabban érezhessék magukat, hatalmas gerendákat támasztatott a falhoz: a gerendák fedezéke alatt - mint egy védőtető alatt -, a kövek és egyéb rájuk hajigálható dolgok záporával mit sem törődve, kényelmesen nekiláthattak a fal átszakításának. Hogy továbbá a védők erői megoszoljanak, vagyis a falak

párkányzatán és a bástyákon szerteszóródjanak, és az ostromlók rohamait ne tudják visszaverni, úgy rendelkezett, hogy egy harmadik helyen is próbálják meg a falat keresztültörni, és az ellenséget ott is nyugtalanítsák. Ezért, néhány szakasznyi katona erősen ostromolni kezdte az Ompoly és a Maros találkozása felé néző, tehát délkeleti fekvésű, újabb építésű bástyát is, amelyet a villámtól sújtott és lángra lobbantott lőpor azelőtt mintegy húsz esztendővel alaposan megrongált; nagy igyekezettel és erővel rohamozták ezenkívül a fejedelmi palota hátsó bejáratát, a Mihály- és a György-kaput, és szerte még más helyeket is, nem mintha reményük lett volna a behatolásra, inkább, hogy az ostromlottak erőit megosszák. Ezeknek az erőteljes támadásoknak a feltartóztatása és visszaverése nem csekély gondot okozott a védőknek.

Bethlen tehát Bektassal egy időben indult rohamra fegyveres csapataival és hágcsóival, és roppant puskaropogás, trombitaharsogás és dobpergés közepette ostromolni kezdte a falakat; a zászlót, melyet egyik, a falra már feljutó és merész kezdeményezéssel a győzelem felé gázoló katonája az ostromlók és a védekezők szeme láttára, elsőnek tűzött ki a bástya magasára, a zászló kitűzőjével együtt letaszítják. A németek közben felülről, a fal párkányzata mögül puskagolyókkal, kövekkel, mindenféle lövedékkel árasztották el a tömött sorokban, elvakultan rohamozó ellenséget, a létrákon felkapaszkodókat pedig lökdöstek, taszigálták, ütötték, zavarták: a magyarok erejük teljes megfeszítésével vagy hágcsóikon kapaszkodtak fel a falak oromzatára, vagy a torony oldalának áttörésével voltak elfoglalva. A toronnyal ferdén szemben, a falak szélső kiöblösödésénél egy másik, ötszögletű bástya emelkedett. Spinosa egy szekérre szerelt

löveget vontatott ide, és heves tüzet zúdított Bethlen embereire; mégsem tudta őket helyükből kimozdítani, nem engedte a közbeeső torony kiugrása. A németek mindenesetre bőven záporoztatták felülről a rengeteg követ a gerendákra és deszkákra, amelyekkel Bethlen katonái védték magukat: kénnel és égő gyantával kevert szurkot zúdítottak rájuk, és minden igyekezetükkel azon voltak, hogy az ostromlók kísérleteit meghiúsítsák, sőt a kudarcukat még súlyosabb csapásokkal tetézzék.

Miközben így tomboltak egymás ellen, azokat sem védte kellőképpen a távolság ebben a rettenetes golyózáporban, akik azt hitték, hogy messze, mintegy lőtávolon kívül tartózkodnak. Mózes egyik csatlósát, aki lovával hegyen-völgyön száguldozott, leterítette egy puskagolyó, melyet a falakról lőttek ki. Mózes tábori köpenyét is három golyó szakította át, úgy, hogy hátaslovának a szügye is megsérült. Miközben ezek történtek, és Bethlen emberei sűrű ütésekkel dolgoztak az említett torony falának áttörésén, azt a nagy hadi zászlót, melyet Farkas Miklósra, erre a derék gyalogosparancsnokra bíztak, hogy a falat alulról rohamozó katonák élén járjon, a zászlótartóval együtt, akinek combját lövés érte, hanyatt-homlok letaszították a falról. Őt magát kimentették a csatából, de a harc folytatása bajtársaira hárult. A többiek erejüktől telhetőleg helytálltak: nem volt szünet, nem volt pihenés.

Hosszas, hiábavaló küzdelem után úgy látszott, mintha a próbálkozás- meghiúsultával a remény is elhagyta volna Mózes seregét. Mivel nem voltak felszerelve komolyabb lőfegyverekkel, nem tudtak utat nyitni katonáiknak, hogy áttörhessék a falakat. Márpedig a fal oly magas volt, hogy nem egykönnyen lehetett rá felhágni, így aztán az ostromlottak hovatovább több joggal reménykedhettek a

győzelemben, mint az ostromlók. Nagyobb biztonságban is voltak, hiszen felülről harcoltak, és nagyobb ágyúkon kívül semmi hadifelszerelésnek nem voltak híjával, továbbá mindig kellő időben tudtak segíteni kimerült társaikon; főképpen pedig körültekintő, józan és bátor vezérük tanácsai és parancsai révén minden nehézséget le tudtak küzdeni. Így, amennyire megújult a remény a németekben, hogy helyzetük jobbra fordulhat, úgy csökkent a bizakodás Mózes embereiben. Miután tehát Mózes és Bektas ilyenképpen körülbelül négy óra hosszat tusakodott a németekkel, hogy a várost elfoglalhassa, erejüket azonban még mindig csak ízlelgette, de ki nem tapasztalta, látva végül is minden ostromlási kísérlet hiábavalóságát, hogy vesztesége még nagyobb ne legyen, jelt adott a visszavonulásra. Így a sebesülteket, ahogy lehetett, biztonságos helyre menekítvén, mind Mózes, mind Bektas visszavonult a táborba. Zúgolódva, fogcsikorgatva vették tudomásul, hogy egy hitvány, nem is annyira természetes fekvésénél vagy erődítményeinél, mint inkább csak védőinek vitézségénél fogva erős város feltartóztatja őket, keresztezi győzelmi pályájukat, és így veszélyezteti az ország meghódításával kecsegtető alkalmat is. Az ostromlók közül a nagy erőlködéshez és számukhoz képest kevesen estek el, annál többen sebesültek meg. A németek - szokásuk szerint - az elesetteknek törzsüktől elválasztott fejével koszorúzták a falak párkányzatát, és újból meg újból keserű szidalmakkal gyalázták az ostromlók meghiúsult erőfeszítését.

Váradról több csodás jelet adtak hírül, amelyek mind máris megmutatkozó vagy rövidesen bekövetkező bajokra utaltak. Május tizenhatodikán déli egy óra tájban Váradot és környékét erős földrengés rázta meg, és a lakosságnak nagy károkat

is okozott: tetők dőltek be, hasadtak szét, kémények és egyéb könnyebben leomló részek rongálódtak meg. Február havában, az úgynevezett Csonka-bástya várárkában, közvetlenül a kapubejárattól balra, a föld mélyéből merő vér bugyborékolt elő, melynek fertőzete nagy területen tisztátalanná tette a jéggé fagyott vizet. A babonás lelkek, hogy a jelenséget még csoda is tetézze, azt mesélték, hogy a vér kereszt alakjában terjedt szét. Tavasz utolján a Szent Istvánhegyi szőlőt állítólag olyan heves villám sújtotta, hogy a lángja körös-körül egészen a föld színéig leperzselt minden vesszőt és zöldellő hajtást. A kenyérdagasztáshoz használt élesztőből hirtelen rút, gennyes vér ömlött ki. Egy viselős asszony ikreket szült, akik közül azonban csak az egyik volt ember formájú, a másik tisztára birka; ugyanitt egy négylábú lúd, továbbá egy kutyafejű, kétnyelvű és kétfarkú, nyolclábú és egyébként kéttörzsű malac jött a világra. A város papjának, bizonyos Dereskei Ambrusnak a kertjében áprilisban egy almafaágon igazi, valóságos fehér rózsa hajtott ki, úgyhogy nem volt nehéz a következtetés: a természet felforgatott rendje a dolgok változását és az ország állapotának felkavarodását jelenti, az származik belőle.

Mózes, Bethlen és Bektas, a nagynevű vezérek, akikre nézve a gyulafehérvári ostrom abbahagyása nagyobb szégyen volt, mint amekkora veszteség, mintegy megfeneklettek; teljes bizonytalanságban voltak, hogy ezek után mi módon törjék meg a németek makacs elszántságát. A német őrség tagjai pedig a csata kedvező fordulatából önbizalmat merítvén, egyre nagyobb vakmerőségről tettek bizonyságot: le-lecsaptak a külvárosban élő, inkább csak a csata kimenetelére váró, semmint az ostromban részt vevő városiakra. Ugyanazon a napon, amikor az ostromlók hiába kísérelték meg a benyomulást, déli

egy vagy legfeljebb két óra tájban egy gyantával, kénnel és szurokkal átitatott és kóccal bevont fahasábot gyújtottak meg, és a falhoz legközelebb eső külvárosi házra dobták. Épp ekkor az Erdélyben megszokott és szinte állandóan fúvó délnyugati szél elcsendesedett, a délkeleti pedig feltámadt. A németek már régóta vártak erre a jó alkalomra, hogy a külvárost lángokba borítsák. Amíg a délnyugati szél fújt, ezzel a merényletükkel szándékosan nem kísérleteztek, nehogy a szél segítségével a külvárosi épületekről a falakra átharapózó tűzvész - amint az előző alkalommal történt - épp a legrosszabbkor elhamvassza a városnak tűztől eddig érintetlen részét is. A szörnyű tűzvész egyik házról a másikra, utcáról utcára gyorsabban terjedt át, mintsem gondolták, mivel a szomszédos házakat legtöbbnyire azonos közfal kötötte össze. Mivel pedig az épületek felső részei tölgy- és fenyőfából voltak összeácsolva, a tűz, ha egyszer belekapott, a széltől és a megfelelő anyagtól segítve tüstént magasra csapott, és máris továbbterjesztette a vészt. Hogy pedig az épületek közt itt-ott mutatkozó szabad térségek felől meg ne fékezhessék a lángokat, a németek a falak tetejéről csak az alkalmat lesték, és sűrű lövöldözéssel tartottak távol mindenkit, aki oltani akarta a tüzet. Így tehát a baj gyors terjedése, a lángoknak kedvező anyag, az épületek közeli volta és a németek ellenséges beavatkozása minden kísérletet meghiúsított a tűzvész elhárítására. Ezért mindenki csak a maga veszedelmével törődött: iparkodott mind az ellenségtől, mind a tűztől minél messzebbre húzódni. Ahogy a heves tűz közeledett, a fegyveres magyar és rác csapat is visszavonult állomáshelyéről; a nép közül is sokan megrémültek, és szertefutottak, hogy a saját dolgaikat mentsék. A deszkabódékon keresztül a háztetőkre felcsapó tűzvész ezután a

külvárosi templom környékére harapózott át: miközben a hirtelen támadt vész mindent elemésztett, a templomot csak az védte meg a leégéstől, hogy cserepekkel volt fedve.

A városi nép erre a helyre özönlött feleségestül, gyermekestül; minden mozgatható holmijukat ide zsúfolták össze. De azután a szerteharapózó tűzvész dühöngésétől megrémülve, ki mint tehette, legkedvesebb családtagjain kívül mindenkit elhagyva, ijedt futással a pápás hiten levő városiaknak széles, de alacsony fallal körülvett köztemetőjébe menekültek. Az egész külváros borzalmas képet mutatott; késleltette a menekülést a remegő asszonyok és az anyjukon csüngő apró gyermekek sírása; és miközben az anyák részint magukkal hurcolták legkedvesebbjeiket, részint az elmaradtakra várakoztak, miközben kétségbeesetten latolgatták, elfussanak-e, visszarohanjanak-e, a szörnyű tűzvész vagy hátulról lepte meg őket, vagy szembetalálkozott velük, de akár innen, akár onnan bukkant fel, megzavarta és gyors futásra kényszerítette őket. Voltak, akik csak a szomszédba húzódtak, és miközben úgy gondolták, hogy valamilyen pincében vagy szabad térségen biztonságban lehetnek, a lángok máris körülvették és nyomorúságosan halálra égették őket. Ezért aztán egyesek maradtak, mások annál jobban igyekeztek, közben vissza-visszanéztek, és várták, hogy kedveseik a nyomukba érjenek; sírva-zokogva futkároztak, ki erre, ki arra. Végül azt már tudták, hogy mit kerüljenek, annál kevésbé tudhatták, hogy hova menjenek, miféle bizonytalan helyekre húzódjanak, és így a bajok kellős közepén rekedtek meg.

Közben rác és magyar közkatonák, meg sokan mások, akik más nyomorúságából hizlalják magukat, és a tatárok csapata, ott termettek a szörnyű tűzvész

láttára, persze nem a baj enyhítése végett, amely már annyira megerősödött, hogy orvosság alig segíthetett volna rajta, hanem a rablás reményében tömegesen özönlöttek be a külvárosba. Megrohanták a boltokat, az elpusztultakat is, meg azokat is, amelyeket a tűzvész még nem ért el, felnyalábolták, összekötözték a félig elégett árukat, a megrémült asszonyoktól otthagyott háztartási holmikat, és vállukra emelve mindent a táborba vagy más rejtettebb helyekre hurcoltak. A külső templomot, melyet a nép zsúfolásig telehordott holmijával (bár a boltozatos mennyezet akkor is oltalmat biztosított, amikor köröskörül dühöngött a tűzvész), a fosztogató katonák ellenében csekély számuk miatt alig tudták megvédeni; végül aztán a lángok lelohadtával ki-ki oda vitte el megmaradt kis vagyonkáját, ahová akarta.

Miután a tűzvész így elemésztette a külvárost, és a falak mentén széles övezetben a házsorokat mind merő pusztasággá változtatta, úgyhogy az egész város kívül-belül egyaránt eléktelenedett, mindenki azt gondolta, hogy a németek ugyancsak megbosszulták a városbeliek ellenszegülését, nem hagyták büntetlenül az ellenük való lázadást; mégsem merték remélni, hogy elszántságukból engednek, és a várost hajlandók feladni. Mózes is, felhagyván a falak megostromlásával, hiszen elfoglalására már végképp nem számíthatott, elhatározta, hogy felkerekedik, és Kolozsvár felé vonul, hogy Bastával, bárhol találja is, vagy megütközzön, vagy Szamosújvárott, ahol állítólag vesztegelt, ostrom alá fogja és leverje. Borbély György azonban elvetette ezt a tervet: kijelentette, hogy sem az egész környék számára nem lenne biztonságos, sem magukra nézve tisztes, végezetül az egész országra nézve sem hasznos, ha elvonulna innen, míg a várost nem kényszerítette, akármilyen módon, akármilyen feltételekkel,

fennhatóságának elismerésére. „*Mert* - folytatta - *egyrészt a te oltalmadat élvező gyulafehérváriak a városból kitörő németek zsákmányává válnak, és halomra gyilkoltatnak, másrészt, ami csak megmaradt a külvárosból, nyomban a tűzvész martaléka lesz a környező falvakkal és városokkal egyetemben, mihelyt eltávozunk. A szászsebesi németek, meg a többiek, akik akár mögöttünk az erődítményekben, akár körülöttünk az ostrom kimenetelét lesik, máris nagy reményekkel és önbizalommal növelik elszántságukat. Te pedig kiszolgáltatod magad az emberek beszélőkedvének és ítélkezésének: az elpártolástól nem idegenkedő székelyeknek, a megadásra hajlamos városoknak, a feléd tekintő nemességnek és rendeknek, egyszóval a melletted felsorakozó egész országnak nem megvetendő alkalmat szolgáltatsz a kétségeskedésre és elcsüggedésre. Ki kell tehát tartanunk, várnunk; tovább ostromoljuk a várost mindaddig, amíg elszántságukat akár az élelemhiány, akár valami más ok meg nem töri.*”

Ilyenféle szavaival sikerült visszatartania a már-már csomagoló Mózest, aki erői sikertelenségének láttára elhatározta, hogy más úton-módon fog neki a dolognak. Újabb terveket eszelt ki tehát, és - ilyen a meghiúsult remény természete - mivel addigi számításai hibásnak bizonyultak, másfelé irányozta gondolatait. Borbély jól értett a katonákkal való bánásmódhoz, hiszen kora ifjúsága óta mindig háborúkban forgolódott, minden tehetségét és igyekezetét a katonáskodásra fordította. Tőle egyre csak azt hallotta, hogy nem annyira elszántságából kellene Spinosát kimozdítani, inkább a kedvezőtlen körülményekre, a város megadásának és az idejében végrehajtható biztonságos elvonulásnak előnyeire kellene emlékeztetni. A rábeszélésre azonban semmi egyéb lehetőség nem kínálkozott, hacsak az

élelmiszerek és egyéb dolgok teljes hiánya rá nem veszi Spinosát arra, hogy mielőbb adja fel önként a várost, s önmagát meg embereit őrizze meg jobb időkre. Tehát Ribis Szigfrid tolmácsolása és közreműködése útján először egy német közkatonát küldtek hírvivőnek Spinosához, akit annak idején még Szászvárosnál fogtak el, és vittek Mózes elé: adja fel a várost, amíg alkalma van a megadásra és a biztonságos elvonulásra. Mert ha épségénél és biztonságánál többre tartja, hogy kitartson makacssága mellett, akkor Mózes sem fog engedni a körülzárás és az ostrom tervéből. Addig tárgyaljon tehát az üres és néptelen falak átadásáról, amíg nem kerül szorongatott helyzetbe. Alaptalanul vár segítséget Bastától: Basta, akit Újvárott ostromolnak, sem biztonságban ott nem maradhat, sem biztonságos helyre nem menekülhet. Ha akarja, tetszése szerint választható feltételekkel írásban biztosíthatja bántatlanságát.

Erre az üzenetre Spinosa, akit a vár védelmének a gondja jobban szorongatott, mint bevételének a veszélye, azt a választ adta: nem jutott még olyan szorult helyzetbe, nem tett még le annyira a reményről és a bizakodásról, hogy a gondjaira bízott várost önként megadja Mózesnek, kiváltképpen mikor már tapasztalásból tudja, mennyit ért Mózes a várostromhoz; egyébként pedig nem kétli, hogy Mózes egész hadi vállalkozása, csakúgy, mint ez az ostrom, kudarccal fog végződni. Mindazonáltal tudni szeretné, milyen feltételek mellett követel tőle Mózes ily nagy dolgot. Miután Spinosa ilymódon nem adta tudtukra, de azért jelezte, hogy van remény, végülis megismételték a követküldést. Ribis Szigfrid és Sulyok János előkelő nemes személyes közbenjárásának eredményeképpen Spinosa ünnepélyesen megfogadta, hogy a bevonulók nem

fognak erőszakkal találkozni, majd a következő feltételekben állapodtak meg: Spinosa a várost abban az állapotban, ahogy jelenleg van, átadja Mózesnek; Mózes és Bektas írást ad, és őszintén gondoskodik mindazoknak bántatlanságáról, akik Spinosa vezetése és zászlai alatt kivonulnak; sebesült bajtársaiknak, valamint a maguk személyes holmijainak kiszállítására tizenkét szekeret kapnak; kibontott zászlókkal, dobpergés közepette, teljes hadifelszerelésben, a katonai szokásoknak megfelelően vonulhatnak ki; ezzel szemben a városban levő lövegeket és minden egyebet, amire a város jogi illetékessége kiterjed, épségben és rongálatlanul hagyják hátra Mózesnek; megbízható útikalauzok kísérik őket egészen Zalatnáig; végezetül elbocsátják azt a német csapatvezért, akit Szászvárosnál foglyul ejtettek, és megengedik, hogy váltságdíj nélkül velük együtt biztonságos helyre vonulhasson. Az illető, amint fentebb mondottuk, Teck János Éliás volt, akit a busás váltságdíj reményében, a háború jogán Bethlen Gábor tartott fogva: tizenháromezer tallért követelt érte. Nem is szívesen mondott volna le Bethlen ekkora haszonról, ha Mózes a veszteség pótlásául meg nem ígéri, hogy Dévát, ezt a gazdag várat zálogba adja neki. Tehát miután ilyenformán megállapodtak, és megállapodásukat meg is erősítették, május hetedikén, az ostrom kezdetétől számított tizennyolcadik napon összeszedték mindazokat a málhákat, amelyeknek elszállítására engedélyt kaptak, és mintegy háromszáz fegyverfogható férfi, valamint körülbelül kétszáz asszony és gyermek a György-kapun át kivonult Sárd felé, és az Ompoly folyásának ellenében Zalatnának vette útját.

Ez a híres aranylelőhely tizennégyezer lépésnyire, azaz két erdélyi mérföldnyi távolságra van

Gyulafehérvártól. Zalatnán innen kétezer lépésre, az Ompoly folyó partján mind a mai napig láthatók annak a római településnek a nyomai, amely szerintünk Ptolemaeus Petrodanájával azonos; Ptolemaeus Dacia helységei közt tesz említést róla, északi szélességi fokát is megadja, bár sejtésünk szerint a számjegyek nem teljesen hibátlanok. Határában még manapság is van egy Petredan nevű vlah falu. Zalatnának - azaz Salatinának - szerintünk a népnyelv azért nevezte el, mivel bányájának évi jövedelméből gyűjtötték össze annak idején a Daciában szolgáló katonák fizetését, azaz zsoldját.[271] Hogy ezeken a helyeken a rómaiak korában is bányásztak aranyat, bizonyítják egyrészről azok a réges-régi, hatalmas aknák, amelyekből annak idején az ércet kihordták, valamint az aranyolvasztó műhelyek sűrű nyomai, másrészről mutatja az a sírfelirat is, amelyet a Gyulafehérvártól és Zalatnától egyaránt hétezer lépésnyi távolságra levő Tótfalud monostorának bejáratától jobbra olvashatunk a következőképpen: D.M.M. VLP. AVG. LIB. HERMIAE. PROC. AVRARIARVM. CVIVS. RELIQVIAE. EX. INDVLGENTIA, AVG. N. ROMA. ALATAE. SVNT. SALONIA. PALESTRICE. CONIVNX. ET. DIOGENES. LIB. BENEMERENTI. FECER. VIXIT. ANN. LV.[272] Ezek a szavak azt jelentik, hogy a sírt Marcus Ulpius Hermias túlvilági szellemének állították: az illető szabadon bocsátott császári rabszolga felügyelője volt az annak idején Petrodana helység mellett művelt aranybányának; ennek az Ulpiusnak a maradványait, vagyis csontjait, amikor meghalt, a felséges isten - gondolom, Traianus - engedélye alapján Rómából idehozatták Daciába (a *Zlatae* szó egy Z-vel van írva, mivel az ügyes kezű, de nem éppen művelt kőfaragók az ókorban is gyakran hibásan vésték be a betűket, és

ezzel megzavarták a mondat értelmét).[273] Az érdemes Marcus Ulpiusnak felesége, Salonia Palaestrice, és a szabadon bocsátott Diogenes építtette ezt a síremléket. Az illető Ulpius ötvenöt esztendőt élt. A hadviselés közben vagy idegenben meghaltak csontjait császári engedély alapján haza lehetett vitetni Rómába, amint ezt Cicero is engedélyezhetőnek mondja a Törvényekről írott művének második könyvében. Halott embernek egyébként nem volt szabad a csontjait összeszedni, azaz sírjából kiásni, és máshová vitetni.[274] Alig jutottak a németek tízezer lépésnyire Gyulafehérvártól, amikor mintegy ezerfőnyi tatár csapat - bizonyosan Mózes és Bektas akarata ellenére - ugyanabban a völgyszorosban - az elvonulók nyomába eredt. Bektas török és rác katonáival próbálta tartóztatni őket hangos szóval, fenyegetéssel, és minden más eszközzel is próbálkozott, hogy térjenek vissza; kérlelte őket, ne szegjék meg a németek bántatlanságára tett ígéretet, hisz nemcsak a vezérek, hanem az ő nevükben is esküdtek; egyszóval ne gyalázzák meg becstelen tettükkel örök időre becsületüket és tisztes katonai hírüket. A tatárok makacsul kitartottak szándékuk mellett, nem hallgattak rá, sőt méltatlankodva azzal fenyegetőztek, hogy ha Bektas el nem kotródik, nyilaikkal fogják elkergetni, vagy azon nyomban megölik. Miután Bektast így visszatérésre kényszerítették, máris rajtaütöttek a német utóvéden és málhás szekereken. Ezek, mivel a szakadékos úton nem valami könnyen mozogtak, csakhamar a barbárok zsákmányává váltak; közben az elöl haladók inkább a maguk bőrét mentették, nem málháikat védték az ellenség jogtalankodásától, és így előbbre jutottak útjukon. Néhány kocsis és szolga azonban - nem annyira önként, mint inkább szükségből, mivel nem volt mód

a menekülésre - szembeszállt velük. Ezeket levágták, a szekerekre rakott összes ingóságokat, sőt még a gyermekek és asszonyok közül ragadott foglyokat is - bár többeknek sikerült idejében az úttalan erdőségekbe menekülni - visszahurcolták a táborba. Mózes és Bektas, Borbély és Ribis hiába méltatlankodott, hogy esküszegő merényletükkel valamennyiük szavahihetőségét és becsületét veszélyeztették; az esküszegésnek ez a példája most már majd másokat is elijeszt attól, hogy Mózesnek és Bektasnak hasonló helyzetben könnyen hitelt adjanak, hiszen láthatják, hogy a valamennyiük nevében tett esküt ennyire tatár módon tartották tiszteletben.

Spinosa embereivel együtt mégis kimenekült a veszedelemből, és a kietlen, szakadékos hegyeken át a lehető legkönnyebb és legrövidebb úton a Körös melletti Bányára,[275] onnan Belényesre, majd végül csapatával együtt Váradra érkezett. Mózes a megadást követő napon, az Úr mennybemenetelének ünnepén[276] istentiszteletet tartott a város nagyobbik templomában, a templomot pedig a római pápától már régen elítélt, evangélikusnak nevezett helvét hitvallás[277] követőinek adta; de az ebben az állapotában nem sokáig maradt meg.

A gyulafehérvári vereséget, majd Mózes sorsának rövidesen bekövetkező tragédiáját nem kétes bizonyságokkal egyrészt a fentebb említett csodajelek hirdették meg előre, másrészt egy gyászos hangú bagoly. Egy ilyen rémséges éjszakai szörny befészkelt ugyanis a nagyobbik templom tornyának rejtekeibe, és a kegyetlen ellenség betörését megelőző teljes négy hónapon át minden éjszaka megszólalt, de nem rendes madárhangon, hanem ijesztő jajveszékeléssel. A szörnyű jósmadár megjelenését több oknál fogva csodajelnek kellett tekinteni: azelőtt arrafelé alig hallották a hangját; nem is szokott ilyen

sokáig városokban tanyázni; hangja sem olyan, mint a többi madáré, hanem reszketős, sírós jajgatásával gyűlöletes: napközben hallgat, éjszaka átkozottul hangos, és emiatt a fülnek a legkevésbé sem kedves. Az elöljárók parancsára sokféle módon próbálták megfogni, de sohasem sikerült: sem élve, sem holtan nem tudták kézre keríteni. Végül, mintha elérte volna jövendöléseinek beteljesülését, a város ostrom alá vételét megelőző napon nem is annyira eltávozott, mint inkább eltűnt. Alkalmasint gyöngybagoly *(strix)* vagy szerencsétlenséget hozó halálmadár *(spinturnix)* lehetett.

Ehhez járult még az a cserebogártömeg - minthogy ritka ez a példa, ez is csodajelnek számított -, amely áprilisban és májusban az ország keleti feléből verődött össze roppant zúgással, és az esti sötétség közeledtekor mindenfelé szinte elhomályosította az eget. A cserebogár állítólag a levélsodró hernyó petéjéből kel életre, s alakul ilyenné: a természet úgy rendelte, hogy majdnem valamennyi rovar efféle módon jöjjön világra. Szőlőlevelekbe burkolózva a szőlő hajtásaiba rakja le petéit, amelyekből, miután az ősz beálltakor fészkükkel együtt a földre hullottak, kikeletkor a föld melegének a hatására a selyemhernyóhoz s egyéb hernyókhoz hasonló, fehéres kukacok alakulnak ki. A kukacok hosszú teste lassanként zömökebbé, rövidebbé tömörül, és egészen mássá formálódik; a cserebogarat szinte a ganajtúró bogarat kialakítani tanuló természet próbálkozásának mondhatnók, mert a szárnyul szolgáló, finom hártya fölé, a szárnyak védelmére még egy pajzsszerű lemez is kerül. Nagy zúgással és szárnyukat hangosan rezegtetve röpdösnek. Sárgásak, a ganajtúró bogár viszont feketés. Oldaluk és potrohúk színe olyan, mint a kígyók hasáé, a fehér váltakozik rajtuk feketével. Hasuk azonban - és ezenkívül semmi egyéb

- inkább a sáskára, semmint a ganajtúró bogárra emlékeztet. A szőlő- és faleveleknek, legfőképpen a még zsenge tölgyfalevélnek a legnagyobb pusztítói: lassú harapdálással rágják le, mint a sáskák. A magyarok erről is nevezték el.[278] A nyári napfordulat után, akár az erős hőség miatt, akár mert a szikkadni kezdő, mintegy nedvétől megfosztott növényzet egyre szárazabb, lassanként eltűnnek, úgy, hogy fajtájuk fenntartására semmiféle utódot, még petét sem hagynak maguk után. Ez a természeti csapás Gyulafehérvár egész környékén minden rügyet, minden szőlőhajtást elpusztított, és baljós jelentkezésével nemcsak az ellenség beözönlését adta hírül, hanem pusztító hatása folytán a bort is megdrágította, és mindenben nagy szükséget idézett elő.

Ilyen előjelek közepette vonult be Mózes Erdélybe. Gyulafehérvár meghódítása után mindjárt a harmadik napon valamennyi hadnépével elindult Kolozsvár felé, ahová már előbb is számos tatár portyázó csapatot küldött előre, részint azért, hogy Basta katonaságának különműködő egységeit - ha ilyenekkel találkoznának - még az ő megérkezése előtt szétverjék, részint pedig azért, hogy rettegést keltsenek az egész országrészben. Még tartott Gyulafehérvár ostroma, amikor Tholdi Istvánt ezer tatárral, rác és magyar csapatai élén Székelyföldre küldte, hogy bármiféle módon, de gyűjtse táborba a székelyeket, és vezesse őket segítségül hozzá. Ha nem engedelmeskednének, pusztítsa őket rögtön, de azonkívül bocsássa rájuk a tatárokat is. Tholdi azonban szántszándékkal távol tartotta magát Székelyföld beljebb eső részeitől, csak a közelebb fekvő és éppen ezért az ellenség dúlásának jobban kitett, úgynevezett Marosszéket vette rá nagy jutalmakkal és ígéretekkel arra, hogy szegődjenek

Mózes táborába, akinek győzelmes szerencséje mellé már amúgy is az egész ország felsorakozott, vagy az iránta érzett jóindulat jeléül bizonnyal hamarosan fel fog sorakozni. Közben, mikor Gyulafehérvár elfoglalásának a híre bejárta majdnem az egész országot, a lakosság köréből sokan, akik állhatatos hűséget színlelve a németek barátainak látszottak, most, Mózes győzelmes sikereinek hírére megmutatták őszinte érzelmeiket; mivel a tatárok is szorongatták őket, meg a szertekószáló ellenség miatt az utak is bizonytalanná váltak, a városok kapuit pedig bezárták: nem volt kihez folyamodniuk, s nehogy habozónak találják őket, s a szörnyű ellenség zsákmányává legyenek, csatlakoztak Mózeshez.

Mózes mindjárt Gyulafehérvár elfoglalása után azzal a címmel, amelyet a fejedelmek már régóta használtak írásban és szóban, Erdély vajdájának hívatta magát; mindeddig - alkalmasint színlelt szerénységből - megtartóztatta magát az igényesebb címtől. Ehhez a címhez az udvari emberek - minthogy ez az emberfajta könnyen hajlik a csélcsap dicsőítésre - könnyűszerrel hozzátoldották a „nagyságos fejedelem" szokásos címzést, és hízelgésük minden csábító eszközével igyekeztek kedvében járni, hogy kegyeit kiérdemeljék. Mózes pedig, aki úgyszólván a betűvetést sem ismerte, az ország lakosságának választását meg sem várva, tudatosan hagyta, hogy efféle hízelgő címekkel illessék. A szerencse kedvezésétől és reményeitől eltelve, miután minden helyet telerakott fosztogató csapataival, és mintha már megteremtette volna a maga számára a biztos és tartós uralmat Erdély fölött, úgy gondolta, hogy most már minden sikert és jó szerencsét kedve szerint a kezében tarthat.

Ebben az időben a folytonos háborúk miatt, miközben a földek mindenfelé elhagyatva és parlagon

hevertek, azután a katonák állandó fosztogatásai miatt, mivel semmiféle gabonát nem lehetett biztonságban elvetni, meg a begyűjtés lehetőségeinek akadályoztatása és a katonák rettenetes kegyetlenkedése miatt, mivel még a városból sem lehetett biztonságban kijárni: az egész országot roppant kenyérínség sanyargatta, s ez annál súlyosabbnak bizonyult, mivel a parasztok a földek pusztítása, a gabona módfeletti visszatartása és jószágaik elhajtása következtében már a megelőző három esztendő folyamán is csak nagyon keveset tudtak betakarítani, vagy éppen semmit sem. Olyan élelmiszerhiányban szenvedett minden piac, hogy az ellátatlanság miatt a lakosságot szemmel láthatóan végső ínség fenyegette.

A köbölnek nevezett fehérvári mérő (ez a mértékegység annyinak felel meg, amennyit egy közepes szekér elvisz; négy vékát foglal magába) ára Gyulafehérváron huszonnyolc, Kolozsvárott pedig negyven tallérra szökött fel. A kolozsvári köböl azonban egy vékával több a fehérvárinál.[279] Hírhedtté vált ugyanebben a városban egy polgári rendű kapzsi nagykereskedő, aki egy köböl gabonát ötven forintért adott.

A nélkülöző, nyomorult szegények arra kényszerültek, hogy ajtóról ajtóra járva koldulják össze élelmüket; gyászos kérőszavuktól hangos volt minden város, az egész ország. Az ország jó részét kitevő falvak ugyanis a katonaság szörnyű kegyetlenkedései miatt kiürültek, teljesen elnéptelenedtek; a falusi nép a városokba, nagyobb emberi közösségekbe özönlött, mert itt egyrészt megvédhették életüket az erőszakoskodásoktól, másrészt összekéricsgélt élelemmel fenntarthatták és tovább húzhatták. Az árva és gondozatlan gyermekek, akiknek szüleit és rokonait részint a katonák

kegyetlensége emésztette el, részint az éhínség vagy az éhínséget követő járvány, éjjel-nappal szánalomra méltó jajveszékelésükkel töltötték be mindenfelé a tereket és utcákat. Minthogy a jobb módú polgárok egyébként meglehetősen szíves bőkezűsége nem bizonyult elegendőnek ellátásukra, a szerencsétlenek tömegestül pusztultak a kegyetlen téli hidegtől a szabad ég alatt vagy nyomorúságos viskóikban az éhségtől. Sokan, akik még nem tudtak szabadulni az élettől, a szörnyű hidegtől elfagyott végtagokkal, élet és halál közt félholtan vergődve fetrengtek szanaszét az utakon és tereken. Ilyen rettenetes csapást eddig Erdély sohasem látott, és hallomásból sem ismert. Sok egyszerű emberről tudunk, akik azelőtt nem szorultak idegen segítségre, most azonban förtelmes ételekre fanyalodtak. Tanúi voltunk, hogy ehető ételként fogyasztották a kutya- és macskahúst. Boldognak mondta magát, aki elhullott ló vagy akármiféle jószág teteméből jóllakhatott, vagy azt tapasztalta, hogy egy darab kenyérhéjjal megkönyörült rajta valaki. Ilyen következményei voltak a meggondolatlan háborúnak, ez lett az eredménye fejedelmeink eszeveszett bölcsességének.

A négy esztendeig tartó drágaságot szükségszerűleg kegyetlen járvány követte, amely a főrendűeket, középszerűeket és alacsony sorsúakat egyaránt elragadozta vészes fertőzetével. Mivel az egészségtelen ételek nedve megtámadta a testet, és a testnedveket is megfertőzte, először azok fogadták magukba a mérget, majd egyik ember a másiktól kapta meg a gyógyíthatatlan nyavalyát. És mivel a baj sohasem jár egyedül, ennyi szörnyű csapás tetejébe jöttek a fegyverek, melyeknek kegyetlensége - kiváltképpen a Basta-féle időkben - minden lehetséges kínzás formájában annyira általánossá vált,

hogy az ország sok-sok tízezernyi lakosságából csak egy egészen csekélyke kis hányadot hagyott meg.

Az idő tájt, amikor Mózes hadai szertekószáltak az országban, olyan szörnyű dolog történt, amilyenről talán még sohasem hallott a világ. Nagyszeben határának Resinár nevű falujában, melyet a szászok Stádterdorfnak[280] mondanak, a várostól öt mérföldnyire, egy vlah asszony rövid időközökben egymás után hat gyermeket - köztük egy rokon leánykát is - lopott el gyalázatos módon, megölte őket, és éhségét, melynél nincs rettenetesebb, ezzel a szörnyűséges étellel űzte el. Mihelyt kitudódott a bűntett, jelentették a szebeni elöljáróknak, akik elfogatták, a városba vitették és börtönbe zárták az asszonyt; nem került különösebb fáradságba, hogy egy kis idő múlva ő maga vallja be tettét, és bűnös merényleteinek minden részletét elmondja. Mindezt jelentették a tanácsnak, ott apróra kivizsgálták az ügyet, és ítéletet hoztak. A szerencsétlen tettes szörnyű bűnét egyetlen dolog menthette: az éhség. Bűnét ő maga is belátta, vétkét is megvallotta, mégsem tartotta magát bűnösnek, hanem az elkerülhetetlen szükségre hivatkozott, és úgy gondolta, hogy kegyelmet érdemel. Tettének borzalmas volta azonban minden szánakozást kiölt a bírákból. A tárgyalás szemtanúi szerint az emberhús fogyasztása miatt a gondozatlan, ijesztő külsejű asszony egész teste olyan elviselhetetlen bűzt árasztott, hogy messziről is érezni lehetett. Tehát a bírák halálra ítélték, és hóhér kezére adták, aki a város vesztőhelyén négy részre vágta, és testének négy darabját Szeben városának négy sarkán, a városfalon kívül karóra tűzte. Ez május vége felé történt.

Ugyanebben az időben a Szebentől tizenötezer lépésnyire fekvő Reiz faluban[281] egy anya - éhen halt

vagy az ő keze által veszett - fia holttestét, nehogy kárba menjen, maga falta fel: tulajdon testével lakatta jól testét. Nincs szándékomban, nem is tudnám megtenni, hogy az ország minden zugát végigkutassam, minden elrejtett helyét felderítsem, minden ember lelkiismeretének titkait felfedjem. Ha mindezt lemeztelenítve meg lehetne mutatni, nyilván szörnyűséges látvány tárulna az emberiség szeme elé. Tudomást szereztünk sok más borzalomról is, amit másutt láttak vagy hallottak. Nem egykönnyen lehetne elmondani, mennyi csapással sújtotta ez alatt a három esztendő alatt az egész országot a háború, az éhínség és a járvány, ez a három nyavalya, melyet az emberi nem pusztítására a tatár őrjöngés zúdított erre a világra.

A VI. Hebdomas IV. könyvéből:

Székely Mózes csapatai körülzárják Kolozsvárt

Mózes, miután idevezette seregét és csapataival körülfogta a várost,[282] először békés, majd fenyegető és ellenséges szavakkal tette a polgárokat próbára: megfenyegette őket, hogy tűzzel-vassal elpusztít és feléget mindent, ha mielőbb nem tárgyalnak vele a megadásról. Mózest féktelen vágy fogta el, hogy hatalmába kerítse a várost; látta ugyanis, hogy semmiképpen sem válik hadviselésének hasznára, ha maga mögött hagy egy német őrséggel megrakott helységet: nem alaptalanul úgy vélte, ha Basta fegyverrel akarja visszaszerezni az országot - márpedig erre számítani lehetett -, legelőször ezt a várost fogja megostromolni, és hadiszállásává tenni. Mivel Mózes világosan látta a felmentés innen várható lehetőségét, minden erejét megfeszítve siettette a város elfoglalását.

Mihelyt megérkezett, prédául vetette az ellenségnek a város fölött és alatt, valamint északról hosszú sávban a város körül épült külvárosokat. A lakosság, bár minden értékesebb holmiját behurcolta innen a városba, az idő rövidségétől szorongatva mégis igen sok dolgát kénytelen volt kint hagyni. Mózes, miután fenyegető hangú kiáltványaival, üzeneteivel és leveleivel semmire sem ment, egyszerre háromfelől tüzes csóvát vettetett a külvárosokra, hogy a lakosság elszántságát legalább a várost veszélyeztető tűzvész rémületével törje meg. Némelyek állítása szerint a külvárosokat Mózes tudtán kívül és akarata ellenére a részeg hajdúk és tatárok gyújtották fel. A polgárok azonban, hogy váratlanul ne érje őket a baj, már előzőleg dézsákat és vízzel teletöltött boroshordókat állítottak minden ház elé, hogy ha tűzvész támad,

segíteni tudjanak magukon. Azután sorban levervén a zsindelytetőzetet, amellyel minden épület fedve volt, hatalmas „ablakokat” nyitottak a háztetőkön, és létrákat meg őrszemeket állítottak mindenfelé. Benedvesített rongyokat kötöztek hosszú rudakra, póznákra minden padláson, hogy a véletlenül fellobbanó lángot már akkor elfojtsák, amikor még csak füstölög. Amikor az éjszaka sötétjében a külvárosi tűzvész lángja a magasba csapott, egyszerre minden tele lett füsttel, üszökkel, forró levegővel; az ellenség máris rohamozta a falakat, a kapukat, árkokat; a falaknál is magasabb dombokról tüzelő ágyúk és mindenféle lőfegyverek végső veszedelemmel fenyegették a várost. A tűzvész pedig olyan erővel tombolt, hogy az északnyugati szél a felkapott és magával sodort égő zsarátnokokat, parázsló üszköket, szikrákat úgy hullatta darabonként és apránként a fazsindelyekre, mint mikor sűrű jégeső kopog. Így aztán először csak a háztetők körül gomolygó lassú füst fenyegetett lángra lobbanással hol innen, hol onnan, majd - esetleg úgy, hogy az őrség észre sem vette - már fel is csapott a láng. Ilyenkor egyik ember a másikat hívta segítségül, mindenki buzdította egymást, fogták és már állították is fel a létrákat, vizet zúdítottak a keletkező tűzre; nagy sietve hurcoltak oda egyéb tűzoltó alkalmatosságokat, közben mindent betöltött a férfiak kiáltozása és az asszonyi jajveszékelés. Csakhogy azoknak a fenyőfából készült, egymás fölé rakott és vasszöggel sorban a gerendához erősített zsindelylapoknak, amelyekkel a háztetőket rendszerint fedni szokták - mint tapasztalhattuk -, az a tulajdonságuk, hogy igen könnyűek lévén, a tűzvészt két-, sőt háromstádiumnyi távolságra is továbbviszik. A tüzet segítette még a fölöttébb száraz nyárias időjárás is, tudniillik a tavaszi napéjegyenlőségtől

egészen a nyári napfordulóig[283] csak kevés vagy egyáltalán semmi eső nem áztatta a földeket, nem számítva a téli csapadékot, amely kora tavasszal felolvadván, a földet átnedvesítette, és az utakat az első hónapokban csupa sárrá változtatta.

Mózes annál hevesebben sürgette a város ostromát, mivel emlékezett rá, hogy három évvel azelőtt a török és tatár erőkkel támogatott Zsigmond fejedelem is inkább csak a látszat kedvéért és tettetésből, semmint komoly szándékkal jött Kolozsvár megvívására, majd néhány nap múlva dolgavégezetlenül vonult el innen.[284] Azonkívül Mózes a hírneves város pusztításában mértékletesebben járt volna el, ha nem tartott volna attól, hogy gyanús részrehajlásával esetleg megbántja Bektast. Annyi bizonyos, hogy a tűzvészt inkább csak hagyta, hadd tomboljon, de nem óhajtotta. A tatárok és rácok viszont úgy gondolták, hogy mindkét vezérük kedvében járnak, ha a bajt bajjal tetézik, éppen ezért minden tőlük telhetőt megtettek a csapás fokozására.

Mózes, miután három napon át ilyen szörnyű pusztítást végzett a külvárosokban, követeket küldött a városba: először egy Óvári Sámuel nevű tanult ifjút, levéllel, titokban; azután Istvánt, Sámuel testvérét nyíltan, azonkívül a fentebb már említett Tamásfalvi Jánost; végül a nemes származású Petki Farkast küldte be a városba. Ezek útján fenyegette, illetőleg buzdította a város lakosait, hogy idejében gondoljanak a város épségével, amíg van remény és idő a rombolás feltartóztatására. Rengeteg létrája van, melyek segítségével felhághat a falakra; sok ezer tüzes golyóbisa, kénes lövedéke, amelyekkel porrá égetheti a várost; tegyenek hát le makacsságukról, inkább az ő nagylelkűségével ismerkedjenek meg, mint katonáinak erejével és tombolásával. Nagyon is késő lesz a bánat, ha egyszer a zsákmányra éhes

katonák megrohanják a falakat, mert ha szörnyű dühüket már nem zabolázza semmi, akkor aztán semmiféle fenyegetéssel, semmiféle kéréssel nem lehet őket visszatartani. Csalódnak várakozásukban, ha úgy gondolták, hogy Bastától bármiféle segítségben reménykedhetnek. A német császárt teljesen lefoglalja a török háború, úgyhogy egyelőre a magáét sem tudja megvédelmezni. Tehát ha mielőbb követeket nem küldenek, és a város megadásáról tárgyalásokat nem kezdenek, valamennyi tatár, magyar és rác csapatát a város megrohamozására és felégetésére küldi, megengedi nekik, hogy mindent széthurcoljanak és felprédáljanak, sőt hogy még békés emberek ellen is fegyvereiket használják.

Miközben Mózes ilyenféle üzenetekkel rémítgette a városbelieket, a belső villongás - a legvészesebb csapás minden államra - pártokra osztotta a lakosságot. A két zászlóaljnyi német, nem bízván a város lakosainak hűségében, az óvárba vette be magát; ugyanoda vitték honfitársaikat, a városban élő szászokat is. A piacon felállított nyolc ágyút a maguk védelmére vették igénybe. Nyíltan felmondták a magyarokkal való közösséget és fegyverbarátságot, a magyarok ellenkezését azonban Seres István volt főbíró, kérlelvén őket mindenre, ami szent, nagy nehezen lecsendesítette. Június negyedikén a nép és a tanács közössége, vagyis a két nemzet, amelyből a város teste egybeforr, két esküdt tanácsost küldött Mózeshez, hogy tárgyaljanak vele a város megadásáról. A benti sokaság, melyet a tűzvész, valamint Mózes fenyegetőzése rémülettel töltötte el, zajongani kezdett, és nem akart a vezetőkre hallgatni. Számukat tekintve sokkal erősebbek voltak, mivel mind a külvárosokból, mind a környező falvakból ide özönlött be a lakosság. A józan tanácsokat a megátalkodottak szokása szerint kiáltozással és

civakodással próbálták meghiúsítani; küldjék el őket, majd ők kegyelmet kérnek az amúgy is jót akaró Mózestől. Hiába is reménykednek Bastában, aki elmenekült, és cserbenhagyta az országot: fel kell adni a várost, és még idejében el kell fogadni a felajánlott békét. Olyanok is akadtak a vezetők között, akik úgy gondolták, hogy Mózest ajándékokkal kellene kiengesztelni, és így másfelé téríteni. Ennek cáfolatául mások arra hivatkoztak, hogy ez a tanács már alaposan elkésett, és nem járna eredménnyel: akkor kellett volna ilyesmivel próbálkozni, amikor még nem vonult fel csapataival a város ellen. Az ellenség csakis a maga dolgaival törődik, nem másokéival; ha a kedvező alkalmat sikerült megragadnia, nem fogja otthagyni.

Bezzeg Basta németjei azt hangoztatták, hogy a megadásnál minden más megoldás különb. Azt az ostromot, amellyel Mózes a várost szorongatja, nem lesz nehéz elviselni. Mózes sem ágyúkkal, sem az ostromhoz szükséges egyéb eszközökkel nincs felszerelve, így nem is megy sokra. Bastát illetőleg sem kell letenni minden reményről. Egyszerre csak itt terem, hamarabb, mint bárki gondolná, és a régi közmondás szerint: a megfutamodó harcos újból harcolni fog. Inkább a tisztességgel kell gondolni, semmint a nem sokáig tartó bántatlansággal. Basta azért távozott az országból, mert ezt kívánta a hadi érdek: engedett a szükségnek, a kedvező alkalmaktól azért még nem esett el. Oktalan bölcsek azok, akik arról akarják meggyőzni magukat és másokat, hogy Basta soha többé nem fog visszajönni. A türelmet kívánó ostrom még nem jutott odáig, hogy az ellenség erőfeszítéseit néhány napig ne lehetne elviselni.

Ezzel szemben mások azzal hozakodtak elő, hogy könnyen beszélnek a németek a megadás ellen, hiszen csupasz testükön kívül nincs mit veszíteniük.

„*Könnyű nektek* - mondották - *gyűlölni és csak úgy vaktában odavetni a zsoldoséletet, először is azért, mivel csak erre fogadtak fel benneteket. Nyolc forintért bocsátottátok áruba és viszitek vásárra a bőrötöket,*[285] *és vagy ti öltök le mást, vagy titeket ölnek meg mások. Nektek mostohátok Erdély, nekünk szülőanyánk. Mi itt születtünk, itt nevelkedtünk, itt váltunk emberré, tehát istentelenség volna, ha magára hagynók. Ha mégis elhagynók, nem volna hová mennünk. Mert esendő életünkön kívül, melyet, ha kell, könnyű szívvel kockáztatunk, vannak magunknál kedvesebb drágaságaink is: feleségünk, gyermekeink és mások, vér szerinti atyánkfiai vagy házasság révén rokonaink. Az istenfélelem és a józan ész egyaránt azt írja elő, hogy az ő életükről és bántatlanságukról gondoskodjunk, akik koruknál és nemüknél fogva ki vannak téve minden jogtalankodásnak. Nem a keresztény ellenséggel van nekünk bajunk, bár kegyetlenség dolgában az sem marad el a pogány ellenség mögött, hanem a törökökkel meg tatárokkal, és ha ezek szolgaságba hurcolnak bennünket és mindenünket, a falak mögé rejtőző németek csak biztos távolból fogják nézni nyomorúságunkat; a mi bajainkkal mit sem törődve, mintegy lőtávolon kívül kényelmesen fogják szemlélni, hogy velünk mi történik. Minderre bőven van példánk. A tatárok tábora tele van keresztény foglyokkal, akik addig vigyáztak hűségükre, amíg szabadságukat el nem vesztették; közönséges nyomorúságunkból pedig hűtlenség vádja címén ráadásul még csúfot is űznek. Nem az isteni, legfeljebb az emberi jog követelheti meg azt, hogy hűségünk mellett mindnyájunk végső veszélyeztetése árán is kitartsunk. Minden kikötő jó ahhoz, hogy életünket tisztességgel megőrizzük, és a hajótörésből kimentsük. Nektek, németeknek, mindig nyílik út a menekülésre: akár otthon, akár másutt*

jobban fogjátok magatokat érezni, mint itt. Ha a könyörtelen ellenség elébe vág habozásunknak, egy csapásra vége mindenünknek, végünk magunknak: egyetlen öldöklés kiirt mindnyájunkat. Bátor férfiak, ha a becsület úgy kívánja, nem törődnek életükkel; de már mindnyájunk életének megvetése - tisztességgel való megoltalmazása helyett - oktalan és a közösségi érzéstől elrugaszkodott emberre vall. Ami végül a német császárt illeti: hát vajon több haszna van-e kiirtásunkból, mint amennyi kára életben maradásunkból? Mert maga Basta, aki engedett a szorongató szükségnek, de még maga Rudolf császár is, ha ebben a súlyos helyzetben itt volnának, nem vitás, hogy megengednék: engedelmeskedjünk mi is a szükségnek, aminek minden emberi dolog alá van vetve. A rómaiak, akik igazán bölcs emberek voltak, inkább a megadást tanácsolták a saguntumiaknak, hogy megmaradjanak, és elviselhető feltételekkel, bántatlanul egyezkedhessenek ellenségükkel, Hannibállal, semmint hogy hasztalan makacsságukkal városukat, egész államukat is elveszítsék. Megmaradásukból bizony több hasznuk lett volna a rómaiaknak, de még a punoknak is, mint végső veszedelmükből és kiirtásukból: de azok az állhatatosság tetszetős neve kedvéért többre tartották a hűséget, mint életüket, és ezért kíméletlenül el is vesztek az utolsó szálig. A caudiumi szorosban körülvett római csapatok inkább megegyeztek a megadásban, és az állam jobb jövője számára tartogatták magukat, semmint hogy hasztalan önfeláldozásukkal egész Rómát veszélybe döntsék.[286] *Mit habozunk tehát, hogy az erősebb ellenség hatalmába adjuk-e a várost? Kiváltképpen, mikor a szükség, a közjó - akár akarjuk, akár nem - úgyis erre kényszerít bennünket, a becsület pedig nem tiltja."*

Így hozta fel ürügyül a nép a közérdeket és mindnyájuk fennmaradását a megadás mellett, és minden követ megmozgatott, hogy az egész tanácsot megnyerje ennek a tervnek.

A VI. Hebdomas V. könyvéből:
Kolozsvár elfogadja Székely Mózes feltételeit. A lakosság kiűzi a jezsuitákat.

Ebben az időben az az évi városi elöljárók - a szász Bogner Imre, Kilián fia és a magyar Tótházy Mihály - közül az előbbi volt a főbíró, az utóbbi pedig az úgynevezett királybíró. A város igazgatásában Imre játszotta a vezető szerepet, és a két nemzet közt évenként felváltva viselt tisztsége birtokában őt illette a nagyobb tekintély; hivatali működésének fontosságát és méltóságát tekintve Mihály csak Imre után következett. Összehívták tehát a tanácsot, szokás szerint a népet is összeterelték, a mind megfontolás, mind végrehajtás szempontjából vitatható ügyet a tanács elé tárták, majd szorgosan kezdték tudakolni, hogy mit is tegyenek: alkudozzanak-e a megadás dolgában az ellenséggel, vagy elszánt védekezéssel tartsanak ki minden eshetőségre számítva. A városbíráknak az volt a szándékuk, hogy a végül is kialakuló véleményt az egész népre kiterjedő közös határozattal szentesítik, nehogy csak ők maguk szerepeljenek a bizonytalan kihatású döntés egyedüli szerzőiként.

Volt a város polgárai között egy Trausner Lukács nevű, szász eredetű, koros, tapasztalt és nagy műveltségű ember, kezdettől fogva a német párt tántoríthatatlan híve, aki így szónokolt: *„Látom, hogy Mózes nem bronz-, hanem csak papírágyúkkal ostromol, szófegyverekkel, nem vasgolyóbisokkal lődözi nem is annyira a város kapuit, mint inkább a mi lelkünket. A külvárosi szerencsétlenségen kívül falainkat eddig - ahogy mondani szokás - még egy rothadt sajttal sem bántották. Én csak attól félek, hogy az a csapás, amelytől most a falakat akarjuk*

megkímélni, később majd a nyakunkat éri. Miután már oly sokszor megszegtük adott szavunkat, most megint - újabb gyalázattal - kockáztatjuk becsületünket. De mikor ezt látom, látom a másik részről a kényszerűséget is, amelynek minden dolgunk alá van vetve. Látom a nép zavargását, a városban a már csaknem saguntumi éhínséget, és egyáltalán majdnem végső szükségbe sodródott állapotunkat. Látjuk az ostromló ellenség elszántságát is: elhatározták, hogy nem tágítanak innen, amíg hatalmuk alá nem kényszerítenek bennünket. Minél inkább késik a megadás, annál veszedelmesebb lesz a városra nézve. A kimerült ellenség, ez az óriási katonatömeg, hogy nyomasztó ínségét újabb zsákmánnyal enyhítse, mindent meg fog kísérelni, hogy megrohamozza és feldúlja a várost. Mi sem könnyebb, mint a naptól kiszárított fenyőfa zsindelyt tüzes csóvával lángra lobbantani. Ha pedig egyszer erre kerül sor, mivel minden ház annyira egymáshoz tapad, egy szempillantás alatt vége lesz az egész városnak. Éppen ezért nem is tudom, hogy mit tanácsoljak. A puszta említésétől is borzadok annak, amitől - akár így, akár úgy - félnünk kell. Azt sem tudom, mibe vessük reménységünket. Nem tudok határozni; amint mondani szokás: ott vagyok, ahol a part szakad. De nehogy az legyen a látszat, mintha én volnék egyedül okos, csatlakozom egyértelmű állásfoglalásotokhoz: inkább legyek a köz üdvére magamban bolond, semmint a város vesztére mindnyájatok előtt okos.”

Trausnernek ezek után a kétértelmű szavai után még sokáig vitáztak, és eltérő akarattal, különböző vélemények mellett foglaltak állást. Végül is a helyzetnek és az alkalomnak megfelelően határoztak: mivel a nép nagyon is hajlott a megadásra, a belső tanács, a százas tanács, a két nemzet vénei - attól

tartván, hogy a nép eszeveszett őrjöngésében még nagyobb veszedelembe taszítja a várost - egyhangú határozat alapján megüzenték Mózesnek, hogy meghódolnak előtte, és a várost hatalmába adják. Ettől az egyhangú állásfoglalástól azonban később, Mózes meggyilkolása után, amikor ismét Basta kerekedett felül, a tanács és a százas tanács szász nemzetiségű tagjai közül - az ellenpárt nagy felháborodására - többen elpártoltak. Nagy meghasonlásoknak lett ez az oka később a város két nemzete között. A megadás végrehajtása előtt azonban a német katonáknak bántatlanságot és szabad elvonulást kötöttek ki a tetszésük szerinti helyre, sőt tanácsi határozat alapján - kérésükre - még írást is adtak nekik, amelyben bizonyították, hogy a várost nem az ő akaratukból, hanem az egész városi lakosság határozatából, a közösség megóvásának szándékától vezettetve nyitották meg az ellenség előtt. Az írás körülbelül így hangzott: Róluk és a német katonaságtól senki sem tételezhet föl semmi gyalázatot, mert nem vaktában, nem is meggondolatlanul, hanem roppant szükségtől kényszerítve határozták el magukat közös szavazattal az új helyzetet teremtő döntésre. Majd így folytatódott: *„Miközben a segítség reménye és az ellenségtől való félelem közt hányódtunk, ötvenhárom teljes napon át szenvedvén jószágaink elragadozását, az ellenséges rohamokat, polgártársaink leöldöklését, rabszíjra fűzését, városunk felgyújtását, éhínségét, járványt, városi zendülést, nyugtalanul töltött nappalokat és éjszakákat és az ellenséges ostrommal járó egyéb bajokat, az egész város gondjai és veszteségei közepette végül is arra kényszerültünk, hogy úgy határozzunk: az ellenséget, amellyel nem mérkőzhetünk, nem fegyverrel, hanem megadásunkkal fogjuk legyőzni, kiváltképpen azután, hogy az ellenség*

- fegyverrel vagy a rémülettel, amelyet keltett - már Erdély java részét meghódította, és egyre újabb csapásokkal tört utat magának a győzelem felé. Hiszen Désnél a magyar, Segesvárnál a vlah, Demeternél a hajdú, Székelyföldön a székely segítő hadak, Szászvárosnál pedig már előbb egy erős német csapat teljes vereséget szenvedett és megfutott. Gyulafehérvár elesett, más őrségek meghódoltak, Capreolo Tamás, a pártviszályok nem jelentéktelen indítóoka, fogoly. Ezért, mivel úgy láttuk, hogy minden az ellenség hadiszerencséjének kedvez, és segítségben nem reménykedhetünk, a német katonaságnak nem kezdeményezésére, hanem hozzájárulásával, nem is titokban, hanem nyílt határozattal, bár akaratunk ellenére tárgyalásokat kezdtünk az ellenséggel, mert erre késztetett bennünket a szükség, és tanácsosabbnak véltük, hogy tisztes megadás révén a német császári katonasággal együtt életben maradjunk, mint hogy városunkat végső veszedelembe taszítsuk, amiből sem nekünk, sem másoknak semmi hasznuk nem lett volna. Mi tehát oklevelünk megfelelő és hiteles bizonyságával mindenki előtt tanúsítani óhajtjuk, hogy a német katonaság a városnak ebben a viharos korszakában egy pillanatig sem tért le a katonai becsület és erény ösvényéről; velünk együtt szavazván járult hozzá a megadáshoz, hogy mindkét félnek minél csekélyebb veszedelmével gondoskodhassunk a város bántatlanságáról és fennmaradásáról."

Miután mindezt így elvégezték, Gölnitz György, a német csapat előkelő származású és kiváló vitézségű parancsnoka, a város megadását megelőző napon mindenkinek nagy bánatára belehalt betegségébe. Illő tiszteletadással a város kisebbik templomában temették el. Alig volt vége a temetésnek, amikor egy hirtelen támadt rettenetes forgószél majdhogynem

fenekestül felforgatta az egész várost. Először az eget borították el sűrű, fekete fellegek, majd pusztító szélvihar kerekedett, és hihetetlen erővel kezdte rázni a házak tetejét, szaggatni és szertehajigálni a fenyőfa zsindelyeket, rongálni mindazt, ami ki van téve a rombolásnak: szénával, szalmával s a fölöttébb száraz nyár porával töltötte meg a levegőt, vakította el az emberek szemét: a földről felragadott dolgok sűrű összecsapásaikkal valóságos harcra keltek az űrben. Az ember azt hihette volna, hogy Democritus atomjai vetődtek ki helyükből, űzettek ki birodalmukból, és őrjöngő, szanaszét röpködő kavargással az ősi Chaosszá szóródtak szét, hogy megint új testekké illeszkedve össze, ismét új világokat formáljanak.[287] Fokozták a rettegést a szinte leszakadni készülő mennybolt dördülései, csattogásai, villámai, valamennyi elem kavargó erőszakossága és esztelenül dühöngő féktelensége. Ezt a mértéktelen és ritka nagy vihart azután óriási felhőszakadás követte, melyet azonban a hosszú szárazságtól egészen kiaszott föld mohón magába szívott. Sokan voltak, akik - nem is egészen oktalanul - csodára magyarázták ezt a rendkívüli légmozgást: attól tartottak, hogy a szokatlan erejű vihar forgószél módjára hamarosan nemcsak a városnak, hanem az egész országnak is felkavarja a békéjét, csendjét és nyugalmát. Az ezután következő bajok vitathatatlan hitelűvé tették ezt a csodajelenetet is, mint ahogy az efféle jelekre alig szokott rácáfolni az eredmény. És ha egyáltalán valamikor, hát a mi időnkben bizony szinte évenként sok mindenféle dolog esett meg, miközben az uralkodók és a népek esztelensége miatt mindenütt sohasem hallott, szörnyű csapások reszkettették meg az országot.

Mózes, miután a város megadására vonatkozó feltételeket mind aláírta, június kilencedikén a

megnyitott kapukon át bevonult, és birtokába vette a várost. Ugyanezen a napon a német katonák a hírneves Prajner János úgynevezett regimentjéből[288] való derék Zeidenstorfer János hadnagy és Volner Ádám zászlótartó vezetésével összeszedvén minden holmijukat, amit gyalog elszállíthattak, és miután megbízható útikalauzokat kaptak részint a város lakosai, részint Mózes emberei közül katonai rendben, kibontott zászlókkal, dobpergés közepette kivonultak a városból. Hogy pedig minden erőszaktól és jogtalanságtól még inkább biztonságban legyenek, maga Mózes kísérte el őket erős csapatával mintegy három mérföldnyire, hogy jelenlétével és tekintélyével mindenképpen megakadályozza a tatárok rajtaütését és fosztogatását, ami nem is olyan régen a Gyulafehérvárról Zalatna felé vonulókkal bizony megtörtént. Nagy Albert háromszáz katonájával egészen a Kolozsvártól ötvenezer lépésnyire, azaz hét erdélyi mérföldnyire levő Somlyó váráig kísérte és biztos helyre vezette őket. Innen aztán Szatmárra vonultak, és egyetlen emberük sem maradt el.

Ezek után - hogy Afrika példája szerint Erdély is mindig gondoskodjék valami újdonságról[289] - a város megadását a papok pusztulása követte. A németek kibocsátása után ugyanis a városi nép, amely az ostrom egész ideje alatt fegyverben volt, nagyobb vakmerőségre kapván, és úgy vélvén, hogy élnie kell - vagy inkább vissza kell élnie - a pápások elleni fellépés lehetőségével, tömegestül a piactérre tódult. Nem tudni, a városnak mily rossz szellemétől vagy miféle kegyetlen végzettől űzetve, a tanács és a százas tanács parancsa és akarata ellenére, és nem - mint egyesek erősítgetik - csendes szemhunyásával, őrjöngő rohammal nekiestek a Jézus-társaság templomának és rendházának. Rengeteg ember

csődült össze a városban, mivel az ostrom előtt, amikor a környező helységek vidéki és falusi lakosai nem tudták, hogy a fenyegető ellenség támadása elől hová meneküljenek, mint biztonságos menedékhelyre, Kolozsvárra özönlöttek, hogy ott, amíg a háborús vihar szükségessé teszi, nagyobb biztonságban élhessenek, vagy inkább rejtőzködhessenek. Ezt a rendházat István lengyel király és erdélyi fejedelem építtette XIII. Gergely római pápa parancsa szerint, a város keleti szögletében, a Farkasról elnevezett utca végén, mégpedig a római egyháztól elítélt vallás híveinek nem csekély ellenkezésére;[290] temploma építészetileg is, ékes kegytárgyai révén is igencsak pompás volt. Kezdettől fogva híres tudományú doktorok oktatták itt az ifjúságot a bölcsesség minden ágazatában; István király és Zsigmond fejedelem hívta ide őket tisztes fizetéssel Olaszországból, mindaddig, míg ezek az áldatlan idők meg a háborúk viharai tönkre nem tették az országot. Sokaságuk és nyüzsgésük azonban romlásba vitte az övékével ellentétes vallást követő lakosságot. Korábban ugyanis a fejedelmek pártfogására támaszkodtak nagy költekezésükkel, most azonban a városiak felpanaszolták, hogy a szokatlan terhek sértik a város kiváltságait, és ezért már régóta haragudtak rájuk, olyannyira, hogy az első kínálkozó alkalommal fel akartak mondani összeférhetetlen társaságuknak. Eltávolításuknak ez volt az első, mindenesetre nem utolsó oka.

A tömegnek vezére is akadt, hogy elhatározott tettét valóra válthassa: a szülőhelyéről Thoroczkainak nevezett Máté, a város vezető papja, a kolozsvári vallás Erdély-szerte működő lelkipásztorainak feje, akit szuperintendensnek[291] mondanak; szónoki tehetsége és tudománya folytán az egész városban elismert és hallgatói előtt kedvelt férfi, akihez

hivatalbeli társa, az övéi közt szintén híres Nyírő (Tonsorius) Pál is csatlakozott. Ez az unitárius dogma (így nevezik ugyanis, hogy megkülönböztessék magukat a Szentháromság-hívő vallástól), akár Arius tanítása, akár a samosatai Paulusé[292] - mert közeli rokonai egymásnak -, az egyház korai századaiban elnyomásnak volt kitéve, majd többször feltámadt; legutóbb - körülbelül negyven esztendeje - Erdélyben, eleinte csak titkos összejöveteleken, majd a nagy nyilvánosság előtt is hirdette és terjesztette a vallásújítása miatt Olaszországból elmenekült Blandrata György,[293] valamint a kolozsvári Dávid Ferenc, egy Dávid nevű csizmadia fia. Ez a Blandrata II. János királynak és erdélyi fejedelemnek, valamint anyjának, Izabella királynénak az udvarában sokáig orvosként működött, de nem elégedett meg tisztségének határaival, és mint igen tehetséges ember, méltatlannak találta, hogy csak a beteg testrészeket orvosolhatja, a léleknek sokkal vészesebb nyavalyáit viszont nem távolíthatja el és nem gyógyíthatja. Tehát a fiziológia labirintusai helyett a teológia útvesztőibe bonyolódott; először is a még egészen ifjú és fiatalsága miatt nem eléggé óvatos János fejedelmet környékezte meg. Az addig a pápás vallásnak volt a híve, amelyben anyja, Izabella oktatta; ettől fogva az alattomban terjeszkedő vallást eleinte titkolta, nemigen törődött vele, majd oltalmába fogadta, végül pedig, amikor már mindenfelé elterjedt, maga is helyeselni kezdte. Az eredetileg lutheránus Dávid Ferenc pedig mihelyt beavattatta magát az ariusi misztériumokba, kolozsvári polgártársait is beavatta az ókorból merített szertartásokba, és hamarosan gondoskodott Erdély-szerte való elterjesztésükről is.[293] Most pedig ugyanennek a Dávid-féle dogmának két követője: Pál és Máté, kapván a kellő alkalmon, a Mózes keltette

zavarokon, minden tehetségét és ügybuzgalmát latba vetette, hogy a pápás papokat kikergethesse, hiszen amikor még nyílt erőszakkal nem tehette, titokban folytatta békétlenségszítással, és folytonos ártani akarással már előzőleg is üldözte őket.[294]

A Máté szónoklatától, mint a lázadást szító fújtatótól feltüzelt nép, amely addig részint a piacon, részint a város egyéb részén csoportosult, most egyszerre mind odarohant, és esztelenségét vakmerőséggel tetézte. Eleinte csak kiabáltak és hangos szóval biztatgatták egymást, majd nem sok idő múltán őrjöngésben törtek ki. Éktelen kiáltozás közepette - ki fegyveresen, ki fegyvertelenül, vagy csak husángot, követ, akármilyen hajítható tárgyat ragadván, a városiak együtt a falusiakkal, katonák a parasztokkal, rácok, magyarok, szászok és vlahok teljesen összekeveredve, nemkülönben az egész tanulóifjúság, végezetül a vaktában összecsődült sokaság alkalmi vezérei és irányítói - megindultak a rendház felé. Azt a bátorságot, lelkesedést és fegyvert, amit a falakat ostromló ellenség ellen kellett volna fordítaniuk, most mintegy tulajdon testük és vérük ellen szegezték. Ily módon a külső háborút belső villongássá változtatván, a szent épületek ellen indultak. Nem volt titok előttük, hogy az erdélyi nemesek igen sok vagyontárgyukat itt tették le mintegy biztonságos őrző helyen, továbbá, hogy maguknak a papoknak a cellái is zsúfolásig tele voltak mindenféle élelmiszerrel, és ez mind alkalmas volt rá, hogy kedvük szerint megrakodhassanak rablott holmival. Így aztán kiemelvén sarkukból a kapukat és ajtókat, mindazt, ami őrjöngő sokaságuk útjába akadt, és ami elrabolható volt, kényük-kedvük szerint felprédálták - senki sem gátolta őket. Amit

csak úgy hirtelenében nem tudtak elcipelni, szekereken és targoncákon hordták el. Ezután változtattak hadviselési módjukon: a hadszínteret az éléskamrákból a könyvtári helyiségekbe tették át, és az egyházi, valamint a világi irodalomnak sok-sok termékét, mintha azok ellen esküdtek volna fel háborúra, valóban embertelen, még a törököktől és tatároktól sem tapasztalt barbársággal kezdték pusztítani, szekercékkel és kardokkal hasogatni. Ezek között volt Flavius Proculus Iustinusnak a királyok és birodalmak kezdeteiről szóló kivonata (Epitome) is, egy ízléses kiállítású hártyakézirat, amely Mátyás király budai könyvtárából holmi véletlen folytán sodródott hozzám, egész könyvtáramnak legfőbb ékessége - pedig a háborúknak emez örvénylő forgataga előtt nem megvetendő gyűjteményem volt az ostoba tömeg fékevesztett tombolása folytán ez is elpusztult. A könyvet néhány hónappal ez előtt az országos csapás előtt - a kódexnek és magamnak balszerencséjére - Marietti Antalnak, a tudós jezsuitának adtam kölcsön használatra, amit az országunkat és a magánszemélyeket egyaránt sújtó bajoknak ebben a megörökítésében annál is szívesebben említek meg, mivel a híres szerzőnek idők folyamán nemcsak két első neve merült feledésbe, hanem még könyvének fentebb feltüntetett címe is elkallódott, úgyhogy tudomásom szerint eddig valamennyi nyomdából pusztán melléknevével és cím nélkül került ki.[296] Hogy erről a szakértőknek mi a véleményük, az ő gondjuk; nekem az is elég, ha jóhiszemű előadásomnak hitelt adnak. Nem is szólok sok egyébről, amit ebben a kéziratban másképpen lehetett olvasni, mint a közkeletű kiadásokban. Tehát ez a zsákmányoló csőcselék az épületnek minden zugát - ahol csak valami elrabolhatót szimatolt - felverte, tönkretette, kiürítette, s eszeveszett

tombolásában a végsőkig ment el. És míg egyéb nemzetek szentélyeikért és templomaikért, Istentől rendelt vallásukért háborúskodnak, azokat oltalmazzák, ezek minden istenességet a sárba tiporván, magukat az isteneket ostromolták, dúlták, pusztították.

A papok előtt nem volt titok, hogy a város lakossága neheztel rájuk. Bár minden igyekezetükkel azon fáradoztak, hogy a nép szeretetét kiérdemeljék, ebben a kavarodásban a sokaság mégis megfeledkezett minden szolgálatukról. Ekkor a papokat, akik akkor már különben is kevesebben voltak, és a tomboló tömeg elől az épület belsejébe húzódtak, az őrjöngő sokaság előráncigálta, egyiküket meg is ölte, egy másikat megsebesített, a többieket ugyancsak bántalmazta és ütlegelte. Nemcsak minden vagyonuktól, de még életüktől is megfosztották volna őket, ha egyes polgárok közbe nem lépnek, és a fékevesztett őrjöngésnek véget nem vetnek. Azt azonban már nem lehetett elérni, hogy a kiűzöttek legalább ezt az egy éjszakát még a városban tölthessék, és közben ne kelljen ütést-verést, bántalmazást elszenvedniük. Tehát valamennyiüket összeszedték, és sorsukon csúfolódva - a bajjal rendszerint még gyalázat is jár - kitoloncolták őket a városból. A Szent Erzsébetről elnevezett szeretetházba taszigálták őket, amely a szamosi kapu előtt, a külvárosban van, s a tűzvész után is épségben maradt; a koldusokat szokták itt elszállásolni és ellátni. Innen, nehogy a szertekóborló és kint mindent felkutató tatárok kezébe kerüljenek, Tholdi István, a város egyik előkelő polgára, oltalmába fogadta, és nagylelkűen a Bogáthiak görgényi várába kalauzoltatta őket, hogy ott gondoskodjék róluk.

Mivel pedig a szabadjára engedett nép indulatánál nincs vadabb - hiszen semmihez sem kezd ésszel,

semmit sem hajt végre sorjában, és végül nem tart mértéket még az abbahagyásban sem -, miután a papok rendházát kifosztotta, és mindent elhordott belőle, a csupasz falak ellen fordította dühét. Feszítővasakkal, kalapácsokkal, gerendákkal, mindenféle falbontásra alkalmas szerszámmal nekiestek az épületnek, tépték, szaggatták, döngették, rombolták. Odáig mentek, hogy a falak ledöntése, rongálása, átszaggatása után az épületnek még fennmaradó romjait is teljességgel lakhatatlanná tették. A romokat sem a tömeg őrjöngése kímélte meg, inkább a kőfalak szilárdsága állt ellen a további pusztításnak. Az egész faanyagot, amelyre a tetőzet támaszkodott, úgy elpusztították, mintha tűzvész emésztette volna el, és vaskos bűntettüket még szentségtöréssel is tetézték. A hajdankorból fennmaradt szent épületet, amely boltozatos mennyezetével emelkedett a magasba, minden cserepétől, gerendájától, szarufájától, egész tetőzetétől megfosztották, és a csupasz, vastag falakon kívül semmit sem hagytak meg rajta. A szent férfiak és nők képmásait fejszével és csákánnyal zúzták szét, de még a halottak síremlékeinek sem irgalmaztak. Elpusztították a templom egész berendezését, egyáltalán mindazt, amire eszeveszett fosztogatásuk közepette rábukkantak, és féktelen garázdálkodásukat mindaddig nem hagyták abba, míg az egész helyet merő pusztasággá nem változtatták. Beszélik, hogy miközben saját épségükre sem ügyelve a tetőszéket bontották és hajigálták, a romok többeket közülük magukkal rántottak.[297]

A VII. Hebdomas II. könyvéből:

Basta császári tábornok Radu havasalföldi fejedelemtől kér segítséget. Radu csapatokat küld Erdélybe.

Székely Mózes, miután Erdélyt Lugostól egészen Kolozsvárig és Besztercéig hatalma alá hajtotta, úgy határozott, hogy él a kedvező alkalommal, és Segesvár felé vonul, hogy győzelmeinek sorozatát folytatva, azt is igája alá kényszerítse. Csakhogy nem annyira a balszerencse, mint inkább az isteni gondviselés, amely az embereknek jót és rosszat egyaránt hozhat, egy váratlan csapással feltartóztatta, és meghiúsította az egész vállalkozást, úgyhogy nem is haladhatott tovább. És miközben ő maga csak azt látta, hogy dicsőítések közepette, amint mondják: fehér lovak húzta diadalszekéren vonul, győzelmi menetének közepe táján egyszerre csak lebukott a magasból, hogy ne élvezhesse tovább elnyert uralmát, de azt a tűzvészt, amit ő támasztott, még bukásával sem tudta elfojtani. Ebből majd megláthatod, mily kikerülhetetlen végzet kormányozza az emberi dolgokat, és hogy mennyire gyámoltalan és esendő mindnyájunk természete. Hisz úgy állott Erdély közepén, mint valami olimpiai ökölvívóbajnok, aki csak ellenfelére vár, hogy összemérje vele erejét. És mikor szentül hitte, hogy majd valami dicsőség övezte, nagy erejű Milo fog vele kiállni Nyugatról, akitől, még ha vereséget szenved is, vigaszt nyerhet vereségéért abból, hogy híres bajnok győzte le, íme, Kelet felől egyszerre csak holmi Pacideianus[298] szökik elő a sorompó mögül a porondra, egy szinte számba sem vett fejedelem, aki nemcsak neki és övéinek, hanem ellenségeinek is ellenfele volt, és aki valóban rejtélyes módon érdemelte ki a szerencse ily

rendkívüli kedvezését. Pedig ez lesz legyőzője, meg a kocsiját húzó, de a kocsihajtó gyeplőjének nem engedelmeskedő lovak. Ebben a dologban mint egy kristályos tükrű forrásban szemlélhetjük, hogy minden országnak vannak végzet rendelte fordulatai, végzetes korszakai, amelyek tartamát bizonyos számú években határozza meg az isteni gondviselés, nemcsak a világegyetemnek, hanem az egyes embereknek is tetszése szerinti irányítója. Hogy Erdélynek ez a szánni való romlása mint gyülemlett fel és mint érett be, már elmondottuk; most azt fogjuk elmondani: milyen véggel zárult.

A Kárpátokon túli Valachia fejedelme, amint ők mondják: vajdája, Radu volt, az egykor nagy hírű Radu bojár fia, Basarab valachiai fejedelem dédunokája. Neve a fejedelemség elnyerése előtt Serban volt, de az új fejedelem - a legfőbb méltósághoz nem éppen illő nevet letévén -, a valachiai tanács egyhangú határozatával a náluk közönségesen használt Radu vagy Radulphus nevet vette fel, amint az előző század eseményeinek megörökítésében olvashattuk, és nevével együtt mindjárt sors adta helyzetét is megváltoztatta. Ehhez járult a fejedelemség elnyerésére alkalmas tehetsége meg családjának fényes híre, melyet azonban atyjánál is inkább ükapja gyarapított. Ez, mint Valachia fejedelme, tisztes emléket hagyott maga után honfitársai között. Tehát Basta György, miközben Erdély ügyeinek rendezésével volt elfoglalva, Simeon kiűzése után a bojárok hozzájárulásával, Rudolf császár segélycsapataival ezt a Radut juttatta vissza hazájába, abban a reményben, hogy annak idején majd - ha nem is hűségből, de érdekből - rendelkezésére fog állni Rudolf császárnak.[299] Basta, még Újvárott időzve, május 9-én levelet írt neki, mint Valachia uralkodójának, és arra kérte, hogy a közte és

Rudolf császár között fennálló hűségi viszonynak megfelelően minél erősebb csapatokat vezessen Erdélybe Mózes leverésére. A várakban és egyéb helyeken neki is nagyszámú katonasága van, úgyhogy egyesült erővel igen könnyen ki tudják szorítani az istentelen ellenséget az országból. De Radu, aki szerint a szövetségi hűség nem tettekben, hanem csak szavakban nyilvánul meg, nem is gondolt rá, hogy Bastának segélycsapatokat küldjön, olyannyira, hogy titokban inkább a török császárral és a tatárokkal kezdett tárgyalni a békeszerződésről,[300] és így szembetűnő halogatással tért ki a parancs teljesítése elől.

Mózes, miközben a két másik fél nyugodtan várt és tájékozódott, minden alkalmat megragadott vállalkozásának a lehető legsürgősebb folytatására, és odáig jutott, hogy csapatait Segesvár elfoglalására készült küldeni. Segesvárt, a szászoknak ezt a szép helyen épített városát, védőfalnál jobban oltalmazza természetes fekvése. A város egy magában álló magaslaton épült, amelyet minden oldalról völgy választ el a szomszédos hegyektől. Kerülete nem több öt stádiumnál. Egyik oldalról az alul elfolyó Küküllőre, másikról a falakkal körül nem vett külvárosra tekint le. Itt - a városiakon és a környező hegységekből összegyűlteken kívül - mintegy ötszáz német katona látta el az őrséget, két derék és tapasztalt katonának: a trieszti Coppa Jánosnak és Pergman Orbán zászlótartónak a vezetése alatt. Ide vette be magát a krakkói illetőségű, lengyel származású Kracker Szaniszló is. Ez, mikor Mózes benyomult az országba, távozott Gyulafehérvárról, ahol a gabonaügyeket intézte (itt élelmezési gabonabiztosnak mondják), és Segesvárra költözött. Hivatali tapasztalatai alapján úgy vélte jónak, ha országszerte összegyűjteti és a drágaságtól sújtott

városokban raktároztatja el a gabonát, és még idejében gondoskodik egyéb dolgokról is, amelyekre ostrom alkalmával szükség lehet. Ezek tehát Kolozsvár és Beszterce elfoglalása után nem is ok nélkül úgy gondolták, hogy Mózes most már a háború egész súlyát Segesvárra zúdítja. Ezt nem foglalja ugyan el majd olyan könnyen, mint a többi erdélyi várost, melyek idejekorán végrehajtott megadásukkal vásárolták meg jóindulatát, de mégis üdvösnek vélték, ha még Basta bevonulása előtt újból - a szerintük tántoríthatatlanul Rudolf császárhoz ragaszkodó - Radu vajdához folyamodnak, figyelmeztetik a tennivalókra, és segítségét kérik az ellenség leveréséhez.

Az ez ügyben folytatott tanácskozás eredményeképpen Krackerral egy levelet küldettek Radu vajdához, őt pedig teljes hatalommal ruházták fel, hogy amit csak hasznosnak ítél, mindent mondhasson, tehessen, és a vajdát minden lehetséges eszközzel Erdélybe hívhassa segítségül. Kracker útra is kelt, és amint császári megbízottként Tergovistébe érkezett, mindjárt aznap találkozott is a vajdával, és előterjeszthette neki megbízását, majd meggyőzésére elsorolván minden érvét, kérve kérte a vajdát, hogy hűségét, melyre oly nehéz körülmények között kötelezte magát Rudolf császárnak, most a veszélyeztetett Erdély irányában mutatott segítőkészségével bizonyítsa is be. *„Mózes* - mondotta -, *ez a mindenkinél nagyravágyóbb ember, istentelen csapatainak élén, lopva megtámadta a római császár oltalmára bízott Erdélyt. Most már hovatovább nemcsak a maga erejéből, hanem a hatalom megszerzése érdekében a lakosság esküjével is visszaélve, a városokat meghódoltatja, a népeket pusztítja, a császári katonaságot öldökli, egyszóval mindent betölt a fegyvereitől való rettegéssel, sorra*

elfoglal vagy tönkretesz mindent. És ha ez miránk ilyen nagy szégyen, és nekünk ekkora fájdalmat okoz, akkor nyilván fáj neked is, dicső vajda, hiszen országod, melyet a kegyes császár jóindulatából bírsz, itt van a közvetlen szomszédságban, és nem is ok nélkül kell tartanod attól, hogy a most Erdélyt emésztő tűzvész hamarosan a te falaidra is átcsap. Mert az istentelen ellenség nem ismer mértéket, és nem ismer határt az országok meghódításában. Úgy gondolja, hogy amit fegyverrel legyőzött, azt máris joggal birtokolhatja. Nem is jut az eszébe, hogy mi az igazságosság, mi a méltányosság, mi a tisztesség. Hogy mihez kell folyamodnod Mózes erőszakoskodása ellenében, te magad is jól láthatod, ha egyrészről fogadott esküdet, másrészről a hatalmas császárnak irányodban való jóindulatát mérlegeled. Amikor Simeon elűzetése után alig volt remény tartományod visszaszerzésére, Rudolf császár neked juttatta az ország fejedelmi trónját, neked engedte át a népek kormányzását. Úgy gondolta, hogy nem annyira szerencsés, mint inkább derék emberre bízza e hűbéres országot. Erkölcseidre, hűségedre volt tekintettel, nem származásod előkelőségére, amikor a tartományt gondjaidra bízta. De a császárnak ma sincs kételye a tekintetben, hogy jóságával nemcsak derék, hanem hálás embert is kötelezett le. Mivel tehát, dicső vajda, ebben a méltóságodban ily nagy jótéteményekben részesültél, méltó volna érdeme szerint hálával fizetni annak, akinek kegyessége folytán a számkivetésből hazatérhettél, akinek jótéteménye folytán alárendeltből baráttá, középszerűből naggyá, alacsonyrendűből előkelővé, végül ami halandó emberek közt a legnagyobb dolog: szolgából urasággá lettél. Mózes nem jött, hanem betört, nem igazságos háborúval, hanem lázadó sereggel támadta

meg Erdélyt. És miféle csapatokkal? Tatárokkal és rácokkal, akik bátor ellenséggel szemben a világ leggyávábbjai, gyávákkal szemben meg a legbátrabbak. Az ország feldúlására, elpusztítására, kiirtására, felégetésére, sanyargatására hozta be gyülevész hadát, nem hadviselésre, mert ahhoz annyit értenek, mint szamár a lantpengetéshez. Egyetlen ágyú elsütésével, egyetlen puskagolyóval a tatároknak és rácoknak egész századát meg lehet kergetni. Egyetlen derék századunk szétszórja egy zászlóaljukat, egy zászlóaljunk egy ezredüket. Nem is háborúra van szükség ezek ellen, hanem egy ütközetre; ha egy csatában győztünk, akkor a háborúban is győzünk. Bátorságuk nem a keblükben, hanem a sarkukban székel. Rettegésük ellenszerét nem a fegyverekben, hanem a futásban keresik. Háborúban is a Futó Mars, nem a Megállító Juppiter a vezérük.[301] *Nincs tehát okod arra, hogy megrettenj az ellenség sokaságától. Az ő sokaságuk csak szám, nem erő. Vezér helyett a szerencséjük után mennek, bátorság helyett legfeljebb vakmerőség van bennük, oltalmuk a futás; eddig még nem akadtak össze olyan ellenséggel, akivel közelharcba bocsátkoztak, s az erejét is kipróbálták volna. Nem kell hát csodálkoznunk, ha nem háborúskodnak, csak garázdálkodnak, nem harcolnak, legfeljebb zsiványkodnak, nem is bátrak, legfeljebb vakmerők. Ha első rohamukat visszaverjük, szétfutnak, mint a fullánkjukat vesztett darazsak. Mihelyt ott leszel, özönleni fognak zászlóid alá a csapatok. Székelyföldről háromezer fegyveres máris táborba szállva várakozik, a szász városokból ezernél több ember fog csatlakozni hozzád. Egyedül Segesvárról hatszáz német fegyveres áll melléd. Azután a népből minden fegyverfogható ember szíves készséggel siet táborodba megérkezésed első hírére. Basta pedig*

Szatmár táján hatalmas sereggel fenyegeti hátulról a megrettent ellenséget: nem annyira minket, mint inkább csak a tartományt hagyta el egy időre, engedett a körülményeknek, meghajolt a szükség előtt, ahogy okos emberek teszik. Itt lesz, sőt máris itt van mellettünk; reménnyel, bizalommal, katonai erővel segíti erőfeszítéseinket. Erdély egész népe, melyet a szörnyű barbár most űz-hajt, rabol, öldököl, nevedet imáiba foglalva szólít, tőled remél oltalmat, hozzád könyörög. Retteg ettől az istentelen barbárságtól, Mózest, minden bajának mérgezett kútfejét átkaival sújtja. Ne tagadd hát meg kérésüket, dicső fejedelem, ne cáfolj rá arra a reménykedésre és várakozásra, mellyel a császári felség feléd tekint. Az utókor sohasem lesz olyan érzéketlen, hogy Erdély irányában tanúsított érdemeidről megfeledkeznék. Zászlók alá hívott seregeidet küldd segítségünkre; te is, hiszen teheted, szállj hadba az ellenség ellen, esküdért, jóságos pártfogódért: Rudolf császárért, a kereszténységért, végezetül neved dicsőségéért velünk együtt ragadj te is fegyvert! Elsőként fogd a pálmát, tépd le a babért, állíts győzelmi jelet, vonulj végig diadalmenetben, méltóságod tetézd örök dicsőséggel!"

A Szaniszló szónoki előterjesztése után való napon Radu különféle kifogásokkal próbálta visszautasítani a kérést. Elmondta, hogy amíg csak él, nem fog megfeledkezni Rudolf császár jótéteményeiről, és hálás lesz értük; mindig is csak őt fogja oltalmazójaként tisztelni, pártfogójának elismerni. Az esküt is, amely hozzá fűzi, szentül és csorbítatlanul meg fogja tartani. A császár tudta nélkül és akarata ellenére semmiféle egyezséget, megállapodást és szerződést nem fog kötni az istentelen ellenséggel. Mindazonáltal számos, igen komoly ok miatt nem tudja teljesíteni Rudolf császár követeléseit. Majd így

folytatta: *„Mert katonáinknak sem fizettük még meg régóta esedékes zsoldjukat, de országunk elesett állapotában és kincstárunk szorult helyzetében nem is tudnók miből megfizetni. Így pedig bajosan lehetne őket táborba gyűjteni és az országból kivezetni, vagy ha e pillanatban ennyi sikerülne is, mihelyt harcra kerülne a sor, vagy átpártolnának az ellenséghez, és ezzel mindent elrontanának, vagy lázongásukkal, zendüléseikkel támasztanának kavarodást. így, ha a katonaság cserbenhagyna bennünket, a szerencse is elpártolna mellőlünk, és csak hiába fáradoznánk. Mert a zsoldjával megrövidített katonánál nincs elkeseredettebb, zendülésre és parancsmegtagadásra hajlamosabb. Azután meg itt van Simeon vajda, akit nemrég kergettünk ki országunkból Moldvába, és aki csak a kellő alkalomra les, testvérével, Jeremiással együtt örökké fenyegeti a tartományt: ez, mihelyt tudomást szerez távollétemről, csapataim távozásáról, máris ellenséges szándékkal ront az országra, és félő, hogy míg én más baján akarok segíteni, letaszít trónomról, és kizár országomból. Így azután a sok baj közepette magamra hagyatván, sem bent, sem kint nem leszek: hol kinyitnak, hol becsuknak, mint a ház ablakát, vagy a közmondás szerint két szék között, miközben egyiken sem ülhetek kényelmesen, a pad alá esem. Kis Farkas meg Csonka János is, akiket az elmúlt napokban ezernégyszáz főnyi segítséggel hozzátok küldtem, - akár megmételyeződvén árulókká váltak, akár saját hanyagságuk folytán sodródtak bajba - mindenesetre átmentek az ellenség táborába, és katonáikat is magukkal vitték.*[302] *Ez a csapás úgy megtizedelte hadaimat, hogy egyelőre - a magam kára nélkül - semmiféle segélycsapatot nem küldhetek nektek. Azután meg egyáltalán nincsenek ágyúink, lőfegyvereink és az ellenség megostromlásához szükséges egyéb felszerelésünk, és mindezeket*

egyelőre nincs is módunkban pótolni. Így semmiféle utat és módot nem látok arra, hogy segíthessek rajtatok."

Ez volt Radu válasza. Szaniszló, bár látta, hogy Radutól sem megértést, sem segítséget nem várhat, mégis tovább buzgólkodott, és azon volt, hogy a csapatvezérektől és a katonáktól eszközölje ki azt, amit a vajdától nem tudott. Megkörnyékezte a rác nemzetiségű Marcus Deliust, akit általában csak Deli Markónak emlegettek. A „deli" szó a törökök nyelvén elszánt, meggondolatlanul bátor és vakmerő katonát jelent, amit latinul *lucumónak* mondhatnánk.[303] Ezt a még fiatal és éppen ezért ifjúkora miatt inkább megfoghatatlan vakmerőségével, semmint lelkierejével kiváló vitézt hálózta be szép szavaival és ígéreteivel: vezesse csak a zászlói alatt összesereglett csapatokat Erdély segítségére (mintegy ezerfőnyi vlah és rác szegénylegénynek, úgynevezett hajdúnak volt a parancsnoka); azt ígérte neki, hogy ott mindjárt rengeteg székely, magyar, szász és német katona lesz, aki szívesen fog csatlakozni csapataihoz; Mózest könnyű dolog lesz leverni és az országból kikergetni, hiszen az a rá váró veszedelmekre nem is gondolva, a magával vitt tatárok java részét visszaküldte Törökországba, hogy az országot kímélje a károktól, csak Achatesét,[304] Bektas pasát tartja maga mellett, néhány török csatlósával. Serege egyébként erdélyi nemesekből áll, akik azonban csak látszólag olyan vitézek, valójában a gyávaság megtestesítői. *„Nem ellenfeleitek lesznek azok* - folytatta -, *hanem kész prédátok, és nagy csillogásuk oka is lesz győzelmeteknek, meg gyümölcse is."*

Kracker efféle csábító szavakkal megnyerte magának a különben is harci lázban égő Deli Markót, és rávette, hogy elpártoljon Radutól, és a zászlói alatt felsorakozott ezer hajdúval Mózes ellen Erdélybe

vonuljon. Miután Szaniszló így behálózta Delit, hasonló módon, ugyanezekkel az eszközökkel megkörnyékezte Rácz Györgyöt is: arra kérte, hogy jóindulatú társként csatlakozzék a nemes szándékú összeesküvéshez, és vonuljon Erdélybe Mózes ellen. György azt felelte, hogy nem fog késni, ha a vajda beleegyezését és segítségét adja a vállalkozáshoz.

Ebben a helyzetben Radu, mikor látta, hogy Deli, Rácz és a többiek hajlanak az elpártolásra, sőt akarata ellenére is kivonulnak Mózes ellen, attól tartván, hogy a meghasonlás nagyobb bajt is okozhat, tudniillik Delivel más csapatok is csatlakozhatnak az összeesküvéshez, tanácsosabbnak vélte, ha csatára áhítozó rác és vlah hadait önként segítségül küldi, mint hogy zendülést támasszon, és saját helyzetét veszélyeztesse. Így Rudolf császár és Basta előtt is érdemeket szerezhet, mivel a segítségküldést készséges jóindulatnak tüntetheti fel, ugyanakkor azonban Mózes előtt is tisztázhatja magát az ellenséges szándék gyanújától, hiszen katonái akarata és tiltakozása ellenére rontottak hadba ellene. A sereg élére Ráczot állította: menjen, tegye azt, amit jónak lát, csak arra ügyeljen, hogy Havasalföld semmi károsodást ne szenvedjen.[305]

A VII. Hebdomas III. könyvéből:

Radu csapatai lázonganak. A havasalföldi fejedelem követi csapatait Erdélybe. Székely Mózes előkészületei a háborúra. (1603)

Eközben Radu,[306] övéinek folytonos kérlelésére, hogy vagy Valachiába hátrahagyott katonaságát küldje segítségül, vagy pedig ő maga vonuljon ki egész haderejével a szorult helyzetben levők megsegítésére: hol ezt, hol azt hozta fel kifogásként, s habozva és bizonytalankodva minden kérésük elől kitért. Hogy azonban az ne legyen a látszat, mintha semmi érdemleges választ nem adott volna, közvetlenül Makó veresége után, amikor seregei még mindig Törcsvár mellett táboroztak, elküldte hozzájuk két dúsgazdag bojárját. Ezek közül az egyiknek Dan volt a neve, és mivel kancellárként működött, hivatali méltóságáról Logofetnek, azaz (görögül) *logothetés*nek szólították: a másik a vajdák nemzetségéből született Konstantin volt, akinek Mihály vajda, mikor András bíboros leverése és Erdély elfoglalása után Gyulafehérváron találta - súlyos betegsége megakadályozta abban, hogy a zsarnok elől elmenekülhessen -, megcsonkíttatta az orrát; a megcsonkítottat később bojárjai gyülekezetébe fogadta. Az orrcsonkítás úgy történik, hogy a hegyéből egy alig észrevehető kis darabkát levágnak. Ezt a vajdanemzetségnek azokkal a tagjaival szokták megtenni, akik titokban vagy nyíltan fejedelmi méltóságra pályáznak. E testrészük megcsonkítása után azonban annyira elcsüggednek, annyira nem teljes jogú embernek érzik magukat, hogy alig jut eszükbe többé erre a tisztségre pályázni. Két követe útján Radu ékesszólóan megüzente a seregnek, hogy ne harcoljanak Mózes ellen,

tartózkodjanak most már minden ellenségeskedéstől: tartsák tiszteletben a Mózessal kötött fegyverszüneti egyezményt; haladéktalanul ott lesz ő is, és buzgó igyekvéssel megteszi mindazt, ami ítélete szerint akár a békekötés, akár a további hadviselés, legfőképpen azonban az állam érdekében áll.

Ez az üzenet annyira nem egyezett a katonák vágyaival, hogy a rácok és az egész tábori sokadalom felbőszült. Egyetértő akarattal nekiestek a követeknek, zúgva, vicsorogva nyakon ragadták és végighurcolták őket az egész táboron, a csapatok szálláshelyein: hangos szitkozódások közepette panaszolták, hogy Radu és bojár tanácsosai mindkettőjüket elárulták; féktelenségükben a követeket bántalmazták, amiért arcátlanul vállalkoztak rá, hogy közvetítői legyenek az alattomos árulásnak; azt kiabálták, hogy Radunak ez az egyezkedése a nyomorult Mózessal megfosztja őket attól a győzelemtől, amit már az Isten is nekik szánt. Minden elképzelhető gyalázkodással útszéli és a csepűrágóktól tanult káromlással halmozták el őket, és féktelenségükben nem ismertek határt. De még ezzel sem elégedtek meg, hanem a vádaskodások után ütlegelni is kezdték a szerencsétleneket. Egyesek a szekerce fokával, mások fejszével, buzogánnyal, bunkósbottal vagy kövekkel rontottak rá az összevissza hurcolt követekre, és ütötték-verték őket. Kegyetlen őrjöngésükben odáig mentek, hogy a sok ütlegeléssel néhány nap múlva nemcsak szerencsétlen követjárásukat, hanem még életüket is bevégeztették velük.

Ezek után az egész sereg határozata folytán - hasztalan példaadásként (hiszen ki tűrné el, hogy a katonák parancsoljanak a legfőbb ügyekben intézkedő vezérnek?), de óhajuk kifejezésére mégis alkalmas eljárással - tudtára adták Radunak, hogy ők a

keresztények közösségétől nem fognak gyalázatos módon a törökökhöz pártolni; ha már megfordult a fejében a Mózessal kötendő békés egyezség gondolata, vagy azt esetleg már szentesítette is: tegyen le róla, és alkalmazkodjék mindnyájuk közös elhatározásához. Vegye tudomásul, hogy ha Mózes legyőzése és kiűzése után kezükben lesz a győzelem, más vajdát fognak Valachia élére állítani, őt pedig egész nemzetségével együtt ki fogják irtani. Ha azonban akár neki, akár tanácsosainak ily nagy kedvük támadt Mózessal egyezkedni, hát csak tegyen mindent tetszése szerint; rövidesen a maga bőrén fogja megtapasztalni, hogy mennyit ártott saját érdekeinek is akkor, amikor mindannyiuk közös akaratával szembehelyezkedett.

Ez után a fenyegető és méltatlankodó hangú üzenet után maga Radibrat[307] is Valachiába ment, hogy Radut odahívja. Fájdalmas elégedetlenséggel mondotta el neki, hogy nincs vezér, aki a félig megszerzett győzelmet szerencsés befejezéssel végleg biztosítaná; hiányzik a vezér, pedig ott vannak, akik mennének utána. Radu attól való féltében, hogy ez a fékevesztett és megátalkodott katonai söpredék még valami veszedelembe sodorja, tanácsosabbnak vélte, ha saját akarata helyett a kényszerű helyzethez alkalmazkodik, épp ezért a már megkötött szövetségi szerződést széttépte és felrúgta. Látta ugyanis, hogy katonáinak elszántsága a hadiszerencse kedvezése folytán már annyira fokozódott, hogy harci dühüket a győzelem követésétől akkor sem tudná visszatartani, ha akarná. Ezért, mikor már hiába próbálta tovább húzni az időt és a háborút, a vele maradt csapatokkal és néhány bojárral - egész családját és vagyonát otthon hagyva - a Rucarnak nevezett nehéz és meredek úton, Brán vára mellett,[308] július tizenkettedikén átkelt Erdélybe. Mielőtt azonban

táborába - vagy inkább: mások táborába - bevonult, újból követet küldött a vezérekhez, Rácz Györgyhöz meg a többihez, és latba vetve minden tekintélyét, kérte, hogy félretévén a közte és közöttük, illetőleg a katonák között netalántán felmerült viszálykodásokat és gyanúsítgatásokat, tegyék lehetővé, hogy biztonságban vonulhasson be saját táborába, és ne legyen kára abból, hogy hosszas habozásával várakozásra kényszerítette őket. Ha valamit hibázott, azzal tudniillik, hogy mindeddig nem jött, és katonáit ezzel a meggondolatlan halogatással megbántotta: ne rójják fel neki bűnül. Legyenek jobb véleménnyel felőle, hiszen egy hajszálnyira sem óhajt eltérni attól, amit ők teljes egyetértésben határoztak: a szándéka az, hogy terveiket és akaratukat minden igyekezetével, erejével és tehetségével előbbre viszi.

Radu üzenetének hallatára a vezérek és katonák, hogy még jobban magukhoz édesgessék, és a még előttük álló háború befejezésére ösztökéljék, azt válaszolták, hogy minden viszálykodásnak véget vetnek, a kölcsönös sérelmeknek még az emlékét is örökre eltemetik, csak a habozás és halogatás helyett ő is komolyan szánja rá magát az állhatatosságra és a katonák közös akaratának megszívlelésére. Kijelentésük őszinteségének megpecsételéséül kezet adtak, úgy bocsátották el a követet. Így Radu bizony lealacsonyító és fejedelmi tisztségéhez méltatlan könyörgéssel vásárolta meg katonáinak kegyét és jóindulatát, éppen ezért, attól tartván, hogy ez a jóindulat még gyenge lábon áll, bizonytalan érzésekkel vonult be félig-meddig még szinte ellenséges táborába.

Eközben lassanként Mózes is közelebb vonult. Nem várta meg az imént említett lengyel csapatokat,[309] hanem Bektas pasával és mintegy hatezer főnyire becsülhető tatár, török és magyar seregével közeledett

vereségének végzet rendelte színhelye, Brassó felé. Itt egy patak partján, a várostól két mérföldnyire szállt táborba, egy papírmalom mellett, ahol a rongyanyagot sajtók közé bocsátják, ívekké szilárdítják, és kikészítik.[310] Itt megállapodván, egész seregét mindjárt egymáshoz kapcsolt szekerek védősáncával vette körül. A saroglyákat és kocsirudakat láncokkal és bőségesen rendelkezésükre álló kötelekkel, valamint az ágyús szekerekről is leszerelt kötelékekkel erősítette össze a lehető legszorosabban, majd egész seregét ebbe a szekértáborba zsúfoltatta össze, hadd tudja mindenki: reményüket csakis a harcba vethetik, a futásba nem. A szekértábort - mintegy árokként - az ott folyó patak felől a meder zárta be, amelyben a víz, bár itt-ott sárosan-zavarosan hömpölygött, csak kötésig ért, úgyhogy nemcsak lovasok, de még gyalogosok is átkelhettek rajta. Hátuk mögött egy kis erdő húzódott, oldalt esett az a papírmalom, amelyet említettünk.

Bektas nem találta jónak Mózes tervét. Ő inkább nyílt térséget választott volna a csata színhelyéül; úgy vélte, nem lesz üdvös, ha az ellenség ostromzárral fogja körül a tábort. Csapataikat csak azok kerítik be szekerekkel, azok zárják mintegy börtönbe és bilincselik meg a harcra készülőket, akik nem bíznak a győzelemben. Ha semmi egyéb, akkor az élelemhiány minden bizonnyal megadásra fogja késztetni a rejtekhelyre zárkózókat. Azok a katonák, akiket ilyen kötelékek közé zárnak és gabalyítanak, nem is felelhetnek meg igazában feladatuknak. Ilyen erődítmények hálójába azok bújnak, akik félnek, és reszketve várják végüket. Ismételten elmondta, hogy tekintettel az ütközetek bizonytalan kimenetelére, mindkét eshetőségre fel kell készülni. Így azonban sem szorongatni és üldözni nem lehet az ellenséget, ha a csata szerencsésen üt ki, de menekülni sem, ha

szerencsétlenül végződnék. Az ellenségnek viszont mindent megkönnyítettek; arra gondoljanak, hogy ők támadnak haddal, nem idegen támadást akarnak elhárítani; márpedig a támadóban több önbizalomnak kell lakoznia, mint a védekezőben. Ez a körülzárt tábor sokat levon a katonák harci hevéből és bizakodásából; még meg sem szólaltak a kürtök, máris reszketnek, még ki sem tapasztalták az összecsapást, máris a rút menekülésen jár az eszük.

Bektas azonban hiába adta tanácsait, Mózes makacsul kitartott elhatározása mellett, és így szólt: *„Így akkor adok alkalmat az ellenségnek a harcra, amikor nekem tetszik, és amikor jónak látom; azt akarom, hogy az alkalom nekem kedvezzen, ne az ellenségnek. Ha ostromra szánnák el magukat, nem lesz nehéz őket ágyútűzzel és golyózáporral visszakergetni, míg a nyílt mezőn és nyílt csatában kétséges, hogy vissza tudjuk-e verni hirtelen támadásukat és rohamukat. Ha majd látják, hogy újból meg újból visszavetettük őket, máris könnyebben fognak tárgyalni a béke feltételeiről: akik maguktól, önszántukból nem voltak hajlandók egyezkedni, mihelyt kárt szenvednek, kénytelen-kelletlen vállalják a biztos egyezséget.”*

Mózes annyira bízott saját bölcsességében, hogy mindezeket nemcsak mondotta, hanem meg is tette. A végzet azonban, amely minden emberi bölcsességet vakká szokott tenni, már nem is ösztökélte, hanem egyenesen taszította a romlás felé. Végképp elkésett itt minden jó tanács. Mózes számára annyira egybeesett a siker és bukás, hogy már sem egyiket, sem a másikat nem látta. Bektas azonban a maga feje után ment, és kétezer tatár harcosával, akiket innen-onnan magával vitt, valamint kétszáz törökkel a szekérsáncon kívül állapodott meg, úgyhogy Mózes csapatainak jobbszárnyát zárta le. Ez a terv nem

annyira a csata, mint inkább a menekülés szempontjából bizonyult üdvösnek. Mózesnek összesen huszonöt közepes tábori ágyúja volt, köztük néhány mozgatható, amelyekkel tetszés szerinti irányba lehetett tüzelni. Mindezeket a szerte elfoglalt várakból és városokból hurcolta magával, mert Törökországból egyetlenegyet sem hozott. Ezeket a megfelelő helyeken felállítván úgy bízta rá a tűzmesterekre, hogy ő maga is nemcsak buzdító szavaival, hanem saját kezével is közreműködött a tüzelés irányításában. A brassóiak, akik megadásuk után készséges hívei lettek Mózesnek, kétszáz gyalogossal, különféle fegyverekkel és hadifelszereléssel, egyebek közt két szekérre szerelt ágyúval és három szekérrakomány lándzsával gyarapították Mózes táborát; azonkívül a tatároknak, törököknek, magyaroknak és a többieknek mind megengedték, hogy a városba bejárhassanak vagy onnan kimehessenek.

A VII. Hebdomas IV. könyvéből:

A brassói csata. Székely Mózes veresége és halála

A végzetes csata ilyetén előkészítése után Mózes vezér, akiből mind az önbizalom, mind az erő hiányzott, hiszen Makóval már a fele erejét és bátorságát elvesztette, úgy találta, hogy nem idegen az érdekeitől, ha a szerződésbe foglalt egyezség dolgában még egyszer Raduhoz fordul. Oly nagy volt benne a remény, hogy bízott benne: még az ellenség közvetlen közelében is lehet mód a békés megegyezésre. Jobban szerette volna vér nélkül befejezni a háborút, mint hogy további rettenetes bajokra szolgáltasson okot, nem is sejtvén, hogy a vlahoknak ezt a háborúját az esküszegések külső takarója és a színlelések leple burkolja. Elküldte hát Raduhoz Halmágyi Istvánt[311] és vele két brassói polgárt, és kérte, hogy haladéktalanul hagyja abba az ellenségeskedést, és nyilvánítsa ki őszinte szándékait, mivel nincs itt helye a színlelésnek, és tekintélyével fékezze meg katonáinak megátalkodott erőszakosságát. Ilyen fontos ügyet nem a katonák kénye-kedve szerint kell intézni. Méltatlan volna, ha ilyen horderejű dolgot azoknak tetszése szerint kellene irányítani, akiknek az engedelmeskedés és szófogadás a kötelességük, nem pedig az, hogy feltételeket szabjanak és törvényeket írjanak elő a fejedelmeknek. Akár békét, akár háborút akar, ő egyképpen fogadja mindkettőt: amilyen lélekkel kötik a békét, úgy tartja is meg, amilyennel a háborút kezdik, úgy fogja viselni is.

Halmágyi útra kelt, majd miután a béke fenntartására irányuló ajánlatát Radunak előadta, nem

tért vissza, csak mikor a háborúnak a szörnyű vereség már véget is vetett. Mert mikor Kracker és a többi vezető tudomást szerzett Halmágyi béleközvetítő küldetéséről, a durva székely és rác népek fülét zendülésre csábító beszédekkel beszélte tele, és fellázította őket: Mózes, a béke helyreállítása érdekében, most is elküldte Raduhoz Halmágyit, ezt a szószegő szökevényt, és újból megkísérli feléleszteni a katonák és Radu közt elcsitult viszályt. Sohasem lesz vége a belső nyugalom felkavarásának, ha mindenféle becstelen személyeknek módot adnak arra, hogy Radut eltántorítsák elhatározásától. Menjenek, és - a vajda beleegyezésével vagy anélkül - fogják el Halmágyit, minden gazság közvetítőjét, a belső béke felforgatóját, a lázongás szítóját, a megbékélés ellenségét és végezzenek vele. A székelyek és rácok, ezek a nehezen kezelhető és a múltbeli viszálykodás emléke miatt minden gyanakvásra hajlamos katonák, eleinte kisebb, majd egyre nagyobb csoportokban, váratlanul megjelentek Radu sátra előtt, és zúgolódni kezdtek. Csak a testőrség akadályozta meg őket, hogy be ne rontsanak; így is haragosan méltatlankodtak, hogy megint elárulják és titkos összebeszéléseken megfosztják őket a sikeres hadviselés lehetőségétől; Radu árulókkal és szökevényekkel sző terveket a katonái ellen, titokban tanácskozik az ellenséggel. Követelték, adják ki nekik Halmágyit, mint minden békebontás kezdeményezőjét, hadd fenyítsék meg. Azzal fenyegetőztek, hogy ha önként nem adják, a vajda akarata ellenére erőszakkal is ki fogják hurcolni a sátorból, és minden bizonnyal kezet is emeltek volna Halmágyira, ha Radu meg nem védi, és őrjöngésükben vérrel mocskolták volna be a még pogány népek közt is szent követi jogot, sőt a

fejedelmi méltóságot is, ha a testőrcsapatok útjába nem állnak erőszakosságuknak és esztelenségüknek.

Féktelen tombolásukat Radu azzal csillapította le, hogy a Kremsből való Attilius Vicomercatus tábormester útján szózatot intézett a lázongókhoz, amelyben felszólította őket, hogy hagyjanak fel a gyanúsításokkal. Ünnepélyesen kijelentette, hogy Halmágyinak csak a katonai tanács tudtával és beleegyezésével fogja megadni a választ. *„A nemzetközi jog szabályai szerint még a leggyűlöletesebb ellenség követeit és üzeneteit is meg kell hallgatni. Ha a vezérek a közkatonák beavatása nélkül tárgyalnak valamiről, méltányos-e rögtön árulással gyanúsítani őket? Fejedelmetek sátrába kényetek-kedvetek szerint erőszakkal betörni? A tisztességet lábbal tiporva megtépázni a fővezéri tekintélyt? Háborúban vagyunk; nagyon komoly dolgokról van szó: helyes volna-e minden tervet, minden értesülést, minden titkot válogatás nélkül a katonák elé tárni? A józan ész azt írja elő, hogy egyesek engedelmeskedjenek, mások parancsoljanak. Hogy állhatna meg a katonai fegyelem, vagy akár a fejedelmi tekintély is, ha az engedelmeskedés és a parancsadás szerepét összekevernők? Vannak dolgok, melyeket a katonáknak is tudniuk kell, másokat viszont nem. A ti dolgotok a fegyvert forgatni, az ellenségre szegezni, derekasan verekedni, bátran küzdeni. A vezérek feladata pedig az, hogy megfelelő tervekkel üdvös eredményeket érjenek el. Ti lelkes szerszámok vagytok, a vezér pedig a hadsereg lelke. A vezetőkre nehezedik a tervezés, rátok pedig a tervek sikeres végrehajtásának a gondja. Menjetek tehát, csendesedjetek, és tegyetek le a gyanakvásról! Ha azonban ennyire viszkettek a vagdalkodás vágyától, nehogy emiatt még ránk panaszkodhassatok, holnap majd kivezetlek benneteket a porondra, ott belső*

villongások helyett az ellenség ellen ránthatjátok elő és használhatjátok kardotokat, csak addig hagyjatok nekünk békét. A követeket pedig, akiknek személyét e nemzetközi jog szentnek és sérthetetlennek tekinti, semmiképpen se bántsátok! Bízzátok ránk, hogy mi legyen Halmágyival!”

A vajda, miután a székelyek és rácok zúgolódását ilyen módon lecsillapította, Halmágyit magánál tartotta, nem engedte kilépni a sátrából, hogy az alig megfékezett őrjöngőknek ne adjon alkalmat megrohanására. Az így fogva tartott Halmágyi azt az utasítást kapta, várja meg a csata kimenetelét: megbízatása ügyében így nem is vitt választ Mózesnek. Ugyanezekben a napokban, még a fegyveres összecsapás előtt, harminckét rác, egy éjszakai őrség tagjai, Mózes táborából átszöktek honfitársaihoz, Radu táborába. Ez az eset nagyban megzavarta Mózest és vezéreit.

Míg Brassó közelében az elsorolt események zajlottak, Basta németekből, vallonokból és magyar szegénylegényekből - úgynevezett hajdúkból - álló hatalmas seregével, amellyel a tartományt előbb is annyiszor leverte, útra kelt Szatmárról, és a Szamos-vidék Majtény nevezetű helységéhez vonult, azzal az elhatározással, hogy ha a Rudolf császár és Mózes közt kezdett béketárgyalás nem vezet eredményre, megütközik Mózessal, még akkor is, ha Radu végképp letesz beavatkozási szándékáról, és a háború befejezésében nem segít neki.[312] A végzet azonban éppen Radut rendelte ennek a háborúnak a befejezésére. Be is fejezte, a sorsnak valami csodálatos kedvezését élvezvén, nem is annyira a maga, mint inkább katonái kezdeményezésére: Basta előbb szerzett tudomást tétlen elért győzelméről, mint arról, hogy Radu egyáltalán hadat indított, előbb hallotta a győzelem hírét, mint azt, hogy küszöbön áll

a döntő ütközet. Mózes előtt nem maradt rejtve Basta szándéka, de hogy ne bonyolódjék egyszerre két ütközetbe, és ne szoruljon két tűz közé, úgy határozott, hogy előbb Radu ellen fordul, és csak majd a győzelem birtokában támadja meg Bastát. Csakhogy a végzet ellenében mit sem ér az emberi elhatározás.

Így álltak a dolgok, amikor Rácznak és a többi vezérnek sikerült a habozó, hol bizakodó, hol elcsüggedő Radut rávenniük arra, hogy csatába bocsátkozzék. Meggyőzték, hogy a Mózessal való békés tárgyalásokat félbe kell szakítania, és reményt keltettek benne, hogy biztos a győzelem. Megmondták neki, hogyha ilyen helyzetben, amikor kedvező lehetőségei vannak a győzelemre, még mindig határozatlankodik, mindent elronthat. Nem azért jöttek át Kárpátokon túli hazájukból, hogy nézelődjenek, nem is hogy jelentéktelen dolgokkal töltsék az idejüket, hanem hogy megkeressék az ellenséget, és megmérkőzzenek vele; vegyen részt ő maga is mindnyájukkal egyetemben a csatában, és vállalja a fejedelemhez illő szerepet. Helytelen volna, ha épp ő hagyná cserben katonáit, akinek az a kötelessége, hogy a legsúlyosabb büntetéssel sújtsa a szökevényeket és elmaradókat, majd mint a mások szerzette diadal tétlen szemlélője, az egész győzelmet a magáénak tulajdonítsa, és a mások vére hullatásával kivívott dicsőséget a maga számára követelje. Harcra szánt testtel és lélekkel vezesse hát őket az ellenség ellen a sikeresnek remélt ütközetbe, és ne várjon kedvezőbb alkalomra, mint a mostani csata.

Ezek hallatára Radu, látva vezéreinek és katonáinak elszántságát, nem érezte sem tisztesnek, sem biztonságosnak, hogy másképp gondolkozzék és cselekedjék, inkább a kényszerűséget és a végzet rendelését követte, mint a józan észt és lelke vágyát, s

valamennyi csapatát harcba vezette. A csata előtti napon Rozsnyó és Volkány[313] között szállt táborba. Ez alkalommal Radu fosztogatáshoz és a nép sanyargatásához szokott katonái mind anyagiakban, mind emberéletben roppant károkat okoztak a volkányiaknak: ezt a vlah vajda nem parancsolta ugyan, de meg sem akadályozta. Másnap, azaz július 17-én csapatait úgy rendezte el, hogy északra eső, vagyis a tatárokkal szembekerülő balszárnyának parancsnokságát a két Merzára,[314] a Brassó felé néző jobbszárnyat Rácz Györgyre bízta, a gyalogságot és a hajdú önkénteseket pedig mintegy derékhadként középen sorakoztatta fel. Maga Radu a fővezéri zászlóval közvetlenül az élvonal mögött, a négyszög alakban felállított hadrend szélén helyezkedett el.

Radu tehát a dombvonulat lába mentén haladt Brassó felé, Mózes ellen. Portyázókat küldött előre annak felderítésére, hogy a város innenső oldalán nem rejtőznek-e véletlenül lesbe állított erők. Amikor megbizonyosodott, hogy nem, Mózes tábora ellen fordult, aki szüntelen ágyútűzzel vezette be az ütközetet. Mivel pedig Mózes - mint már előadtuk - táborát egymáshoz kapcsolt szekerekkel zárta körül, és így az ellenséges lovasságot megfosztotta a kényelmes rajtaütés lehetőségétől, Radu úgy találta jónak, hogy lovasai is - félreállítván lovaikat - gyalogosan rohamozzák meg a szekértábort, törjék át, és nyissanak utat a tábor belsejébe. Így rendezte hát el a dolgokat, majd mikor már a nap jó része eltelt, jelt adott. Egyesek sztentori hangon Szent Miklóst, a vlahok és rácok védőszentjét hívták, mások az isteni Szűznek és a megsegítő Jézusnak a nevét kiáltozták egyszerre mindkét részről az egész táborban, mintha ugyanazt a segítőt önmaga ellenségeként, sőt önmagában megosztva, önmaga ellen akarnák csatába küldeni: így támadták meg Radu katonái rettenetes

rohamukkal a magyarokat. Elsőnek Deli Markó, ez a vitéz és vakmerő rác ifjú tört előre gyalogosaival a sűrű ágyútűzben és golyózáporban, hogy az egymáshoz erősített szekereket szétszakítsa. Előkapták szekercéiket, fejszéiket, tölgyfa karóikat, mindenféle szerszámukat, hogy a szekerek védősáncát lerombolják, a védőket elborítsák, űzzék, visszaverjék. Mások, a könnyű fegyverzetűek, átugráltak a szekereken, megint mások a kerekeket verték ki vagy törték össze, a kötelékeket tépték-szaggatták, közben sebeket osztogattak és kaptak. Körülvették a tábort, és más helyeken is megpróbáltak behatolni. Belülről is ki-ki szembeszállt az őrjöngő rohammal, igyekezett elhárítani a támadó ellenség csapásait. Kölcsönösen buzdították egymást, és - amint válságos helyzetben történni szokott - miközben mindnyájan tanácsokat osztogattak, egyszerre sodródtak mindnyájan a veszedelembe. Mózes pedig hol erre, hol arra száguldozott derék lován a védők sorai között, minden veszélyben, és kezével, szavával, példamutatásával figyelmeztette a szekérsánc körül harcolókat kötelességükre, közben ügyet sem vetett a háború kockázatára. Sokáig eldöntetlenül tombolt a harc, szinte az volt a látszat, mintha a szerencse hosszasan mérlegelné és habozna, hogy melyik fél javára hajoljon. Végül azonban Radu emberei, miután állatok közt sem szokásos vadsággal szörnyű vérengzést hajtottak végre, a szekerek kötelékeit és összeerősítéseit erejük teljes megfeszítésével, több helyen is nagy szélességben szétverték, utat törtek maguknak, és a rést egyre jobban tágították. A résen aztán ellenállhatatlan erővel nyomult be a rohamozó sereg, és Mózesnek mintegy ketrecbe zárt és megrémült csapatait kedve szerint kergette, vágta, kaszabolta, a védőkre zúdítva mindazt, amire csak fegyveres őrültek képesek.

Legkíméletlenebbül a hosszú és hegyes lándzsákkal kegyetlenkedtek, mert ha egy lándzsát az összeverődött tömegbe nyomtak, egyeden döféssel két-három áldozatot is felnyársaltak.

Mózes emberei tehát eleinte csak futkostak, hátráltak, majd mint karámba zárt, megrémült jószágok, egymás hegyére-hátára zsúfolódtak, lovaikkal egymást gázolták, sűrűn összegabalyodtak, és az ellenség rohamától és saját maguk erőfeszítésétől tipródtak, morzsolódtak, földre terültek, sem testi, sem lelki erejük, sem fegyverük nem bizonyult elégségesnek ahhoz, hogy megállhassanak. Össze sem foghattak, szét sem válhattak, mindenki ott lehelte ki lelkét, ahova éppen sodródott. Az öldöklést az őrjöngés, az őrjöngést a harag, a haragot a gyűlölet szította és fokozta. A kegyetlenkedésre kellő alkalmat biztosított a hely, ezt csak növelte a tömeg, tüzelte a biztatás, még bőszebbé tette a bosszúállás vágya: a halomra gyilkoltak tömegét csak tetézte az, hogy mennyit le kell még gyilkolniuk! Hogy milyen méreteket öltött a kegyetlen mészárlás, a győztesek barbár dühéből gondolhatjuk. Mindazt, ami a nemességből és a katonai rendből Báthori Zsigmond szörnyű öldöklése, a sűrűn pusztító háborús csapások és Erdély egyéb gyászos emlékű eseményei után megmaradt, a kegyetlen végzet itt most mind egyetlen közös sírgödörbe, az egész ország sírjába taszította, és az áldozatokkal együtt Erdélyt is a romok alá temette. A rácok, vlahok és székelyek csak arra gondoltak, micsoda pusztítást végeztek a magyarok honfitársaik közt, amikor a zsarnoki Mihályt kiűzték Erdélyből. Úgy gondolták, hogy ez a győzelem kellő alkalmat szolgáltat az akkori szenvedés megtorlására. Így tehát mindazt, amit csak a fékevesztett indulat és az idő múlásával az emberek szívébe gyökerezett gyűlölet

bosszúként kitalált, régóta készenlétben tartott fegyvereikkel százszorosan tetézve mérték a legyőzöttekre. És amint belső meghasonlások esetén ez már szokásos: úgy gondolták, elég, ha a zsákmányt tartják meg, hogy egymás közt felosszák; a legyőzötteket az utolsó szálig kiirtották, hogy ne maradjon senki, akiről azt mondhatnák, megkönyörültek rajta.

Bektas pasa, akiről elmondottuk, hogy tatárjaival és törökjeivel a szekértáboron kívül, Mózes csapataitól külön szállt táborba, meg sem kísérelte a fegyveres összecsapást, hanem mikor társa csatavesztését látta, ő maga is inkább cserbenhagyta Mózest, akitől a szerencse már amúgy is elpártolt. Elmenekülése előtt megüzente Mózesnek, hogy inkább saját életének megmentésére gondoljon, ne a reménytelen csatára, és amíg lehet, ragadja meg az alkalmat: próbáljon menekülni vele együtt. Mózes azonban kijelentette, hogy nem csatlakozik hozzá, hiszen harcolni jött, nem azért, hogy elfusson. Azt válaszolta neki, hogy hazájának szentelt életét hazájával együtt óhajtja elveszíteni. Bektas erre gyorsan futásnak eredt, és végül is át tudott kelni az Olt folyón, ott, ahol jött. Ezután Brassó és Szászsebes határán át ijedt futással a Vaskapu felé vette útját. Át is kelt rajta, majd Karánsebes mellett elhaladván elérte Temesvárt. Mózes, miután hiába próbált szembeszállni a végzettel, amikor a szétszakított szekérsáncon keresztül hátul út nyílt előtte, a tömegmészárlás kellős közepéből kiosont, és gesztenyebarna színű lován Brassó felé vágtatott. De miféle rejtekhelyet találhat az, akit a végzet bosszúja üldöz? Hiszen őt is ugyanúgy romlásba akarta dönteni a sors, mint seregét. Rácz György honfitársainak csapatával utánaeredt, és utól is érte, majd győzteshez illő fenyegetések közepette, magabiztos hangon

felszólította, hogy adja meg magát. Mózes - méltóságára emlékezvén - elhatározta, hogy nem fog aljasabb lélekkel meghalni és Erdélynek búcsút mondani, mint ahogy megszerezte, és végső harcra szánta el magát. Úgy gondolta, egyáltalán nem mindegy, hogyan esik el, azt felelte tehát, hogy bátor férfi módjára csakis az életét adja. Hogy pedig úgy ne lássék, mintha lanyhább volna tettekben, mint szóban, megragadta vasbuzogányát, amelyet mindig magával hordozott, és azzal akarta éppen kivédeni ellenfele vágását, amikor egy Pana nevű görög (a görögök manapság így mondják a Pált), Radu vajda szolgája, egy puskagolyóval a háta közepén eltalálta. Mihelyt lezuhant lováról, Rácz György azon nyomban odarohant, és kardjával mindjárt úgy, fektében levágta a fejét. A fejet nemsokára beküldték Brassóba, hogy a bizonyságot látva senki se reménykedjék többé Mózesban. A brassóiak, amint meggyőződtek haláláról, a reménykedésből egyszerre reménytelenségbe zuhanva rettenetesen megdöbbentek. A fej később lenyúzott bőrét kóccal tömték ki, úgy tűzték ki - a katonák így szokták - Fogaras várának bástyafokára, ahol azután az enyészet martaléka lett. A bőrétől megfosztott koponyát a piacon állították ki közszemlére, itt is hevert sokáig sárral meghajigálva, mocskosan, csak később mentette meg az ellenség csúfolódása elől Weiss Mihály városi főbíró: a kertjében egy kis gödröt ásatott, és oda temettette.[315]

Megbízható hír szerint hatezer emberből alig a fele maradt életben. A csapás nagyságát Erdély majdnem egész nemességének, katonaságának pusztulásával tanúsíthatja. A legelőkelőbb főembereket Zsigmond kegyetlen mészárlása irtotta ki. A középrendűeket ugyancsak ő taszította a háborúk vészébe. A kevésbé előkelő rendeket, akik ennyi csapás után mégis

megmaradtak, a hasonló forrásokból fakadt Mózes-féle hadjárat pusztította el. A vlah vajda az idejekorán elmenekült törökök és tatárok hadijelein kívül harminckét zászlót zsákmányolt. Ekkor a vezérek, sőt még a közkatonák is azon kezdtek vitatkozni, és emiatt valóságos pártokra szakadtak, hogy a zászlók Bastát vagy Radut illetik-e meg. Kracker és Attilius, mint a császári párt szóvivői, azt erősítgették, hogy Radu, bár részt vett a csatában, mégsem igényelhet semmit sem a dicsőségből, mivel Mózessal folytatott veszedelmes tárgyalásaival tőle telhetőleg akadályozni próbálta a diadalt, egyébként is csak színleg tartott velük, valójában Mózessel: így félig szökevény, félig tulajdon seregének cserbenhagyója, hiszen szántszándékkal igyekezett elszalasztani minden kedvező hadialkalmat; az eredményt sem a bátor kezdeményezéstől, hanem a váratlan sikertől remélte. Úgy kellett erőszakkal előrángatni Valachiából, így is csak nagy nehezen mert végre csatlakozni a sereghez. Illő, hogy az eredménnyel járó minden dicsőség Rudolf császáré és megbízottjáé, Bastáé legyen, hiszen az egész háború az ő főségük alatt és parancsaik szerint folyt, a győzelem is úgy született meg. Ezért a józan ész és a méltányosság szerint a győzelmi jelek és a hadiékességek őket illetik.

Ezzel szemben Rácz és a két Merza méltánytalanságnak mondotta, ha Radut, a hadjárat fővezérét és részesét megfosztanák a győzelem díszétől és a maga szerzette dicsőségtől, hiszen az ellenséget az ő katonáinak véres verítékével verték le és futamították meg. Ha a habozás és a kétes jövő latolgatása kissé lassította is Radu intézkedéseit, később minden halogatását jóvátette azzal, hogy idejében megérkezett, és jelen volt. Azt csak nem lehet hibájául felróni, ha úgy gondolkozott, hogy a

háború kiszámíthatatlansága nem irányíthatja, legfeljebb követheti terveit? A háborúkat végső eredményük alapján, nem pedig reményeink vagy a jövőtől való félelmünk szerint szokás vizsgálni és megítélni. Akinek a szerencse jókedvében mindent megadott, attól méltánytalan volna most egyes részeket visszakövetelnünk. Egyáltalán mi szükség van itt még szavakra, holmi asszonyi fegyverekre? Ha annyira égünk a vitatkozás vágyától, tegyük le középen a zászlókat, oszoljunk két részre, és kezdjünk újból csatázni! A kétszeres győzelmen kívül legyenek a zászlók is a kétszeres győztesei! Döntsék el a fegyverek, amit a méltányos belátás nem tud eldönteni. Végül is, nehogy mindenestül ellenséges pártokra szakadjanak, a vitát oly módon zárták le, hogy Radu minden egyes zászlóért tíz-tíz forintot fizetett készpénzben a katonáknak, az egyetlen török zászlóért pedig, amely mutatós volt ugyan, de arany- és ezüstdíszek híján, negyvenet.

A vlah vajda tehát a zsákmányolt harminckét zászlót Nica - azaz Miklós - nevű főkamarásával, ők *vistier*-nek[316] mondják - először Bastához (hogy a tőle várt dicséret révén vitézségét még nagyobb tekintéllyel övezze), majd a szerencsés végű háború győzelmi babérjaként Rudolf császárhoz küldette. Viszonzásul s egyben Radu kitüntetése és jutalma gyanánt a császár egy ünnepélyes oklevelet küldött neki, amely megerősítette a Kárpátokon túli Valachia birtokában, azzal, hogy az országot ő, majd elsőszülött törvényes fiú ivadékai örökös jogon kormányozhatják. Megajándékozta azután egy értékes arany nyaklánccal, amelyen magának a császárnak élethű arany képmása függött, továbbá két pompás pohárszékkel, amelyek fejedelemhez méltó arany- és ezüstdíszítésű tányérokkal, tálakkal, kelyhekkel, poharakkal, kézmosókkal, evő- és ivóeszközökkel

voltak gazdagon felszerelve. A császár mindezeket egy Kulcsár Radu nevű bölcs és nagy tekintélyű bojár tanácsossal küldte el Radunak. (A követ tíz hónappal azelőtt utazott fel a császárhoz.) A háború befejeztével Radu a szerencsés győzelem bizonyságául mindjárt a csatát követő napon - óriási tapsvihar közepette - valamennyi zsákmányolt ellenséges ágyút felrobbantatta.

A nekivadult sereg, amely egyébként is, de most a győzelem megszerzése után kiváltképp féktelenül viselkedett, rettenetesen égett a vágytól, hogy kirabolhassa Brassót. Bár a várost a polgárok erős őrsége védte, és a fosztogató sereg számára nem egykönnyen hozzáférhető erődítmények vették körül, mégis megkísérelték volna a kétes kimenetelű vállalkozást, ha Radunak és vezéreinek fenyegető hangú parancsai és szózatai, valamint ajándékai meg nem enyhítik, és szándékuktól el nem térítik őket. Így azután Radu, nehogy zúgolódásra és lázongásra kerüljön sor, a szerencsétlen végű csatától megrémült brassóiaktól húszezer forintot csikart ki. Ezt az összeget a katonák zsoldjára fordította, és az odavetett falattal lecsillapította korgó gyomrukat. A brassóiak ezzel a pénzbeli megállapodással nem annyira a város bántatlanságát akarták biztosítani (mivel az nemigen volt kitéve fosztogató hadak erőszakoskodásának), inkább a széles övben háromfelől elterülő külvárosok, valamint az egész környék békéjét szerették volna megváltani, és jobbnak találták, ha egyesek károsodása árán tartják távol városuktól a közös veszedelmet, a környékbeli községektől és falvaktól pedig a dúlást-gyújtogatást, semmint hogy vonakodásukkal még fokozottabb pusztításra ingereljék és bőszítsék az amúgy is fékevesztett és pillanatnyi szerencséje folytán magának túlontúl sokat megengedő győztest. Amint láthatjuk, ezt teszi

a természet vagy az emberi megszokás, vagy inkább lelki nyavalya, hogy a győzelem, ha mégoly szerény teremtésekhez pártol is, tüstént erőszakosabbá, fennhéjázóvá és dölyfösebbé formálja őket. Azt hiszik magukról, hogy halandó voltukat levetkőzvén, máris szinte az istenség rangjára emelkedtek, ha egyszer holmi hiú dicsőség szellője legyintette meg őket; megfeledkeznek arról, mily hirtelen zuhanhat az ellenkező végletbe az emberi sors, amely Sesostris király elgondolkoztató története szerint,[317] mint a kerék abroncsa, hol fent jár, hol meg aláfordul.

Azoknak az erdélyi nemeseknek a vagyonát, akik Mózes pártjához csatlakoztak, és pénzüket Brassóban tették le, a győztes vlah vajda nagy buzgón összeszedette, és a saját kincstárába kebelezte, a városon belül vagy azon kívül levő nemesi vagyontárgyakat pedig, amelyeket el lehetett rabolni, vagy meg lehetett rongálni, mind széthurcolta; így tért vissza néhány nap múlva hazájába, Valachiába.[318]

A VII. Hebdomas V. könyvéből:
Székely Mózes jellemzése

Mózes tetszetős megjelenésű, közepesnél magasabb termetű férfi volt; körülbelül ötvenéves korában, amikor meghalt, haja itt-ott már őszbe vegyült. Arcszíne sápadt, nemcsak nyaka és feje, hanem egész testalkata is sovány volt; halántéka kétoldalt szinte belapult; szakállát - mint a magyarok általában - kissé megnövesztve viselte. A latin nyelvben annyira járatlan volt, hogy még bizonyos elemi dolgokat sem ismert, egyébként azonban nemesemberhez méltóan tudott viselkedni és társalogni. Középrendű székelynek született, és eleinte nem volt valami vagyonos. Atyja szabad, úgynevezett székely lófőember volt: náluk ez az állapot bizonyos szempontból a nemességre emlékeztet. Egész családja inkább paraszti jómódjáról, semmint szellemi javairól volt ismeretes. Tudniillik Székelyföld régi módra csak földműveléssel és állattenyésztéssel foglalkozik, a külországokban való kereskedéssel és az e réven való meggazdagodással egyáltalán nem törődik: beéri azzal, ami otthon van, az idegen dolgokat megveti.

Egész Székelyföld hét úgynevezett székre (Julius Caesar szóhasználata szerint: *pagusra)* oszlik, amelyeket más helyütt behatóbban ismertettünk.[319] Mózes az Udvarhely (latinul: *aulae locus)* nevezetű szék ugyanilyen nevű városából származott, nem éppen hitvány, de híres tetteiről sem ismeretes családból.

Fiatal korában sókereskedéssel foglalkozott, tudniillik a sóbányászat egész Erdélyben, de főleg Székelyföldön igen elterjedt.[320] Inkább vakmerőnek és magában bízónak, semmint bátornak és

nagylelkűnek mondhatnók, bár ezekben a dolgokban is közelebb állt az erényhez, mint a bűnhöz; ingerlékeny lévén, akárhányszor nem bírt indulataival. Ezt bizonyítja, hogy fiatalságát verekedések tették emlékezetessé, sőt még egy emberölés is. Bátorságának első tanújeleit Báthori István fejedelemnek Bekes Gáspár ellen vívott háborújában[321] adta, amikor egyik ellenfelével úgy végzett, hogy kardját fogai közé szorítva úszott át a Maroson. Ezután Lengyelországban, megboldogult István király moszkvai hadjárata során, a vitéz Bornemisza János vezéri zászlói alatt szolgált.[322] De amikor egy összeszólalkozás folyamán itt is levágott két előkelő nemest: Somogyi Bertalant és Putnoki Jánost, börtönbe vetették, és a fővesztést csak úgy tudta elkerülni, hogy sikerült megszöknie. Később a király újból kegyeibe fogadta, és akkor sem régebbi bűneinek emlékezete, sem alacsony származása nem volt akadálya, hogy Erdélyben gazdag jószágokkal halmozza el. Lengyelországból hazatérvén, hosszú időn keresztül csapatvezérként szolgált. Vitézségét különösen a valachiai török hadjáratban csillogtatta meg, amikor Zsigmond fejedelem más bátor katonákkal együtt őt küldte a segítséget kérő Mihály vajdához; itteni vitézkedése során bátorságának számos kiváló tanújelét adta. Ezért volt az is, hogy később, mikor ugyanez a Mihály leverte András bíborost, és elfoglalta Erdélyt, Mózest, vitézségére emlékezve, az egész hadsereg főparancsnokává - úgynevezett generálissá - nevezte ki. Utána, még Zsigmond idejében, egy darabig Basta ellenében is ő töltötte be ezt a tisztséget.[323]

Címere nem nemzetségi címer volt, hanem a maga vitézségével érdemelte ki István királytól: rajta két ágaskodó oroszlán tart első lábával egy kivont kardot, míg felül két csillag, valamint két-két növekvő és

fogyó hold látható. Ezek a képletes ábrázolások finoman érzékeltetik azt, hogy a Hold övezete fölött minden örökké való; alatta pedig bármily hatalom és egyáltalán minden emberi dolog halandó és esendő. Erdély elfoglalása után ezzel a címerrel aranypénzeket is veretett, míg a pénzek másik oldalára a szentírásból választott egy szép jelmondatot: *„Az Úr az én oltalmam."*[324] Melléknevén - Székelyföld egyik falujáról - Semjénfalvainak mondotta magát. Ez a Semjén a magyarok régi vezérei közül volt valamelyik, aki ide telepítette népét. E falu birtokával István király tüntette ki.[325] Amikor Geszthy Ferenc sikertelenül ostromolta Facsád várát, Mózes egyik lábszárcsontját puskagolyó érte, de sántaságából megint csak kigyógyult.[326] Ezeket az apróságokat azért érintjük, mivel akadnak, akik az igazságot még ilyen közeli keletű dolgokban sem átallják koholmányokkal elhomályosítani, és azt írják róla, hogy ijesztően rút arcú, azután kancsal, sánta, púpos, elmondhatatlanul vérszomjas volt; hogy a holdat, csillagokat és kardot, ezeket a török jelvényeket a zsarnok - a török császár - kegyeinek elnyerése végett rajzoltatta címerébe, és még egyéb, az igazságtól távol álló dolgokat is hazudoznak róla. Mindezek a gyenge lelkeket háborgató rágalmazás nevű betegségből fakadnak.

Mózes egyetlen fia néhány nappal azután született Temesváron, hogy őt magát ezek az erdélyi viharok földre teperték. A gyermeket a keresztény keresztelési szertartás alkalmával özvegy édesanyja és a rokonság ugyancsak Mózesnek nevezte el, hogy apjának nevét és vitézségét is örökölje, csak éppen különb szerencséje legyen. Az ifjabb Mózes később, amikor Bocskai István fejedelem a bujdosó magyarok előtt Törökországból megnyitotta az Erdélybe való visszatérés útját, még egészen kicsiny korában -

miután anyja Temesváron a pestisjárvány áldozata lett - jogait csorbítatlanul birtokolva tért haza. Hogy sokat ígérő tehetségéről, melyet szemünkkel láthatunk, már most biztos határozottsággal nyilatkozzunk, annak, minthogy lelkünk gyanakvó, épp a remény - az eljövendővel kapcsolatos várakozás - áll az útjába. Nem könnyű dolog ugyanis a még fölöttébb botlékony és változó ifjúkor derekasságát dicsérni, legfeljebb olyannak, aki nem a valóságot, hanem csak az illetőhöz fűzött reményeket és a jövendő bizonytalan sejtését dicséri. A dicséret és dicsőség bizonysága csak az egész életpálya lehet; de hogy ez helyes irányban és szépen folyjék, azt mi csak kívánhatjuk és remélhetjük, tenni az égiek segítségével csupán ő tud róla.[327]

Könyvünket most Erdély gyászos végével zárjuk. Mert ami ezután jön, az már csak a temetés végtisztessége lesz.

A VII. Hebdomas VI. könyve:

Menekülés Basta elől. A németek kegyetlenkedése Gyulafehérvárott. Német és lengyel zsoldosok harca a lakosaitól elhagyott fejedelmi fővárosért.

Székely Mózes tökéletes veresége és végzetes bukása után, amikor a sereg pusztulásának híre mindenkinek a fülébe eljutott, egész Erdély, mintha vészhozó csillagzat sújtotta volna, rettenetesen megrendült. Mindenki azt rebesgette, hogy vége az egész országnak és neki magának, elközelített a siralmas végpusztulás; azon siránkoztak, hogy nemcsak a szerencse, de még Isten is cserbenhagyta valamennyiüket. Úgy ijedeztek, mintha máris ott volna az ellenség, hogy abban a pillanatban elfogja és legyilkolja őket. Az egyik oldalról a dölyfös és kegyetlen győztes, a vlah vajda fenyegeti a romlásnak indult országot, másik oldalról pedig Rudolf császár, aki még mindig túlontúl érezteti, hogy megbántották: az büntetni akar, ez pedig Erdély minden lakosától számon kéri hűtlenségét. Az esküszegés bűnét, melyet eddig a kegyes császár elnézése enyhébben kezelt, most a legkíméletlenebb orvosszerrel: mindannyiuk fejét veszélyeztető karddal fogják megbosszulni. Mennyivel boldogabbak azok, akiket az ellenség fegyvere még a csatában elemésztett, mint akik a háború minden csúfságára, a győztes kényére-kedvére, öldöklésre és kínzatásra megmaradtak! Nem lesz mentség a vétkekre, vagy ha lenne is, a hadijog semmit sem ismer el. Nem annyira az ország megtérésének, mint inkább sírba térésének az ideje jött el. Természetesen mindegyik város maga miatt aggódott, minden életben maradott magát féltette, de általában az egész ország rettegett.

A szerencsétlen csata híre a vereséget követő harmadik napon, estefelé jutott el Gyulafehérvárra; a csapás első fele, Makó megöletése ugyanezekben a napokban, már valamivel előbb felkavarta az országot. Gyulafehérvár százezer lépésnyire, vagyis mintegy tizenöt parasangára[328] vagy erdélyi mérföldre van Brassótól. Ekkor még csak bizonytalan mendemonda formájában terjedt el a vereség híre, de másnap a török és tatár csapataival arra menekülő Bektas pasa nyíltan hírül adta Mózes legyőzetését és seregének teljes pusztulását: cselekedjenek úgy, amint üdvösnek látják, próbáljanak orvosszert találni a nagy csapásra. És nehogy az legyen a látszat, mintha elmenekülésével egyidejűleg az oltalmába fogadottakat is sorsukra hagyná, bátorította őket, hogy reménykedjenek abban a segítségben, amit pillanatnyilag nem tud nyújtani. Hazug ígérgetésével felcsigázta az emberek várakozását, s akadtak, nem is kevesen, akik még ezután sem a győztes irgalmasságában reménykedtek, hanem az ő szavahihetőségében, pedig az a vesztett csatával együtt veszett el.

Lassanként, egymás után, ki előbb, ki utóbb, kezdtek hazaszivárogni a szerencsétlen sereg szétszórt maradványai is - véresen, sebesülten, csonkán vagy épségben, lerongyolódottan, úgy, ahogy sikerült kimenekülniük a többiek pusztulásából -, és miközben a hozott hírekkel együtt félelmüket is átragasztották a többiekre, nekik is kijutott a bajokból. A tereken, útelágazásoknál csoportokba gyűlve tudakozódtak egymástól, kérdezősködtek szüléikről, fiaikról, házastársukról, testvéreikről, rokonaikról, az előkelőségekről és vezérekről, és minél közelebbről érezte valaki a bajt, annál kitartóbban érdeklődött, kutatott: a maga szerencsétlenségét összekeverte az országéval, a

jelent a jövővel, sírt, panaszkodott. Egymás szemében megláthattak, elpanaszoltak, meggyászoltak mindent: az ostromot, a menekülést, számkivetést, fogságot, gyalázatot, a javaikban elszenvedett veszteséget, az életükre leselkedő veszedelmet. De semmi olyat nem láttak, ami védelmet, menedéket ígért volna. Tudták ugyanis, hogy mindazokat a helységeket és várakat, amelyeket Mózes erőszakossága nem érintett, német őrség szállta meg, és attól tartottak, hogy a németek az első alkalmat fel fogják használni a jogos bosszúállásra. A szász városok bezárták kapuikat a menekülők elől; a hegyek és erdők rejtekeit pedig mind felkutatták a telhetetlen és vérszomjas katonák. Ahová a rettegés hajtja az embereket, oda a katonák vakmerősége is elhatol. Nincsen olyan út, amely csak a menekülők számára járható, az üldözők számára pedig járhatatlan. Nem kecsegtet már reménységgel sem vár, sem város, sem semmiféle rejtekhely.

Az egész háborúnak véget vető veresége előtt Mózes megszakítatlan diadalmenetben hatalma alá kényszerítette a Kárpátok hegykoszorújától övezett Erdély nagy részét, a német őrségek kivételével. A városok közül hátravolt még Szeben és Segesvár, a várak közül az Olt melletti Fogaras, a Szamos folyó melletti Újvár, a Maros mellett Déva és a közeli Lippa, végül a Körös mellett Jenő - ezek az erődítmények még nem ismerték el Mózes főségét. Azok a városok, amelyek vagy idejekorán meghódoltak Mózes előtt, vagy hűségükben megtántorodván elismerték fennhatóságát, most mind nyugtalankodtak, és teljesen megzavarodva, a várható büntetés miatt aggódva nem tudták, hogy ezután miben is reménykedjenek, vagy miféle segítségre számítsanak. Főleg Kolozsvár, a megtorlásra szomjazó Basta első állomása sejtette, hogy Mózes befogadása és a papok rendházának feldúlása miatt a

végső pusztulással kell szembenéznie. És ez az aggodalom nem is volt alaptalan. Megbízható értesülések szerint ugyanis Rudolf császár titkos tanácsában olyan határozatot hoztak, hogy Kolozsvár városát a jezsuiták kiűzése és szent épületeik felforgatása miatt a földdel kell egyenlővé tenni, hogy ezentúl Kolozsvárott keresni kelljen Kolozsvárt, de megtalálni ne lehessen, legfeljebb a város holttetemét. Ennek a kegyetlen határozatnak azonban Basta később ellene szegült, úgyhogy a város fennmaradását elsősorban neki lehet köszönni, hiszen ő volt az, aki írásbeli felterjesztéseivel és szóbeli üzeneteivel eltérítette Rudolf császárt szándékától. Nagyban hozzájárult ehhez Sarmasági Zsigmond is, aki ebben az időben követként működött a császári udvarban, és minden tehetségét latba vetve, egész Erdélyország nevében ismételten és nyomatékosan figyelmeztette Pezzen Bertalant, a tizenkettes császári tanács[329] tagját, hogy hatálytalanítani kell a Kolozsvár eltörlésére vonatkozó határozatot, amely - ha végrehajtják -, ahelyett, hogy igazságosság hírével övezné, inkább csak gyalázattal mocskolja be a császár nevét. A polgárokat nem terheli vétek, ők nem részesek semmiféle bűnös cselekedetben. Az egész gaztettet a városba tódult alja népnek, az emberek söpredékének kell tulajdonítani: azok ellen kell eljárni, azokat kell felelősségre vonni. Mi volna más Erdély első és leghíresebb városának tönkretétele, mint Erdély szeme világának kioltása? Kegyesség vezérelje inkább Rudolfot, ne szigorúságát éreztesse. Így azután - a város jó szerencséjére - a döntés egyre inkább vesztett időszerűségéből, s az országot csakhamar újból fenyegető, nagyobb kavarodások miatt szép lassan elévült.

Basta pedig németekből, vallonokból és magyar szegénylegényekből álló hatalmas serege élén,

mindjárt Mózes hadainak legyőzése után, mihelyt tudomást szerzett az erdélyiek Brassó mellett elszenvedett nagy vereségéről, ellenséges szándékkal fenyegette Erdélyt. Nyilván jobban örült volna, ha ő aratja ezt a győzelmet, a végzet azonban úgy rendelte, hogy a háborút az övéinek vére és verítéke nélkül a vlah vajda fejezze be. Tehát miután Radu által minden akadályt elhárított az útjából, a Kolozsvártól huszonötezer lépésnyire levő Szamosújvár közelében veretett tábort. Ekkoriban Sennyei Pongráccal együtt Levinus Mortagne, tehát két feltétlenül megbízható ember volt Újvár kapitánya. Ezek Újvárról emberséggel és jóindulattal teljes levelet írtak a helyzet alakulása miatt fölöttébb aggódó és nyugtalan kolozsvári tanácsnak, és ebben figyelmeztették őket, hogy Basta ellenségesnek gondolt bevonulása hírére ne veszítsék el a fejüket, mert mindenben enyhébb elbánásban reménykedhetnek. Ők ismerik, kitapasztalták Basta kegyes jóindulatát. Ne higgyék, hogy a vezérnek csak az elszenvedett jogtalanság jár az eszében, a megengesztelődés nem. Győzelmét józan mérséklettel élvezni óhajtja inkább, nem pedig kegyetlenséggel és könyörtelenséggel homályosítani el, más elrugaszkodott győztesek példájára. „*Minket* - folytatták - *nemcsak a ti ügyetek, hanem a mi személyes érdekünk is arra int, hogy segítségetekre siessünk nagy bajotokban. Sohasem fogunk megfeledkezni irányunkban tanúsított jóindulatotokról, amellyel nálatok időztünkben körülvettetek. Ezért igazán nem volna illendő, hogy míg ti oly készségesen álltatok rendelkezésünkre, mi lanyhábbak legyünk a szívesség meghálálásában. Ilyen körülmények között hűségeteknek és kötelességteknek megfelelően fogtok eljárni, ha a felétek igyekvő Basta kegyességét alázatos kéréseitekkel igyekeztek megnyerni. Mi híven fogjuk*

közvetíteni és támogatni kéréseiteket, és minden erőnkkel és tehetségünkkel azon leszünk, hogy megtudhassátok: mily nagy súlya van előtte a ti könyörgéseteknek.” Levinus és Sennyei nemcsak ígérte a kolozsváriaknak a béke közvetítését, hanem híven el is járt vállalt tisztében, úgyhogy sikerült Bastát engedékenyebbé tenni és nagyobb méltányosságra bírni a város irányában. Sennyei azért buzgólkodott - tőle telhetőleg - a nemes város megkímélésének érdekében, mivel Gyalu vára, melyet Rudolf császár kegyessége neki és örököseinek adományozott, mindössze hétezer lépésnyire volt a várostól, meg azután a város gazdag tizedjövedelmének a fele az ő várát, Gyalut illette: e haszon kedvéért akarta a várost oly nagyon kíméltetni.[330]

Annál nagyobb volt a gyulafehérváriak rettegése, akik nemcsak hogy másképp gondolkoztak, mint a németek, hanem tevőlegesen segítettek is Mózesnek a vár körülfogásában és a falak megostromlásában, nem a két párt között foglaltak állást, hanem nyílt ellenségeskedésre ragadtatták magukat. Gyulafehérvár parancsnoka ekkor - még Mózes rendelkezése szerint - Makó Gergely volt, annak a Györgynek, akinek elestéről a Radu-féle hadjárat során szólottunk, édestestvére, és mint az, ugyancsak erdélyi székely: vakmerősége volt legfőbb erénye, azonkívül semmi egyéb kiváló tulajdonsággal nem dicsekedhetett. Honfitársa, Mózes, mégis annyira becsülte, hogy bár e tisztség betöltésére semmi különösebb érdem nem ajánlotta, élére állította a helységnek, ahol még másodszerep betöltésére sem lett volna méltó. Ez is, de a nemesség és a nép legkiválóbbjai is teljes bizonytalanságban voltak - mintha zátonyra futottak volna -, hogy Basta közeledtével mi okosat találjanak ki. Miközben azon

tanakodtak, hogy maradjanak-e vagy meneküljenek - a veszedelem elkerülésére csak ez a két út maradt -, főleg Makó ösztönzésére a menekülés mellett döntöttek. Makót támogatták azok is, akikről mint a védelem főszereplőiről fentebb, Gyulafehérvár ostromáról szólván, már megemlékeztünk. Akkori eljárásuk emléke aggasztotta őket: éppen ezért inkább szemlélték volna Basta bevonulását a távolból, semmint hogy a kegyelem reményében megvárják érkezését.

Ezt a már korábban kifőzött és elhatározott tervet a város elhagyására Capreolo Tamás gróf, akit ekkor bilincsbe verve tartottak Gyulafehérvárott, amennyire erejéből tellett, igyekezett megmásíttatni, és a menekülés szószólóit megpróbálta eltéríteni szándékuktól. Mivel azonban Bektas megcsillogtatta előttük a közeli segítség reményét, Makó és társai úgy határoztak, hogy egészen a török határig menekülnek, és megkötözve magukkal hurcolják a grófot is, nem annyira azért, hogy foglyukat a török kezére adják, inkább azért, hogy közbenjárásával kiengeszteljék Bastát, és amit Gyulafehérváron: nem tudtak elérni, idegenben kieszközöljék bűnbocsánatukat. Tamás azonban még élet és halál mezsgyéjén is inkább közelről és nem a távolból akarta Bastát könyörgésével rábírni arra, hogy kegyelmezzen a gyulafehérváriaknak.

„Úgy látom - mondotta -, *hogy ti, gyulafehérváriak, hajlamosabbak vagytok a félelemre, mint a reménykedésre, és nem hisztek a győztes Basta irgalmasságában, hanem bosszújától rettegtek. Csüggedéstekben inkább elmenekültök, ahelyett, hogy bocsánatért esedeznétek. Úgy látom, hogy szívetekben összecsapott és keservesen viaskodik a félelem és a remény. Amaz rosszat tanácsol: hogy meneküljetek; ez meg jót: hogy maradjatok, és várjátok meg Basta*

kegyelmes döntését. Tudom, hogy lelkiismeretetek nagy erővel húz benneteket erre is, arra is. Vannak ugyanis köztetek olyanok, akik úgy gondolják, hogy egyáltalán nem követtek el holmi súlyosabb vétket, és éppen ezért abban reménykednek, hogy megtévelyedésükért könnyen bocsánatot fognak nyerni. Másokat, akiknek lelkiismeretét nagyobb bűn terheli, gyötri és nyugtalanítja a félelem és reménytelenség: hogy nem lesz bocsánat. Nem titok előttem, hogy a németek hiábavaló ostromlásában segítségére voltatok Mózesnek és Bektasnak, és hogy egyesek kényszerből, mások önként elpártoltak, megszegték Rudolf császárnak adott szavukat: ezzel mindnyájan igen súlyosan vétkeztek. De én, fehérváriak, majd gondoskodom róla, ha rám hallgattok, hogy lelketekből eltűnjenek mindazok az aggályok és fullánkok, amelyek szorongatnak és szurkálnak benneteket, és teszek róla, hogy Basta, az én vezérem és pártfogóm, akinek érkezésétől annyira rettegtek, közbenjárásomra és kérésemre elfelejtse cselekedeteiteket. Tudomásom szerint olyan jóindulattal van irányomban, és annyira javamat akarja, hogy nincs oly súlyos jogtalanság, amelyet az én esdeklésemre meg ne bocsátana. Mert bár tudom, hogy vannak közelebbi tanácsosai is, mint én, és hogy ő maga látja legvilágosabban, mit kell cselekednie: mégis remélem, és ezt bizonyosan ígérhetem róla magamnak és nektek, hogy azok a kérések is nyomnak nála a latban, amelyekkel én fordulok hozzá a ti érdeketekben. Éppen ezért azt tanácsolom, sőt nemcsak tanácsolom, hanem kérve kérem, hogy maradjatok és tartsatok ki ezen a helyen. Nagyot tévednek azok, akik úgy vélik, hogy Basta, ez a kegyelmes fővezér, Nero vagy Caligula[331] *módjára kegyetlenkedéssel és kivégzésekkel akarja hírhedtté tenni a nevét. A legvérszomjasabb zsarnokokról*

beszélik, hogy így szereztek maguknak hírnevet. Én ígérhetem, hogy Basta mindenben enyhébben és békésebben fog eljárni, hiszen fontosabb neki a saját hírneve és becsülete, mint a ti bűneitek. Kiengesztelhetőségének és jóságának minden időkre szóló, ragyogó példáit fogjátok megismerni: ő az, aki az elmúlt években annyiszor megismételt s annyiszor újból megszegett hűségfogadalmatok ügyében, bár joggal sújthatott volna le rátok, nem szigorú ítéletekkel, hanem szelídséggel és páratlan türelemmel akart rendet teremteni. Ő bizalommal viseltetik irántatok, ti meg nem mertek bízni benne? Mi szükség van rá, hogy elcsüggedjetek? Mi szükség van rá, hogy - bár senki sem kerget - kerüljétek és távol tartsátok magatoktól a győztes irgalmasságát? Inkább jertek, és velem együtt mielőbb folyamodjatok megbocsátásra hajlamos lelkéhez! Ígérem nektek, és ezért kezességet is vállalok, hogy kegyes nagylelkűségét bizonyító válasszal fogtok visszatérni. Mert ti fonák módon próbáljátok bántatlanságotokat biztosítani. Hát van-e biztonságosabb rév, ahová menekülhetnétek, ahol megpihenhetnétek, akinek oltalmában gondjaitokat, aggodalmaitokat, balsorsotokat, rettegésteket elfelejthetnétek, mint Basta és az ő kegyessége? Egész Erdély máris a győztes Basta hatalmában van, vagy rövid időn belül bizonyosan lesz. Amilyen könnyen elfoglalta Mózes a városokat, Basta még sokkal könnyebben vissza fogja szerezni. A törökökhöz akartok menekülni? Ki hitegetett benneteket a közeli segítséggel? Ó, micsoda siralomra méltó, minden Scyllánál és Charybdisnél[332] könyörtelenebb menedékhely! Menekültök a füst elől, hogy a tűzbe rohanjatok. Most levelek hullanak rátok, s ti nem tudjátok elviselni őket, holott nemsokára az egész fa rátok fog zuhanni, agyon is nyom benneteket, s mégis - akár akarjátok, akár nem - el kell viselnetek.

Hát ti azt a dicstelen török zsarnokot, a földkerekségnek azt a gyalázatát irgalmasabbnak, békésebbnek gondoljátok, mint egy keresztény fejedelmet? Isten irgalmatlanabb nektek, mint az ördög? Aki fiainak, szüleinek, testvéreinek, az isteni és emberi kegyeletnek nem kegyelmez, és így még az égi istenséget is megsértené, ha az ő szent és sérthetetlen fensége alá volna vetve zsarnoki hatalmának: abban reménykedtek, hogyha oda menekültök, a török nem fog bántani benneteket, hanem halálos ellenségeit majd jó szívvel ápolgatja?[333] *Micsoda eszeveszett, semmiféle orvossággal nem gyógyítható és el nem távolítható őrültség! Hát azt hiszitek, hogy a törökök segítségére támaszkodó Karánsebesen majd biztonságban rejtőzhettek, és hogy Basta fegyveres erővel, ha úgy akarja, nem hatolhat oda? Hiú reménységet tápláltok, és minél messzebbre szöktök, annál nagyobb bűnbe bonyolódtok, a győztesnek annál súlyosabb elégedetlenségét és bosszúját vonjátok magatokra. Latrot elárul elébb még a hiú menedék - mondja a vers.*[334] *Végül mérlegeljétek és gondoljátok meg, hogy mit tanácsol a tisztesség. Gyulafehérvárt, Erdély fővárosát, fejedelmeitek palotáját, ezt a nem is híres, inkább hírhedt várost hiú félelmetekben el akarjátok hagyni? Azt hiszitek, hogy az erdőkben, a földeken vagy bármely magányos helyen biztonságosabb otthonra fogtok találni, mint az itteni falak közt? Karánsebesre vonultok, ahová annyi rengeteg idegen és jöttment zsúfolódott össze, hogy a város nemcsak hogy eleven személyeteket és holmijaitokat, de még halomba hordott testeteket sem képes befogadni, oly kicsiny, hogy még saját lakosainak sem tud otthont biztosítani. A fehérvári fal békességet, Karánsebes testi-lelki aggódást jelent; ott bujdosó idegenek, itt polgárok vagytok; ott fogadóba szálltok, itt házaitok*

vannak; ott bért kell fizetnetek, itt a magatokéban élhettek; ott jövevények lesztek, itt itthon vagytok. Bárhová menekültök, a félelmet mindig magatokkal viszitek. Lelkiismeretetek hamarabb ítél el benneteket, mint Basta. Senki sem vádol benneteket, de szökésetekkel máris bűnösként marasztaljátok el magatokat. Bajaitoknak és pusztulástoknak ti magatok vagytok az okai. Közben hazátok, Erdély, mint holmi örökös harctér, a nép szűnni nem akaró esztelensége folytán odáig süllyedt, hogy ami csak bajjal jár, mindazt - mintegy végzettől fogva rokonát - magához vonzza, mint az északi szél a felleget. Vagy talán a hajdúk erőszakoskodásától féltek, hogy szokott rajtaütéseikkel mindeneteket veszélyeztetik, kifosztják a várost, sorra gyilkolnak? Hát még attól is rettegtek, hogy nem tudjátok feltartóztatni egy darabig ezeket a portyázókat? Néhány német hosszasan védelmezte ezeket a falakat, s ti nem vernétek vissza egy-két martalóc rohamát? Bár fejemet is kockáztatom, mégis kijelentem, hogy efelől semmiféle veszély nem fenyeget. Basta, mihelyt megtudja, hogy itt vagyok, és érdeketekben innen járok közbe, úgy kordában fogja tartani őket, hogy egy sem lesz köztük, aki nemhogy jogtalankodással, de akár csak hangoskodó szóval sérteni merészelne benneteket. Fehérvári férfiak! Mindenre, ami csak szent és kedves előttetek, a jó szerencsétekre kérlek, ne zúdítsatok nevetekre ilyen gyalázatot, vagyonotokra pusztulást, a fejetekre halált! Álljatok meg, tartsatok ki, nyugodjatok meg, legyetek jó reménységgel Basta iránt! Várjatok nyugodtan irgalmasságára, amit én híven ígérhetek nektek! Ügyetek intézését egészen magamra vállalom, bűneitekért én felelek. Eddig foglyotok voltam, most túszotok, kezesetek leszek, és nehogy le tudjam rázni kezességemet, ne vegyétek le rólam kötelékeimet,

bilincseimet, csak ha valóra váltom ígéreteimet, és mind magatok, mind vagyonotok számára teljes bocsánatot és bántatlanságot eszközlök ki Bastától!”

Tamás nem kímélte sem hangját, sem érzelmeit, sem becsületszavát, úgy intézte szózatát a fehérváriakhoz. Úgy is látszott, hogy a városi sokaság elfogadja a gróf javaslatát, és otthon is marad, ha azok, akik a menekülés és az elbújdosás dolgában leginkább dönthettek, töprengésükben nem a kétségbeesésüktől kérnek tanácsot, hanem inkább a bizakodásuktól. Mivel azonban nagyon is tudatában voltak súlyos bűneiknek, nem voltak képesek rá, hogy roppant benső szorongás nélkül Gyulafehérváron várják meg Bastát. A kételkedés nagyobb nyugtalanságot váltott ki belőlük, mint amennyi reményt Tamás bátorítása keltett. Így tehát a gróf ajánlatát megátalkodottan visszautasították, elvetették, elhatározásukból nem engedtek, viszont mindenkit megkörnyékeztek, és hol titokban, hol nyíltan azt rebesgették, azt hirdették: A fogoly gróf szeretné visszanyerni szabadságát, ezért sokat ígér, csak éppen kevés ígéretét tudná beváltani. Nem a mi kedvünkért, csak a maga szabadságáért szónokolt! Mintha bizony ennek a közbenjárónak módjában állna elhárítani azt, amit Basta elhatározott. Ha olyan bizonyosak lehetnénk Basta szándékát, mint ennek az érzületét illetőleg, talán még volna mire támaszkodnunk. Most azonban, amikor az annyi sok méltánytalanságtól felbőszült Basta ellenséges és bosszuló szándékkal közeleg, igazán nem volna tanácsos, ha oktalanul, tehetetlenül, irgalmasságában bízva megvárnék az életünkkel és halálunkkal egyként rendelkező, egyelőre haragtól égő ellenfelünket. Biztonságosabb tehát idegenben megegyezni az ellenséggel, mint hogy e falak közé - mintegy börtönbe - zárkózzunk, és innen hurcoljanak

bennünket a vesztőhelyre. Az általános szerencsétlenségben reménytelen dolog a város védelmében reménykedni. Hol vannak az ágyúk, hol a katonák meg egyéb hadikellékek, amelyek szükségesek, hogy ne csak védekezni tudjunk, hanem egy hosszú ostromot is kibírjunk? A nemesség egy szálig elhullott. Hogy még ezek mögött a mit sem érő kőrakások mögött dacolhatnánk egyfelől Basta haragjával, másfelől a győztes vlah vajda fékevesztett dühével? Majd éppen minket fognák megkímélni azok, akik annyi ezer embert nem kíméltek! Háborúban nincsen középút, nincs mértéktartás. Mindent végletekben művelnek és visznek véghez. Az ellenség haragját könnyebben enyhíti a távolság és az idő. Nem szabad tehát a fenyegető bajok ellen sem a fegyverek, sem a könyörgés orvosszeréhez folyamodnunk: egyedüli reményünk a futás. Azt kell biztosnak tekintenünk, csakis ez szolgálja boldogulásunkat, és más megoldás nincs. Az elmúlt évek hosszú során tapasztalatból megtanulhattuk, hogy mit várhatunk a németek kegyétől. Mert ugyan miféle csapás, miféle végső nyavalya van még, ami nem sújtotta a nyomorult lakosságot? Hiszen alig van már Rudolf császárnak ebben a szerencsétlen országban egyebe, mint alul a sár, felül a mennybolt. A katonák kegyetlenkedése mindent kimerített, elemésztett, tönkretett. Nem kímélték azok még a holttetemeket, az elföldelt csontokat sem. És éppen minket kímélnének? Hiszen mi még élünk, és ki vagyunk téve minden jogtiprásnak! A vadállatoknak a természet azt súgja, hogy ha menekülni akarnak, rejtőzködjenek el. Mi meg majd hagyjuk, hogy az elvadult katonák karámba zárt barmok módjára hurcoljanak a vágóhídra. Inkább a világvégi garamanták[335] közé bujdosunk, semmint hogy ezek gyötörjenek bennünket hosszas kínzásokkal halálra.

Végül: mindenki tudja, mit ígért Bektas; biztosra mondta, hogy reménykedhetünk segítségében. Minél közelebbről várjuk a segítségét, annál kevésbé kell tartanunk az ellenséges veszélytől. Több reményünk van onnan az oltalomra, mint innen a bocsánatra. Pogányok segítségére kell hagyatkoznunk, ha egyszer a keresztények cserbenhagynak bennünket. Az orvostudomány is megtanított bennünket arra, hogy mérgekkel segítsük elő gyógyulásunkat. Viperaméreggel kell távol tartanunk a pusztító kórságot, ha az égiek neheztelése nem ad kezünkbe egyéb orvosszert. Kényszerűségből, igen súlyos és már reménytelen betegségekben veszélyes és kétes kimenetelű módszerekhez is folyamodhatunk. Menjünk tehát, és összeszedvén holmijainkat, engedjünk a kényszerűségnek, amíg időnk engedi; őrizzük meg magunkat addig is, amíg jobbra fordul országunk sora.

Makó Gergely, Ribis Szigfrid, Kálmándi, Sartorius és fentebb említett néhány más társuk, akik tudatában voltak a zendülés megszervezésével elkövetett bűnüknek, és nem vártak Bastától sem nagylelkűséget, sem bocsánatot, ilyen beszédekkel szereztek maguknak híveket, így aztán a hatodik napon Mózes veresége után, minden dolgukat előkészítvén a menekülésre, a városi nép sokasága, amely vezetőinek nem is annyira gondolatait követte, mint inkább a példáját, minden menekíthető holmijával, kocsik és szekerek hosszú sorával és sok-sok emberrel, a Maros két partja mentén elindult Karánsebes felé. Capreolo Tamás grófot bilincsbe verve Boronkai hurcolta magával a kocsiján. A menekülő sokaság még nem érte el a Vaskaput, amely a Kárpátok hegyláncát Karánsebes közelében lezárja a Duna felől, amikor Enyingi Török Bálint, János fia, Bálint unokája,[336] ez az ősei révén hírneves ifjú,

méltatlan dolognak találva, hogy Tamás grófot szörnyű török rabságba hurcolják, még idejekorán elhatározta, hogy kiragadja az ellenség kezéből, azzal a szándékkal, hogy e címen rendezze az akkori zavaros időkben megromlott viszonyát Bastával. Török Bálint egész Hunyad megye megbízott elöljárója, úgynevezett megyei főispánja volt: a méltóságot a dúsgazdag és nagy tekintélyű ifjú örökös jogon kapta az erdélyi fejedelmektől. Hunyad e hegyes-völgyes vidékét a magyar nemességen kívül számos, vlah parasztok lakta falu népesíti be; városai nincsenek. Bálint ezeknek a népeknek és ennek az egész vidéknek volt a feje, elöljárói tisztét azonban nem annyira korának, mint örökösi jogainak köszönhette. Tehát Hunyad várából maga mellé vett néhány szakasznyi katonaságot - innen származott annak idején, és innen kapta nevét Mátyás király dicső emlékű atyja, Hunyadi János is -, a menekülők csapata után eredt, és Hátszeg határában, még a Vaskapu előtt utol is érte őket. Tamás gróf kiadását követelte, kijelentette, hogy inkább meghal, de a grófot nem hagyja cserben, és nem fogja eltűrni, hogy egy ilyen férfi elvetemült emberek kezébe kerüljön, vagy a törökök szörnyű rabságába hurcolják. Ha jószántukból ki nem adják és szabadon nem bocsátják a grófot, fenyegette őket, vlah parasztok sokaságát lázítja fel, s nemcsak vagyonukat fogja széthurcoltatni, hanem őket magukat is halálos veszedelembe sodorja; ha maguktól nem akarják, erőszakkal akaratuk ellenére is elragadja tőlük. Erre Boronkai és a többiek, miután nem annyira tettekkel, inkább csak szavakkal egy darabig próbáltak ellenkezni, biztonságosabbnak találták, ha tudomásul veszik a véletlenül adódott kényszerhelyzetet, és nem ragaszkodnak szándékukhoz, hiszen úgyis hiába tiltakoznának: Tamás grófot elbocsátották, és kiadták

Bálintnak. Az nyomban levétette róla a bilincseket, és várába, Hunyadra kísérte, majd néhány nap múlva elvitte Bastához, aki akkor éppen Kenyérmező mellett táborozott. (Erdélynek ez a legtágasabb síksága a Maros mellett terül el.) Az ilyen módon kiszabadult Tamás szavakkal kifejezett háláját tettekkel is megbizonyította volna[337] szabadítójának, Bálintnak, ha a derék ifjút, életének megmentőjét, a pusztító járvány néhány nappal később - időnek előtte - ki nem ragadja ebből a földi életből. Ez a járvány akkor Erdélyben mindenfelé dühöngött, és rengeteg népet pusztított rakásra. Míg Hunyad táján ezek történtek, Salm Miksa gróf, akiről fentebb elmondottuk, hogy Szászsebesről egész hadával Szebenbe vonult,[338] miután hallotta, hogy Gyulafehérvárat elhagyták lakosai, és így a várost senki sem őrzi, elhatározta, hogy elfoglalja, és fegyvereseivel megerősíti. El is küldte háromszáz német katonáját, s mintegy ötven embert a szászvárosi lakosságból, Kaiser György szebeni polgár vezetése alatt, azzal, hogy legalább addig tartsanak ki, amíg Basta meg nem érkezik, aki akkor - Radu győzelme után - még Erdély határán várta, hogy mikor vonulhat be. Az úgyszólván csupa előkelő, nemes és vitéz férfiúból álló lovasság parancsnoka Loye Boldizsár volt, a gyalogosok parancsnoka Sauer Lőrinc, a lovasok zászlósa Semburg Joachim, mindmegannyi hírneves katona. A fehérváriak kivonulása után a hatodik napon, azaz július huszonhetedikén Boldizsár úgy vezette be embereit az elhagyott városba, mint valami új településre; néhány mérőnyi gabonán és egy-két boroshordón kívül azonban semmi élelmet nem talált. A házakban itt-ott mintegy hatvan - koránál, neménél fogva erőtlen és kiéhezett - koldus rejtőzött. Ezeket a katonák a nemrég lefolyt gyulafehérvári ostrom miatt elkeseredve ott hányták kardélre, ahol találták őket.

Csak négyüket, az erősebbeket hagyták meg, hogy a többiek hulláit kivigyék, de rendelt dolguk elvégeztével azokat is le akarták vágni. A németek kora reggel vonultak be a városba, vasárnapi napon. Még dél sem volt, mikor híre jött, hogy valamilyen csapatok közelednek; nem tudni, hogy ellenség-e vagy barát. Amikor azután ott volt a veszedelem, a németek is megtudták, hogy ellenség.

Az a lengyelekből és magyarokból álló csapat volt, amelyről elmondottuk, hogy Kaminski János és Nagy Albert vezetésével Dés alatt táborozott. Mózes veresége után Basta elől a Maros vidékén át Karánsebes felé menekültek. Közeledtükre a német parancsnok lovasokat küldött elébük, azzal a feladattal, hogy rúgtassanak hozzájuk, és derítsék fel, hogy ellenség-e vagy barát. A németek, miután meggyőződtek róla, hogy ellenség, nem ütköztek meg velük, hanem gyors vágtában visszaigyekeztek a város felé; a lengyelek a menekülők után eredtek, egyet-kettőt a külvárosban utol is értek; ezeket levágták. Miközben a német kapuőrök a hatalmas gerendákból összeácsolt kaput a kötelek segítségével nagy nehezen felnyitották, hogy a maguk embereit bebocsássák, a Mihály-kapun át a menekülő németekkel együtt a lengyelek és magyarok nagy része is betódult a városba. Rögtön kíméletlen harc lángolt fel a falakon belül. Hamarosan berontott a lengyelek és magyarok egész tömege. Mikor a németek a nyomást nem tudták elviselni, ijedtükben a fejedelmi palotába vették be magukat, mint egy fellegvárba. Sietve eltorlaszolták a nagyszámú bejáratot, az ajtók és kapuk elé kövekkel rakott boroshordókat görgettek, minden védekezési eszközt megragadtak az ellenség távol tartására; minden sebezhetőbb helyre őrséget állítottak.

De a lengyelek is mindent kiterveltek, hogy a fejedelmi palotát megostromolják és elfoglalják. Nem találták tanácsosnak, hogy megvárják az ostromlottak kiéhezését. Nem is tűrt halasztást az ostromzár, melyet a közelgő Basta a lengyeleknek nagy veszteséget okozva, nemsokára úgyis feloldott volna. Egész nap folyt a harc; kölcsönösen lövöldöztek egymásra, de még éjszaka sem nyugodtak. Meg sem lehetne mondani, hogy kié volt a győzelem ezen a napon: a lengyeleké-e vagy a németeké. Nagy Albert katonái és a lengyelek elfoglalták a palotával majdnem közvetlenül érintkező Szent Mihály-templomot. Ezután a templomban talált sok padot és széket alkalmas helyre hordták össze, majd a tetőről, az ablakokból és a falak kiszögelléseiből támadták meg a németeket; a kiállított őröket megpróbálták letaszítani és két tűz közé fogni, de a németek, bár már csak a reménytelenségből meríthettek erőt, rájuk rontottak; hiába űzték őket vissza, mindig újra csoportosultak a bástyákon. A palota és az egész város ijesztő képet mutatott, mintha őrültek viaskodtak volna egymással. A lengyelek csakugyan bátran harcoltak, de hamarosan rájöttek, hogy nagyobb fába vágták a fejszéjüket a palota ostromlásával, mint gondolták. Mert a helyet, bár egyáltalán nem emelkedett ki, s a legutóbbi tűzvész jócskán meggyengítette, a németek makacs elszántsága, valamint a bejáratokhoz állított akadályok mégis nagymértékben megerősítették, úgyhogy ez a kettő együttvéve az ellenség rohamát még sík mezőn is feltartóztatta volna. A lengyeleket, akárcsak a németeket, védte a hely. Ezek a palotát, azok a templomot szállták meg, a kettő pedig alig tíz lépésre volt egymástól, így mintegy szomszédos bástyákról folytathatták az ádáz küzdelmet. Ha egy német egy védőállást elfoglalt, mint utolsó

reménységét igyekezett is megtartani, és csak halála árán tágított.

Így telt el kölcsönös öldöklés közepette az első nap és az éjszaka nagy része. Másnap a lengyelek minden erejüket és tehetségüket összeszedve, még nagyobb lelkesedéssel ostromolták a palotát. A palota fenyőfából összeácsolt hátsó bejáratát a németek belülről gerendákkal, hatalmas hordókkal és erős reteszekkel zárták el. A lengyeleknek nem voltak ágyúik, amelyekkel áttörhették volna ezt az akadályt. Így azután az ötleteket ébresztő szükség más módot talált az elhárításra és a kapu felnyitására. Egy kétkerekű alkalmatosságot minden oldalról körülszegeztek vastag deszkákkal, azután telerakták kénes fáklyákkal, fenyőforgáccsal, rengeteg szurokkal és minden egyébbel, ami könnyen tüzet fog - a fegyverraktárban találtak eleget. Ezt a hadiszerkezetet fegyveres katonák egészen a kapuig tolták. A lengyelek, hogy ne érhesse őket a németek puskatüze, hatalmas gerendákból valóságos ostromállványt ácsoltak össze, majd ennek a - mondhatni - védőpajzsnak oltalma alatt a szerkezetet közvetlenül a kapu küszöbénél meggyújtották. A németek oda tömörültek, amerről nagyobb veszély fenyegette őket, és a közeli falakról mindenünnen valóságos golyózáport zúdítottak az ostromlókra; a kapu felső párkányzatáról gerendákat, cserepeket, köveket hajigáltak le, hogy a szerkezetet szétverjék, a tüzet pedig eloltsák. Mégsem tudták megakadályozni, hogy a szörnyű láng tovább ne terjedjen, és magasra felcsapva a kapu fenyőfa részeire is át ne csapjon; mert víz sem volt kéznél, amivel a tűzvésznek elejét lehetett volna venni. Így aztán nem sok idő elteltével a kapu a belülről odahalmozott anyagokkal egyetemben a föld színéig leégett. Mihelyt így megnyílt az út, és elhárult minden akadály, a

lengyelek és magyarok a parázson és a félig elégett üszkökön keresztül berontottak a palotába, és újból megkezdődött az öldöklés. A németek egy darabig kitartottak a túlerő támadásával szemben, majd egyre alábbhagyott a bátorságuk, és sorban egymás után megadták magukat sorsuknak: rejtekhelyeket kerestek, minél megközelíthetetlenebb zugokba bújtak, nagy részük a padlásra menekült, és - amint már az veszedelemben történni szokott - úgy megrémültek, hogy nemcsak gondolkozni nem tudtak, hanem hovatovább eszüket vesztve fegyvereiket sem tudták használni. A győztes lengyelek az épület belső helyiségeiben rejtőzőket előráncigálták, leöldösték, mindent vérrel és hullákkal borítottak, majd a padlást foglalták el. Innen egyeseket letaszítottak, másokat lelődöztek vagy kardélre hánytak, a szörnyű öldöklésben senkinek sem kegyelmeztek. Az egész sokaságból egyetlen ember sem menekült meg. Csak két vagy három foglyot küldtek el a győzelem bizonyságául Bethlen Gábor útján Mehmedhez, az az évi szerdárhoz.

A VII. Hebdomas VII. könyvéből:

Erdély romlásának oka: az uralkodók bűnös nemtörődömsége, városok, megerősített helyek hiánya

A lengyelek, miután a németeket így leöldösték, és holttestekkel borították egész Gyulafehérvárt, sürgősen kivonultak a falak közül, és a várost minden néven nevezendő őrség nélkül hagyták. Ott hevertek a hullák szanaszét a palotában, az utcákon, a szent épületekben és az egyszerű házakban, válogatás nélkül. Nagy részüket nemsokára felfalták a környékből a nyitott kapukon át bemerészkedő vadak, de a rothadó maradványokat csak jó két hónap múlva hordták ki. Így a szerencsétlen várost néhány nap leforgása alatt egymás után kétszer hagyták el, kétszer foglalták el, lakosságát azelőtt is úgyszólván minden esztendőben elhurcolták, sanyargatták, folytonos csapásokkal sújtották, most pedig a lengyelek és magyarok - mint valami kidobásra való, polgáraitól, azaz éltető lelkétől megfosztott hullát - fitymálva otthagyták. Bizony, Gyulafehérvárnak a nevén kívül hovatovább nincs semmije, ami méltó volna az írások emlékezetére. Hitvány falu, amely inkább illik pásztorokhoz és szántóvetőkhöz, mint tisztes és fényes polgárokhoz vagy éppen fejedelmekhez.

De mit is beszélek? Mit panaszkodom? A mostani és a korábbi idők fejedelmeit miféle szörnyű káromlások közepette említsem? Fejedelmeink, nem átallom minden bűnnél kárhozatosabb tunyaságotokat gyalázni. Békében nem építettetek falakat, melyeket háborúban használhattatok, békében élvezhettetek volna. Mint az oktalan állatok, az ellenség csapását nem kőfalakkal, inkább öntestetekkel akartátok felfogni, hogy az ágyúk a melleteket, ne a falakat

szaggassák keresztül. Többet vártatok gondolkodásra képtelen jobbotok bizonytalan segedelmétől, mint a jól megépített falak biztos oltalmától. Fáj a lelkem, amikor leírom: olyanok voltatok, mint a rest állatok, amelyek, ha megkapják az abrakot, semmi egyebet nem kívánnak, eszükbe sem jut, hogy a múlttal, a jelennel vagy a jövővel törődjenek. A háborús erőszak ellen és a cselvetések ellen nem erősítettétek meg otthonaitokat falakkal. Így aztán - oltalom híján - a folytonosan támadó ellenség minden alkalommal zavartalanul öldökölt benneteket; de még most élő utódaitokat is szabad gyilkolásra vetettétek oda ti magatok a könyörtelen ellenségnek.

A jól megerősített és tisztes törvényekkel ékesített városokból és államokból csak tisztes és dicső dolgok származnak; akik ezeket megvetik és semmibe sem veszik, méltán mondatnak minden emberségtől elrugaszkodott barbároknak. Gondoljunk csak a város ékes voltára: ebből fakad az ifjak szép tehetsége, az öregek bölcsessége, a szabad művészetek tanulmányozása, a mesterségek finomsága, a választékos külső megjelenés: egyszóval így születik minden szép és nemes dolog. Ezzel szemben a falusi fészkekben csak merő barbárságot, piszkot, tunyaságot, ostobaságot, elhanyagolt külsőt, paraszti elmaradottságot találunk: tisztára olyan embereket, akiket valamikor a görögök és latinok barbároknak, a későbbi századok pedig pogányoknak mondottak.[339] Mi ékesíti tetszetősebben a várost és lakosait egyaránt, mint a gyönyörű épületek, égbe emelkedő tornyok és szilárd védőbástyák, az igazságos törvényekkel és a belőlük eredő tisztes erkölcsökkel egyetemben? Márpedig az igazán emberi és barbárságtól el nem rútított embereknél eleitől fogva mindig ez volt szokásban. A városok ékessége mindig együtt jár a lelki és testi ékességgel. És miként szép

testben rendszerint szép lélek lakozik, azonképpen a szép városokban a testi külsőhöz igazodik a lelki alkat is. Láthatjuk: a mezei növények, cserjék és egyéb, műveléssel nem nemesített dolgok az emberi gondozás és művelés folytán finomabbak, tetszetősebbek, választékosabbak lesznek. A vad ízt, durvaságot, természeti bozontosságot, formátlanságot a kertekben és gyümölcsösökben kellő gonddal és szorgalommal jobbá és szebbé lehet tenni. És ha ez így van a növényekkel és cserjékkel, akkor így van a testi-lelki szépségre nevelhető tehetséggel és szokásokkal is. Ez azonban a városok oltalma és támogatása nélkül sohasem lesz lehetséges. Mert az erdőlakó vlahok nemzetségéből született és inkább majmokra, semmint emberekre emlékeztető falusi parasztgyerekek is, ha egyszer udvari szolgálatba kerülnek, és ott szabad emberhez méltóan nevelkednek, mily hamar leteszik nemcsak rendezetlen, barbár erkölcseiket, hanem arcuknak is azt a borzasztó, vad kifejezését! Mily szépen levetkezik az otthoni mocskosságot! Ha megemberesednek, azt hihetjük róluk, hogy előkelő fejedelmi bölcsőből kerültek ki.

De a város ékességével együtt jár a polgárság biztonsága is. Mert ugyan mi máson fordul az állam épsége és biztonsága, ha nem a jól megerősített és híven védelmezett városokon? Ezekben elkerülhető az emberekre leselkedő sokféle veszedelem, biztonságosan őrzik a polgárok vagyonát s a különböző korú és nemű lakosok életét. Ha dühös ellenség támad, nem kell kockázatos és lealacsonyító menekülésre adnod a fejedet, nem kell erdők és barlangok mélyére rejtőznöd, nem kell azt tapasztalnod, hogy testedet fegyver járja át, javaidat hitvány martalócok hordják szanaszét, leányaid és feleséged testét meggyalázzák és megfertőzik, fiaidat

szolgaságba hurcolják: márpedig, erdélyi magyarok, ezekben a veszett időkben ilyen, sőt még ezeknél is százszor gyalázatosabb dolgokat kellett elszenvednetek nem a törököktől vagy tatároktól, egykor esküdt ellenségeitektől, de mindenesetre sokkal emberségesebb ellenfeleitektől, hanem a magyarországi magyaroktól, tulajdon honfitársaitoktól és vérrokonaitoktól. Több mint ötven esztendeje mintegy biztos révbe fogadtátok törött hajójukat,[340] a könyörületesség szépséges erényét, mindazt, amit csak a kegyesség és szeretet megkövetelhet, rájuk pazaroltátok, abban a reményben, hogy rengeteg jótéteményeteket egykor majd - ha nem is hasonló tettekkel - legalább szívből jövő hálával viszonozzák: és most öléssel, pusztítással emésztenek benneteket. Tapasztalhattátok, szegények, hogy farkaskölyköt tápláltatok a kebleteken, kóbor kutyát tartottatok juhok tejével, kígyót melengettetek öletekben, vaddisznókat hízlaltatok korpamoslékkal: mindezek ellenetek fordultak, és kegyetlen fogaikkal marcangolni kezdtek. Hogy őket és más hasonló rablók őrjöngését távol tudjátok tartani, régen városokkal és falakkal kellett volna megerősíteni magatokat, falakat kellett volna emelni a háborús vész elé, jól tudván, hogy nemcsak idegenek, hanem hazaiak, sőt még tulajdon fiaik is akárhányszor cselt vetnek atyjuk ellen, és elpusztítására törnek. Ti, erdélyiek, kezdettől fogva csak egyetlen módon szálltatok szembe az ellenséggel, csak egyetlen módon szoktátok védelmezni magatokat: nyílt ütközetben, kint a szabad mezőn vertétek vissza az ellenséget, és csak ritkán a megerősített városok oltalma alatt. Pedig meg kellett volna gondolnotok azt a gyakori esetet, amikor az emberi erő a nyílt mezőn nem tud megbirkózni az ellenség támadásával. A

falak és erődítmények mögött a menedék és oltalom, ha nem akarunk mind egy szálig elpusztulni. Mi másért irtattak ki tövestül azok a népek, amelyeknek puszta neve is alig maradt meg az írások emlékezetében, ha nem azért, mert erősségeiktől megfosztatván, ki voltak szolgáltatva az ellenség öldöklő dühének?

De ezek - az oktalan barmok módjára - inkább a mellüket szegezték szembe a hadiágyúkkal, nem kőből rakott falaikat, és ha vereség sújtotta őket, inkább a pusztulást választották, semmint hogy falakat húzzanak, és felfegyverkezzenek a hatalmas ellenség ellen. Egyetlen napon akár egy egész nép is az utolsó szálig elhullhat a sík mezőn, falak és bástyák védelme alatt viszont hosszú éveken át, több század elmúltával sem pusztul el. **Városainkat annál is inkább meg kell erősítenünk, mivel manapság már olyan rendkívüli ágyúfajtákat és lőfegyvereket találtak fel, melyeket a korábbi századokban hírből sem ismertek, és amelyek által az emberek élete váratlan pusztításoknak van kitéve.**[341] Meg azután: magánlakásainkat is csak akkor érezzük biztonságban, ha ajtókkal, kapuval, sövénnyel, falakkal vannak körülvéve és bezárva; magatehetetlen és ostoba ember az, aki az ilyesmivel nem törődik, nem gondol. Hát akkor a várost, amely valamennyi polgár közös otthona, falak nélkül hagyjuk, minden jogtalankodás előtt tárva-nyitva? Tisztára őrültség, ha egy-egy ember a sajátjáért aggódik, de a közösség az egésszel nem gondol. Ha azt mondjuk, hogy nem kell a városokat falakkal megerősíteni, úgy járunk el, mintha szántszándékkal keresnők az alkalmas helyeket az ellenség támadására és betöréseire, vagyis mintha önként kiszolgáltatnánk magunkat és családunkat a rablóknak és gyilkosoknak. És mivel minden közösség előtt

egyetlen cél lebeg: először a közösség, azután egyesek java, csak eszeveszett ember gondolkozhatik úgy, hogy mindenkinek egy bizonyos résszel kell törődnie, az egésszel senkinek; a magunk házát jól meg kell védeni, de már a várost hagyjuk csak falak híján, szántszándékkal tegyük ki az ellenség kényének-kedvének. Hiszen minden egyes polgár a közösség részecskéje, mint ahogy minden egyes ház része a városnak.

Azt hozzák fel ellenvetésül, hogy Jeruzsálemet, az egész Kelet legragyogóbb városát, Tróját, a legjobban megerősített ázsiai várost, az európaiak közül Rómát, azután Karthágót, Saguntumot, meg a földkerekség többi erősségét mind sokszor háborgatták, ostromolták, és végül lakosságukkal együtt elpusztították. Vagyis: nem is fontos, alapítanak-e városokat vagy sem, hiszen úgyis folytonos csapásoknak van kitéve valamennyi. Nem tagadom, hogy ez így is van. A városok is elpusztulnak, nemcsak a népek, csakhogy ezek gyorsabban, azok lassabban. A zsidókat is sok évszázaddal korábban kiirtották volna, ha Jeruzsálem nem tartóztatta volna fel olyan sokáig az asszírok, médek, kaldeusok és rómaiak fegyvereit, míg aztán egy végzetes csapás - mint minden emberi alkotásnak - ennek a városnak is véget nem vetett.[342] Az emberi dolgok esendők, mivel csak az isteni állandó. Trója Paris és Heléna násza miatt a görögöket és barbárokat sújtó csapásokkal módot adott az *Ilias* megírására, végül mégis elpusztult, igaz, hogy tíz esztendeig tartó ostrom után, és úgy, hogy romjai sok ezernyi görögöt temettek maguk alá. Cadmusi győzelmet[343] arattak a görögök: pusztítottak és pusztultak. A trójaiak bizony tíz óra leforgása alatt elhullottak volna a nyílt mezőn, míg a falak védelme alatt tíz álló esztendőn keresztül kitartottak, és kétessé tudták tenni a görögök

győzelmét. A görögök közül nemcsak Trója falai alatt pusztultak sokan, hanem még a város rombolása is szörnyű bosszúval sújtotta őket, mert Trója feldúlása után úgyszólván egyetlen görög vezér sem tért haza szerencsésen: egyesek csak hosszas bolyongások után, mások más csapásokat szenvedvén. A rengeteg ellenség annyi támadása közepette már rég elenyészett volna az itáliai név is, ha az itáliaiak a városok bástyafalaival meg nem védelmezték volna testüket és nevüket. Legyőzték azután magát Rómát is, vagy egykor bizonyára úgy le fogják győzni, hogy nem lesz az, aminek mondják. Mert nem bizonyult örökkévalónak Jeruzsálem sem, amint a zsidók hitték, sem Róma, amint a hazug Venus ígérte fiának, Aeneasnak, hanem mindkettőt utolérte ugyanaz a vég, mint a többi várost. Karthágó sem tudta volna száz évnél is tovább feltartóztatni a rómaiak hatalmát fölöttébb bizonytalan kimenetelű háborúval, sem a volscusok kétszáz esztendőn át, ha nem rendelkeztek volna férfiakon kívül védőfalakkal is.[344] A saguntumiak is, akik fegyvereikkel és falaikkal nyolc hónapig fárasztották Hannibált, egyetlen nap leforgása alatt elvesztek volna, és ha a rómaiak, akiknek oltalmában hiszékenyen annyira bíztak, nem hagytak volna hamarabb fel a hűséggel, mint a saguntumiak a kitartással, akkor Hannibál előtt sem nyílik meg az út és lehetőség Saguntum elfoglalására és Itália elözönlésére. Pusztulásra vannak tehát kárhoztatva a városok is, de hamarabb az olyan népek, amelyeket nem oltalmaznak erődített városok.

Azután az ellenség elijesztésére is ajánlatos erődítményeket emelni, mert az ellenség nem meri oly könnyen megtámadni a fegyveres embert, mint a fegyvertelent. Az egyes katonák védőfegyvere a vért, pajzs és sisak, a polgárok közösségéé pedig a várfal. És miként a támadásra induló ellenség sok fegyvert és

hadieszközt készít elő, hogy győzelmet arasson, a védekezni szándékozóknak is számos védelmi berendezéssel kell rendelkezniük. A cannaei csata után Hannibál egész Itáliát elfoglalta volna, ha a városfalak nem akadályozzák győzelmét. De bár Capuát hatalmába kerítette, Rómát már nem tudta elfoglalni, és így nem is lakomázhatott a Capitoliumon. Végül Itáliából is tulajdonképpen az el nem foglalt városok miatt kellett távoznia. Megdöngette ugyan Róma városának kapuit, de dolgavégezetlenül vonult el alóla.[345] Vegyük azonban elő ezeknek a bajoknak az érzékeltetésére a hazai példákat, van éppen elég: Béla királyunk, miután a pogány tatárok sokasága egyszer legyőzte, megerősített városok nélkül való egész országát zsákmányul hagyta ott nekik, mintha egész Magyarországnak egyetlen nyaka lett volna. Mikor aztán idegen földre menekült, nemcsak országától fosztották meg a tatárok, hanem Frigyes osztrák herceg a javaiból is kiforgatta. Ha akár ő, akár mások valamennyit áldoztak volna falak építésére, egyrészt nekik maguknak nem kellett volna oly hirtelen idegenbe menekülniük, másrészt utódaiknak is volna hová húzódniuk, hogy védekezni tudjanak.[346] Itt persze felhozhatják ellenünk a spártaiak példáját. Amikor ugyanis megkérdezték tőlük, hogy miért nem vették körül városukat falakkal, rámutattak a város fiatalságára, és azt felelték: „Ezek a mi városunk falai.” Ez valóban nagyon szép mondás lett volna, ha bátorság helyett nem vakmerőség irányította volna tetteiket. Mert van-e oktalanabb dolog, mint ha valaki magabiztos vakmerőségében - akár a vadállat - odaveti magát az ellenség tömege elé, csupasz testét nem a közösség érdekében, hanem csak eszeveszett becsvágyának ösztönzésére veszedelemnek teszi ki, életét, ami nem is az övé, hanem hazájáé, elvakult

merényletével időnek előtte és hiábavalóan vesztegeti? Ha valaki páncélt ölthet és pajzsot ragadhat, miért tárja csupasz mellét a dühöngő ellenség elé? Ha falak mögül védelmezheti népe javát, miért kockáztassa meggondolatlanul kívül a falakon? Mert a spártaiaknak ezek a híres falai, amikor a thébaiak Epameinondas vezérlete alatt legyőzték és szétverték őket, nemcsak magukat, hanem egész államukat is tönkretették, és zsákmányként az ellenségnek hagyták. Később ugyanezek a spártaiak, miután több vereség megokosította őket, üdvös gondolattal először csak egyszerű árokkal, majd amikor Cassander támadását várták, kőfalakkal is körülvették városukat, pedig azelőtt azzal dicsekedtek, hogy elegendő oltalom számukra fiatalságuk húsfala. Ha idejében cselekedtek volna így, sok-sok csapást elháríthattak volna a fejük felől.[347] És ha a mi magyarjaink ugyanezt tették volna, nem vesznek erőt rajtuk oly könnyen a durva vlahok, a förtelmes rácok, a magyarországi kondások és juhászok; nem kellett volna elszenvedniük javaik széthurcolását, övéik lemészárlását és a sok egyéb szörnyűséget. A férfiakkal és fegyverekkel megerősített városok kellőképpen megfékezték volna ellenségeik dühöngését.

Ti pedig, Magyarország és Erdély fejedelmei, és ti, nem polgár polgárok, ebben a roppant bőségben és féktelen hatalomban immár jó ötszáz esztendeje úgy éltetek, mint az esztelen barmok! Mert amiképpen azok csakis ahhoz tudnak alkalmazkodni, ami éppen van, és beérik azzal - ha nem ellenkezik a természetükkel -, amit éppen odavetnek elébük, egyébként semmi másnak szükségét nem érzik, és a jövővel egyáltalán nem törődnek: rövidlátásotok miatt ti is csak azt láttátok, ami éppen ott volt az orrotok

előtt, az utánatok jövő nemzedékek hosszú sorával pedig mit sem gondoltatok, mintha semmi közötök sem lenne hozzájuk. Így aztán tunya érzéketlenségtekben utódaitokat odavetettétek koncnak a sok ellenség elé. Végzetes cselekedet volt ez mind az akkori, mind a mostani, mind pedig a későbbi közösségre nézve! Példátokkal is, tehetetlenségetekkel is csak ártottatok. Sem ti magatok nem építettetek semmit, sem utódaitokat nem serkentettétek utánzásra, vetélkedésre. Vadállatnak születtetek, oktalan jószágként éltetek, bűzös hullaként hagytátok itt az országot és az életet. Annál derekasabban szórtátok a pénzt, fényűzéssel lepleztétek a gondokat; ha a magatok érdekeiről volt szó, éles szemű hiúznak bizonyultatok, de ha az országról, bezzeg vakondoknak. Ivászatban felülmúltátok egész Németországot, vedelésben az elefántok minden nemzetségét; ínyeskedésben Apiciust, tékozlásban Caligulát, lustaságban Sardanapalt, végül naplopásban akármelyik kihajított dögöt, vagy ha annál is van haszontalanabb, hát azt is. Antoniusok, Tiberiusok, Bonosusok[348] és más hírhedt ivókirályok voltatok, és az állam pénzét inkább a hasatokba eregettétek, ahelyett, hogy a köz hasznára használtátok volna fel. Méltók vagytok rá, hogy ne arannyal bevont ércszobrokat, hanem karóra tűzött és ganéjjal bekent marhafejeket állítsanak örök emlékezetetekre. Átkos tunyaságotokra nincs különb átkom, mint az, hogy ami romlást, csapást, nyomorúságot szenved ma az ország, halotti árnyaitok is azt szenvedjék, a mostani és jövőbeli fejedelmek is ugyanazt szenvedjék!

Amit Magyarország királyainak bűnös tehetetlenségéről elmondottam, ugyanazt kell elmondanom ostoba polgárairól is. Van néhány magyar város, melyeket a régi királyok tekintélyes

kiváltságokkal és roppant kedvezésekkel halmoztak el, mint például a Szamos folyó mellett Dés, az Aranyos partján Torda, a Maros mellett Déva, Székelyvásárhely[349] és még több erdélyi helység, továbbá az egész Székelyföld. A kedvezések és kiváltságok révén, a magánemberek szorgalma és a közös erőfeszítése kezdettől fogva tisztes és igazi városokká emelhette volna mindegyiket. Mégis, ha végignézünk rajtuk, elmondhatjuk, hogy nem városok ezek, hanem arcadiai[350] legelők. Tordán az ókori római városból, melynek már csak a kapuja maradt épségben, rengeteg faragott követ és szanaszét heverő falmaradványt láthatunk, de olyanokat, hogy ha csak ezekből valami falfélét húznánk, máris megfelelő védelmet nyújtanának a helység lakosainak. Az, hogy most mindez ott hever szanaszét, polgárainak tunyaságát és ostobaságát bizonyítja, olyannyira, hogy a németek nem is alaptalanul nevezték el a hitvány községet Thorenburgnak, ami magyarul „bolondvárat” jelent.[351] Példa gyanánt csak Tordát hoztam fel, de a többi helységet ugyanennek a tehetetlenségnek a jegyével bélyegezhetnők meg. Így tehát, mivel ahelyett, hogy illő módon éltetek volna az adományozott kiváltságokkal, visszaéltetek velük, nem is vagytok méltók az élvezetükre. Azért tüntettek ki benneteket kiváltságokkal, hogy levetkezvén a barbárságot, tisztes körülmények között és biztonságban lakozzatok, városokat vagy legalábbis mezővárosokat alapítsatok, és erődítményekkel lássátok el őket, magatoknak díszül, másoknak is oltalmul. Hiszen mindenkinek, aki valóban ember, nem pedig barom, a legjobbat kell kívánnia és óhajtania. Miben mutatkozik meg egy város boldogsága? Abban, hogy jól megy dolga, bővelkedik mindenben, amire csak a helyes és szép élethez szüksége van; meg tudja védeni mind a közösség,

mind a magánosok érdekeit; távol tartja az ellenség jogtalankodásait; a mindig bőven akadó zsarnoki fejedelmekkel szembeszegezi jól megerősített falait. Erre kellett volna minden erőnkkel, minden óhajunkkal és igyekezetünkkel már eleve törekednünk, ez lett volna a kiváltság, életünknek mindenféle aranynál és ezüstnél, minden gazdagságnál becsesebb oltalma. Ti tunyaságotokban és ostobaságotokban elhanyagoltátok ezt, békében a hasatoknak hódoltatok, derék zabálók voltatok, háborúban pedig - akár a lábasjószág - a lábatokra hagyatkoztatok, ahelyett, hogy ember módjára karotok és falaitok erejével éltetek volna. És bár a királyok, Amphionként[352] az adományozott kiváltságok csábszavával jóságosan arra nógattak benneteket, hogy szkíta,[353] paraszti barbárságotok helyett inkább tisztes körülmények közt éljetek, tehát építkezzetek, ti - nem is annyira emberek, mint inkább elrugaszkodott vlahok módjára - az üdvös tanácsoknál mégis jobbnak találtátok a végső esztelenséggel karöltve járó tunyaságot. Nem polgár polgárok, nem lett volna szabad megfeledkeznetek, most is alig nyiladozó szemeteket fel kellett volna nyitnotok, fel kellett volna figyelnetek arra, hogy olyan csupaszok vagyunk, mint Ádám volt a paradicsomban: ebben az egykor dúsgazdag országban mindenféle ellenséges erőszaknak vagyunk kitéve; falvainkban, melyeket nem vesz körül sem árok, sem sánc, sem fal, állatokként vagyunk kiszolgáltatva az ölésnek-rablásnak. Itt is helyénvaló volna az az égből küldött isteni jósige, amely arra int bennünket, hogy ismerjük meg önmagunkat.[354] A békés és háborús időszakok azért térnek vissza felváltva, hogy békében készüljetek fel a háborús szükségletekre, háborúban pedig minden gondolatotokat a békére irányítsátok. Joggal

bűnhődtetek eddig is ostobaságotokért, joggal fogtok ezután is bűnhődni. Joggal sújtott benneteket a baj, tordaiak, Basta és Zsigmond háborújában, amikor a magyarországi hajdúk háromszázhuszonhat polgárotokat, az egész községet, felkoncolták a védtelen templomban, semmi másért, csak mert így tetszett nekik. Vagyonotokat elhurcolták, feleségeteket, leányaitokat, fiaitokat, rokonaitokat kényük-kedvük szerint gyalázták meg az istentelen rablók.[355] Hallatlan és eszeveszett kegyetlenségüket még emlékezetesebbé tette az, hogy egy fiú, bár felismerte apját, az pedig nemcsak Istenhez, hanem fiához is irgalomért esedezett, mégsem átallotta megölni. De ti, tordaiak, és méltó társaitok, persze inkább nyakatokat hajtottátok a kivont kard alá, semhogy a kövek halmazát raktátok volna elébe, inkább odahajítottátok minden vagyonotokat a szörnyű latroknak, de egy kis részét nem adtátok oda bármily szerény fal építésére. Ostobaságtoknak és tehetetlenségteknek íme ez lett örök jutalma, és ez is marad. Most pedig menjetek és hirdessétek, hogy nincs szükség falakra, elég erő lakozik karjaitokban, fejedelmeitek is elég erősek ahhoz, hogy elűzzék az ellenséget. Csakhogy ezeknek a tragédiabeli Orestésnél és Athamasnál is őrjöngőbb fejedelmeiteknek réges-rég eszükbe kellett volna venniük, hogy meggondolatlan és esztelen vakmerőségükkel egyszer oly rettenetes nyomorúságba fognak taszítani benneteket, amelyből aztán nincs olyan hatalom, hogy kivergődjetek. És mindaddig, amíg rá nem jöttök, hogy anyaszült meztelenek vagytok, ne is reméljétek, hogy ezután majd kegyesebben mosolyog rátok a szerencse. Csürhe nép vagytok, kevés bennetek a bölcsesség, és éppen ezért oktalanságotoknak megfelelően mindig is több megpróbáltatásban lesz részetek. Azok a nyalka

rablók, akik szívetek vérével szívják magukat tele, az első ellenséges mozdulatra nyomban rejtekhelyeikre, váraikba, bástyáik mögé rejtőznek, titeket pedig kint hagynak az ellenségnek, felkoncoltatásra és sanyargatásra. Mindig jobban kell félnetek, semmint reménykedhetnétek. És bár a természet úgy intézte, hogy a szorgos védekezést elsősorban a félelem sugallja, titeket sem a fenyegető bajok félelme, sem a korábbiak példája, sem a jövőben kecsegtető javak reménye nem képes soha ilyen tisztes, helyes és üdvös dolgokra serkenteni. Nyissátok hát ki végre szemeteket önként, mert eddig csak az ellenség nyittatta fel veletek, bár nem akartátok. Csak attól tartok, hogy a közmondás szerint süketeknek mesélek, vagy hogy - magyar ügyről lévén szó - magyar közmondást idézzek: a malomban hiába hegedülök.[356]

A VIII. Hebdomas I. könyvéből:

Borbély György szervezi az ellenállást. Menekülés Karánsebesre és a törökhöz. A menekülők elleni támadás és pusztulásuk. Szászváros sikeres védekezése a fosztogató katonaság ellen

Eközben Borbély György, hogy az emberekben újból életre keltse a szétfoszlott reményeket, és a nemesség bátorságát felszítsa - mivel őrá hárult úgyszólván minden ügy intézése -, nemesi gyűlést hirdetett Szászvárosban; minthogy mindenkit, aki a gyűlésen nem jelenik meg, szigorúan megfenyegetett, Hunyad és Zaránd megyéből[357] a nemességnek jókora része összegyűlt, és sokan eljöttek a Mózes-féle vereségből megmenekültek közül is. Amint már az bizonytalan helyzetben történni szokott, legtöbben valami segítség után nézve, készséggel jelentek meg a gyűlésen, hagyták, hogy bezárják őket ebbe a trójai lóba. Török Bálintot is hívták, de az először visszautasította a meghívást, mivel éppen akkor, Tamás gróf kiszabadítása miatt, nagyon gyűlölködtek ellene azok, akiknek érdekük fűződött a fogoly megtartásához. Később, mikor országos hitelű menlevélben biztosították bántatlanságát, mégis elment Szászvárosba.

Ezen a gyűlésen nem annyira az állam helyzetének rendezéséről és megszilárdításáról tárgyaltak - az szinte reménytelennek látszott -, mint inkább arról, hogy csak akkor csatlakozzanak a németekhez, ha az elhunyt Ali helyébe lépő Mehmed szerdár csapataitól végképp semmi segítséget nem várhatnak. Tamás grófot, aki még mindig Hunyad várában tartózkodott, Török Bálint - ha úgy adódik - ne a maga

megkedveltetése végett, hanem a köz hasznára és előnyére bocsássa az Erdélybe visszatérő Basta rendelkezésére. Legfőbb katonai parancsnokká, úgynevezett generálissá Borbélyt nevezték ki. Egyéb határozatokat is hoztak, amelyeket Borbély a reménytelen helyzetben nem arra használt fel, hogy szembeszálljon a közelgő Bastával - erre a lehetőség végképp elveszett -, hanem arra, hogy valahogy könnyebbé tegyék és orvosolják az általános nyomorúságot. A gyűlés feloszlatása után tovavonultak, de Borbély és a lengyelek tábort ütöttek a Sztrigy folyó szigetén.

Míg itt időztek a táborban, Erdély határai felől a lippai, jenői, váradi és egyéb őrségekből összeállt csapatok, hallván a vlah vajda győzelmét és Basta erdélyi bevonulását, összefogtak, és Lippa felől a Maros partja mentén be akartak nyomulni Erdélybe, azzal a szándékkal, hogy csatlakoznak az állítólag már Gyulafehérvár felé közeledő Bastához. A mintegy kétezer főre tehető önkéntes sereg - úgynevezett hajdúk - magyarokból, rácokból, szlávokból és egyebekből verődött össze. Élelmüket, ruhájukat, zsoldjukat, egyszóval mindenüket zsákmányból és rablásból szerezték, de nem a törökök ellenében, hanem a szántóvető, földművelő parasztokéból szedték el, mert azoknak - szinte törvényszámba menő szokás szerint - nemcsak minden vagyonát, de még életét is büntetlenül el szabad rabolni. Közös ellenségei ezek a latrok a keresztény népnek, és az emberi nem kalózai. A szomszédos Déva várából még huszonöt német is csatlakozott hozzájuk, hogy társaik sorsán ezzel is könnyítsenek. De a szerencsétlen végű összecsapásban az ő győzelmi reményük is semmivé vált: csak öten menekültek a várba sértetlenül, a többiek a hadiszerencsének áldozták életüket.

Mindezeknek, elsősorban a lippaiaknak és a jenőieknek a parancsnoka Davallus Henrik volt, a lippai őrség kapitánya, a többieké Horváth Ábrahám, Csatári János és hasonló vitézek. Amikor csapatuk gazdag zsákmánnyal megrakodva Barcsa[358] felé járt, Borbély, Kaminski és Nagy Albert rajtuk ütött. A véres csata augusztus harmadikán zajlott le. Elsőnek Albert törte át soraikat a zászlói alatt harcoló csapattal, és ezzel meg is alapozta a győzelmet. Majd a lengyelek indultak bátor rohamra, tudván, hogy nem katonák, hanem martalócok ellen harcolnak. Mivel pedig az ilyen emberben nagyobb a hajlandóság a futásra, mint a helytállásra, nem sok idő múltával máris sikerült helyükből kivetni, összezavarni és megszalasztani őket. Davallus is csak nagy üggyel-bajjal jutott el a közeli Déva várába. Ábrahám és Csatári maradék embereiket a nagyobb biztonság kedvéért összetömörítvén, ugyanazon az úton, amerre jöttek, biztonságos helyre menekültek.

Ezek történtek Dévánál. A Valachiába visszatérő Radu Rácz Györgyöt kétezer rác és vlah katonájával együtt Erdélyben hagyta, azzal a paranccsal, hogy menjenek Bastához katonáskodni. (Ettől a söpredék népségtől már rég szerette volna mentesíteni országát.) A katonák nem annyira parancsnokaik engedélyével, inkább csak úgy önkényesen, szörnyű pusztítással és gyújtogatással feldúlták és végigfosztogatták az Olt-vidék innenső részét, melyet részben székelyek, részben szászok laknak. De az effajta katonáknak ugyanúgy szokásuk a rablás, mint a farkasoknak vagy dögkeselyűknek a tetemek felfalása.

Ezek után Borbély és a lengyelek, sejtve már a Gyulafehérvárra érkező Basta közeledését, egyenesen a Vaskapu, vagyis - mint már mondottuk - a Kárpátok szorosa felé siettek, hogy átkelve a hegyeken,

Karánsebesre vonulhassanak. A lengyel és magyar katonaságon kívül rengeteg menekülő is volt velük: ezek részint szekéren, részint gyalog igyekeztek. Akik nem rendelkeztek kocsival - akár erősek, akár gyengék -, meg akik holmijuk egy részét a vállukon cipelték, a szekerek mellett, oldalt haladtak. Voltak, akik el-elmaradoztak, mások előresiettek; az anyák kisded gyermekeiket az ölükben, értékesebb dolgaikat a hátukon, egyéb csomagjukat a fejükön hordozták. Sokan voltak olyanok is, akik szállítóeszköz híján minden vagyonukat otthon hagyták, és most a napi betevő falatot is nélkülözve, összekoldult élelemmel tengették nyomorúságukat. Ráadásul minden az öregek és a gyámoltalan nők jajszavától volt hangos: pihenni vágyva szerettek volna elnyúlni, akár a földön is, szerették volna kifújni magukat, egy kicsit magukhoz térni, mert a meleg, a fáradtság, szomorúság, félelem, éhség elgyengítette vagy teljesen megtörte őket. Végül is, nem tudván, hogy mit csináljanak, miféle rejtekbe húzódjanak, vakok módjára tévelyegtek: egyik tanácstalan ment a másik után.

A népnek és nemességnek ez a zagyva sokasága egyáltalán nem tudta, hogy hova meneküljön Erdélyben. Egyedül Hunyad jöhetett volna számításba, de ekkora tömeget az sem tudott befogadni, hiszen kalyiba volt az inkább, nem vár. Az Egregy és Szálasd patakok összefolyásánál emelkedő magaslaton épült. Ez a magában álló, szép kerek domb biztonságos helyet kínál város alapítására, mert a két patak vizétől kivájt meredek sziklák majdnem teljesen körülfogják. Legmagasabb pontján egy földvár maradványai láthatók, melyet még a magyarok régi vezérei építettek: valamikor ez volt a központja egész Hunyad megyének, innen kapta nevét is a megye. Ha a mi vak fejedelmeink - a hely

alkalmas voltát látva - valamikor régen várat építettek volna erre a páratlan erdélyi magaslatra, nagyban hozzájárultak volna az ország védelméhez. Most, amikor úgy határoztak, hogy rosszabb helyet választanak lakóhelyül, mi mást mondhatnánk róluk - mint egykor a chalcedoniakról -, mint azt, hogy vakok.[359] Itt, ahol a domb tövében a mostani Hunyad van, elsőnek Hunyadi János, Mátyás király atyja - ez a felejthetetlen hős is innen kapta a nevét - építtetett egy magányos tornyot, csupán megfigyelőhelyül, ahonnan a törökök betöréseit szemmel lehetett kísérni. Később fia, Mátyás király, palotával ékesítette a helyet; Corvin János, Mátyás fia és Brandenburgi György őrgróf, aki Corvin János özvegyét, a Frangepán család sarját vette feleségül, majd utánuk mások, mindenféle erődítményeikkel nem annyira kibővítették, mint inkább összezsúfolták a várat.[360] Végül, miután a tulajdonosok nemzetségének magva szakadt, a vár és a körülötte elterülő hatalmas birtokok királyi adományozás folytán a hírneves Török családra szállottak. Ebben az időben az ifjú Török Bálint volt a birtok ura, aki néhány hónappal ezelőtt elszenvedett sérelme miatt titokban neheztelt Borbélyra. Borbély kibékült ugyan Bálinttal, de a csak úgy-ahogy helyreállított egyetértésben nem bízván, nem mert az ő oltalmára hagyatkozni. Inkább választotta az idegenben való reménykedést, semmint hogy a közelből kelljen rettegnie; inkább vállalta Karánsebesen a veszélyt, mint Hunyad várában a pusztulást. Borbély attól tartott, hogy Bálint a többi nemessel együtt, aki csak e vár oltalmára bízta magát - ha Basta úgy kívánja, még mielőtt kieszközölte volna a bocsánatot -, megkötözteti és kiszolgáltatja a neheztelő Bastának, hogy a menekülők kiadásával is érdemeket szerezzen magának. Ez a félelem nemcsak Borbélyon lett úrrá,

hanem a többieket is mind arra késztette, hogy idegenben keressék boldogulásukat. Ezért a németektől elpártolván, erejük teljes megfeszítésével Karánsebes felé igyekeztek.

Basta Kenyérmezőről, Rákóczi Lajos[361] parancsnoksága alatt, mintegy nyolcszáz főnyi hajdúseregét küldte üldözésükre (Rácz György és emberei, akiket említettem, ekkor még nem érkeztek meg hozzá), és lelkükre kötötte, hogy minden kínálkozó alkalmat ragadjanak meg a lengyelekkel és magyarokkal való megütközésre. Borbélyék a sok málhás szekeret azzal küldték előre, hogy keljenek át a vaskapui szoroson, ők maguk pedig még az innenső oldalon egy Gradistye nevű vlah falu határában ütöttek tábort, hogy megbízható felderítőik jelentései alapján a legmegfelelőbb időt válasszák a szoroson való átvonulásra. Itt, Gradistye[362] mellett van az Ulpia Traiana nevű nagy romváros, ahol hatalmas alapfalak, boltozott, föld alatti helyiségek, faragott kövek, ókori feliratok, síremlékek és hasonló dolgok régi emlékei láthatók. E város nevét az ókori romokból épen maradt márványkövek oly nyilvánvalóan tanúsítják, hogy semmi kételkedésnek nincs helye. Ezt Padovában kiadott könyvünkben, a *Dacai, kövek gyűjteményében* részletesen ismertettük.[363] Ulpia Traianának Ulpius Traianus császárról nevezték el, aki Daciát provinciává szervezte, s a várost nem alapította ugyan, de Decebal dák király legyőzése és megsemmisítése után új telepesekkel népesítette be. Mert Traianus előtt Sarmiz Egethusának, azaz „Geta Sarmiz”-nak nevezték. Ulpia Traiana mindössze négyezer lépésnyire van a Vaskaputól. Ugyanebből a völgyből tör elő a Cassius Diónál említett rohanó vizű Sargetia (Sztrigy), amely nevét Sarmistól, Decebal királyi székhelyétől, és Getiától, vagyis a geták országától kapta.[364] Ez ott torkollik a Marosba, ahol

egy magányos, kiemelkedő domb tövében az Aranyos nevű falu épült.

Miközben Borbély a Kárpátok lábánál, Ulpia közelében táborozott, a harmadik éjszakai őrségváltás után felderítőitől megtudta, hogy hajdúk közelednek. Azonnal elsüttette mindkét közepes ágyúját, melyeket egy társzekérre szerelve négy-négy pár ökör vontatott; ez volt a megbeszélt jel az indulásra. Erre az egész megbolydult tábori sokaság, amint már az ilyen zavaros helyzetekben történni szokott, minden málhájával együtt tolongani kezdett: mindenki meg akarta előzni a másikat, verekedtek egymással, csak hogy elsők lehessenek, hogy a veszélyből mielőbb kigázolhassanak, bár még a középsők között sem tudtak megállni. Maga Borbély a menetelő néptömeg mögött haladó lengyel és magyar lovasokat hátul hagyván, egy kocsin sietett előre, mivel betegsége miatt nem tudott lóra ülni: annyira fájt keze-lába, egész teste és minden ina felmondta a szolgálatot. Csak lelkierejét és hangját őrizte meg, egyébként inkább fatuskó volt, nem ember. Évek óta egyetlen ujját sem tudta a szájához emelni. Ezért, ha utazni akart, kocsira ült, otthon hordszéken vitték ide-oda. Mégis olyan óriási tekintélye volt az alája rendeltek szemében, minthogy sem háborúban, sem békében nem mulasztott el semmit, ami egy nagy hatalommal rendelkező vezérnek és derék családatyának kötelessége. Miközben a málhás szekerek a szakadékos szorosban vergődtek, már majdnem dél lett. Ekkor történt, hogy Horváth Ábrahám három zászlóaljával - éppen a szoros torkolatánál - váratlanul rajtaütött Borbély lengyel és magyar katonáin, akik inkább az úttal voltak elfoglalva, mint a harccal. Ezek a váratlan támadástól megrémülvén - mivel nem is sejtették, hogy az ellenség ily hamar odaér -, még harci rendbe sem sorakozhattak, meg

sem állhattak, össze sem szedhették magukat, sőt még csak jelet vagy parancsot sem kaphattak vezéreiktől, és a heves támadástól máris összekavarodtak. A legderekabbak, már amennyire lehetett, mégis elszántan szembeszálltak a támadók rohamával, és vitézül feltartóztatták az ellenség erejét. Folyt az ütközet, amikor megérkezett kétszáz főnyi csapatával Konkoly - latinul: Lollius - Péter is, majd végül egész hadával Rákóczi, és a megzavarodott seregnek esett.

A magyarok és lengyelek, akiket teljesen megzavart a rajtaütés, valamint az egymás után felbukkanó újabb és újabb ellenséges csapatok sora, és akiket talán még az ellenségnél is jobban szorongatott a kedvezőtlen terep, eszükbe idézték vitézségüket, s ahogy éppen csoportokba verődtek, védekeztek, védték az összezsúfolódott tömeget, közeltusában visszaverték a támadókat: minden erejüket megfeszítve küzdöttek. Végül, amikor már azt hitték, hogy Basta egész hadserege rájuk támadt, hogy megsemmisítse őket, mégis elcsüggedtek, és ugyanakkor erejükből is vesztettek. Rákóczi annál hevesebben támadta embereivel összeszorult és a szűk helyen egymás közelében dulakodó ellenfeleit, szétszórta a szekérakadályokat, és az elszántan védekezőket hangos kiáltásokkal, öldökléssel, ereje teljes megfeszítésével próbálta kivetni a helyükből. A legvitézebbek azonban visszatartották a már-már meghátráló sorokat. Kaminski és Nagy Albert hangja hol itt, hol ott harsant fel; a többieknek is példát adtak harci bátorságból, de mikor azok hátrálni kezdtek, kénytelenek voltak ők is visszavonulni, így aztán a lengyelek és magyarok, nem gondolva többé sem számukra, sem erejükre, futottak, amerre éppen tudtak. Voltak, akik elhagyván lovaikat - melyeknek az összezsúfolódott sokaságban nem vehették hasznát -, hogy könnyebben menekülhessenek, az erdők

rejtekébe vetették magukat, **de ott aztán a vlah parasztok igen sokat legyilkoltak közülük**; mások a hosszú sorban egymás után kötött szekerek között rejtőzve próbáltak menekülni: itt tiporták őket össze a kerekek meg a lovak, vágták le az ellenség fegyverei. A hely nem kedvezett sem a harcnak, sem a futásnak. Így aztán tulajdon társaik hulláin gázoltak; egymás hegyére-hátára hágtak, taszigálták, lökdöstek egymást; a szekerek és jószágok összeütköztek, egymásra fordultak, felborultak; a megbokrosodott lovak még jobban fokozták a rémületet; a hegyszoros lent egészen megtelt holttestekkel és szétvert tárgyakkal; legalább annyi bajt zúdítottak egymásra, mint amennyit az ellenség okozott. Majdnem olyan volt a csatának a képe, mint Mózes brassói vereségéé; ott a kibogozhatatlan szekérsánc, itt a sok összegabalyodott jármű zárt el minden utat a menekülés elől. Nem is annyira a csatának, mint inkább az őrjöngő kavarodásnak ezt a szánalomra méltó látványát még csak fokozta a megrémült sokaság futása, s mindezt még rettenetesebbé tette az erőtlen asszonyok és gyámoltalan gyermekek jajveszékelése, az egész harciatlan tömegnek a kardok csattogásán, az ellenség kiáltozásán átható zavaros sírása és panaszkodása, a haldoklók, elesők, előrerohanok nyögése. Ijesztő hangzavar csapott fel az égre, s a kiáltozás még hangosabban verődött vissza az erdő borította hegyoldalakról.

Közben Borbély és néhány főembere, akik még idejében átkeltek a szoroson, háromezer lépéssel odább déli pihenőre dőltek, és nem is sejtették, hogy mi történik a hátuk mögött. De mikor a menekülőket észrevették, tüstént fogták és már sarkantyúzták is lovukat, és hanyatt-homlok rohantak lefelé a Karánsebes felé erősen lejtő úton. Csak a maguk, illetőleg lovuk lábában reménykedhettek. A félelem

minden egyéb bizodalmukat meghiúsította, és haszontalanná tette. Nemsokára zúdult is utánuk a hátramaradt menekülő sokaság, sebesülten vagy épen, fáradtan, a szekerek és lovasok hosszú sora, különböző korú és nemű kavargó néptömeg, minden vezető, irányító, védelmező nélkül. Mindenki futott, rohant vaktában, ahogy a rohanás és a félelem egybesodorta vagy éppen elválasztotta őket egymástól. A győzők az üldözés lendületében és a gyilkolás hevében hatezer lépésnyire még a Vaskapun túl is üldözték a menekülőket, végül, miután minden zsákmányt összetereltek és felnyaláboltak, nem annyira azért, hogy a futókat kíméljék - akiknek lemészárlása közben már a kardjuk is eltompult, üldözése közben lovuk is kimerült -, mint inkább hogy az út és a harc fáradságát kipihenjék, abbahagyták az üldözést. Így pusztult ez a harcra nem való sokaság, az erdélyi nép maradványa: végzetük ritka emlékezetes példázata a sorsnak - éppen magyar sírásóik keze által sújtott le a szerencsétlenekre. Mert miután fejedelmeink az ország helyzetét esztelenségükkel és vészes őrjöngésükkel ennyire megingatták és felforgatták, mindezek az eredmények természetes módon az okoknak mintegy szükségszerű következményeként érlelődtek meg. Minden őrültségükért az ártatlan népnek kellett megfizetnie.

Ez a szerencsétlenség augusztus 8-án történt. Testvérharc lévén, élve kevesen jutottak fogságba. A nagy vérontásban mindenki ott veszett, csak azok nem, akiken - asszony voltuk vagy koruk miatt - az eszeveszetteknek véletlenül megesett a szíve, de csak azért, hogy rövidesen kedvüket tölthessék rajtuk is, akiket kardjuk megkímélt. Sor került itt mindenre, amire csak a kegyetlenkedéshez és élvezethajhászáshoz szokott katonacsőcselék képes. Mert az elaggott öregek, kiváltképp a szegények,

akikért semmi zsákmányjutalékot nem remélhettek, valamint az idősebb nők, mintegy haszontalan hadifoglyok, miután csúfot űztek belőlük, és meggyalázták őket, szenvedéseik végső vigasza gyanánt elnyerték a halált. Ha valamelyik nő szemrevalóbbnak vagy koránál fogva alkalmasnak látszott, a nemes zsákmányon egymás közt ölre menő rablók foglyaként a győztesé lett; a vértől mocskos katonák aztán istentelen öldöklésük bűnét gyalázatos kéjelgéssel is tetézték.

Ezek a hóhérok, akik már öt esztendeje mészárolták ily módon a háború minden csapásával tulajdon népüket, felkavarva és felrúgva minden isteni és emberi jogot, gyermekeket, aggokat és nőket hurcoltak el, gyötörtek és kínoztak minden kegyetlenséggel, még saját húsukkal-vérükkel sem tudtak jóllakni, hanem arra törekedtek, hogy még a megmaradtak közül se hagyjanak senkit sem életben. És a mi fejedelmeink nem találták méltatlannak magukhoz, hogy a rokon népet ellenségként uszítsák harcra egymás ellen, nem a köz haszna végett, csak a maguk vágyainak kielégítésére, és mintha csak gladiátormérkőzést rendeznének a nagyvilág színpadán, az emberi esztelenséget nemcsak felhasználták, hanem még gyönyörűségüket is találták benne, az első sorból szemlélték, s az istentelen őrjöngést kiáltozással és tapssal fogadták. De vétkeink (bár másokéinál talán sokkal csekélyebbek voltak) méltóvá tettek bennünket arra, hogy mint a cadmusi vetésből kikelő testvérek, mi is tulajdon testvéreink ellen ragadva kardot, nem mások, hanem önmagunk keze által vesszünk. Az éhezéstől dühöngök - állítólag - vagy családjuk tagjainak, vagy saját maguknak a húsát kezdik marcangolni. Mi mást cselekszenek ezek, akik zsákmányra éhezve még testvéreik vagy szüleik húsába is belemarnak? Lycaon

a monda szerint vele született kegyetlensége folytán farkassá változott, Hecuba kutyává, Arcas medvévé. Voltak egész népek, amelyek állítólag kígyóvá, viperává, sőt még békává is változtak. Mindez persze csak mese, tudom, de olyan mese, amelyet - más nevekkel - rólatok is el lehet mondani, magyarországiak; ebben a Silenus-szoborban, ha felnyitjátok, magatokra leltek.[365] És ezeket a szörnyetegeket Erdély meg Magyarország látta, érezte, táplálta. Ki hinné, hogy Magyarországot, szülőanyátokat és Erdélyt, Magyarország édestestvérét, ezek a hajdúk, vagyis a tulajdon véréből fakadt, de őrjöngésükben rokon vér kiontására is kapható rablók, még a töröknél és tatárnál is kegyetlenebbül pusztítják és gyilkolják? Márpedig keserves tapasztalataink megtanítottak rá, hogy ez így van. Mert eléggé köztudomású dolog nálunk, hogy a törökök és a tatárok, tehát a legkegyetlenebb népek, akik valóban szíves örömest kiirtanák a keresztényeket az utolsó szálig, szánakozással és csodálkozással szemlélték ennek a rokon népnek önmaga ellen forduló dühös őrjöngését. De attól tartok, hogy ez a nem éppen alkalmas időben előrángatott bölcsesség másokat nem szánakozásra, hanem inkább haragra indít, tehát inkább abbahagyjuk. Mert a panaszok itt illetékesekre találtak.

A győztes hajdúk rengeteg szekérrel és jószággal, valamint gazdag zsákmánnyal tértek vissza táborukba. Nagy Albert azt a két közepes ágyúját is a győzőknek hagyta, amelyet Gyulafehérvárott talált, és onnan magával hozott. A zsákmány közt volt húsz zászló és több mint hétszáz ló. Az elesettek számára, mivel szedett-vedett és nagyrészt harcra képtelen sokaságról volt szó, a győztes fél kegyetlenségéből lehet következtetni. A holttestek - már amint az

manapság szokás - mind a vadállatok és madarak martalékává lettek. Basta azzal juttatta kifejezésre örömét a vállalkozás sikere fölött, hogy kenyérmezei táborában, ahol éppen tartózkodott, díszsortüzet adatott le ágyúival a győzelem tiszteletére. Sebesülten elfogták és Basta elé hurcolták Trezca Szaniszlót, a lengyel csapatok nemes parancsnokát. Ez száműzetésbe vonult Lengyelországból, mivel Suceavát, a lengyel fennhatóság alá tartozó moldvai tartomány székhelyét, amelyet néhány éve, amikor Mihály vajda - szokása szerint - lopva betört az országba, őrsége elhagyott, kiszolgáltatta Mihálynak. Hazátlanná válván, katonákat gyűjtött, és Magyarországon katonáskodott, majd más honfitársaival egyetemben Mózes zsoldjába szegődött.

Ez után a győzelem után, majd az országszerte végrehajtott megszámlálhatatlan rablás után a hajdúk táborában az addigi ínséget a jószágoknak olyan olcsósága váltotta fel, hogy egy juhot öt, egy ökröt pedig ötven pénzért - vagyis fél forintért - árultak. Akadt olyan felvásárló, aki egy tallérért száz juhot vett.[306] **A fiúkat, leányokat, nőket a dőzsölő katonák kényük-kedvük szerint hurcolták szerte a táborban.** A győzelmet kegyetlenséggel, kegyetlenségüket ocsmánysággal tetézték; mert mit nem tesz meg egy katona, ha szabadjára engedik, és a büntetlenség tudata meg az őrjöngés elkapatja? Hogy azonban ez a gazdagság ne tartson sokáig, a hajdúk rengeteg jószágot hajtottak el Magyarországba és Valachiába; a zsákmány megcsappanásáról egy súlyos járvány is gondoskodott, amely nemcsak az állatokat, hanem az embereket is megtámadta, és roppant pusztítást végzett.

Ugyanitt, a kenyérmezei táborban Basta maga elé hívatta és felakasztatta a Nagybányáról való Mihály

deákot, a fentebb említett szászvárosi királybírót, és a város két másik polgárát, amiért a várost nem nyitották meg a németek előtt. Ezzel akart másokat arra figyelmeztetni, hogy a jövőben minden körülmények között tartsanak ki hűségük mellett. Deák állítólag csodálatos lelki nyugalommal leplezte félelmét, és boldogan ment a bitófa alá. Nem kért bocsánatot, nem könyörgött, hogy megtarthassa életét: mint a hattyú, mindaddig énekelte a temetési zsoltárt, amíg lélegzete el nem akadt. A vaskapui csata után Basta magyarországi, rác és vlah martalócai, és az igazi hadsereg egyéb hasonló csatlósai, akiket Basta futárok és portyázok gyanánt használt, szétszéledtek az egész vidéken, és mint a vadászkutyák, a mezők és erdők legeldugottabb rejtekhelyein is zsákmány után szimatoltak, hogy éhségüket elverjék és szegénységüktől szabaduljanak.

Az ország ily szörnyű pusztulása közepette magukat a zsákmányolókat is szorongatta a hallatlan ínség és drágaság, pedig nekik bővelkedniük kellett volna élelemben. Mivel mással nem tudták lihegő mohóságukat enyhíteni, Szászvárost rohanták meg, mert úgy tudták, hogy várába sok városi polgár és egyéb menekülő rejtőzött. Ezeket szemelték ki maguknak zsákmányul. A város lakosai - sejtvén a bekövetkező eseményeket - a várkaput már előbb kőfallal zárták el, és csak egy kis ajtócskán lehetett ki- s bejárni. A barbárok először a lakosaitól elhagyott várost szállták meg, innen követeltek élelmet a körülzárt várbeliektől. Követelőzésükre és szörnyű fenyegetéseikre adtak is nekik annyit, amennyit a város szűkös helyzete engedett. Amikor azután az egyik fél még többet követelt, a másik pedig egyre többet volt kénytelen megtagadni, a viszály odáig fajult közöttük, hogy a barbár katonaság végül is megtámadta a várat, és puskákkal meg

hajítófegyverekkel igyekezett megadásra bírni az ostromlottakat. (Ágyúik nem voltak.) Azok pedig remény és félelem között hányódva, nem öldökléssel állottak ellen, amint valódi ellenséggel szemben szokás, hanem ijesztéssel. Tartottak ugyanis a közelben táborozó és torkukat mintegy baltával fenyegető Bastától. Az ostromlókat mégis kövekkel és egyéb olyan hajítófegyverekkel árasztották el, amelyekkel nem pusztítják el, csak távol tartják az ellenséget. Egyebek között számos méhkaptárt is közéjük zúdítottak a bástyák oromzatáról. A méhek megzavarodva - az egész raj - elözönlötték lépeik rablóit, összevissza csípték őket, és oly híven teljesítették más szolgálatában feladatukat, hogy az alkalmatlankodó katonaságot az efféle körülmények végül is távozásra kényszerítették a falak közeléből.

A hajdúktól szétvert és megszalasztott lengyelek és magyarok maradványai egyenesen Karánsebes felé tódultak. Mivel a szűk város nem tudott befogadni ekkora sokaságot, és polgárai sem látták biztonságosnak, hogy a menekülő sereget falaik közt szállásolják el, végül pedig, mivel a jelenlegi és még várható bajoktól való félelem nekik maguknak sem tanácsolta a maradást, tovább menekültek, és Temesvárba vették be magukat. Bektas pasa nemcsak befogadta őket a városba, hanem mindjárt háromhavi zsoldot is fizetett nekik, ráadásul gazdagon el is látta őket élelemmel, és ezzel nagy reményt keltett bennük a jövőre nézve.[367]

A VIII. Hebdomas II. könyvéből:
Basta meg akarja semmisíteni az erdélyi nemességet. Sennyei Pongrác közbelépésére megkegyelmez

Amint[368] Basta Dévára érkezett, szeptember ötödikére ugyanoda gyűlésbe hívta a nemességet és a rendeket. Azok - mint valami roppant hajótörés roncsai, melyeket a hullámok elsodortak, és a zátonyok szikláira vetettek - az egész országban szanaszét voltak szóródva, hányódva. Egyesek várakban és megbízható baráti házaknál, mások félreeső erdőkben és a hegyek közt, sokan városokban rejtőztek, és egyformán kerülték a napfényt meg az emberek társaságát. Mindenfelé szárnyra kapott egy híresztelés, amely az ország lakosságát nem csekély aggodalommal töltötte el: eszerint Rudolf császár az egymásra halmozott sok megbántás miatt jogos haragra gyulladván, el akarja törölni egész Erdélyt, és nem engedi, hogy az ország nemességének nyoma is maradjon. Csak fokozta az ijesztő hír hatását és az ország félelmét a hajdúk, magyarok, rácok és vallonok fékevesztett kegyetlenkedése, akik az ország minden vidékét végigkószálva, zsákmányra és gyilkolásra szomjazva a legeldugottabb erdei és hegyi rejtekeket is felkutatták. Sem kívül, sem belül nem mutatkozott remény a megmaradásra, így történt, hogy a meghirdetett gyűlésre - kettős félelmükben - még azok sem mertek elmenni, akik akartak volna. Mert - nem is alaptalanul - féltek a túlzott mértékben neheztelő Bastától, de még inkább attól, hogy útonálló katonái nemcsak vagyonuktól, hanem életüktől is megfosztják őket. Mindkét aggasztó lehetőségtől tartván, igen meg voltak akadva. Basta azonban jobbnak találta, ha nem sújt le kíméletlen

szigorúsággal, hanem ez alkalommal is inkább mértéktartó büntetéssel téríti vissza és kötelezi le őket. Tehát hogy a félelem ne akadályozza a nemeseket a megjelenésben, minden megyébe és városba országos érvényű írást küldött szét, és mindenkinek teljes bántatlanságot ígért: a menlevélben kijelentette és megígérte, hogy szabadon, biztonságban, épségben és békességben jöhetnek és térhetnek vissza, még azok is, akik a kegyelem reményéről letévén, Karánsebesre menekültek. Még a Temesvárra távozottak előtt sem lett volna elzárva a megbocsátás útja, ha azok - makacs elszántságukban, vagy még inkább: nem bízván a bocsánatban -, ahelyett, hogy bocsánatkérésükkel kieszközölték volna a győztes kegyelmét, és lehetővé tették volna visszatérésüket hazájukba, vissza nem utasítják a hazatérés kikötött feltételeit.

Basta tehát így akart eljárni, viszont a zabolátlan katonák, akiknek dolgai fölött Basta általában szemet hunyt, vezérüknek szándékát nyilvánvaló módon meghiúsították. Hogy ez mennyire nem volt igazi országgyűlés, amely az ország megrendült helyzetét a törvényes keretek közé visszaállíthatta volna, kellőképpen megmutatta a kóbor katonák szörnyű erőszakoskodása szerte az ország minden részében. Mert bár ezek a garázdálkodások nem Basta nyílt parancsára mentek végbe, mégis könnyű szívvel engedett katonáinak szabad kezet minden gyalázatra, hagyta büntetlenül martalóc tetteiket, hogy a pénztelenségtől és minden nélkülözéstől elgyötört zsoldosokat úgy-ahogy talpra segítse. Rudolf császár ezt engedélyezte nekik katonáskodásuk fejében, fizetség és zsold gyanánt, mivel az erdélyi magyarság kiirtására annyira összeesküdött ezekkel a kalózokkal, hogy meggyőződésem szerint az alvilági fúriák

egyetlen más népet sem üldöztek és gyötörtek soha szörnyűbb és lobogóbb fáklyákkal.[369]

Basta tehát egyrészről országgyűlésbe hívta a nemességet, másrészről pedig hagyta, hogy martalócai büntetlenül erőszakoskodjanak, raboljanak és öldököljenek. Volt egy Giczy Péter nevű magyarországi báró, a németek párthíve és fegyvertársa. Ezt, mikor Dévára, a Basta-féle országgyűlésre igyekezett, Kenyérmező táján kóbor vallon csapatok fogták körül, kiforgatták minden vagyonából, melyet szekereken vitt magával, és ha gyors lovában bízva futásnak nem ered, és holtra válva Dévaig nem vágtat, bizony a latrok bűne és Bastától élvezett büntetlenségük következtében szolgáival együtt életét is elvesztette volna; így derék lova jóvoltából legalább az utóbbit megmenthette. Amikor mindezt felindultan elpanaszolta Bastának, az, mint aki jól ismeri katonáinak efféle garázdálkodását, a harag legcsekélyebb jele nélkül csak ennyit mondott: *„Jól van.”* Mert minden panaszra, amellyel hozzáfordultak, azzal szokott válaszolni, hogy „jól van”. Ezzel a válaszával, amelyet bizonyos iróniával és színészkedéssel ejtett ki, azt a látszatot akarta kelteni, mintha a megtorláson törné a fejét.

Ott volt azután Kraussenegg Pál, a kíméletlen lelkű császári biztos, a törvény végső következményeinek inkább hajszolója, semmint mérséklője, akit néhány nappal ezelőtt küldtek Erdélybe a törvényes rend helyreállítására.[370] A felkavart és annyi minden csapástól sújtott országban a legfőbb bírói hatalomnak csak a szigorúságát akarta érvényre juttatni, ahelyett, hogy mint az athéniak emlékezetes esetében történt,[371] szentesítette volna az elmúlt sérelmek elfelejtését; a sebekre olaj helyett inkább bort öntött.

A meghirdetett gyűlésre nagy rettegés közepette és a bocsánat bizonytalan voltától tartva nem annyira a nemesek és a rendek jöttek el, mint inkább e rend megtépázott maradványai: olyanok, akik nemcsak számukban megcsappanva, hanem a lehető legnyomorúságosabb körülmények közé is süllyedve, a nemesség puszta nevét is alig voltak képesek megtartani, és egyetlen századot sem tettek ki. A többiek részint elpusztultak a háború viharaiban, részint pedig idegenbe: Karánsebesre és Temesvárra menekültek. A gyűlésen az első hely - Basta, a császári biztos és a császári katonaság parancsnokai után - az ország lakosai közül a szebeniek elöljáróinak, Enyedi Lukács főbírónak és Hueth Albert királybírónak jutott, megtisztelésül. Erre a kiváltságra - a második sorban való ülésre - azért találták méltónak őket, mert a forgandó szerencse annyi viszontagságainak közepette is szilárd hűséggel kitartottak a német párt mellett. A többi város küldöttei, akik annak idején a kelleténél hamarább adták meg magukat Mózesnek, a kolozsváriak, beszterceiek és brassóiak, bár majdnem ugyanaz a vád terhelte a lelkiismeretüket, mint a nemességét, mégis kevésbé voltak a gyűlölet tárgyai, mivel szászok voltak: a bírák előtt a rokonság hathatósabb enyhítő körülménynek számított, mint az ártatlanság. A gyűlés Basta palotájában, lent, a várral koronázott hegy tövében zajlott le. A megjelentek közül kettőt mindjárt bilincsbe vertek: Tótházy Mihály kolozsvári királybírót és Trausner Lukácsot, aki Mózes táborához csatlakozott. Az előbbit nem sokkal később ugyanitt, Déván, le is fejezték: törvényes ítélet nélkül, mint akire a város megadása és a jezsuita rendház feldúlása miatt minden gyűlölség hárult. Trausnert hét havi fogság után szabadon bocsátották, és visszahelyezték méltóságába. Basta állítólag

mindkettőjüknek felajánlotta, hogy választhatnak: vagy elhagyják ariusi vallásukat, vagy meghalnak. Tótházy, bár csak anyanyelvén értett, szilárdan kitartott hitvallása mellett, és inkább a halált választotta. Trausner viszont, akit annyi bölcs tanítás, nagy olvasottság vértezett fel az állhatatosságra, nem annyira a haláltól, mint a vérpadtól való félelmében, életútjának úgyis majdnem a vége felé az állhatatos lelki szilárdságnál többre becsülte áruba bocsátott életét, és lelkét a pápás vallásnak szentelte.

Ezen a gyűlésen Pál császári biztos igen kemény beszédet tartott a nemesség és a rendek előtt, amelyben minden megvolt: a tárgynak megfelelő szavak, szenvedélyesség, az előadás ékessége, hiszen bőséges és alkalmas anyag állott rendelkezésére a feddésre-korholásra. A biztos tehát így szónokolt a behívott és középre állított nemesek előtt: „Az erdélyországi karok és rendek tudják, milyen jóindulatú kegyességgel kezelte az elmúlt néhány évben ő szent császári felsége ezt a tartományt. Nem kímélte a költséget, fáradságot, gondokat, aggodalmat; kellő időben küldte el, jelölte ki és rendelte el legkiválóbb és a háborús erények ékességével tündöklő vezéreit, legvitézebb katonáit, ágyúit és egyéb segítségét, mindazt, ami a polgárok békességét és oltalmát szolgálta; jóakaratának és kedvezésének minden megnyilvánulásával elhalmozta Erdélyt. Ezzel szemben maguk a tények tanúsítják, hogy őfelségének ezt a rátok pazarolt kegyességét miféle köszönettel és kötelességeiteknek miféle teljesítésével háláltátok meg. Betört a tartományba az az átkozott Mózes, törökjeivel és tatáraival, a kereszténység halálos ellenségeivel. Ti erre, mintha jog szerint lekötelezett szolgái lettetek volna, hűségetekkel, testi-lelki odaadásotokkal tüstént melléje szegődtetek, s széttépvén, lábbal tiporván a

császári felségnek nemegyszer fogadott eskü legszentebb kötelékeit, társultatok, összefogtatok, egy táborba szálltatok vele. Egyesek, alig nyomult be Mózes az országba, máris elárulták a szomszédos várakat; mások, amint bevonult, segítségére siettek; voltak közöttetek, akik alattomosan meglepték, ostromolták, öldösték a császári katonákat; sokan gyalázatos megadással lettek Mózes alattvalói, egyszóval mindahányan buzgó kedvezéssel vettétek körül, a törökök és tatárok előtt pedig minden ajtót szélesre tártatok, hogy az országot kirabolják, pusztítsák, sanyargassák; minden módon ellenségeskedtetek a pusztítás minden nemével, ellenség módjára garázdálkodtatok tulajdon véreitek ellen. Hány ezer vérrokon honfitársatokat hurcolták a tatárok szörnyű szolgaságba a szemetek láttára? De mit is mondok, hogy a szemetek láttára? Hiszen ti magatok is elősegítettétek, támogattátok az ellenség őrjöngését, velük együtt katonáskodtatok! Van-e oly vérszomjas lélek, van-e olyan Istentől és minden kegyességtől elrugaszkodott szív, amely ne könnyezné meg ezeket a szenvedéseket? Még az érzéketlen állatok közt sem akad olyan, amelyikbe a természet bele ne oltotta volna azt a kiirthatatlan ösztönt, hogy oltalmazza kölykeit, habozás nélkül áldozza akár életét is a rájuk törők ellen. Ti, erdélyiek, az erdők vadjainál is elvadultabbak vagytok, mert nemcsak hagytátok, hogy tulajdon véreiteket örök testi-lelki szolgaságba hurcolják, hanem még segédkeztetek is kiirtásukban, még fokoztátok az ellenség őrjöngését; megszegtétek hűségeteket, melyet Istennek, a hazának és a császári felségnek fogadtatok, s az egymás után elkövetett lázadásokkal bemocskoltátok magatokat. Ó, micsoda esztelenségről és elvetemült vakmerőségről tettetek bizonyságot! Mikor tanuljátok már meg, hogy a béke

és a hűség jogait tiszteletben kell tartani? Mikor hagytok már fel ezekkel a kiismerhetetlen, csúf játékokkal, Istennek és az embereknek semmibevevésével? Mikor vétkezitek le felforgatásra irányuló mohóságtokat, és mikor szánjátok el magatokat igazi állhatatosságra? Lánc vagy gordiusi csomó ez a ti nyughatatlanságtok: egyik úgy függ a másiktól, úgy egymásba van bonyolódva, hogy tenedosi bárdra vagy Nagy Sándor kardjára van szükség.[372] Nincs olyan végletes béketűrés, nincs olyan szelíd és nyugodt lélek, hogy ezek a méltatlanságok jogos haragra ne lobbantanák. Pedig fölöttébb kegyes uralkodótok van, aki vele született szelídségével jóságosan ítéli meg cselekedeteiteket, s még ezek után is jobban szeretné, ha inkább kegyelmes, semmint szigorú voltára emlékeznétek. Ha isteni kegy folytán nem ilyen volna, bizony minden időkre emlékezetes módon kellene lakolnotok esküszegésetekért és hazaárulásotokért. Így tehát, mivel a kegyelmes császár nem a büntetés jogával, hanem szelíd bocsánatával óhajt élni, illendő, hogy jóságát minden időkben igaz lelki hálával és tántoríthatatlan hittel iparkodjatok kiérdemelni. Szelídséget azonban úgy kell fogadnotok, hogy meggondoljátok: a béketűrés, ha visszaélnek vele, végül haraggá változhatik; ez az önmérséklet, amit veletek szemben tanúsít, kíméletlen szigorúságú megtorlásba csaphat át, ha állhatatosan meg nem maradtok annyiszor esküvel fogadott hűségetekben. Tudjátok meg, hogy a királyok felségének megsértését csak a népek roppant pusztulása szokta kiengesztelni.”

Pál szózata után Basta megkérdezte a nemesektől, hogy mit akarnak: igazságot-e vagy kegyelmet? Ezzel azt juttatta kifejezésre, hogy az egész ügy törvényszéki kivizsgálását óhajtják-e, vagy bűnük

megvallásával inkább könyörületért és irgalomért esedeznek? Azok egy kevéske gondolkozási időt kértek, majd a küszöbön kívül vonulva, egymás véleményét kezdték tudakolni, hogy végül is milyen választ adjanak Basta kérdésére. Kornis Boldizsár, az egyik főember, aki már régóta híven és állhatatosan kitartott a Basta-párt mellett, jól látta, hogy mire irányul Basta kérdése és a nemesség szándéka. Ezért engedélyt kért Bastától, hogy ő is részt vehessen honfitársainak tanácskozásán, és ebben a kétes kimenetelű ügyben - ha lehet - a maga szavazatával is támogathassa őket. Amint az engedélyt megkapta, kifejtette a nemesség előtt, hogy az lesz a legtanácsosabb és legmegfelelőbb válasz, ha minden mentegetőzést és mosakodást mellőzve, bocsánatot kérnek. Egyedül ez jelentheti számukra a biztos oltalmat és bűneiknek teljes bocsánatát. Ilyen ügyben és ilyen körülmények között nem volna ajánlatos a törvényszéki eljárás: több veszedelmet hozna az államra, mint könnyebbséget. Ezek kifejtése után Basta visszahívatta Boldizsárt. A nemesek úgy gondolták, hogy alaposabban meg kell fontolni a dolgot, és bevonulásuk előtt megválasztották a kolozsvári János deákot, aki azelőtt hosszú ideig a sókereskedelem bérlője volt,[373] tehát ezen a réven közismert, különben is okos és rendkívül tapasztalt ember, hogy valamennyiük nevében - tisztes szavakkal előrebocsátott bocsánatkérés után - így adja meg a választ: Ebben a nagy meghasonlásban nem azonos és nem egyforma minden nemes ügye. Vannak ugyanis olyanok, akik önként, minden komoly szükség kényszere nélkül, hiszen váraikban védekezhettek volna, szántszándékkal pártoltak Mózeshez, és nyilvánvaló módon segédkeztek neki a németek ostromlásában és üldözésében. *„Az ilyeneket - folytatta - nem mentjük és nem fogadjuk*

oltalmunkba. Vannak viszont mások, akik mindennemű menedék híján, ahová az ellenség jogtalankodása elől húzódhattak volna, kénytelenek voltak elfogadni azt, amit az elkerülhetetlen szükség, a kíméletlen fegyver írt elő nekik; ezek életben akartak maradni - életét pedig mindenki hazájának köszönheti, és nem dobhatja el csak úgy vaktában -, ezért így őrizték meg magukat a jobb időkre; ugyanakkor alkalmazkodtak a körülményekhez, addig is, amíg veszett helyzetükben nem látták, hogy német részről valami segítség közeledik. Bizonyítható, hogy igen sokan, akiket otthonukban, váratlanul leptek meg, kénytelenek voltak nem is annyira önkéntes elpártolással, mint akaratuk ellenére, tűréssel megváltani életüket, különben ha a mit sem használó ellenszegüléshez folyamodtak volna, vagy fogságba hurcolták volna, vagy azon nyomban lekaszabolták volna őket. Mindenki tudja, hogy milyen hirtelen és váratlan volt az ellenség jövetele, mégpedig nemcsak nekünk, mások oltalmában bizakodóknak, hanem a császári felség vezéreinek is, akiknek az volt a feladatuk, hogy szorgosan figyeljék a fenyegető veszedelmeket, minket pedig figyelmeztessenek, hogy kitérjünk előlük. Karánsebes, Lugos, Szászváros, Gyulafehérvár, Kolozsvár és egyéb helységek ostromát előbb láttuk tulajdon szemünkkel, mintsem az ostrom előkészületeiről hallottunk. Vannak aztán igen sokan: özvegyek, gyermekek, nemesfiúk, szülők és gyámok nélkül élő árvák, akik nem akartak, de nem is tudtak Mózeshez csatlakozni. Olyanok is akadtak, akik a jelen bajait meggyűlölvén, ideiglenesen önkéntes számkivetésbe vonultak, és Mózes dúlása elől idegenbe menekültek. Vannak végül olyanok is, akik, bár a legsúlyosabb megtorlással fenyegették őket, mégsem jelentek meg a hívó szóra, hanem mindkét párttól távol tartották magukat. Ennyi sok és

súlyos meghasonlás még a legállhatatosabb lelkeket is kétségbeesésbe hajthatta volna, kiváltképpen mikor az egész országban senki sem volt, akihez menekülhettünk és akinek a segítségére hagyatkozhattunk volna. A méltányosság - azt hisszük - semmiképpen sem engedi, hogy mindezeket egyként hazaárulással vádolják, és főbenjáró ügyben törvényszék elé idézzék. Mi azonban nem rettegünk a felelősségre vonástól egyetlen törvényes bíró előtt sem, mégis inkább mindnyájan alávetjük magunkat a jóságos császár kegyes és nagylelkű döntésének, semmint hogy ügyünkön vitázzunk."

A kolozsvári küldött szavai után egy másik János deák, a tordai sóbánya vezetője[374] kapcsolódott a kolozsvári beszédéhez, noha jól látta, hogy Basta máris felhevült egy kissé, és így szólt: „*Excellenciád* - rendszerint ezzel a címmel szólították meg Bastát - *jól tudja, hogy ez az ország, mivel erődítményekkel nem rendelkezik, a nyílt harcmezőn szokott védekezni. Ha ellenség van a láthatáron, a nemesség a fejedelem hívó szavára táborba gyülekezik, és a közös ellenséget közös erővel igyekszik visszaverni. Mi, őrségek és segélycsapatok, fejedelem, sőt helyettese híján is, akaratunk ellenére és az erőszak kényszere alatt alkalmazkodtunk a körülményekhez, és engedtünk a szükségnek, amelynek minden ember alá van vetve. Voltak köztünk néhányan, akik excellenciádat óhajtottuk követni, mikor épp azokban a napokban távozott az országból, de excellenciád úgy rendelkezett, hogy maradjunk."*

Erre Bastát úgy elfogta az indulat, hogy nem bírván magával, kitört belőle a düh. Azon indult fel ennyire, hogy a nemesség még ennyi súlyos csapás után sem ébred bűneinek tudatára, és nem hajlandó elismerni vétkességét, inkább törvényszék előtt akar ügyéről vitázni, és maga helyett inkább őt, akarja bűnösnek

feltüntetni. „*Hát akkor* - mondotta -, *ha igazságot, bűneitek törvényszéki vizsgálatát választjátok, legyen meg, amit akartok! Majd teszek én mindjárt róla, hogy rögtön megkapjátok igazatokat! Néhány év leforgása alatt négyszer tettetek ünnepélyes, kötelező esküt Rudolf császár nevére, négyszer rúgtátok fel szent esküttöket; hitszegéseteket újabb és újabb lázadással tetéztétek, Rudolf császártól Mózeshez, ehhez a dögvészes ellenséghez pártoltatok, főbenjáró bűntettet követtetek el, tehát méltók vagytok arra, hogy az isteni és emberi jog szigora sújtson benneteket. Hóhér! Hozd a köteleket és a láncokat, vedd elő bárdodat!*” Ezek után a lehető legnagyobb indulattal elharsogott fenyegetések után, haragosan és méltatlankodva, Pállal, a császári biztossal együtt a szomszéd terembe rohant. Testőrcsatlósai azonnal elreteszelték a gyűlésterem ajtajait, mások máris futottak, és buzgón készítették a bűnösök kivégzéséhez szükséges dolgokat. Nem telt bele sok idő, és Sándor Máté, a hóhér, máris ott termett a tagbaszakadt hóhérok csapatával és kötélkötegekkel, hogy rögtön a kivégzéshez fogjon. A váratlan fordulattól megdöbbent és egyszerre halálos veszedelembe sodródott nemesség pedig szinte megnémult, csak reszketett, egyik a másikat nézte, azon tűnődtek, hogy miféle segítséggel lehetne a vészt elhárítani, de nem volt senkijük, aki a torkuknak szegezett kést egy szavával feltartóztatta, vagy Basta kiengesztelésére csak egy pillanatnyi időt kérhetett volna.

Ott volt azonban Sennyei Pongrác, a bajba jutottak egyetlen oltalma. Nem vitás, hogy ha az isteni kegy ebben a pillanatban oda nem rendeli őt, hogy híven támaszául szolgáljon az összeomlással fenyegető köznek, akkor ebben a tanácstalanságban és reménytelenségben az oly sok éve kezdődött

pusztulás újabb, még sokkal nagyobb csapással tetéződött volna. Sennyei az ajtónállók gátján is áttörve és Basta elé állva, roppant fájdalommal így szólította meg a dühöngő vezért, aki ebben a pillanatban az utolsó szálig ki akarta irtani az egész nemességet:

- *Hát így kell végignéznem polgártársaim lemészárlását? Akiket a háború csapásai meghagytak szerencsétlen hazánknak, azoknak a vére az országgyűlés helyét, a bajba jutottak menedékét árassza el? A kegyes sors kiragadta őket az egész ország pusztulásából, most azt lássam, hogy életükkel hóhérkéz végez itt? Mennyivel jobb lett volna…"*

Basta ekkor haragosan így förmedt rá a sírva panaszkodó Sennyeire:

- *Mit érdekel az téged, hogy mi történik velük, amikor neked semmi bajod?*

Sennyei erre így válaszolt:

- *Nagyon is érdekel, hogy élnek-e, vagy meg kell halniuk. Természetes, hogy engem is lesújt honfitársaim halála. Nemcsak a kegyelet, az isteni és emberi dolgok kölcsönös köteléke fűz hozzájuk, hanem a közös haza is, amely minden egyéb kapcsolatnál feljebb való; egyszóval sorsom és helyzetem is részesévé avat minden örömüknek és bánatuknak. Továbbá társukká tesz a vérrokonság, összeházasodás, barátság és egyéb emberi kapcsolatok, melyek folytán igenis természetes, hogy keserves és gyászos végzetük engem is lever. Hát ezért szereztem világéletemben annyi érdemet szerencsétlen hazám javára, vagy legalábbis igyekeztem érdemeket szerezni, hogy most pusztulását kelljen szemlélnem, és sírjához kelljen kikísérnem? Hát ez a jutalma Rudolf császár iránt tanúsított hűségemnek? Ez a gyümölcse és díja minden fáradságos munkámnak, amit életem kockáztatásával*

és vérem ontásával végeztem? Itt lássam szemem előtt pusztulni mindazt, amit a végzet irgalma az elmúlt esztendők csapásaiból meghagyott? Akkor vitess engem is közéjük, végeztess ki engem is velük! Inkább temessenek engem is velük, ne kelljen túlélnem őket! Mert mi is lenne ezután életem vigasza? Miféle utódokban reménykedhetnék? Kitől várhatnám az ország sorsának jobbra fordulását, ha - mint hazánk roppant hajótörésének együvé sodródott roncsait - most őket is elnyeli a halálos örvény? Ezután vadállatok módjára, az emberi közösségből kirekesztve, magányban és éktelen barbárságban éljünk? Irtsd akkor ki és pusztítsd el gyökerestül vérünk utolsó maradványait is: a főket, a közép- és alacsonyrendűeket, az egész országot. Ami annyi elszenvedett csapás után az égiek haragjából még maradt, Brassónál egyszerre zúdult csőstül az erdélyiek nyakába: az égiek talán nem is akarták, még sajnálkoztak is rajta. De az eszeveszett Mózes egyszerre a maga és valamennyiünk fejére idézett minden csapást. Akiket Isten és a hadiszerencse, akiket maga az élet életben akart hagyni: hát itt lássam mindannyiukat, hogy miután kegyelmedhez folyamodtak, hirtelen haragodnak essenek áldozatul? Holott csak kis hányaduk járult hozzá Mózes istentelen terveihez karjával vagy szavával! Az országos pusztulás fáklyáit és sarkantyúit már mind megtorlásával sújtotta Mars, az esküszegés megbosszulója, és bőségesen tetézve megbüntette őket. Ezeket Isten őrizte meg mindeddig, a szerencse ragadta ki annyi szörnyű csapásból; a megbánás megbocsátott, az országos szavatosság bántatlanságot ígért nekik; te pedig még mindig büntetsz és ítéletekkel sújtsz, bűnöket üldözöl, hóhérbárdokat vétetsz elő; kegyetlenül kivégezteted azokat, akiket a végzet irgalma a te

könyörületességed számára tartott fent. Hát ez csakugyan dicső tett, méltán számolhatod diadaljeleid közé, méltó rá, hogy minden időkben fennhangon emlegesse a szóbeszéd. A te bölcsességedtől inkább azt várhattuk volna, hogy az ő sorsuk az emberi esendőséget juttassa eszedbe, amelyről egyébként a szerencse kegyeltjei igen-igen meg szoktak feledkezni, tudniillik, hogy vajon egyformán kedvez-e a sors mindenkinek. Másokkal is megeshetik az, ami velük megesett. Senki sincs biztonságban a változékony istennő szeszélyességétől, aki nemcsak maga világtalan, hanem azokat is elvakítja, akiket látszólag kegyeivel halmoz el.[375] *A közös sorsot szánni kell, nem üldözni. Hiszen ha ezeknek az ügyét maga Rudolf császár, a legkegyesebb uralkodó vizsgálná meg, kegyetlen és vérszomjas eljárásnak mondaná a szerencsétlen és nyomorult maradékoknak ilyen tökéletes elintézését. Engedd meg tehát te is, hogy ezek úgy gondolkozzanak a te kegyességedről, mint a saját botlásukról. Gondolj a nagylelkű férfiak önmérsékletére: arra, hogy inkább adnak, de nem vesznek el életet bajba jutottaktól. Inkább kegyelmességed emlékezetét hagyd meg lelkükben, ne kiengesztelhetetlen gyűlöleted nyomát. Érezzék, hogy inkább élsz a megbocsátással, mint szigorúságoddal, inkább jóságoddal, mint hatalmaddal. Ha pedig én ennyit el nem érek excellenciádnál, egész életemet keservesnek és a halálnál is gyászosabbnak fogom érezni; úgy tekintem, mintha engem is az ő máglyájukra tennének. Én magam is ő császári felségének tanácsosa vagyok, vagyis inkább csak annak mondanak; bárha a legkisebb, és alig méltó rá, hogy a legutolsó sorban meghúzódjam: tehát itt, kegyelmed előtt jelentem ki, az utókort is emlékeztetni akarom, és fennen hirdetem minden igazságos és igazságtalan bíró előtt: én nem járultam hozzá*

szavazatommal felkoncolásukhoz, és az én megítélésem szerint nem szolgáltak rá arra, hogy az ügy kivizsgálása nélkül, az igazság megállapítására egy pillanatnyi időt sem fordítva, elhamarkodott és féktelen dühből hurcolják őket a vágóhídra, lemészárlásra. Szavaikat éri a vád, tetteiket senki sem mérlegeli; kegyelemért és bocsánatért esedeznek: nem találnak meghallgatásra; elhangzik a vád, bár törvényes vádló sincsen; főbenjáró ítélet születik tárgyalás nélkül; végrehajtják az ítéletet a védekezés lehetősége nélkül. Ha maga Mózes volna itt, aki az országot lángba borította, még azt sem volna szabad ilyen elhamarkodottan a vesztőhelyre hurcolni. Én ezeket, mint védtelen vérrokonaimat, könyörgő kéréseimmel szeretném megoltalmazni. Ha meghallgatsz, tudni fogom, miért tartozom örök köszönettel és hálával; ha nem, itt, Isten és az emberek színe előtt jelentem ki, hogy ezeknek az ártatlanoknak a halálos ítéletéhez sem szavammal, sem egyetértésemmel, sem közreműködésemmel nem járultam hozzá. Hogy pedig az utókor előtt bebizonyítsam, hogy ezeknek a megbüntetésében, akiket büntetni nem szabad, én ártatlan vagyok: megyek, amerre lelkem és a szemem vezet, és esküszöm, hogy hűségem csorbítatlan megtartásán kívül soha semmiféle szolgálattal sem szolgálok sem excellenciádnak, sem a császári felségnek, nehogy akár ők, akár utódaink - ha egyáltalán lesznek - azzal gyanúsíthassanak, hogy én tettekkel vagy akárcsak gondolatban elősegítettem ezt az irgalmatlan mészárlást. Maradjon meg az utókor emlékezetében az én könyörgésem örök bizonysága! Emlékezzenek vissza az utódok arra, hogy Pongrác nem volt tulajdon vérének gyűlölője, még kevésbé ilyen szörnyű kegyetlenség szerzője és támogatója.

Ezeket mondotta Pongrác. Szavaival annyira megenyhítette Basta neheztelését, hogy eltérítette a gyilkosság megfogant és már elhatározott szándékától. Akár saját lelkiismeretének hangjára, akár a könyörületesség ösztönzésére megnyugtatta Pongrácot, és megígérte, hogy megkegyelmez életüknek, elnézi bűnösségüket.

- *Látom* - mondotta -, *hogy olyan embereket kormányzok, akik sem a szabadságot, sem a szolgaságot nem tudják elviselni. Valami velük született, fonák és szánalomra méltó lelki betegségben szenvednek, közben visszaélnek fejedelmeik engedékenységével. Sem jutalom, sem büntetés nem tudja őket engedelmességre kényszeríteni. Eljön az idő, de már elő is fordult, hogy tulajdon bűneik miatt fognak szenvedni. Mert eddig is, ami bajuk esett, saját hibájukból zúdították tulajdon fejükre. Mindazokat a honfitársaikat, akiket eddig elvesztettek, nem a győztes haragja pusztította el, hanem a saját vakságuk miatt kirobbant háború emésztette el. Odáig jutottak esztelenségükben, hogy szünet nélküli lázongásaik következtében Erdély ebbe a nyomorúságba süllyedt, amit szemünkkel láthatunk. Menjenek hát, és ha hajlandók becsületesek maradni, el fogják nyerni szerénységük és hűségük jutalmát, ha pedig nem, biztosan lesz bosszúálló alkalom, amely lesújt rájuk.*

Így ragadta ki a nemességet Pongrác közbelépése és könyörgése a halál torkából, és vitte vissza az életbe.

A VIII. Hebdomas III. könyvéből:

A császáriak megbüntetik a nemességet és a városokat

Miután a dévai országgyűlés ilyen bonyodalmak közepette véget ért, Basta és Kraussenegg Pál kezdeményezésére a következő határozatok születtek: A tartományban megmaradt nemesek ingatlan javainak negyede a királyi kincstárra száll, amit azonban bizonyos pénzösszeg lefizetése ellenében joguk van visszaváltani. Azoknak a javai, akik Mózessal együtt estek el, mindenestül a királyi kincstárra szállanak. Azok a városok, amelyek időnap előtte meghódoltak Mózes előtt, csakis a római vallás tanításait fogadhatják el és vallhatják, semmi egyebet. A kolozsváriak a kisebb templomot[376] azonnal ürítsék ki, és adják vissza a jezsuitáknak. Azok a városok, amelyek a háborúban az ellenség oldalán állottak, bíráikat, elöljáróikat és tanácsaikat a kormányzó[377] utasítása szerint válasszák; a kapuk és kulcsok őrzése ne a városi tanácsot illesse, mint azelőtt, hanem szálljon át a város praefectusára, akit a tartomány kormányzója állít az illető város vagy község élére, és a város ügyeit annak az akarata szerint intézzék.

Ezeknek a rendelkezéseknek megfelelően mindazoknak a nemeseknek vagyontárgyait, akik akár a háborúban estek el, akár Törökországba menekültek, mint akikre nyilván rábizonyult a lázadás és felségsértés vádja, Basta bőkezűsége folytán országszerte felosztották Basta és Radu katonái között, és válogatás nélkül odaajándékozták akármilyen származású és rendű-rangú olasznak, magyarnak, vlahnak és rácnak. Az elmenekülteknek minden jogát, kiváltságát, mentességét, szabadságát, és egyáltalán mindazt, ami a szabad embereket a

barbárságból és szolgaság szolgálásából mintegy a kezüket fogva, tisztesebb és fényesebb élet felé vezeti, a győztes döntése folytán megvonták, és örök időkre hatálytalanították. Azokat viszont, akik Erdélyben maradtak, és a meghirdetett dévai gyűlésre hívatván meg is jelentek, vagy távolmaradásukat hitelt érdemlően igazolták, ingatlan javaik negyedrészének elkobzásával büntették; ez a rész a császári kincstárra szállt. Hasonlóképpen birtokaik negyedrészének elkobzásával bűnhődtek azok, akik Karánsebesre menekültek, ha észhez és hazájukba tértek, és alávetették magukat a császári kegynek. A fennmaradó háromnegyedet maguk és minden ivadékuk teljes joggal bírhatják és birtokolhatják. Nehogy azonban e címen bárki is panaszkodhasson a határozat szigorúsága miatt, egy kiegészítő, enyhítő rendelkezés szerint mind a karánsebesieknek, akik hazatértek, mind pedig az itthon maradiaknak módjuk volt birtokaiknak a kincstárra szálló negyedrészét becslés alapján megállapított pénzösszeg lefizetése ellenében visszaváltaniuk, és örök tulajdonjoggal tovább birtokolniuk. Karánsebesről azonban alig jelentek meg nemesek, mivel a Bastától kibocsátott menlevelet vagy későn kapták meg, és így az idő rövidsége miatt a meghirdetett gyűlésre már nem tudtak odaérni; vagy még mindig jobban féltek, mint amennyire a bocsánatban reménykedni mertek.

Bogáthi Menyhért, a csatában elesett Miklós édesöccse, akit Capreolo Tamás gróf elfogása és szolgáinak legyilkolása miatt igen súlyos vádak terheltek, ezalatt a természetes fekvésénél fogva hozzáférhetetlen és őrséggel is alaposan megrakott Görgény várában tartózkodott egészen addig, amíg csak a császárhoz küldött közvetítő útján bocsánatot nem eszközölt ki magának. Ezt megelőzőleg azonban Bastát engesztelte ki, majd követ útján arra kérte,

hogy járjon közben a császárnál kegyelmi ügye elintézésében. Így azután, amikor Basta vállalta a közbenjárást, nem volt nehéz kérését teljesíttetnie. Mindazonáltal, hogy elpártolásának és gyilkosságának a bűne ne maradjon teljesen megtorlás és büntetés nélkül, hatezer arany megfizetését rótták ki rája. Ezt az összeget Basta a maga pénztárába utaltatta. Menyhért ily módon vásárolta meg szabadságát a császártól és Bastától, és mindkettőnél visszanyerte hajdani kegyeltségét.

A dévai gyűlés befejeztével Pál császári biztos rengeteg összeharácsolt arannyal és ezüsttel visszatért Prágába, hogy kiküldetésének eredményeiről jelentést tegyen a császárnak. De még a tartományból való távozása előtt - anélkül, hogy akár csak Bastát megkérdezte volna - Kolozsvárt börtönbe záratta azt a huszonnégy előkelő polgárt, akiket bűnösnek mondtak ki abban, hogy a várost kiszolgáltatták Mózesnek, és a jezsuiták rendházát feldúlták. **Mind magyarok voltak.** Ugyanakkor Basta engedélyével úgy intézkedett, hogy a szászok, ugyanennek a városnak a polgárai és az elkövetett bűnök részesei, mentesek maradjanak a börtönbüntetéstől. A foglyokat végül is, miután hét havi börtönt szenvedtek és hathatós kezeseket állítottak, Basta oldatta fel kötelékeik és büntetésük alól. Hogy azonban a szász városok részéről is több ízben megkísérelt elpártolás és egyéb meggondolatlanság ne maradjon büntetlenül, súlyos büntetés hárult rájuk is, amely a viharos időkben egyébként is erősen megcsappant gazdagságukat ugyancsak érintette, olyannyira, hogy rengeteg bajtól megpróbált lakosaik a súlyos bírság előteremtésére nagy sírás-rívás közepette árverésre bocsátották és eladták minden városi és magántulajdonukat, őseiktől rájuk hagyott javaikat, sőt még háztartási felszereléseiket is. Basta a

kolozsváriaktól hetven-, a brassóiaktól nyolcvan-, a beszterceiektől pedig negyvenezer forintot hajtatott be bírság címén, és ezt az összeget részint a maga pénztárába fizettette be, részint katonáinak juttatta. A német ezzel a megtorlással a többieket arra akarta figyelmeztetni, hogy máskor ne vetemedjenek hasonlóra, őket magukat, az érintetteket pedig arra, hogy a jövőben minden esetben őrizzék meg állhatatosságukat, és ha már más bajából, sőt még a saját veszedelmüktől sem akartak okosabbak lenni, most, hogy komoly kárt szenvedtek el, jöjjön meg végre az eszük. A kolozsváriak, mivel nemcsak Mózes mellett foglaltak állást, hanem még a szent épületek ellen is háborút viseltek, a fentebb már említett pénzbüntetésen kívül - a jezsuita rendház feldúlása és elpusztítása miatt - még egyéb büntetésben is részesültek, hogy ezután tudják kötelességüket, és legyen mitől tartaniuk. Azt a parancsot kapták, hogy ürítsék ki a nagyobbik templomot,[378] és papjaik szüntessék meg az ott végzett szertartásokat és istentiszteleteket; adják vissza a templomot a pápás papoknak, akiknek kezdettől fogva tulajdonában volt, mondjanak le minden jogukról - ha történetesen valami jognak a birtokában gondolnák magukat -; ugyancsak mondjanak le minden egyházi és világi, akár felszentelt, akár szent célokra használt épületükről; hagyjanak fel vallásuk ünnepélyes szertartásaival és istentiszteletükkel; adjanak vissza mindent, akár felszentelték, akár felszentelt voltából kiforgatták, és bocsássák újból a korábbi tulajdonosok rendelkezésére. Adják vissza a törvényes örökösöknek a templomhoz csatlakozó épületeket, iskolát, otthonokat, házakat, telkeket, jószágokat, minden birtok haszonélvezetét és birtoklási jogát, amit bűnös módon már régóta birtokoltak és élveztek.

A városnak ezt a legtiszteletreméltóbb templomát, amelyet nem megvetendő művészettel még a hajdani magyar királyok építtettek ilyen széppé és nagyszerűvé, a római pápák vallásától elpártolt minapi fejedelmek valamelyik rendelkezése juttatta a megújított vallás követőinek, akik azután több mint harminc esztendőn keresztül a magukénak tartották és használták. Most végül, amikor a nem kedvező végzet a jelek szerint nemcsak az államok életében idéz elő változásokat, hanem a vallásokat is megváltoztatja, ez a Rómától már régóta elítélt felekezet kénytelen volt távozni innen, és a szentély ismét korábbi rendeltetését szolgálhatta: annak rendje és módja szerint visszaállíttatott az ősi istentisztelet és a város lakosainak lelkétől idegen szertartás, és a papok, az istenség közvetítői, újból elláthatták ünnepi, szent szolgálatukat.[379]

